ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ

ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΡΙΟ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΞΕΛΙΞΕΩΝ
ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2015

Μελέτες (Studies) / 36

Οικονομική κρίση, ευέλικτες μορφές απασχόλησης και παραγωγικότητα στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας

ΑΓΓΕΛΟΣ ΕΥΣΤΡΑΤΟΓΛΟΥ

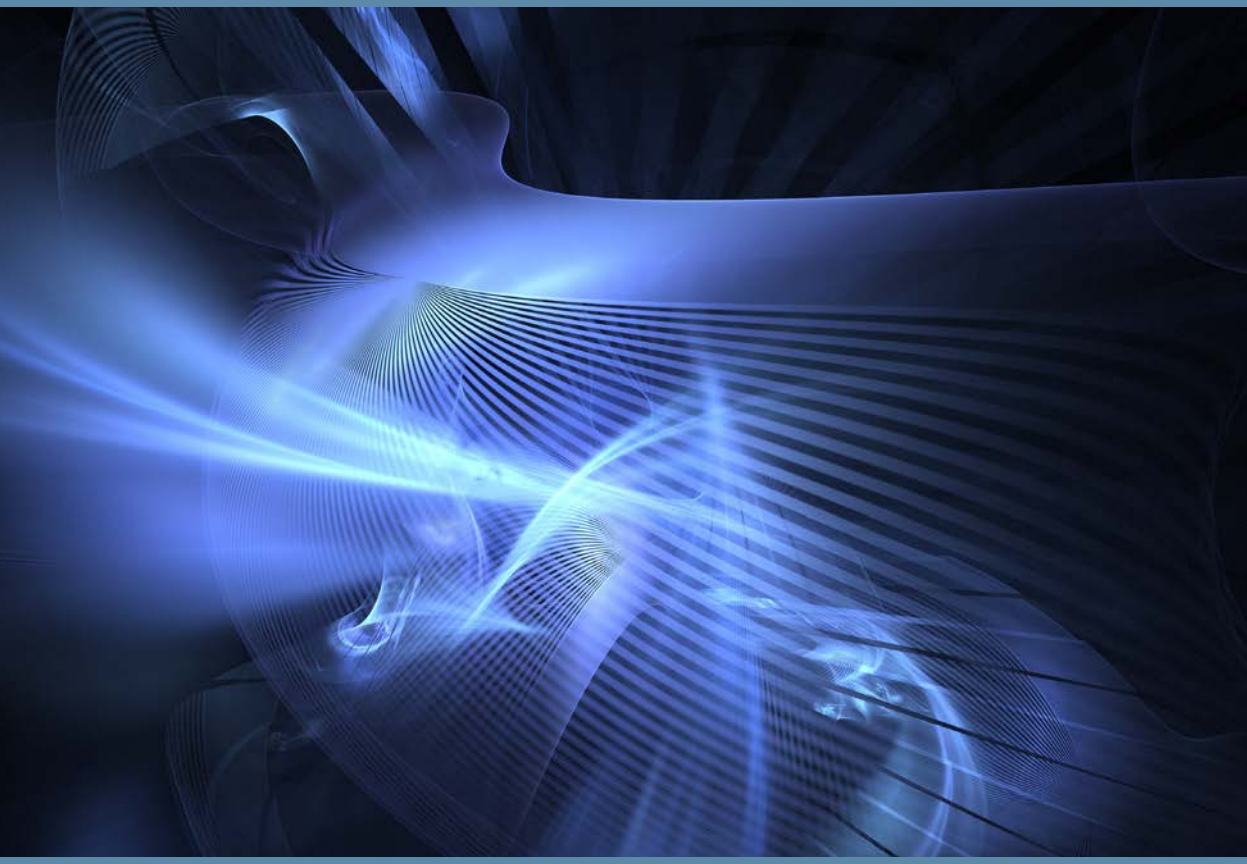

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΜΟΝΑΔΑ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ

Οικονομική κρίση, ευέλικτες μορφές απασχόλησης και παραγωγικότητα στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας

Οικονομική κρίση, ευέλικτες μορφές απασχόλησης και παραγωγικότητα στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας

Άγγελος Ευστράτογλου

Οκτώβριος 2015

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ

Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων

Εμμανουήλ Μπενάκη 71Α
106 81, Αθήνα
Τηλ. +30 2103327779
Fax +30 2103327770
www.ineobservatory.gr

Οι απόψεις που διατυπώνονται στο παρόν κείμενο
είναι του συγγραφέα και δεν εκφράζουν κατ' ανάγκη
τις θέσεις της ΓΣΕΕ.

Επιμέλεια εξωφύλλου: Βάσω Αβραμοπούλου

Φωτογραφία εξωφύλλου: www.shutterstock.com

Ηλεκτρονική σελιδοποίηση: Γιάννης Παπαδημητρόπουλος

Εκτύπωση - Παραγωγή: ΚΑΜΠΥΛΗ ΑΕΒΕ

© ΙΝΕ ΓΣΕΕ

ISBN: 978-960-9571-78-4

Η παρούσα έρευνα χρηματοδοτήθηκε από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού» 2007-2013.

Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων

Το Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων του Ινστιτούτου Εργασίας της ΓΣΕΕ αποτελεί έναν χώρο έρευνας και δράσης που απευθύνεται στους εργαζομένους, στην ακαδημαϊκή κοινότητα, στους φορείς χάραξης πολιτικής και στο σύνολο των πολιτών. Στόχος του είναι να προσφέρει επιστημονικά τεκμηριωμένες αναλύσεις για μια σειρά κοινωνικών και οικονομικών ζητημάτων που βρίσκονται στο επίκεντρο της τρέχουσας συγκυρίας και που έχουν άμεση σχέση με τα συμφέροντα του κόσμου της εργασίας. Το Παρατηρητήριο είναι σημείο συνάντησης και δημιουργικού διαλόγου πληθώρας ερευνητών, με απώτερο στόχο την ανάδειξη διαστάσεων των σύγχρονων οικονομικών και κοινωνικών φαινομένων που έχουν ιδιαίτερη αξία για την οπτική των εργαζομένων και των συνδικάτων. Παράλληλα, η ερευνητική του δραστηριότητα εντάσσεται σε μια ευρύτερη προσπάθεια καταγραφής πολιτικών που δύνανται να συνεισφέρουν με ουσιαστικό τρόπο στην επίλυση των σημαντικών προβλημάτων που αντιμετωπίζει στην τρέχουσα περίοδο ο κόσμος της εργασίας.

Η δραστηριότητα του Παρατηρητηρίου επικεντρώνεται σε τρεις βασικούς τομείς: α) στην οικονομία και την ανάπτυξη, β) στο κοινωνικό κράτος και το μέλλον της εργασίας και γ) στην ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού σε περιβάλλον δημοκρατίας και ισότητας. Ο πρώτος τομέας αφορά τα αίτια και τις επιπτώσεις της πρόσφατης οικονομικής κρίσης, τις σύγχρονες προκλήσεις που έχει να αντιμετωπίσει ο δημόσιος τομέας και η δημοσιονομική πολιτική στην Ελλάδα, καθώς και τις αλλαγές που είναι αναγκαίο να πραγματοποιηθούν στο αναπτυξιακό πρότυπο της χώρας. Ο δεύτερος τομέας αναφέρεται στην ασκούμενη κοινωνική πολιτική, στα ζητήματα της φτώχειας και των ανισοτήτων, στις εργασιακές σχέσεις και στο θεσμικό πλαίσιο των αγορών εργασίας. Ιδιαίτερη έμφαση δίνει στην ανάλυση της τρέχουσας συγκυρίας και στην αποδόμηση που επιχειρείται σε μια

σειρά δικαιωμάτων και κατακτήσεων των εργαζομένων. Τέλος, ο τρίτος τομέας επικεντρώνεται σε θέματα που αφορούν την εκπαίδευση και την κατάρτιση των εργαζομένων, τις ποιοτικές και ποσοτικές διαστάσεις της ανεργίας, τον κοινωνικό αποκλεισμό και το ρατσισμό που βιώνει σημαντική μερίδα των εργαζομένων και των ανέργων στη χώρα.

Είναι προφανές ότι οι τρεις προαναφερθέντες τομείς έχουν επικαλύψεις μεταξύ τους. Μέσα από τα κείμενά του το Παρατηρητήριο επιδιώκει να αναδείξει αυτές τις επικαλύψεις και να φέρει στην επιφάνεια τα οφέλη που μπορεί να προκύψουν από την πολύπλευρη ανάλυση των σύγχρονων οικονομικών και κοινωνικών φαινομένων. Στο πλαίσιο της προσπάθειας που επιχειρείται, θεωρείται ιδιαίτερα σημαντική η κατάθεση παρατηρήσεων, προτάσεων αλλά και εναλλακτικών προσεγγίσεων από όσους και όσες επιθυμούν να συνεισφέρουν στην ερευνητική δραστηριότητα του Παρατηρητηρίου.

Γιάννης Παναγόπουλος
Πρόεδρος ΙΝΕ ΓΣΕΕ

Περιεχόμενα

1 Οικονομική κρίση, ευέλικτες μορφές απασχόλησης και παραγωγικότητα στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας 9

1.1 Εισαγωγή 9
1.2 Το ζήτημα της ευελιξίας 10
1.3 Το ζήτημα της παραγωγικότητας 14
1.3.1 Παράγοντες που επηρεάζουν την παραγωγικότητα 16
1.3.2 Οι μεταβολές της παραγωγικότητας 19
1.3.3 Οι μετρήσεις της παραγωγικότητας 21
1.4 Οι σχέσεις ευελιξίας και παραγωγικότητας 22
1.5 Μεθοδολογικά ζητήματα της μελέτης 33
1.5.1 Τα στατιστικά δεδομένα της μελέτης 36
1.6 Η διάρθρωση της μελέτης 37

2 Η παραγωγή στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας 39

2.1 Εισαγωγή 39
2.2 Η παραγωγή στους γενικούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας 41
2.3 Η παραγωγή στους αναλυτικούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας 48
2.3.1 Κλάδοι με μείωση της παραγωγής τους 51
2.3.2 Κλάδοι με αύξηση της παραγωγής τους 60
2.4 Η διάρθρωση της παραγωγής στους κλάδους 65
2.5 Παραγωγή και τεχνολογική εξειδίκευση των κλάδων 70
2.6 Παραγωγή και ένταση δεξιοτήτων στους κλάδους των υπηρεσιών 76
2.7 Διαπιστώσεις και συμπεράσματα 80
Παράρτημα 83

3 Η απασχόληση στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας 99

3.1 Εισαγωγή 99
3.2 Η απασχόληση στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας 102
3.2.1 Μέγεθος των κλάδων και ρυθμοί μεταβολής 105

3.2.2 Η διάρθρωση της απασχόλησης στους κλάδους 112
3.2.3 Οι διακυμάνσεις της απασχόλησης 115
3.3 Μεταβολές στις ώρες απασχόλησης 118
Παράρτημα 123

4 Οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης στην Ελλάδα 139
4.1 Εισαγωγή 139
4.2 Η μερική απασχόληση 141
4.3 Η προσωρινή απασχόληση 151
4.4 Υπερωριακή απασχόληση 160
4.5 Διαπιστώσεις - Συμπεράσματα: Η επέκταση της ευελιξίας και της επισφαλούς απασχόλησης 166
Παράρτημα 169

5 Η παραγωγικότητα στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας 177
5.1 Εισαγωγή 177
5.2 Η παραγωγικότητα στους γενικούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας 180
5.3 Η παραγωγικότητα στους αναλυτικούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας 182
5.3.1 Κλάδοι με αύξηση της παραγωγικότητας 183
5.3.2 Κλάδοι με μείωση της παραγωγικότητας 192
5.4 Ύψος της παραγωγικότητας και μεταβολές της 197
5.4.1 Κλάδοι με υψηλή παραγωγικότητα 198
5.4.2 Κλάδοι με μέση παραγωγικότητα 200
5.4.3 Κλάδοι με χαμηλή παραγωγικότητα 203
5.5 Παραγωγικότητα, τεχνολογική εξειδίκευση και ένταση των δεξιοτήτων 205
5.6 Διαπιστώσεις και συμπεράσματα 208
Παράρτημα 211

6 Παραγωγικότητα και ευέλικτες μορφές απασχόλησης 219
6.1 Εισαγωγή 219
6.2 Παραγωγικότητα και μερική απασχόληση 220
6.3 Παραγωγικότητα και προσωρινή απασχόληση 227
6.4 Οικονομετρική ανάλυση σχέσεων παραγωγικότητας και ευέλικτων μορφών απασχόλησης 233
6.5 Διαπιστώσεις - Συμπεράσματα 235
Παράρτημα 240

7 Ευελιξία και παραγωγικότητα: Διαπιστώσεις και συμπεράσματα 245

Βιβλιογραφία 253

1. Οικονομική κρίση, ευέλικτες μορφές απασχόλησης και παραγωγικότητα στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας

1.1 Εισαγωγή

Αντικείμενο της μελέτης αυτής, όπως με σαφήνεια αποτυπώνεται στον τίτλο της, είναι η διερεύνηση των σχέσεων των ευέλικτων μορφών απασχόλησης και της παραγωγικότητας κατά την περίοδο της κρίσης στην Ελλάδα.[1] Αναζητείται το κατά πόσο η επέκταση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης, που συνιστά διευρυνόμενο φαινόμενο την περίοδο αυτή, ασκεί θετικές ή αρνητικές επιδράσεις πάνω στο ύψος και στις μεταβολές της παραγωγικότητας της εργασίας. Πεδίο των αναζητήσεων αυτών συνιστούν οι κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας, οι οποίοι συνθέτουν ένα προνομιακό χώρο ανάδειξης των ζητημάτων της παραγωγικότητας. Η ενασχόληση με τα ζητήματα αυτά προϋποθέτει την ενασχόληση με τα ζητήματα της παραγωγής, της απασχόλησης, της παρουσίας και διαμόρφωσης των ευέλικτών μορφών της, και της παραγωγικότητας. Κατά συνέπεια πέραν του βασικού στόχου της μελέτης, αναδεικνύονται και οι επί μέρους στόχοι, που συνδέονται με τις εξελίξεις στα πεδία αυτά, σε μία πολύ πρόσφατη χρονική περίοδο. Ειδικότερα για τα πεδία της απασχόλησης και του παραγόμενου προϊόντος η διερεύνηση ενέχει ιδιαίτερης σημασίας τόσο γιατί καλύπτουν δύο κυρίαρχες αλλά διαφορετικές όψεις της οικονομικής δραστηριότητας, όσο όμως γιατί δεν είναι ανεξάρτητα μεταξύ τους καθώς το ένα επιδρά πάνω στο άλλο.

1. Ο συγγραφέας ευχαριστεί πολύ το συνάδελφο Γ. Κρητικίδη για την πολύτιμη συνεργασία του στη συγκέντρωση των στατιστικών δεδομένων.

Απασχόληση και παραγόμενο προϊόν συνδέονται και αλληλοεπηρεάζονται, με μία σειρά από τρόπους, έτσι ώστε η ανάλυσή τους να φωτίζει πληρέστερα όψεις των οικονομικών εξελίξεων και φαινομένων.

Βασικό πυρήνα της ανάλυσης θα αποτελέσουν οι κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας στις γενικές αλλά και στις αναλυτικές τους κατηγορίες. Και τούτο γιατί είναι ευρέως αποδεκτό ότι οι κλάδοι αντιδρούν διαφορετικά στις οικονομικές συγκυρίες, όπως οι έντονες διαφοροποιήσεις της συνολικής ζήτησης που συνιστά το άμεσο αποτέλεσμα της οικονομικής κρίσης. Και καθώς οι κλάδοι διαφοροποιούνται στη βάση της χρήσης του κεφαλαίου (κατά πόσο συνθέτουν κλάδους εντάσεως κεφαλαίου ή εργασίας), στη δυνατότητά τους να δημιουργούν οικονομίες κλίμακας, στη δυνατότητά τους να συνδέονται με άλλους κλάδους (διακλαδικές σχέσεις), στη χρήση νέων τεχνολογιών αλλά και στη χρήση ανθρώπινου δυναμικού, η διερεύνηση των επιπτώσεων της κρίσης σ' αυτούς αναδεικνύει ένα σημαντικό φάσμα οικονομικών και κοινωνικών ζητημάτων.

1.2 Το ζήτημα της ευελιξίας

Στο ζήτημα της ευελιξίας, τις τελευταίες δεκαετίες, υπάρχει μια εκτεταμένη συζήτηση και βιβλιογραφία, που καλύπτει πολλά επιστημονικά πεδία, σημαντικότερα των οποίων θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν αυτά της πολιτικής οικονομίας, των οικονομικών της εργασίας και της βιομηχανικής κοινωνιολογίας. Η συζήτηση για την ευελιξία γίνεται κατανοητή σ' ένα πλαίσιο όπου η θεωρία που αφορά στις αγορές και ειδικότερα στις αγορές εργασίας απαιτεί τη θεώρηση της επίδρασης και άλλων μη αγοραίων παραγόντων. Η παραδοσιακή ανάλυση της προσφοράς και ζήτησης, όσο επεξεργασμένη και εξειδικευμένη και αν είναι, δεν κρίνεται ικανοποιητική όταν μη αγοραίοι παράγοντες παρεμβαίνουν (Fine, 1998: 72).

Σε γενικές γραμμές η συζήτηση για την ευελιξία επικεντρώνεται σε δύο πεδία. Στο πρώτο η ευελιξία γίνεται κατανοητή σαν μια διαδικασία που επιτρέπει στις αγορές να λειτουργούν χωρίς την εμπλοκή παραγόντων που δεν εντάσσονται σ' αυτήν, είτε αυτοί (οι παράγοντες) αφορούν σε θεσμούς, σε συνδικάτα, σε κυβερνητικές παρεμβάσεις. Στο δεύτερο πεδίο η ευελιξία γίνεται κατανοητή σαν μια συστημική διαδικασία που χαρακτηρίζει τη μετάβαση από μία φάση του καπιταλισμού σε μια άλλη. Ο φορντισμός, σαν σύστημα παραγωγής, έχει δώσει τη θέση

του στο μετα-φορντισμό ή σε αυτό που αποκαλείται «ευέλικτη εξειδίκευση». Σε αυτήν, εξειδικευμένοι εργαζόμενοι παράγουν ποιοτικά προϊόντα και υπηρεσίες μέσα από τη χρήση νέων τεχνολογιών αλλά και άλλων μέσων και διαδικασιών, έχοντας εγκαταλείψει την ενιαία και μονότονη μαζική παραγωγή και κατανάλωση.[2]

Ωστόσο και στα δύο αυτά πεδία υπάρχει μια εκτεταμένη συζήτηση και αμφισβήτηση τόσο αυτών καθ' αυτών των πλεονεκτημάτων της ευελιξίας όσο και του κατά πόσο αυτή μπορεί να συνιστά μια μεταγενέστερη φάση του καπιταλισμού. Στο μεν πρώτο πεδίο οι όποιες θετικές επιδράσεις της ευελιξίας κινούνται αυστηρά μέσα στο πλαίσιο της νεοκλασικής θεώρησης. Όταν στη συζήτηση εισαχθούν παράγοντες που κινούνται πέραν της νεοκλασικής θεώρησης, όπως οι μη αγοραίες σχέσεις, οι τεχνολογικές μεταβολές τότε δεν υπάρχει καμία βεβαιότητα ότι η περαιτέρω ευελιξία συμβάλλει θετικά στην οικονομία ή έχει οποιαδήποτε θετική επίδραση. Στο δεύτερο πεδίο κριτικές θεωρήσεις αναφέρονται στο πόσο περιορισμένη είναι η συμβολή της ευελιξίας, σαν μεταγενέστερη φάση του καπιταλισμού, ή με άλλα λόγια σε τι βαθμό η ευελιξία έχει αντικαταστήσει τον φορντισμό. Υποστηρίζεται ότι οι όποιες επιτυχημένες περιπτώσεις ευέλικτης εξειδίκευσης είναι εξαιρετικά περιορισμένες και οι επιτυχίες τους υπερβολικά τονισμένες.

Μια εκτενέστερη ενασχόληση με τα ζητήματα αυτά ξεφεύγει από τους στόχους της παρούσας μελέτης, κεντρικό ζητούμενο της οποίας είναι η διερεύνηση των σχέσεων των ευέλικτων μορφών απασχόλησης και της παραγωγικότητας, στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας. Και τούτο γιατί, στην περίοδο της οικονομικής κρίσης, οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης φαίνεται να διευρύνουν την παρουσία τους στην ελληνική οικονομία και να καλύπτουν ένα ιδιαίτερα σημαντικό τμήμα των νέων θέσεων εργασίας που δημιουργούνται.[3] Και παρά το γεγονός ότι στη μεγάλη τους πλειονότητα τόσο η μερική απασχόληση όσο και η

2. Η ευέλικτη εξειδίκευση στηρίζεται σε μία θεώρηση όπου οι οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες του φορντισμού ή της μαζικής παραγωγής βρίσκονται σε κρίση και οδηγούνται σε αποσύνθεση. Έτσι ερμηνεύοντας συγκριμένες τάσεις βλέπουν την ανάπτυξη μέσα από ένα διαφορετικό μονοπάτι όπου η μικρής κλίμακας παραγωγή ικανοποιεί πιο εξειδικευμένη ζήτηση μέσα από μια πιο εξειδικευμένη και διαφοροποιημένη εργασία (Fine, 1998: 75).

3. Βλέπε ενδεικτικά στις ετήσιες εκθέσεις του ΙΝΕ για την ελληνική οικονομία και απασχόληση και ειδικότερα σε αυτές των ετών 2012 και 2013.

απασχόληση με συμβάσεις ορισμένου χρόνου (οι δύο πιο διαδεδομένες μορφές ευέλικτης απασχόλησης) είναι ακούσιες, γίνονται δηλαδή παρά τη θέληση των απασχολουμένων, οι επιπτώσεις από την παρουσία τους ενδέχεται να αφορούν όχι μόνο στις συνθήκες απασχόλησης και στις αποδοχές των εργαζομένων, αλλά να επεκτείνονται και σε άλλα πεδία. Η έντονη παρουσία των ευέλικτων μορφών απασχόλησης ενδέχεται να επιδρά και στην παραγωγικότητα της εργασίας. Ζήτημα το οποίο, όπως ήδη αναφέρθηκε, αποτελεί το κεντρικό στόχο της παρούσας μελέτης.

Η ευελιξία, με όποιο τρόπο και αν ορίζεται και σε όποιο πεδίο και αν αναζητείται, αποτελεί κεντρικό σημείο συζήτησης στις σύγχρονες οικονομίες. Η συνηθέστερη και πιο διαδεδομένη χρήση του όρου ευελιξία αφορά στην ικανότητα των επιχειρήσεων (και των οικονομιών) να προσαρμόζουν τον παραγωγικό συντελεστή εργασία, στις εκάστοτε διαμορφούμενες συνθήκες και διακυμάνσεις της ζήτησης, στις αγορές προϊόντων (και υπηρεσιών), αλλά και στις διαφοροποιήσεις των συνθηκών στις αγορές εργασίας. Οι υποστηρικτές της ευελιξίας θεωρούν ότι οι σύγχρονες μορφές άσκησης της παραγωγικής και οικονομικής δραστηριότητας δεν λειτουργούν πάντα σε βάρος της εργασίας και μορφές όπως τα πιο ευέλικτα εργασιακά καθήκοντα, ο εμπλουτισμός του περιεχομένου των εργασιών, η εργασία σε ομάδες, η βελτίωση των δεξιοτήτων και η συνεχής κατάρτιση λειτουργούν υπέρ των εργαζομένων.

Καθοριστική στη συζήτηση για την ευελιξία θεωρείται η κλασσική πλέον εργασία του Atkinson (1984), η επίδραση της οποίας εξακολουθεί να υπάρχει και στις ημέρες μας. Η διάκριση που έθεσε ο Atkinson ανάμεσα στην αριθμητική και στη λειτουργική ευελιξία, με την πρώτη να αφορά στην ικανότητα των επιχειρήσεων να διαφοροποιούν τον αριθμό των εργαζομένων τους (τους οποίους διακρίνει σε κεντρικούς και περιφερειακούς), και τη δεύτερη στην ικανότητα των επιχειρήσεων να διαφοροποιούν τα καθήκοντα και τις αρμοδιότητες των εργαζομένων, παραμένει στο επίκεντρο της συζήτησης ακόμη και σήμερα. Με βάση τη διάκριση αυτή, με την πάροδο του χρόνου, στη βιβλιογραφία έχουν διαμορφωθεί δύο υποδείγματα λειτουργίας των αγορών εργασίας. Το πρώτο, Αγγλοσαξονικό υπόδειγμα, στηρίζεται στην άποψη ότι οι αγορές εργασίας πρέπει να λειτουργούν αυτόνομα, χωρίς παρεμβάσεις. Η απουσία παρεμβάσεων, αναδεικνύει τον ευέλικτο χαρακτήρα των αγορών και επιτρέπει στην αγορά εργασίας να έρθει σε ισορροπία, προσαρμόζοντας το μισθό, αυξάνοντας την απασχόληση και πε-

ριορίζοντας την ανεργία.[4] Το δεύτερο (Ηπειρωτικό) υπόδειγμα στηρίζεται στην άποψη ότι οι αγορές εργασίας πρέπει να χαρακτηρίζονται από σταθερές σχέσεις και κατά συνέπεια ισχυρές εργασιακές σχέσεις, οι οποίες αναμένεται να οδηγούν σε αυξήσεις της παραγωγικότητας. Στο υπόδειγμα αυτό οι ισχυρές εργασιακές σχέσεις συνδέονται με την παρουσία ισχυρών και ενεργών συνδικάτων, με προσήλωση των εργαζομένων στις επιχειρήσεις και με ενδεχόμενες ανακατατάξεις των εργαζομένων στο εσωτερικό των επιχειρήσεων, λόγω της εφαρμογής της λειτουργικής ευελιξίας. Στο πλαίσιο του υποδείγματος αυτού υποστηρίζεται ότι οι ακραίες μορφές ευελιξίας είναι συνυφασμένες με ελλείμματα αφοσίωσης, άτυπης εμπιστοσύνης και οργανωσιακής γνώσης.

Οι επιχειρήσεις (και οι κλάδοι στην συγκεκριμένη περίπτωση) που εμφανίζουν υψηλά μερίδια μερικής απασχόλησης, αλλά και εργαζόμενους με συμβάσεις ορισμένου χρόνου, συνδέονται στενότερα με το υπόδειγμα της εξωτερικής αριθμητικής ευελιξίας. Βασικός στόχος της αριθμητικής ευελιξίας είναι η διατήρηση του εργασιακού κόστους σε χαμηλό επίπεδο.[5] Οι επιχειρήσεις που εμφανίζουν υψηλά ποσοστά πλήρους και σταθερής απασχόλησης, αναμένεται να συνδέονται στενότερα με το υπόδειγμα της εσωτερικής ή λειτουργικής ευελιξίας. Η σταθερότητα της απασχόλησης και οι ανακατατάξεις των εργαζομένων στο εσωτερικό της επιχείρησης αναμένεται να αυξάνουν την προσήλωση των εργαζομένων, τη διάθεση τους για περαιτέρω μάθηση και την αύξηση της προσπάθειας τους στην επίτευξη των στόχων της επιχείρησης.

Στα πεδία της επιστήμης, της πολιτικής και της οικονομίας, οι υποστηρικτές της ευελιξίας φαίνεται να υπερτερούν, τόσο σε αυτή καθ' αυτή την άσκηση της οικονομικής δραστηριότητας, με την κυριαρχία συνήθως της παρουσίας της αριθμητικής ευελιξίας, όσο και στα πεδία σχεδιασμού και εφαρμογής των πολιτικών.

---

4. Το υπόδειγμα αυτό υποστηρίζεται σε χώρες όπως οι ΗΠΑ, η Μ. Βρετανία, η Αυστραλία, ο Καναδάς και η Ν. Ζηλανδία.

5. Ωστόσο έντονη κριτική υπάρχει στο σημείο αυτό, γιατί πέραν των άλλων, οι αρνητές της άποψης αυτής υποστηρίζουν ότι η διατήρηση του εργασιακού κόστους σε χαμηλό επίπεδο, μέσω της αριθμητικής ευελιξίας έχει βραχυπρόθεσμο ορίζοντα, ενώ ταυτόχρονα η υψηλή εναλλαγή και αντικατάσταση εργαζομένων περιορίζει τις ειδικές γνώσεις και τις δεξιότητες του δυναμικού που αναπτύσσονται στο πλαίσιο της επιχείρησης αλλά και τις αφανείς γνώσεις που συνδέονται με την εμπειρία από την εργασία στην ίδια επιχείρηση.

Ωστόσο η ενσωμάτωση της ευελιξίας (και των ευέλικτων μορφών απασχόλησης ειδικότερα) στην παραγωγική διαδικασία δεν είναι πάντα ούτε ευχερής αλλά ούτε και αποτελεσματική. Ακόμη και στις περιπτώσεις όπου οι αντιλήψεις των επιχειρηματιών, αναφορικά με τα οφέλη της ευελιξίας είναι ξεκάθαρες, μία σειρά από παράγοντες ενδέχεται να υπεισέρχονται και να δυσχεραίνουν την εφαρμογή τους.[6] Το είδος της ευελιξίας, το μίγμα αριθμητικής και λειτουργικής ευελιξίας, οι τρόποι εφαρμογής τους και ενσωμάτωσης στην παραγωγική διαδικασία, δεν είναι πάντα ευχερείς και δεν αναδεικνύουν με αμεσότητα την επίδρασή τους στην παραγωγικότητα.

1.3 Το ζήτημα της παραγωγικότητας

Γύρω από την έννοια της παραγωγικότητας υπάρχει μια εκτεταμένη συζήτηση και βιβλιογραφία που καλύπτει τόσο αυτό καθ' αυτό τον προσδιορισμό της έννοιας της, τους τρόπους μέτρησης της, όσο όμως τους παράγοντες που την επηρεάζουν. Η επισκόπηση αυτής της βιβλιογραφίας είναι φανερό ότι ξεφεύγει από τους στόχους αυτής της εργασίας. Στο πλαίσιο της μελέτης επιχειρείται μια συνοπτική αναφορά στην έννοια της, στους τρόπους μέτρησης της και στους παράγοντες που την επηρεάζουν, έτσι ώστε να αναδειχθούν, με όσο το δυνατό πιο καθαρό τρόπο, η μορφή της παραγωγικότητας που χρησιμοποιείται, η συγκεκριμένη επιλογή μέτρησης και, στο μέτρο και στο βαθμό η ανάλυση το επιτρέπει, οι παράγοντες που την επηρεάζουν. Με τον τρόπο αυτό, έστω και σε ένα πρώτο

6. Μία κατηγορία παραγόντων που δυσχεραίνουν την εφαρμογή των ευελιξιών ενδέχεται να συνδέονται με το ευρύτερο οικονομικό περιβάλλον της επιχείρησης, τη φύση των ανταγωνιστών και τις στρατηγικές τους, το είδος των αγορών για τις οποίες παράγουν και προσφέρουν τα προϊόντα τους και ασφαλώς αυτά καθ' αυτά τα παραγόμενα προϊόντα. Μια άλλη κατηγορία συνδέεται με το γενικότερο τεχνολογικό περιβάλλον της επιχείρησης, τις δυνατότητες διάχυσης και το κόστος των νέων τεχνολογιών και το επίπεδο των δεξιοτήτων του ανθρώπινου δυναμικού της. Μία τρίτη κατηγορία αφορά στο θεσμικό και νομοθετικό περιβάλλον της επιχείρησης, το οποίο ενδέχεται να δυσχεραίνει μέσω ρυθμίσεων (ή της απουσίας τους) τη χρήση ευέλικτων μορφών απασχόλησης. Ανάμεσα στα παραπάνω σημαντικότερο εκτιμάται (European Commission, 2007) ότι είναι η ύπαρξη (ή απουσία) του κοινωνικού μισθού και του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης, καθώς συμπληρώνουν τον καθοριστικό παράγοντα του εισοδήματος των εργαζόμενων.

επίπεδο, τα ευρήματα της μελέτης μπορεί να αναδειχθούν σε συνάρτηση με τους παράγοντες που τα επηρεάζουν.

Αναφορικά με την έννοιά της, παραγωγικότητα, με απλά λόγια, μπορεί να ειπωθεί ότι είναι η αποδοτικότητα στην παραγωγή. Πόσες εκροές, προϊόντα ή υπηρεσίες, παράγονται από ένα δεδομένο συνδυασμό εισροών. Με αυτό τον τρόπο η παραγωγικότητα μπορεί να εκφρασθεί σαν ένας λόγος εκροών – εισροών. Όταν γίνεται αναφορά στην παραγωγικότητα ενός συντελεστή (παράγοντα) ή μίας εισροής (single factor productivity), μετρώνται οι μονάδες των προϊόντων ή υπηρεσιών που παράγονται σε κάθε μονάδα εισροής (Syverson, 2010: 5). Όταν γίνεται αναφορά στην παραγωγικότητα περισσότερων του ενός συντελεστών, πολυπαραγοντική παραγωγικότητα (total or multi factor productivity), μετράται η αξία των εκροών που προέρχονται από ένα συγκεκριμένο σχήμα εισροών, που περιλαμβάνουν συνήθως την εργασία, το κεφάλαιο και τις πρώτες ύλες. Πρέπει ωστόσο να επισημανθεί ότι η παραγωγικότητα ενός παράγοντα επηρεάζεται άμεσα και από την ένταση της χρήσης του παράγοντα αυτού (της εισροής).

Η παραγωγικότητα της εργασίας συνιστά την πιο συνηθισμένη μορφή μονοπαραγοντικής (single factor productivity) παραγωγικότητας.[7] Οι εκτιμήσεις της συνδέονται με την οικονομική μεγέθυνση, την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας και το επίπεδο διαβίωσης των ατόμων.[8] Αποτελεί ένα μέτρο της επίδοσης και της υγείας της οικονομίας και σε μακροχρόνιο ορίζοντα δεν υπάρχει τίποτα πιο σημαντικό για την οικονομική ευημερία από το ρυθμό αύξησης της παραγωγικότητας. Για τους κοινωνιολόγους, η έννοια της παραγωγικότητας, μαζί με αυτές της εργασίας και της παραγωγής, εμπεριέχουν μια αξία, που στο πλαίσιο της βιομηχανικής κοινωνίας είναι αναγνωρισμένη τόσο από τους εργοδότες όσο και από τους μισθωτούς καθώς οδηγούν στην άνοδο του επιπέδου των μισθών και της ευημερίας (Touraine, 2011:61). Για του νεοκλασικούς οικονομολόγους η παραγωγικότητα είναι συνυφασμένη με τη δυνατότητα οικειοποίησης των αποτελεσμάτων της καινοτομίας, από τις επιχειρήσεις που τις εφαρμόζουν. Η ύπαρξη

7. Είναι η πιο συνηθισμένη και πιο πολύ χρησιμοποιημένη μορφή, λόγω των δύο βασικών πλεονεκτημάτων που παρουσιάζει. Της σχετικής ευχέρειας στη μέτρηση και της αναγνωσιμότητας.

8. Στη διεθνή βιβλιογραφία, ένα εύρημα ανεξάρτητο από χώρα, περίοδο ή δραστηριότητα είναι ότι αυτοί που παράγουν με υψηλή παραγωγικότητα έχουν πολύ περισσότερες πιθανότητες να επιβιώσουν συγκριτικά με αυτούς που παράγουν με χαμηλή.

εμποδίων οικειοποίησης των αποτελεσμάτων αυτών οδηγεί σε περιορισμό των κινήτρων για καινοτομία και δυσκολίες στη διατήρηση ή αύξηση της παραγωγικότητας (Δοξιάδης, 2014:69). Στο χώρο των εναλλακτικών θεωρήσεων και της μαρξιστικής παράδοσης η παραγωγικότητα αντιμετωπίζεται σαν δύναμη που μπορεί να ισορροπήσει, ως ένα βαθμό, τη διαδικασία συσσώρευσης και αυξανόμενης συγκέντρωσης του ιδιωτικού κεφαλαίου (Piketty, 2014: 25). Ως κεντρικός μηχανισμός της αύξησης της παραγωγικότητας και της μείωσης των ανισοτήτων θεωρείται η διαδικασία διάχυσης των γνώσεων και των δεξιοτήτων τόσο στο εσωτερικό των χωρών όσο και σε διεθνές επίπεδο.[9]

Ειδικότερα στην περίπτωση της ελληνικής οικονομίας η παραγωγικότητα θεωρείται παράγοντας κλειδί στην αντιμετώπιση της ελληνικής κρίσης. Παρά το γεγονός ότι οι παράγοντες που την επηρεάζουν είναι πολλοί και μερικοί εξ αυτών λειτουργούν σε μακροπρόθεσμο ορίζοντα (απαιτούν δηλαδή χρόνο ώστε να λειτουργήσουν και να επηρεάσουν την τάση της) η επικέντρωση στα ζητήματα της παραγωγικότητας κρίνεται απαραίτητη και άμεση. Υποστηρίζεται μάλιστα (Βαγιανός και Χαλιάτσος, 2012) ότι ακόμη και μια βάσιμη προσδοκία ότι η παραγωγικότητα θα αυξηθεί στο μέλλον μπορεί να συμβάλλει θετικά στη διαμόρφωση κλίματος εμπιστοσύνης για την ελληνική οικονομία.

1.3.1 Παράγοντες που επηρεάζουν την παραγωγικότητα

Ένα ιδιαίτερα σημαντικό εύρημα των εμπειρικών μελετών αφορά στη διαπίστωση σημαντικών διαφορών στην παραγωγικότητα, ακόμη και ανάμεσα σε επιχειρήσεις ή οργανισμούς που λειτουργούν σε παρεμφερή οικονομικά περιβάλλοντα και διαθέτουν εκ πρώτης όψεως κοινά χαρακτηριστικά. Η ερμηνεία της διαφορετικής αυτής παραγωγικότητας, σε όποιο επίπεδο και αν αυτή προσδιορίζεται, αποτελεί εκτεταμένο αντικείμενο έρευνας και μελέτης σε πολλά επι-

9. Ωστόσο και εδώ επισημαίνεται η σχετικότητα της διαπίστωσης καθώς η συμβολή της διάχυσης των γνώσεων και δεξιοτήτων στη μείωση των ανισοτήτων εξαρτάται από πολιτικές εκπαίδευσης αλλά και από θεσμούς που διευκολύνουν τη πρόσβαση σε μηχανισμούς εκπαίδευσης και κατάρτισης (Piketty, 2014: 42). Επιπρόσθετα επισημαίνεται (Γιαννίτσης κ.ά., 2009: 36), ότι ενώ η διάχυση αυτή θεωρείται σημαντικός παράγων στην αύξηση της παραγωγικότητας, η τελευταία εξαρτάται τόσο από το βαθμό έρευνας και ανάπτυξης όσο όμως και από την ικανότητα της χώρας να απορροφά αποτελεσματικά την ακούσια διαχεόμενη γνώση.

στημονικά πεδία. Ένας σημαντικός αριθμός προσεγγίσεων και ταξινομήσεων των παραγόντων που την επηρεάζουν έχει προκύψει. Με βάση τον ΟΟΣΑ (OECD, 2007) οι σημαντικότεροι παράγοντες που επιδρούν στην παραγωγικότητα αφορούν: πρώτον, στην επέκταση της εισροής κεφαλαίων στην παραγωγική διαδικασία, ή με άλλα λόγια, στη μεταβολή (προς όφελος του κεφαλαίου) του λόγου κεφαλαίου/εργασίας. Δεύτερον, στην ποιότητα του ανθρώπινου παράγοντα, και ειδικότερα τόσο στην ποιότητα της αρχικής εκπαίδευσης που ενσωματώνεται στους εργαζόμενους όσο και στην ποιότητα της συνεχιζόμενης επαγγελματικής κατάρτισης.[10] Τρίτον, στην ταχύτερη άνοδο της παραγωγικότητας σε χώρες (ή περιοχές οικονομικής δραστηριότητας) που υστερούν σε σχέση με άλλες, λόγω διεύρυνσης του διεθνούς χαρακτήρα της οικονομικής δραστηριότητας· τέταρτον, στην υιοθέτηση καινοτομιών και στην εισαγωγή νέας τεχνολογίας· και πέμπτον, στους θεσμούς και στις πολιτικές που επιδρούν είτε μέσα από την επέκταση της εισροής κεφαλαίων στην παραγωγική διαδικασία είτε μέσα από μια άμεση επίδραση στην αποτελεσματικότητα και στις τεχνολογικές μεταβολές.[11]

Σε διαφορετικές προσεγγίσεις (Syverson, 2010) οι παράγοντες που επιδρούν στην παραγωγικότητα της εργασίας διακρίνονται σε αυτούς που συνδέονται με αυτή καθ' αυτή την παραγωγική διαδικασία, σε επίπεδο δηλαδή παραγωγικής μονάδας (επιχείρηση, εργοστάσιο, γραφείο) και, τουλάχιστον θεωρητικά, μπορούν να ελεγχθούν από τους παραγωγούς και σε εξωγενείς παράγοντες, που συνδέονται με το εξωτερικό περιβάλλον της επιχείρησης και λόγω της φύσης

10. Σε πολλές περιπτώσεις η ποιότητα του ανθρώπινου παράγοντα ως συντελεστή αύξησης της παραγωγικότητας συνδέεται με την οικονομικά χρήσιμη γνώση, έννοια που είναι συνυφασμένη με τη δυνατότητα εξεύρεσης καλύτερων τρόπων κατασκευής μηχανών, καλύτερων τρόπων οργάνωσης της παραγωγής, καλύτερων τρόπων χρήσης των περιορισμένων φυσικών πόρων (De Long, 1996).

11. Ενδεικτικά γίνεται αναφορά στην εργασία των Van Ark, O' Mahony and Timer (2008) που διερευνά τους παράγοντες που επηρεάζουν τους ρυθμούς παραγωγικότητας στις ΗΠΑ και σε 14 ευρωπαϊκές χώρες στο διάστημα 1950-2006. Μεταβολές στα πρότυπα υποκατάστασης κεφαλαίου/εργασίας, επενδύσεις σε τεχνολογίες πληροφορίας και επικοινωνιών, εξειδικευμένη εργασία, δυναμικές των βιομηχανιών και ειδικότερα των βιομηχανιών εκείνων παράγουν τεχνολογία για πληροφορική και επικοινωνία, δυναμική των υπηρεσιών και χαρακτηριστικά των αγορών εργασίας (ευελιξία ή ακαμψία), συνιστούν τους βασικότερους παράγοντες που οι συγγραφείς εντάσσουν στη διερεύνησή τους.

τους, δεν ελέγχονται άμεσα από τους παραγωγούς, αλλά εν μέρει τουλάχιστον από τις κυβερνητικές πολιτικές. Η επίδραση των παραγόντων αυτών ενδέχεται να είναι άμεση ή έμμεση, υπό την έννοια της δημιουργίας κινήτρων και ευκαιριών ή εμποδίων στην αναζήτηση και χρήση των ενδογενών παραγόντων. Στους πρώτους εντάσσονται: Η ποιότητα των εισροών εργασίας[12] και κεφαλαίου,[13] οι μάνατζερς, καθώς λειτουργούν καθοριστικά στον συντονισμό της εργασίας, του κεφαλαίου και των ενδιάμεσων εισροών,[14] οι τεχνολογίες της πληροφορικής και η έρευνα, που πολλές φορές είναι ευθέως συνδεδεμένη με την παραγωγικότητα,[15] οι διαδικασίες μάθησης πάνω στη δουλειά (learning by doing), η ύπαρξη

12. Για την ποιότητα της εργασίας μια ιδιαίτερα εκτενής βιβλιογραφία συνδέεται με τη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου και με τη λειτουργία παραγόντων όπως η εκπαίδευση, η κατάρτιση, η εμπειρία και η διάρκεια της παραμονής των εργαζομένων σε μια επιχείρηση.

13. Για την ποιότητα του κεφαλαίου, χαρακτηριστικό που επηρεάζεται από πληθώρα παραγόντων, η συνήθης προσέγγιση αφορά στον βαθμό ενσωμάτωσης σύγχρονης τεχνολογίας Για μια προσπάθεια μέτρησης του βαθμού ενσωμάτωσης τεχνολογίας στο παραγωγικό κεφάλαιο βλέπε ενδεικτικά στο Sakellaris and Wilson (2004).

14. Για μία αναλυτική παρουσίαση των μεθόδων που χρησιμοποιούν οι μάνατζερς στην προσπάθεια βελτίωσης της παραγωγικότητας της επιχείρησής τους βλέπε στο Bloom and Van Reenen (2007). Οι συγγραφείς εστιάζουν την προσοχή τους σε δύο παράγοντες. Ο πρώτος αφορά στη σύνδεση της πρακτικής των μάνατζερς με την ένταση του ανταγωνισμού της αγοράς, στην οποία λειτουργεί η επιχείρηση (πόσο ανταγωνιστική είναι η αγορά) και ο δεύτερος με τις χαμηλές επιδόσεις των μάνατζερς στις οικογενειακές επιχειρήσεις. Στο μέτρο και στο βαθμό που ένας μεγάλος αριθμός επιχειρήσεων στη χώρα είναι οικογενειακού χαρακτήρα οι χαμηλές επιδόσεις των μάνατζερς σ' αυτές αναμένεται να αποκτούν μεγαλύτερη σημασία στην ερμηνεία της συνολικής παραγωγικότητας της χώρας. Στο πλαίσιο των προσεγγίσεων αυτών άλλοι ερευνητές δίνουν έμφαση σε χαρακτηριστικά των ανθρώπινων πόρων, που συνδέονται με το μάνατζμεντ, και αναφέρονται σε πρακτικές όπως αμοιβή κατά επίδοση, εργασία σε ομάδες, κατάρτιση ανάμεσα στα στελέχη, κ.α.

15. Ωστόσο σε πολλές περιπτώσεις υπάρχει αδυναμία διάκρισης της συσχέτισης από την ανάδειξη της αιτίας. Δεν είναι δηλαδή πάντα ξεκάθαρο αν οι πιο παραγωγικές επιχειρήσεις δαπανούν περισσότερα στην έρευνα και ανάπτυξη ή αν η έρευνα και ανάπτυξη τις καθιστά περισσότερο παραγωγικές. Σε κάθε περίπτωση η έρευνα και ανάπτυξη στις επιχειρήσεις συνδέεται με τον εξαγωγικό τους χαρακτήρα, με την υιοθέτηση καινοτομιών.

καινοτόμων προϊόντων,[16] που δεν υπονοεί αναγκαία την αύξηση της παραγωγής τους ανά μονάδα εισροής αλλά πιθανόν την αύξηση της τιμής τους και κατά συνέπεια την αύξηση των εσόδων ανά μονάδα προϊόντος καθώς και οι δομές λήψης αποφάσεων στις επιχειρήσεις. Στους δεύτερους εντάσσονται οι παράγοντες διάχυσης της παραγωγικότητας, ο ανταγωνισμός στις αγορές προϊόντων και υπηρεσιών, η κατάλληλη ρύθμιση ή απορρύθμιση των αγορών και οι ευέλικτες αγορές εισροών.

1.3.2 Οι μεταβολές της παραγωγικότητας

Ανεξάρτητα ωστόσο από το ύψος και τις διαφορές της παραγωγικότητας που παρατηρούνται ανάμεσα σε χώρες, κλάδους, οργανισμούς και επιχειρήσεις, ιδιαίτερης σημασίας ζήτημα συνιστούν οι μεταβολές της παραγωγικότητας. Οι μεταβολές της παραγωγικότητας, καθώς εκτός των άλλων, επηρεάζουν το κόστος παραγωγής προσδιορίζουν σε μεγάλο βαθμό, το ανταγωνιστικό πλεονέκτημα μιας οικονομίας και κατά συνέπεια την πορεία σύγκλισης ή απόκλισης από άλλες οικονομίες. Από την άλλη πλευρά καθώς οι μετρήσεις του ύψους της παραγωγικότητας συνδέονται με τις μεθόδους και τους τρόπους μέτρησης, με τα δεδομένα που χρησιμοποιούνται και με μία σειρά από άλλους παράγοντες, η συγκρισιμότητά τους εμφανίζει, πολλές φορές, περισσότερα προβλήματα, από την συγκρισιμότητα και τις εκτιμήσεις των μεταβολών της παραγωγικότητας.[17] Πρέπει ωστόσο να επισημανθεί ότι οι μεταβολές της παραγωγικότητας αντικατοπτρίζουν τη συνδυασμένη επίδραση των μεταβολών ενός πλήθους παραγόντων όπως στο κεφάλαιο, στις ενδιάμεσες εισροές, στις τεχνικές και οργανωτικές δομές μέσα και ανάμεσα στις επιχειρήσεις, στις επιδράσεις των οικονομιών κλίμακος, στις διαφοροποιήσεις του βαθμού αξιοποίησης των παραγωγικών δυνατοτήτων. Έτσι, μια μεταβολή στη παραγωγικότητα της εργασίας μόνο εν μέρει αντικατοπτρίζει την μεταβολή της παραγωγικότητας της εργασίας σε όρους προσωπικής ικα-

16. Στο ζήτημα αυτό οι Γιαννίτσης κ.α., (2009: 37) επισημαίνουν ότι ειδικότερα για χώρες τεχνολογικά αδύναμες οι οριακές καινοτομίες μπορεί να αναδειχθούν πολύ σημαντικές πηγές βελτίωσης της παραγωγικότητας και μπορεί να προκύψουν μέσα από συστηματική προσπάθεια έρευνας και ανάπτυξης και άλλες διαδικασίες αξιοποίησης της εξωτερικής γνώσης και πληροφορίας.

17. Βλέπε ενδεικτικά στις εργασίες των Ahmad et al. (2003) και Schreyer and Pilat (2001) για τα προβλήματα συγκρισιμότητας του ύψος της παραγωγικότητας αλλά και των ρυθμών μεταβολής της.

νότητας των εργαζομένων ή έντασης της προσπάθειας. Σε πολλές περιπτώσεις αναζητείται η σχέση ανάμεσα στο ύψος της παραγωγικότητας (ενός κλάδου ή μιας επιχείρησης) και στο ρυθμό μεταβολής της, με μία ποικιλία αποτελεσμάτων να αναδεικνύονται. Στην πλειονότητά τους (Ignason, 2013), φαίνεται να κυριαρχεί η άποψη που αναδεικνύει μια αρνητική σχέση ανάμεσα στο ύψος της παραγωγικότητας και στο ρυθμό μεταβολής της,[18] γεγονός που αναδεικνύει τις δυσκολίες και τα μικρά περιθώρια βελτίωσης της παραγωγικότητας επιχειρήσεων, που έχουν ήδη διασφαλίσει ένα υψηλό επίπεδο παραγωγικότητας.

Στην περίπτωση της χώρας μας, η διερεύνηση των εξελίξεων στις μεταβολές της παραγωγικότητας της εργασίας είναι εξαιρετικά ενδιαφέρουσες. Και τούτο γιατί καθώς η ελληνική οικονομία βρίσκεται σε ένα από τα ιστορικά χαμηλότερα επίπεδα της παραγωγής της, η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας θα μπορούσε να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις μιας παράλληλης αύξησης της παραγωγής, της απασχόλησης, των κερδών των επιχειρήσεων, μέσα από την αύξηση των πωλήσεων,[19] και των μισθών. Θα μπορούσε να συμβάλλει δηλαδή στην αλλαγή της φάσης της οικονομίας και στην έναρξη του ενάρετου κύκλου της οικονομικής ανάπτυξης. Στη σημερινή εποχή των ταχύτατων τεχνολογικών αλλαγών είναι εφικτή μια ταυτόχρονη αύξηση στον πραγματικό μισθό, στην απασχόληση και στην ανταγωνιστικότητα, εάν αυξάνεται η παραγωγικότητα της εργασίας (Αργείτης, 2008: 289).[20] Κατά συνέπεια η ενασχόληση με τα ζητή-

18. Εκτιμήσεις της σχέσης του ύψους της παραγωγικότητας και του ρυθμού μεταβολής της, για τους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, στο χρονικό διάστημα 2008-2011 έχουν επιχειρηθεί στη μελέτη του Ευστράτογλου (2012). Στη μελέτη διαπιστώθηκε ότι έξι στους δέκα κλάδους με χαμηλή παραγωγικότητα εμφάνισαν αυξήσεις της παραγωγικότητας και τέσσερις στους δέκα μειώσεις, της ήδη χαμηλής τους παραγωγικότητας. Στους κλάδους μέσης παραγωγικότητας, η πλειονότητα (είκοσι πέντε στους σαράντα δύο) εμφάνισε μειώσεις της παραγωγικότητας τους, ενώ ένας μικρότερος αριθμός (δέκα επτά στους σαράντα δύο) αυξήσεις, με έντονους ρυθμούς μεταβολής και στις δύο περιπτώσεις. Στους κλάδους υψηλής παραγωγικότητας δύο μόνο στους έντεκα κλάδους εμφάνισαν αυξήσεις, με τους υπόλοιπους εννέα να εμφανίζουν μειώσεις.

19. Η κερδοφορία του κεφαλαίου δεν εξαρτάται αποκλειστικά από το ύψος των μισθών αλλά και από τον όγκο των πωλήσεων, που σε πολλές περιπτώσεις μπορεί να είναι πιο σημαντικός.

20. Όπως επισημαίνει ο Αργείτης, τούτο μπορεί να επιτευχθεί όταν η αυξημένη ζήτηση και ο βαθμός χρησιμοποίησης του κεφαλαίου συνδυασθούν με μια αυξημένη και τεχνο-

ματα της παραγωγικότητας της ελληνικής οικονομίας μέσα στους κλάδους καθώς και η διερεύνηση των παραγόντων που την επηρεάζουν κρίνεται ιδιαίτερα σημαντικό ζήτημα.

1.3.3 Οι μετρήσεις της παραγωγικότητας

Η παραγωγικότητα της εργασίας μετράται είτε μέσα από τον αριθμό των απασχολουμένων, είτε μέσα από τις ώρες απασχόλησης, είτε μέσα από ένα ποιοτικά προσαρμοσμένο δείκτη, συνηθέστερος των οποίων είναι το μισθολογικό κόστος, καθώς θεωρείται ότι ο μισθός μπορεί να αντικατοπτρίζει τις οριακές αποδόσεις ετερογενών μορφών εργασίας.[21] Οι μετρήσεις της παραγωγικότητας μέσα από τις ώρες απασχόλησης ανταποκρίνονται καλύτερα στις ιδιαιτερότητες της οικονομίας και της δομής της απασχόλησης. Περιλαμβάνουν διαφοροποιήσεις των μορφών της απασχόλησης, όπως μισθωτοί και ημερομίσθιοι, αυτοαπασχολούμενοι, εργοδότες και βοηθοί στις οικογενειακές επιχειρήσεις και ιδιαιτερότητες όπως οι μεταβολές του ωραρίου πλήρους απασχόλησης, η επέκταση της μερικής απασχόλησης, κ.α. Ιδιαιτερότητες που δεν συνεκτιμώνται στις μετρήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας μέσα από τον αριθμό των απασχολουμένων.

Διάγραμμα 1.1: Μεταβολές παραγωγικότητας της εργασίας εκτιμώμενης σε ώρες απασχόλησης και σε αριθμό απασχολουμένων[22]

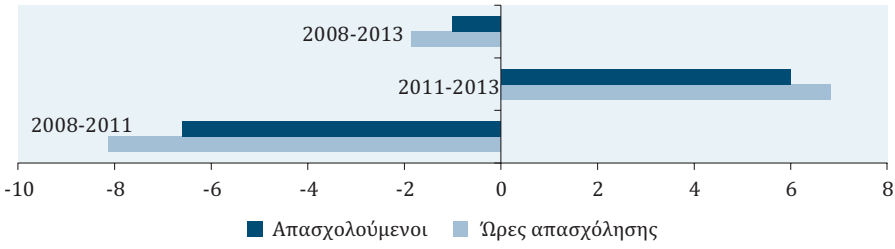

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

λογικά προηγμένη δυναμικότητα (Αργείτης, 2008: 290).

21. Για μία περαιτέρω θεώρηση των ζητημάτων που αφορούν στις μετρήσεις της παραγωγικότητας, ο ενδιαφερόμενος μπορεί να ανατρέξει, μεταξύ άλλων, στα Freenan (2008, OECD (2001) και Nordhaus (2001).

22. Στο Διάγραμμα 1.1 η παραγωγικότητα της εργασίας εκτιμάται με βάση την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία, για το σύνολο της οικονομίας αλλά και για κάθε κλάδο ξεχωριστά, σε σταθερές τιμές του 2008 και τις ετήσιες ώρες απασχόλησης.

Οι διαπιστώσεις αυτές γίνονται φανερές μέσα από τα δεδομένα του διαγράμματος 1.1, στο οποίο παρουσιάζονται οι μεταβολές της παραγωγικότητας, μετρούμενες σε ώρες απασχόλησης και αριθμό απασχολουμένων. Οι ρυθμοί μεταβολής της παραγωγικότητας σε ώρες απασχόλησης, εμφανίζονται υψηλότεροι τόσο στις περιπτώσεις θετικής όσο και αρνητικής μεταβολής, αναδεικνύοντας τις δυνατότητές τους να συλλαμβάνουν πιο αποτελεσματικά τις σχετικές διαφοροποιήσεις. Αναδεικνύονται πιο ευαίσθητοι στις διακυμάνσεις της παραγωγής και συλλαμβάνουν με πιο ρεαλιστικό τρόπο τις πραγματικές μεταβολές της.[23] Υπενθυμίζεται ότι στις μεταβολές αυτές της παραγωγικότητας της εργασίας ενσωματώνονται περισσότερο οι επιδράσεις ενός μεγάλου αριθμού παραγόντων που συνδέονται με αυτήν και λιγότερο αυτές που συνδέονται με την ένταση και την προσπάθεια των εργαζομένων.

1.4 Οι σχέσεις ευελιξίας και παραγωγικότητας

Παρά το γεγονός ότι η συζήτηση και η βιβλιογραφία για τα ζητήματα της παραγωγικότητας είναι μεγάλη και συνεχώς αυξανόμενη, με κύριο γνώμονα την αναζήτηση των παραγόντων εκείνων, που επιδρούν στις μεταβολές της, ένα μεγάλο τμήμα αυτής της βιβλιογραφίας αφορά στην εργασία και στη δυνατότητα ευέλικτης χρήσης της. Είναι οι μεγαλύτερες ροές προς (και από) την εργασία, με ευκολία στις προσλήψεις και απολύσεις, παράγοντας που συμβάλλει θετικά στην αύξηση της παραγωγικότητας ή όχι; Πρέπει να υπάρχει ένας προστατευτικός μανδύας της εργασίας ή οι αγορές εργασίας πρέπει να αφήνονται ελεύθερες για να λειτουργήσουν με τις δικούς τους αποκλειστικά κανόνες, όπως ακριβώς υποστηρίζεται από τους παραδοσιακούς και νεοφιλελεύθερους οικονομολόγους;

Στη διεθνή βιβλιογραφία[24] στο ζήτημα των σχέσεων της ευελιξίας στις αγορές εργασίες και της παραγωγικότητας εντοπίζονται, σε γενικές γραμμές, δύο

23. Για μια εκτίμηση της διαφοράς της παραγωγικότητας της εργασίας στην ελληνική οικονομία εκτιμώμενης σε αριθμό απασχολουμένων και ώρες απασχόλησης συγκριτικά με τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης βλέπε στο Καλογήρου (2008).

24. Η σύντομη αυτή επισκόπηση των σχέσεων ευελιξίας και παραγωγικότητας επικεντρώνεται στην πρόσφατη βιβλιογραφία. Ωστόσο τα ζητήματα αυτά έχουν απασχολήσει τους οικονομολόγους προ πολλού. Η σταθερότητα στην απασχόληση και στους μισθούς και η μακρά παραμονή των εργαζομένων στην ίδια εργασία, ως παράγοντες που αυξάνουν την παραγωγικότητα έχουν τους υποστηρικτές τους και μέσα στους ορθόδο-

«σχολές σκέψης». Στην πρώτη σχολή (Nicoletti et.al., 2003 Van Ark· O' Mahony and Timmer 2008· Ramedram et al., 2013 κ.ά.) εντοπίζονται περισσότερο παραδοσιακές και νεοφιλελεύθερου χαρακτήρα προσεγγίσεις, που υποστηρίζουν ότι οι ευελιξίες στις αγορές εργασίες συμβάλλουν θετικά στην αύξηση της παραγωγικότητας. Στη δεύτερη σχολή (Arvanitis, 2003· Kleinknecht, 2009· Dekker and Kleinknecht, 2011· Donovan, 2013· Freeland, 2013 κ.ά.), οι προσεγγίσεις συνήθως κινούνται στον αντίποδα της πρώτης, και αντιμετωπίζουν το ζήτημα των σχέσεων αυτών περισσότερο κριτικά, υποστηρίζοντας ότι οι ευελιξίες στην αγορά εργασίας επιφέρουν αρνητικές επιπτώσεις σε πολλά πεδία, ανάμεσα στα οποία συγκαταλέγεται και η παραγωγικότητα. Αναφερόμενοι στους υποστηρικτές των ευελιξιών συχνά επισημαίνουν (Donovan, 2013) ότι καθώς η παραγωγικότητα επηρεάζεται από ένα πλήθος παραγόντων,[25] η αποκλειστική αναφορά και εμμονή στην ευελιξία της εργασίας, ως παράγοντα επίδρασης της παραγωγικότητας, είναι περισσότερο ιδεολογικού χαρακτήρα επισήμανση, παρά οικονομική και εμπειρική επιβεβαίωση.

Και στις δύο σχολές σκέψης υπάρχει μια μεγάλη ποικιλία προσεγγίσεων, που αφορά τόσο στο βαθμό και στο μέγεθος των διαπιστώσεων (με πόση δηλαδή έμφαση και καθαρότητα υποστηρίζεται η μία ή η άλλη άποψη),[26] όσο όμως και στις μορφές (και στους παράγοντες) ευελιξίας, που επιλέγονται να διερευνηθούν, αλλά και στις τεχνικές και στις μεθόδους ανάλυσης και διερεύνησης των επιδράσεων τους. Εκκινώντας από την πεποίθηση ότι οι αγορές εργασίες στην Ελλάδα, για μια σειρά από λόγους που συνδέονται με τη διάρθρωση και τα χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας, με τις κυρίαρχες μορφές επιχειρηματικότητας αλλά και με τις ευρύτερες οικονομικές πολιτικές, διαθέτουν υψηλό βαθμό ευελιξίας τόσο ως προς τη χρήση μορφών ευέλικτης απασχόλησης, όσο όμως και

ξους οικονομολόγους (Hicks, 1963: 69-70), αλλά και στους υποστηρικτές των θεσμικών απόψεων (Dunlop, 1958). Για μια σύντομη επισκόπηση αυτών των θέσεων βλέπε στον Riach (2005) και στη θεώρηση του για την αγορά εργασίας ως αγοράς του φόβου.

25. Δες ενδεικτικά στην προηγούμενη ενότητα του κεφαλαίου και πιο αναλυτικά τις ταξινομήσεις του ΟΟΣΑ.

26. Ενδεικτικά γίνεται αναφορά στους Autor, Kerr και Kugler, (2007), οι οποίοι υποστηρίζουν, για την οικονομία των ΗΠΑ, ότι η προστασία της απασχόλησης και ειδικότερα το υψηλό κόστος απολύσεων επιδρά αρνητικά πάνω στην παραγωγικότητα των επιχειρήσεων, αλλά τα ευρήματα τους χαρακτηρίζονται, από τους ίδιους τους ερευνητές, ως δειλά (tentative), γεγονός που επιβάλλει την περαιτέρω διερεύνησή τους.

ως προς τις ρυθμίσεις των εργασιακών σχέσεων (ρυθμίσεις που ακόμη και αν αφορούν στην προστασία της εργασίας καταστρατηγούνται καθιστώντας τις αγορές ιδιαίτερα ευέλικτες)[27], ενώ ταυτοχρόνως η παραγωγικότητα παραμένει χαμηλή (συγκριτικά πάντα με τις χώρες της Ε.Ε. αλλά και άλλες αναπτυσσόμενες χώρες),[28] η μελέτη δίνει έμφαση σε εκείνη τη σχολή σκέψης που υποστηρίζει την αρνητική συσχέτιση των ευελιξιών στις αγορές εργασίας και στην παραγωγικότητα.[29]

Τρία είναι τα πεδία συζήτησης και ανάλυσης που αφορούν στις σχέσεις ευελιξίας στις αγορές εργασίας και παραγωγικότητας. Το πρώτο αφορά στις ρυθμίσεις των αγορών εργασίας και στην επίδρασή τους πάνω στις μορφές αλλά και στις ροές της απασχόλησης. Το δεύτερο αφορά καθαρά στις μορφές της ευέλικτης απασχόλησης και στη σχέση τους με την παραγωγικότητα και το τρίτο στο κατά πόσο οι ευελιξίες στις αγορές και η υιοθέτηση στρατηγικών χαμηλού εργασιακού κόστους λειτουργούν ως αντικίνητρο για την υιοθέτηση καινοτομιών αλλά και νέων τεχνολογιών. Τα θέματα που αποτελούν αντικείμενο διερεύνησης στα τρία αυτά πεδία είναι σε μεγάλο βαθμό στενά συνδεδεμένα και αλληλοεπηρεαζόμενα, επιδρούν δηλαδή το ένα πάνω στο άλλο και σε μερικές περιπτώσεις διερευνώνται από κοινού και σε άλλες ξεχωριστά, προκειμένου να αναδειχθούν οι σχέσεις τους με μεγαλύτερη σαφήνεια.

---

27. Ενδεικτικά βλέπε τις εκτιμήσεις του Υπουργείου Εργασίας και του ILO για την αδήλωτη εργασία στην Ελλάδα τόσο ως προς την έκτασή της όσο και ως προς τις μορφές που αυτή μπορεί να παίρνει. Οι εκτιμήσεις αυτές στα τέλη του 2014 και στις αρχές του 2015 κυμαίνονται ανάμεσα στο 25,0% (ILO)και στο 14,0% (Υπουργείο Εργασίας).

28. Παρά το γεγονός ότι η παραγωγικότητα στην Ελλάδα αυξανόταν με ταχύ ρυθμό ολόκληρη την προηγούμενη δεκαετία, το ύψος της υπολειπόταν από το μέσο όρο των χωρών της Ευρωζώνης αλλά και άλλων αναπτυγμένων χωρών (βλέπε σχετικά στα Ευστράτογλου 2011, Γαβρόγλου 2012 και στις ετήσιες εκθέσεις για την ελληνική οικονομία και απασχόληση του ΙΝΕ.

29. Στην περιορισμένη ελληνική βιβλιογραφία γύρω από το ζήτημα της επίδρασης των ευέλικτων μορφών απασχόλησης πάνω στην παραγωγικότητα της εργασίας και ειδικότερα στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, δεν έχουν υποπέσει στην αντίληψη του γράφοντος άμεσες αναφορές. Επιμέρους έμμεσες αναφορές στο θέμα, γίνονται στις εργασίες των Κουζή (2001), Καρακιουλάφη (2005) και Γαβρόγλου (2009), καθώς και στις ετήσιες εκθέσεις για την απασχόληση και την ελληνική οικονομία του ΙΝΕ.

Στο πρώτο πεδίο τα ζητήματα που διερευνώνται αφορούν στην ύπαρξη (ή απουσία) προστασίας της εργασίας, στις θεσμικές ρυθμίσεις που συνδέονται με αυτήν και στις σχέσεις τους με την παραγωγικότητα. Η προστασία της απασχόλησης διερευνάται τόσο από την οπτική των ροών προς την απασχόληση[30] (κατά πόσο δηλαδή οι ρυθμίσεις προστασίας της απασχόλησης επιδρούν πάνω στις ροές προς και από την απασχόληση και αυτές με τη σειρά τους στην παραγωγικότητα), όσο και από την οπτική του κόστους των απολύσεων[31] και της προσαρμογής εν γένει της απασχόλησης στις ανάγκες των επιχειρήσεων. Και ενώ σε γενικές γραμμές υπάρχει μια σχετική συναίνεση ως προς το ότι η υψηλή προστασία της απασχόλησης μειώνει τις ροές της απασχόλησης, στο ζήτημα του κόστους των απολύσεων, μια εκτενής βιβλιογραφία επισημαίνει τα αντιφατικά συμπεράσματα που προκύπτουν στις σχέσεις κόστους απολύσεων και του ύψους της απασχόλησης. Το υψηλό κόστος των απολύσεων αποτρέπει τις απολύσεις, αλλά ταυτοχρόνως μειώνει τις προσλήψεις, έτσι ώστε η τελική επίδραση στην απασχόληση να μην μπορεί εκ των προτέρων και με ευχέρεια να προσδιορισθεί.

30. Στην πρώτη σχολή σκέψης η απορρύθμιση των αγορών εργασίας και ειδικότερα ο περιορισμός των ρυθμίσεων που προστατεύουν την απασχόληση θεωρείται ότι λειτουργεί ευεργετικά και συμβάλλει στην αύξηση της απασχόλησης. Επισημαίνεται ωστόσο ότι η συμβολή αυτή αφορά κυρίως στην αύξηση χαμηλά αμειβόμενων και χαμηλής παραγωγικότητας θέσεων εργασίας (OECD, 2003: 42), που τείνουν να διαμορφώνονται κυρίως σε χώρες με εξαιρετικά ευέλικτα συστήματα απασχόλησης και σημαντικά λιγότερο σε χώρες με άκαμπτα (κατά τη ρήση του οργανισμού) συστήματα και με υψηλούς κατώτατους μισθούς και κοινωνικές παροχές.

31. Οι Autor et al. (2007: 189) επισημαίνουν ότι η προστασία των απολύσεων αυξάνει το κόστος προσαρμογής των επιχειρήσεων και ενδεχομένως επιδρά αρνητικά στην παραγωγικότητα. Οι συγγραφείς διερευνούν τις επιδράσεις των ρυθμίσεων προστασίας της απασχόλησης στην παραγωγικότητα και στις ροές απασχόλησης των ΗΠΑ, κάνοντας χρήση χρονολογικών σειρών με δεδομένα επιχειρήσεων, αλλά και στοιχεία ετήσιων ερευνών επιχειρήσεων. Το αυξημένο κόστος προσαρμογής των επιχειρήσεων, που οφειλόταν στις ρυθμίσεις προστασίας της απασχόλησης, οδήγησε σε αύξηση επενδύσεων κεφαλαίου και τη χρήση μη παραγωγικών εργαζομένων. Αυτό, με τη σειρά του, οδήγησε σε μια αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας, αλλά ταυτοχρόνως σε μείωση της συνολικής παραγωγικότητας των συντελεστών παραγωγής, γεγονός που υποδηλώνει ότι μια αύξηση του κόστους προσαρμογής των επιχειρήσεων μειώνει την αποτελεσματικότητά τους. Ωστόσο και στην περίπτωση αυτή τα σχετικά ευρήματα δεν είναι ισχυρά και δεν μπορούν με απόλυτο και σαφή τρόπο να καταλήξουν στις σχετικές διαπιστώσεις.

Ωστόσο στην περίπτωση της χώρας μας η σφοδρότητα της οικονομικής κρίσης και ο τρόπος εφαρμογής των πολιτικών απασχόλησης οδήγησαν σε κατάρρευση των προσδοκιών χρήσης της ευελιξίας της αγοράς εργασίας για τη βελτίωση των δυνατοτήτων απασχόλησης (Ρομπόλης, 2014).[32] Όπως θα διαπιστωθεί, στο πλαίσιο της μελέτης, η επέκταση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης στην Ελλάδα δεν συνέβαλε στην αύξηση της απασχόλησης ή τουλάχιστον στον περιορισμό του ρυθμού αύξησης της ανεργίας, αλλά σε πολλές περιπτώσεις ενίσχυσε την ανεργία, μέσα από την αύξηση των υπερωριών και περιόρισε την εργασία, μέσα από την υποκατάσταση πλήρους απασχόλησης από μερική.

Το δεύτερο πεδίο των συζητήσεων αφορά στις σχέσεις της σταθερής και μόνιμης απασχόλησης με την παραγωγικότητα από τη μία και των ευέλικτων μορφών απασχόλησης και της παραγωγικότητας από την άλλη. Ένας σημαντικός αριθμός ερευνητών (Lucidi and Kleinknecht, 2009· Ichino et al., 2008· Belot et al. 2007· Blakemore and Hoffman 2006· Auer et al., 2005 κ.ά.) υποστηρίζει ότι η προστασία της απασχόλησης και η μακρά παραμονή των εργαζομένων στην ίδια εργασία[33] (job tenure) λειτουργούν ως κίνητρα αύξησης της παραγωγικότητας. Οι ισχυρισμοί τους δηλαδή κινούνται στον αντίποδα αυτών που, στο πλαίσιο της ευελιξίας των αγορών εργασίας, υποστηρίζουν ότι η δυνατότητα ευρείας χρήσης των ευέλικτων μορφών απασχόλησης και συχνής αντικατάστασης ενός σημαντικού τμήματος του ανθρώπινου δυναμικού συμβάλλει θετικά στην παραγωγικότητα. Η θετική αυτή σχέση, της διάρκειας παραμονής στην εργασία με την παραγωγικότητα, αντικατοπτρίζει μία δέσμη ποιοτικών χαρακτηριστικών των εργασιακών σχέσεων. Όπως υποστηρίζεται, σε θεωρητικές αλλά και εμπειρικές έρευνες, η σταθερότητα στην απασχόληση είναι καθοριστικός παράγοντας για την κατάρτιση στη δουλειά, γεγονός που με τη σειρά του συμβάλλει θετικά στην αύξηση της παραγωγικότητας. Η αυξημένη δηλαδή παραμονή των εργαζομένων

32. Οι πολιτικές απασχόλησης και προστασίας των ανέργων έτειναν περισσότερο προς τη δημιουργία συνθηκών εργασιακής ανασφάλειας για ένα σημαντικό τμήμα του εργατικού δυναμικού. Το ίδιο το κράτος έγινε η ατμομηχανή της ανασφάλειας είτε ως φορέας σχεδιασμού και υλοποίησης των πολιτικών απασχόλησης είτε ως εργοδότης προς τους υπαλλήλους του (Ρομπόλης, 2014).

33. Η διάρκεια παραμονής στην εργασία μετράται από το χρόνο παραμονής ενός εργαζόμενου στον ίδιο εργοδότη και συμπεριλαμβάνει τις ενδεχόμενες μετακινήσεις του εργαζόμενου σε άλλες θέσεις εργασίας στον ίδιο εργοδότη.

στην ίδια επιχείρηση δεν αυξάνει μόνο την εμπειρία και τις ειδικές για την επιχείρηση γνώσεις και δεξιότητες αλλά δημιουργεί και κίνητρα για αυτήν να επενδύσει περισσότερο στην κατάρτιση καθώς αναμένεται να εισπράξει τα αποτελέσματα της επένδυσης αυτής.

Σημαντικός αναμφίβολα παράγοντας αναδεικνύεται και ο ρόλος του κράτους και των κοινωνικών εταίρων, στη διαμόρφωση των εργασιακών σχέσεων και στη διατήρηση ισορροπίας ανάμεσα στην προστασία της απασχόλησης και στην αποτελεσματική λειτουργία των επιχειρήσεων. Πέραν ωστόσο των ρυθμίσεων που αφορούν στις εργασιακές σχέσεις η παραμονή στην ίδια εργασία ή άλλως η διάρκεια της απασχόλησης επηρεάζεται και από τις μορφές του κοινωνικού διαλόγου, τις συλλογικές διαπραγματεύσεις και την ισχύ των συνδικάτων, γεγονός που με τη σειρά του επιδρά πάνω στην παραγωγικότητα της εργασίας. Η φύση, τα χαρακτηριστικά και η ποιότητα του κοινωνικού διαλόγου επιδρούν πάνω στην παραγωγικότητα. Έτσι παρά το γεγονός ότι δεν μπορεί να υποστηριχθεί ότι οικονομικές δραστηριότητες (και επιχειρήσεις και οργανισμοί) οι εργαζόμενοι των οποίων καλύπτονται από τα συνδικάτα είναι πάντα πιο παραγωγικοί από αυτούς που δεν καλύπτονται από συνδικάτα, υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις της επίδρασης των συνδικάτων πάνω στη βελτίωση της παραγωγικότητας (Blakemore and Hoffman, 2006: 195).[34] Σε μακροοικονομικό επίπεδο, η συμμετοχή των συνδικάτων, μέσω του κοινωνικού διαλόγου, στη διαμόρφωση των κατώτατων μισθών και στην εν γένει μισθολογική πολιτική βελτιώνει τους μισθούς και μέσω της αύξησης της παραγωγικότητας συμβάλλει στη διαμόρφωση συνθηκών μακροοικονομικής σταθερότητας και αύξησης της απασχόλησης.

Ειδικότερα ζητήματα που αφορούν στις σχέσεις των μορφών της απασχόλησης και της παραγωγικότητας επισημαίνονται από μια πληθώρα ερευνητών. Οι

34. Η ισχυρή παρουσία των συνδικάτων επιδρά πάνω στη διάρκεια της απασχόλησης τόσο στις χώρες της Ευρώπης και ειδικότερα στις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης όσο και στις ΗΠΑ. Για τις τελευταίες έχει καταδειχθεί ότι καινοτόμες επιχειρήσεις, οι εργαζόμενοι των οποίων είναι συνδικαλισμένοι, έχουν υψηλότερη παραγωγικότητα από άλλες καινοτόμες επιχειρήσεις χωρίς συνδικαλιστική προστασία. Τούτο αποδίδεται στην ασφάλεια των συνδικαλισμένων εργαζόμενων και στη συμμετοχή τους, χωρίς το φόβο της απόλυσης, στο διάλογο για τη βελτίωση της παραγωγικής ικανότητας των επιχειρήσεων, κατάσταση που αποκαλείται και ο «μηχανισμός της φωνής» (Blakemore and Hoffman, 2006: 196).

Auer et al. (2005) αναζητούν την ιδανική σχέση παραγωγικότητας και διάρκειας παραμονής των εργαζομένων στην εργασία, σε επίπεδο επιχείρησης αλλά και της οικονομίας συνολικά, για το χρονικό διάστημα 1992-2002. Η ανάλυση αφορά 13 ευρωπαϊκές χώρες, τις ΗΠΑ και την Ιαπωνία, και εκτιμάται ότι η μέση διάρκεια στις ευρωπαϊκές χώρες ανέρχεται σε 10,5 έτη, με ελαφρά τάση αύξησης και διαπιστώνουν μια θετική σχέση ανάμεσα στην αύξηση της μέσης διάρκειας παραμονής στην ίδια εργασία και στην παραγωγικότητα. Οι συγγραφείς επισημαίνουν ότι η διάρκεια παραμονής στην εργασίας κατά μέσο όρο, δεν ξεπερνά το σημείο εκείνο, που η παραγωγικότητα αρχίζει να υποχωρεί, έτσι ώστε να μην είναι αναγκαίο να μεταβληθεί η θεσμοθετημένη προστασία της απασχόλησης για λόγους παραγωγικότητας. Αυτή η μακρά διάρκεια παραμονής στην εργασία συμβάλλει τόσο στην ασφάλεια των εργαζομένων, όσο όμως και στην αύξηση της παραγωγικότητας. Θεωρείται όμως σκόπιμο, σε πολλές περιπτώσεις, η μακρά παραμονή στην ίδια εργασία να συνοδεύεται από μια εσωτερική λειτουργική ευελιξία. Την ιδανική σχέση της διάρκειας παραμονής στην εργασία (στην ίδια επιχείρηση) αναζητούν και οι Blakemore and Hofmann (2006) θέτοντας το ερώτημα «κατά πόσο υπάρχει ένα σημείο πέραν του οποίου η διάρκεια παραμονής στην εργασία οδηγεί σε φθίνουσες αποδόσεις», υποστηρίζοντας ταυτοχρόνως ότι η υπέρβαση αυτού του σημείου δεν πρέπει να οδηγεί σε απομάκρυνση των εργαζομένων από τις επιχειρήσεις.[35]

Οι Belot et al. (2007) υποστηρίζουν ότι η επέκταση της ασφάλειας των εργαζομένων και η προστασία από τις απολύσεις δημιουργεί κίνητρα στους εργαζόμενους να επενδύουν στις γνώσεις και δεξιότητες τους μέσα στην επιχείρηση και κατά συνέπεια να αυξάνουν την παραγωγικότητα. Αυτή η μακρά παραμονή των εργαζομένων στην ίδια επιχείρηση, και οι πολιτικές του management που την επικροτούν, ερμηνεύονται, πολλές φορές, ως επένδυση στην εμπιστοσύνη και αφοσίωση των εργαζομένων και εκτιμάται ότι συμβάλλουν στην αύξηση της παραγωγικότητας. Τούτο γίνεται κυρίως δια μέσου τριών καταστάσεων. Πρώτον, μέσα από τη μείωση του κόστους παρακολούθησης και ελέγχου των εργαζομένων, δεύτερον, μέσα από τη μείωση των διαρροών προς τους ανταγωνιστές και τρίτον, μέσα από τις εξειδικευμένες και μη ρητές γνώσεις και δεξιότητες, που

35. Και τούτο για μια σειρά από οικονομικούς και κοινωνικούς λόγους που συνδέονται με τα δικαιώματα των εργαζομένων αλλά και με τη δημοσιονομική διαχείριση του κοινωνικού κράτους τόσο αναφορικά με τα επιδόματα ανεργίας όσο και με τις συντάξεις.

αναπτύσσουν οι εργαζόμενοι στο εσωτερικό της επιχείρησης, μέσα από την πολύχρονη παραμονή τους σε αυτή (Lucidi and Kleinknecht, 2009).

Στον αντίποδα η περιορισμένη παρουσία των εργαζομένων στην επιχείρηση, που προκύπτει μέσα από την προσωρινή απασχόληση υποστηρίζεται ότι συνιστά παράγοντα που συμβάλλει αρνητικά στην παραγωγικότητα. Οι Ortega and Marchante (2010) επιχειρούν μια διερεύνηση της σχέσης των προσωρινών συμβάσεων εργασίας (temporary contracts) και της παραγωγικότητας, στις περιφέρειες και στους κλάδους της ισπανικής οικονομίας. Μία πρώτη διαπίστωση της εργασίας τους αφορά στην ύπαρξη διαφορετικού ρυθμού μεταβολής της παραγωγικότητας στις περιφέρειες της χώρας, γεγονός που αποδίδουν στους ιδιαίτερα χαμηλούς ρυθμούς μεταβολής της απασχόλησης, ενώ μία δεύτερη στη διαπίστωση μιας αρνητικής σχέσης του μεγέθους των προσωρινών συμβάσεων εργασίας και της παραγωγικότητας στους κλάδους της οικονομίας. Σε παρεμφερείς διαπιστώσεις καταλήγουν και οι Boeri and Garibaldi (2007) για την ιταλική οικονομία, καθώς παρατηρούν ότι η εκτεταμένη χρήση εργαζόμενων με προσωρινές συμβάσεις εργασίας έχει σημαντική αρνητική επίδραση στην παραγωγικότητα.

Ο Lucidi (2008, 2012) στις εργασίες του, διερευνά τη σχέση της εξωτερικής (αριθμητικής) ευελιξίας με την παραγωγικότητα για την Ιταλική οικονομία, ο Arvanitis (2003), επιχειρεί μια παρεμφερή διερεύνηση για τη Σουηδία, και οι Kleinknecht (2009) και ο Ingason (2013) για την Ολλανδία. Στην πρώτη εργασία του ο Lucidi (2008) χρησιμοποιώντας ως μεταβλητές το ποσοστό των συμβάσεων ορισμένου χρόνου, το ποσοστό των συμβάσεων αορίστου χρόνου και το ποσοστό των συμβάσεων προσωρινών εργαζομένων σε βοηθητικές εργασίες καταλήγει σε διαπιστώσεις μιας αρνητικής σχέσης των εργαζομένων με συμβάσεις ορισμένου χρόνου με την παραγωγικότητα, των συμβάσεων των προσωρινά εργαζομένων σε βοηθητικές εργασίες με την παραγωγικότητα και μιας θετικής σχέσης ανάμεσα στους εργαζόμενους με συμβάσεις αορίστου χρόνου και παραγωγικότητας. Επιπρόσθετα διερευνώντας το μέγεθος των επιχειρήσεων διαπιστώνει μια θετική σχέση στην αύξηση της παραγωγικότητας και του μεγέθους των επιχειρήσεων. Στη δεύτερη εργασία του ο Lucidi (2012) κάνοντας χρήση δεδομένων της έρευνας για τη βιομηχανία, επιβεβαιώνει τις διαπιστώσεις της προγενέστερης έρευνάς του για την ύπαρξη μιας αρνητικής σχέσης του επιπέδου της παραγωγικότητας και της αύξησής της και μια θετική σχέση ανάμεσα στην αύξηση του προϊόντος και στην αύξηση της παραγωγικότητας.

Οι Lucidi and Kleinknecht (2009), μέσα από ένα δείγμα 3.000 επιχειρήσεων στην Ιταλία διαπιστώνουν ότι οι επιχειρήσεις που χρησιμοποιούν υψηλά μερίδια ευέλικτης απασχόλησης, με υψηλή εναλλαγή εργαζομένων και χαμηλούς μισθούς εμφανίζουν σημαντικά χαμηλότερους ρυθμούς αύξησης της παραγωγικότητάς τους, συγκριτικά με επιχειρήσεις που ακολουθούν διαφορετικές στρατηγικές. Μέσα από μία σειρά διαδικασιών η μείωση των μισθών και η εισαγωγή ευέλικτων μορφών απασχόλησης μπορεί προσωρινά να συμβάλλει στην αύξηση της απασχόλησης (ή στη μείωση του ρυθμού αύξησης της ανεργίας), ωστόσο συμβάλλει ταυτόχρονα στη μείωση της παραγωγικότητας. Η μείωση αυτή της παραγωγικότητας, ενδέχεται να συνδέεται με την επιβράδυνση της παραγωγικότητας των ήδη υφιστάμενων απασχολούμενων αλλά και με την είσοδο ατόμων με χαμηλή παραγωγικότητα. Και όπως επισημαίνουν οι συγγραφείς, τα άτομα που απασχολούνται με μερική ή προσωρινή απασχόληση πληρούν τις προϋποθέσεις ώστε να θεωρούνται άτομα χαμηλής παραγωγικότητας.[36]

Ο Huselid (1995) διερευνά τις σχέσεις ανάμεσα σε προωθημένες στρατηγικές και πρακτικές διαχείρισης του ανθρώπινου δυναμικού (πολιτικές αναζήτησης, επιλογής και πρόσληψης, συστήματα αμοιβών μέσω κινήτρων και απόδοσης, υψηλή συμμετοχή εργαζόμενων σε κατάρτιση, οργανωτικές πρακτικές, κ.α) και στις επιδόσεις της επιχείρησης. Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι οι επιχειρήσεις που υιοθετούν στρατηγικές συνεργασίας με τους εργαζόμενους και πρακτικές επίλυσης των διαφορών εμφανίζουν χαμηλότερα κόστη, λιγότερες απώλειες πρώτων υλών, υψηλότερη παραγωγικότητα και υψηλότερες αποδόσεις των εργαζομένων ανά ώρα εργασίας, συγκριτικά με επιχειρήσεις που υιοθετούν παραδοσιακές στρατηγικές διαχείρισης. Στην εργασία του διαπιστώνει ότι οι προωθημένες αυτές στρατηγικές έχουν μία άμεση συμβολή στις επιδόσεις της επιχείρησης μέσω της αύξησης των ανταγωνιστικών της πλεονεκτημάτων.

36. Η θεώρηση αυτή ωστόσο δεν λαμβάνει υπόψη της (ή δίνει λιγότερη σημασία) ότι, στις περισσότερες περιπτώσεις, η παραγωγικότητα της εργασίας είναι συνυφασμένη με τα χαρακτηριστικά της θέσης εργασίας και δευτερευόντως με τα χαρακτηριστικά των ατόμων. Χωρίς να υποτιμάται η επίδραση των χαρακτηριστικών και της συμπεριφοράς των εργαζομένων στην βελτίωση της παραγωγικότητας είναι εύλογο ότι όσο πιο τεχνολογικά εξοπλισμένο και αναπτυγμένο είναι το περιβάλλον της εργασίας, αυτή καθαυτήη η παραγωγική διαδικασία, τόσο πιο υψηλή αναμένεται να είναι και η παραγωγικότητα της εργασίας.

Αναφερόμενος στις επενδύσεις πάνω στο ανθρώπινο δυναμικό υποστηρίζει ότι στο βαθμό που οι αποδόσεις των επενδύσεων αυτών είναι υψηλότερες από το κόστος εφαρμογής τους, τότε η χαμηλή εναλλαγή εργαζομένων (η υψηλότερη παραμονή στην ίδια εργασία) και η υψηλότερη παραγωγικότητα ενισχύουν και βελτιώνουν τις επιδόσεις της επιχείρησης.[37] Ταυτοχρόνως διαπιστώνει ότι η αυξημένη αλλαγή των εργαζομένων επιδρά αρνητικά πάνω στην παραγωγικότητα της εργασίας.

Στον αντίποδα της χρήσης της αριθμητικής ευελιξίας και της ευελιξίας των μισθών ένας αριθμός ερευνητών επισημαίνει τη θετική συσχέτιση της λειτουργικής ευελιξίας με την παραγωγικότητα. Οι Kleinknecht et al. (2006) διαπιστώνουν ότι οι καινοτόμες επιχειρήσεις ωφελούνται από τις αναδιαρθρώσεις του προσωπικού τους στο εσωτερικό της επιχείρησης (λειτουργική ευελιξία), γεγονός που επιδρά θετικά πάνω στην παραγωγικότητα των επιχειρήσεών τους. Με τη σειρά του ο Arvanitis, (2003), ακολουθώντας τη διάκριση αριθμητικής και λειτουργικής ευελιξίας στο επίπεδο της επιχείρησης για τη Σουηδική οικονομία, διαπιστώνει την ύπαρξη αρνητικής σχέσης ανάμεσα στην αριθμητική ευελιξία και στην παραγωγικότητα της εργασίας και μιας θετικής, ανάμεσα στη λειτουργική ευελιξία και την παραγωγικότητα της εργασίας. Σε παρεμφερείς διαπιστώσεις αναφορικά με τη θετική συσχέτιση της λειτουργικής ευελιξίας και της παραγωγικότητας κάνουν καταλήγουν και στις εργασίες τους οι Bassanini and Ernst (2002), Michie and Sheehman (2003), Kleinknecht (2006).

Στο τρίτο πεδίο των συζητήσεων, που αφορά στις σχέσεις των ευέλικτων μορφών απασχόλησης και στη δημιουργία κινήτρων για επένδυση σε καινοτομίες και νέες τεχνολογίες, η Freeland (2013), υποστηρίζει, για την οικονομία της Μ. Βρετανίας, ότι η ευελιξία της αγοράς εργασίας ευθύνεται για τη μείωση της παραγωγικότητας από το 2008 και μετά. Και τούτο γιατί, ενώ η αυξημένη ευελιξία της αγοράς εργασίας έχει συμβάλλει, μέσα από τη μείωση των μισθών, στην σχετική αύξηση της απασχόλησης, η μείωση των μισθών καθιστά την εργασία, ως παραγωγικό συντελεστή, φθηνότερο από το κεφάλαιο, με αποτέλεσμα τον πε-

37. Ο συγγραφέας προχώρηση παραπέρα σε συγκεκριμένες εκτιμήσεις της βελτιωμένης απόδοσης των επιχειρήσεων που υιοθετούν τις προωθημένες στρατηγικές διαχείρισης του ανθρώπινου δυναμικού συμπληρώνοντας ότι πέραν των αποδόσεων που προσδιορίσθηκαν υπάρχουν περαιτέρω οφέλη για τις επιχειρήσεις που δεν μπορεί να προσδιορισθούν, κατάσταση που πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο περαιτέρω ανάλυσης.

ριορισμό των επενδύσεων σε τεχνολογία και μηχανολογικό εξοπλισμό, και κατά συνέπεια τη μείωση της παραγωγικότητας.[38] Με άλλα λόγια η αυξημένη ευελιξία στην αγορά εργασίας διευκολύνει εκείνες τις επιχειρήσεις που δεν βελτιώνουν την τεχνολογία και την οργάνωση των παραγωγικών τους δραστηριοτήτων, μέσω επενδύσεων και καινοτομιών, διατηρώντας την παραγωγικότητά τους σε χαμηλά επίπεδα (Lucidi and Kleinknecht, 2009). Αν και προσωρινά διατηρούν την απασχόληση περιορίζουν ωστόσο την υγιή επιχειρηματικότητα και τις καινοτόμες προσπάθειες για βελτίωση των παραγωγικών μεθόδων.

Η εύκολη κερδοφορία, που προκύπτει μέσα από τη συμπίεση του εργατικού κόστους, δεν λειτουργεί σαν κίνητρο αναβάθμισης της παραγωγικής διαδικασίας, της επένδυσης σε ανθρώπινο δυναμικό, του μάρκετινγκ, της αναζήτησης νέων μεθόδων οργάνωσης και διοίκησης, της έρευνας και ανάπτυξης. Έτσι δημιουργείται ένας φαύλος κύκλος χαμηλών μισθών, χαμηλής παραγωγικότητας και περιορισμένης επενδυτικής δραστηριότητας (Αργείτης 2008:289). Στον αντίποδα υποστηρίζεται (Kleinknecht, 1998) ότι οι πιο καινοτόμες επιχειρήσεις δημιουργούν όχι μόνο περισσότερες αλλά και καλύτερες θέσεις εργασίας κατορθώνοντας ταυτοχρόνως να επιτυγχάνουν και υψηλότερα κέρδη. Όπως εύστοχα υποστηρίζουν μια σειρά από ερευνητές (Αργείτης, 2008:289), εμπειρογνώμονες αλλά και υγιείς επιχειρηματίες, στη σημερινή εποχή των ταχύτατων τεχνολογικών αλλαγών είναι εφικτή μια ταυτόχρονη αύξηση στον πραγματικό μισθό, στην απασχόληση και στην ανταγωνιστικότητα, εάν αυξάνεται η παραγωγικότητα της εργασίας. [39]

---

38. Οι στρατηγικές της μείωσης των πραγματικών μισθών και της αύξησης των ευελιξιών στις αγορές εργασίας δεν συνιστούν νικηφόρες στρατηγικές στην εργασία του Naastepad, (2003), που αφορά σε πέντε Ευρωπαϊκές χώρες, ανάμεσά στους και η Ελλάδα. Ο περιορισμός των πραγματικών μισθών διαμορφώνει μια σχέση ανταλλαγής ανάμεσα στην αύξηση της παραγωγικότητας και στην αύξηση της απασχόλησης. Όσο μεγαλύτερη η μείωση των πραγματικών μισθών, τόσο μεγαλύτερη η μείωση της παραγωγικότητας και τόσο μεγαλύτερη η αύξηση της απασχόλησης. Καταλήγοντας επισημαίνει ότι η αύξηση των πραγματικών μισθών μπορεί να συμβάλλει πρώτον στη βελτίωση του ρυθμού αύξησης της παραγωγικότητας και στην αύξηση του ΑΕΠ μέσα από την αύξηση της ζήτησης, ενώ ταυτόχρονα λειτουργεί και ως μηχανισμός (και κίνητρο) προώθησης νέων τεχνολογιών.

39. Σε παρεμφερείς διαπιστώσεις καταλήγουν και οι Michie and Sheeman (2005) εξετάζοντας τις στρατηγικές διαχείρισης του ανθρώπινου δυναμικού και τις ευέλικτες μορ-

Στον αντίποδα επιχειρήσεις που υιοθετούν στρατηγικές χαμηλής επένδυσης στο ανθρώπινο δυναμικό και επιδίωξης του χαμηλού εργασιακού κόστους μέσα από συμβόλαια μερικής και προσωρινής απασχόλησης αλλά και μεγαλύτερης ανακύκλησης του ανθρώπινου δυναμικού είναι λιγότερο πιθανό να οδηγηθούν σε θετικά αποτελέσματα. Οι Bassannini et al. (2008) διαπιστώνουν, για μία σειρά από χώρες του ΟΟΣΑ, ότι οι περιορισμοί στις απολύσεις δεν ασκούν καμία αρνητική επίδραση (και κατά συνέπεια δεν εμποδίζουν) πάνω στις προσπάθειες βελτίωσης του εξοπλισμού και της παραγωγικότητας των επιχειρήσεων, ενώ από την άλλη οι περιορισμοί στη χρήση προσωρινής απασχόλησης ασκούν, έστω και σε περιορισμένη κλίματα, θετική επίδραση στην παραγωγικότητα. Στην περίπτωση της χώρας μας, οι στρατηγικές της αύξησης της ευελιξίας στην απασχόληση και στους μισθούς επιδείνωσαν τους όρους κατανομής των πόρων, επέτειναν τις ανισορροπίες και αντιφάσεις στις αγορές εργασίας και δεν συνέβαλαν στην αύξηση της απασχόλησης (Ρομπόλης, 2014), συμβάλλοντας μόνο στην αύξηση του επιπέδου των φτωχών εργαζομένων.

1.5 Μεθοδολογικά ζητήματα της μελέτης

Όπως ήδη αναφέρθηκε η επίτευξη των στόχων της μελέτης υποχρεώνει την ενασχόληση με επί μέρους πεδία της παραγωγής, της απασχόλησης και ειδικότερα των ευέλικτων μορφών της και της παραγωγικότητας της εργασίας. Στο πεδίο του παραγόμενου προϊόντος η ανάλυση θα λάβει χώρα στους γενικούς (σε μονοψήφιο κωδικό ΣΤΑΚΟΔ 2008) κλάδους οικονομικής δραστηριότητας, ώστε να αναδειχθούν οι γενικές εξελίξεις και επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στο παραγόμενο προϊόν αλλά και στους αναλυτικούς (διψήφιο κωδικό) κλάδους,

φές απασχόλησης. Υποστηρίζουν ότι επιχειρήσεις που υιοθετούν στρατηγικές επένδυσης στο ανθρώπινο δυναμικό οδηγούνται σε καταστάσεις μεγαλύτερης αφοσίωσης και ανάδειξης κινήτρων ανάμεσα στο ανθρώπινο δυναμικό των επιχειρήσεων και μεγαλύτερης πιθανότητας αύξησης της παραγωγικότητας και της κερδοφορίας των επιχειρήσεων. Ωστόσο, επισημαίνουν ότι οι καταστάσεις δημιουργίας αφοσίωσης και κινήτρων πρέπει να συνοδεύονται με διαδικασίες απόκτησης των απαιτούμενων δεξιοτήτων και συνθηκών χρησιμοποίησης τους. Στο ζήτημα αυτό υπάρχει μια εκτενής συζήτηση αναφορικά με τη διαμόρφωση των συνθηκών μεταφοράς στην παραγωγή των γνώσεων και των δεξιοτήτων που έχουν αποκτηθεί μέσα από τους μηχανισμούς παραγωγής των γνώσεων και των δεξιοτήτων.

ώστε να αναδειχθούν αναλυτικότερα οι επιπτώσεις σε κάθε κλάδο ξεχωριστά αλλά και οι διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται στο εσωτερικό των γενικών κλάδων. Και καθώς η συρρίκνωση του παραγόμενου προϊόντος, για το σύνολο της ελληνικής οικονομίας, είναι λίγο ως πολύ γνωστή, αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον ο προσδιορισμός των κλάδων που υπέστησαν τις σημαντικότερες συνέπειες της οικονομικής κρίσης, αλλά και αυτών που κατάφεραν να θωρακιστούν απέναντι στην κρίση και να διαμορφώσουν προϋποθέσεις όχι μόνο επιβίωσης αλλά και περαιτέρω επέκτασης και ανάπτυξης.

Στο πλαίσιο της ανάλυσης θα επιχειρηθεί, στο μέτρο του δυνατού, να αναδειχθούν οι εξελίξεις κάτω από το πρίσμα της ένταξης του κάθε κλάδου στο διεθνοποιημένο και ανταγωνιστικό τομέα της ελληνικής οικονομίας ή στον εγχώριο και λιγότερο ανταγωνιστικό τομέα. Εάν ένας κλάδος, κατά κανόνα εξαγωγικός (αλλά όχι απαραίτητα αποκλειστικά εξαγωγικός) που συμμετέχει στο διεθνοποιημένο και ανταγωνιστικό περιβάλλον (τομέα), οι τιμές του οποίου καθορίζονται εξωγενώς (είναι περίπου δεδομένες για τον κλάδο), κατορθώνει να διατηρεί την παραγωγή και την απασχόλησή του σε ικανοποιητικά επίπεδα, μπορεί να θεωρηθεί ότι μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα συμβάλλει την ανάπτυξη του νέου αναπτυξιακού μοντέλου της ελληνικής οικονομίας. Στον αντίποδα εάν ένας κλάδος, συμμετέχει στον εγχώριο και λιγότερο ανταγωνιστικό τομέα της ελληνικής οικονομίας, οι τιμές του οποίου διαμορφώνονται από εγχώριες διαδικασίες και κατορθώνει να διατηρεί την παραγωγή ή την απασχόλησή του σε ικανοποιητικά επίπεδα, δεν σημαίνει αναγκαστικά ότι συμβάλλει θετικά στην ανάπτυξη ενός υγιούς αναπτυξιακού προτύπου. Ταυτοχρόνως θα επιχειρηθεί να αναδειχθούν οι εξελίξεις στους κλάδους κάτω από το πρίσμα του μεγέθους τους, της τεχνολογικής τους εξειδίκευσης αλλά και της έντασης των δεξιοτήτων τους ώστε να διαπιστωθεί το κατά πόσο τα χαρακτηριστικά τους αυτά λειτουργούν έστω και εν μέρει ως ερμηνευτικοί παράγοντες των σχετικών εξελίξεων.

Στο πεδίο της απασχόλησης επιχειρείται η διερεύνηση των επιδράσεων της οικονομικής κρίσης τόσο για το σύνολο της οικονομίας, όσο και στους γενικούς και αναλυτικούς της κλάδους. Η ανάλυση θα επιτρέψει τον προσδιορισμό των κλάδων που υπέστησαν τις μεγαλύτερες επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης αλλά και εκείνων που ανταποκρίθηκαν διαφορετικά στις απαιτήσεις του οικονομικού περιβάλλοντος και είτε κατόρθωσαν να περιορίσουν τις επιπτώσεις αυτές, είτε ακόμη και να τις αποφύγουν πλήρως. Θα επιτρέψει ταυτοχρόνως την

ανάδειξη των κλάδων που τροφοδοτούν με υψηλότερους ρυθμούς την ανεργία και θα συμβάλλει στη διαμόρφωση της προϋποθέσεων για την καλύτερη δυνατή αντιμετώπισή της. Είναι οι παραδοσιακοί κλάδοι που υφίστανται τις μεγαλύτερες συνέπειες, ή νεότεροι κλάδοι αντιστέκονται πιο ικανοποιητικά στην οικονομική συγκυρία; Ακολούθως επιχειρείται η διερεύνηση των εξελίξεων των ευέλικτων μορφών απασχόλησης, τόσο στο σύνολο της οικονομίας όσο και μέσα στους γενικούς αλλά και στους αναλυτικούς κλάδους. Μερική, προσωρινή και υπερωριακή απασχόληση συνιστούν τις μορφές της ευέλικτης απασχόλησης που διερευνώνται, με τρόπους ώστε να αναδειχθεί η συμμετοχή τους στις συνολικές εξελίξεις .

Οι ξεχωριστές αναλύσεις στα πεδία του προϊόντος και της απασχόλησης έχουν τη δική τη δική τους σημασία και οδηγούν σε ξεχωριστές διαπιστώσεις και συμπεράσματα. Ωστόσο η από κοινού θεώρηση και ανάλυση παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς οι εξελίξεις στα δύο αυτά πεδία μπορεί να είναι ολότελα διαφορετικές. [40] Η αποκλειστική έμφαση στις μεταβολές της απασχόλησης ενός κλάδου αναμφίβολα έχει τη δική της αξία, αλλά χωρίς την εξέταση των μεταβολών του προϊόντος ενδέχεται να είναι παραπλανητική. Για παράδειγμα, μια μείωση της απασχόλησης στη μεταποίηση που οφείλεται σε μεταβολές της παραγωγικότητας είναι πολύ διαφορετική από μία μείωση της απασχόλησης που συνδέεται με τη μείωση του παραγόμενου προϊόντος.[41] Στο πλαίσιο της ανάλυσης αυτής θα προκύψουν μια σειρά από ταξινομήσεις των κλάδων, που αποσκοπούν να αναδείξουν κοινές και διαφορετικές τάσεις που επικρατούν στους κλάδους στα δύο αυτά πεδία. Μία σημαντική ποικιλία καταστάσεων αναμένεται να αναδειχθεί και να καταδείξει την ύπαρξη κλάδων με σημαντικές επιπτώσεις στην απασχόληση και στο παραγόμενο προϊόν με κάθε δυνατό συνδυασμό, που η οικονομική πραγματικότητα επιφέρει και η ανάλυση μπορεί να προσδιορίσει.

---

40. Για μια εκτενέστερη θεώρηση των πλεονεκτημάτων της από κοινού, στα πεδία της απασχόλησης και του προϊόντος, θεώρησης των εξελίξεων στους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας ο ενδιαφερόμενος μπορεί να ανατρέξει στην Tregenna (2008).

41. Μια ενδεχόμενη μείωση της απασχόλησης στη μεταποίηση που οφείλεται στην αύξηση της παραγωγικότητας ενδέχεται να μην έχει αρνητικά αποτελέσματα για το σύνολο της οικονομίας. Στις περιπτώσεις όμως που η μείωση της απασχόλησης οφείλεται στη μείωση της συμμετοχής της μεταποίησης στο συνολικό προϊόν της χώρας ενδέχεται να σηματοδοτεί την απώλεια όλων των θετικών και προωθητικών για την ανάπτυξη χαρακτηριστικών της μεταποίησης.

Στο πεδίο της παραγωγικότητας δύο είναι οι βασικοί στόχοι της μελέτης. Ο πρώτος αφορά στη διερεύνηση της επίδρασης της οικονομικής κρίσης πάνω στην παραγωγικότητα για το σύνολο της οικονομίας, τους γενικούς και αναλυτικούς κλάδους. Η εκτίμηση της παραγωγικότητας, σε επίπεδο κλάδων οικονομικής δραστηριότητας, παρέχει ιδιαίτερα σημαντικές πληροφορίες τόσο για το σύνολο της οικονομίας όσο και για τις επί μέρους οικονομικές δραστηριότητες καθώς είναι ευρέως αποδεκτό (OECD 2001) ότι οι κλάδοι συνιστούν ένα ιδιαίτερα προνομιακό πεδίο για την ανάδειξη των ζητημάτων της παραγωγικότητας. Στο πλαίσιο αυτό αναζητείται ο προσδιορισμός των κλάδων που, στο χρονικό αυτό διάστημα της κρίσης, αυξάνουν, μειώνουν ή διατηρούν αμετάβλητη την παραγωγικότητά τους. Τρεις επί μέρους παράγοντες διερευνώνται αναφορικά με τις εξελίξεις της παραγωγικότητας. Το ύψος της παραγωγικότητας, η τεχνολογική εξειδίκευση και η ένταση των δεξιοτήτων στους κλάδους. Αναζητείται δηλαδή το κατά πόσο οι παράγοντες αυτοί επιδρούν και συμβάλλουν στις μεταβολές της παραγωγικότητας ή με άλλο λόγια μπορεί να λειτουργήσουν και ως ερμηνευτικοί παράγοντες των εξελίξεων σε αυτήν. Ο δεύτερος και βασικός στόχος αφορά στη διερεύνηση των σχέσεων της παραγωγικότητας και των ευέλικτων μορφών απασχόλησης. Εκκινώντας από τη θεωρητική τεκμηρίωση μιας αρνητικής σχέσης ανάμεσα στις ευέλικτες μορφές απασχόλησης και στην παραγωγικότητα επιχειρείται να διερευνηθεί το κατά πόσο το ύψος και ο ρυθμός μεταβολής της παραγωγικότητας συνδέονται και επηρεάζονται από το ύψος και το ρυθμό μεταβολής των ευέλικτων μορφών απασχόλησης στην χρονική περίοδο 2008-2013. Τούτο επιχειρείται τόσο με τη βοήθεια της περιγραφικής στατιστικής όσο και μέσα από μια αρχική οικονομετρική θεώρηση.

1.5.1 Τα στατιστικά δεδομένα της μελέτης

Τα στατιστικά δεδομένα της μελέτης προέρχονται από την ΕΛΣΤΑΤ. Η επιλογή της ανάλυσης σε επίπεδο κλάδων οικονομικής δραστηριότητας οδηγεί αναγκαστικά στη χρήση δεδομένων που αφορούν στην ακαθάριστη προστιθέμενη αξία και ο υπολογισμός των διαχρονικών εξελίξεων στη χρήση σταθερών τιμών.[42] Τα δεδομένα της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας προέρχονται από τους εθνικούς

42. Και όπως είναι γνωστό, η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία αποτιμά το παραγόμενο προϊόν από την πλευρά της προσφοράς και διαφέρει ως προς το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν (ΑΕΠ), που αποτιμάται σε τιμές αγοράς, ως προς τους φόρους (ΚΕΠΕ, 2006: 11).

λογαριασμούς και οι εκτιμήσεις γίνονται με έτος βάσης το 2008. Στην απασχόληση, τα δεδομένα προέρχονται από τις έρευνες εργατικού δυναμικού και οι εκτιμήσεις γίνονται τόσο σε αριθμό απασχολουμένων όσο και σε ώρες απασχόλησης. Για λόγους που ήδη αναφέρθηκαν, οι εκτιμήσεις της παραγωγικότητας γίνονται με βάση την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία σε σταθερές τιμές και τις ώρες απασχόλησης. Και καθώς τα μεγέθη της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας εκτιμώνται σε ετήσια βάση και οι ώρες απασχόλησης σε εβδομαδιαία, οι τελευταίες έχουν μετατραπεί σε ετήσια βάση, με αποτέλεσμα τα εμφανιζόμενα μεγέθη της παραγωγικότητας να αφορούν σε ευρώ ανά ώρα απασχόλησης.

1.6 Η διάρθρωση της μελέτης

Η μελέτη ολοκληρώνεται σε επτά κεφάλαια. Το πρώτο, τρέχον κεφάλαιο, παρουσιάζει τα ζητήματα της ευελιξίας και της παραγωγικότητας της εργασίας, τις θεωρητικές αναζητήσεις που αφορούν στις σχέσεις τους και τους στόχους της μελέτης, δίδοντας έμφαση περισσότερο στις προσεγγίσεις εκείνες που αναδεικνύουν τις αρνητικές συνέπειες των ευελιξιών στην παραγωγικότητα. Το δεύτερο παρουσιάζει τις εξελίξεις της παραγωγής στους γενικούς και αναλυτικούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας στην περίοδο της κρίσης (2008-2013), επιχειρώντας να τις αναδείξει, με γνώμονα το μέγεθος των κλάδων, τους ρυθμούς μεταβολής της παραγωγής τους, την ένταξή τους το εγχώριο ή διεθνοποιημένο και ανταγωνιστικό τμήμα της ελληνικής οικονομίας, τη τεχνολογική τους εξειδίκευση και την ένταση των δεξιοτήτων τους. Μία παρεμφερής ανάδειξη και ερμηνεία των εξελίξεων επιχειρείται και για την απασχόληση στο τρίτο κεφάλαιο της μελέτης. Μέγεθος των κλάδων, ρυθμοί μεταβολής, δυναμικοί, στάσιμοι και φθίνοντες κλάδοι, διακυμάνσεις της απασχόλησης και παρακολούθηση των εξελίξεων με βάση, όχι μόνο τον αριθμό απασχολουμένων, αλλά τις ώρες απασχόλησης. Διαφοροποίηση που φωτίζει εξελίξεις στο εσωτερικό της απασχόλησης, που η ανάλυση του αριθμού των απασχολουμένων δεν επιτρέπει. Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι εξελίξεις στις ευέλικτες μορφές απασχόλησης. Μερική, απασχόληση, προσωρινή απασχόληση και υπερωρίες διερευνώνται στο επίπεδο των γενικών και αναλυτικών κλάδων και αναδεικνύονται οι σχέσεις τους με τη σταθερή και πλήρη απασχόληση. Η επέκτασή των ευέλικτων μορφών απασχόλησης στην περίοδο της κρίσης, ο βαθμός υποκατάστασης πλήρους από μερική απασχόληση, η μείωση της προσωρινής απασχόλησης και οι πιθανές αιτίες που

την προκαλούν, οι εξελίξεις και εσωτερικές ανακατατάξεις στην υπερωριακή απασχόληση, με τη μείωση των συνολικών υπερωριών αλλά την κατά κεφαλή αύξησή τους καθώς και η υποκατάσταση αμειβόμενων από μη αμειβόμενες υπερωρίες αναδεικνύονται και, στο μέτρο του δυνατού, ερμηνεύονται. Στο πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι εξελίξεις στο πεδίο της παραγωγικότητας, για το σύνολο της ελληνικής οικονομίας, τους γενικούς και τους αναλυτικούς κλάδους. Εντοπίζονται οι κλάδοι με αύξηση και μείωση της παραγωγικότητάς τους και αναδεικνύονται οι σχετικές εξελίξεις σε συνάρτηση με τις εξελίξεις στα δύο βασικά μεγέθη, που την καθορίζουν. Αυτά της παραγωγής και της απασχόλησης. Οι εξελίξεις στο πεδίο της παραγωγικότητας διερευνώνται σε συνάρτηση με το ύψος της, διακρίνοντας σε κλάδους με υψηλή, μέση και χαμηλή παραγωγικότητα, με τους ρυθμούς μεταβολής τους, σε σχέση με την τεχνολογική τους εξειδίκευση και την ένταση των δεξιοτήτων τους. Αναζητούνται οι εσωτερικές τους σχέσεις, οι συσχετίσεις και αλληλοεπιδράσεις τους. Στο έκτο κεφάλαιο επιχειρείται η διερεύνηση του κατά πόσο οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης συνδέονται και επιδρούν στην παραγωγικότητα, με γνώμονα κυρίως την αρνητική τους συσχέτιση. Η επίδραση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης πάνω στην παραγωγικότητα διερευνάται τόσο με τη βοήθεια της περιγραφικής στατιστικής όσο και μέσα από μια οικονομετρική ανάλυση. Και καθώς καμία θετική συσχέτιση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης πάνω στην παραγωγικότητα δεν αναδεικνύεται, μια πληθώρα ενδείξεων αναδεικνύουν μια αρνητική συσχέτιση ανάμεσα στις ευέλικτες μορφές απασχόλησης και στην παραγωγικότητα. Τέλος η μελέτη ολοκληρώνεται στο έβδομο κεφάλαιο με τη συναγωγή των βασικών διαπιστώσεων και συμπερασμάτων, που περιστρέφονται κυρίως γύρω από τις αρνητικές επιδράσεις των ευέλικτων μορφών απασχόλησης και την αδυναμία τους να συμβάλλουν στην βελτίωση της παραγωγικότητας, που συνιστά σήμερα το βασικό ζητούμενο της ελληνικής οικονομίας.

2. Η παραγωγή στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας

2.1 Εισαγωγή

Η παραγωγή στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας συνιστά το αντικείμενο της ανάλυσης, στο πλαίσιο του παρόντος κεφαλαίου. Για λόγους ιστορικούς, κοινωνικούς και πολιτικούς οι τρόποι παραγωγής στην Ελλάδα, στην ιστορική τους διαδρομή, οδήγησαν στη διαμόρφωση μιας ιδιαίτερης διάρθρωσης των οικονομικών δραστηριοτήτων. Η κυρίαρχη παρουσία του πρωτογενούς τομέα, ο περιορισμός των βιομηχανικών δραστηριοτήτων και η ανάπτυξη των υπηρεσιών συνιστούν τα κύρια χαρακτηριστικά τους, που αποτυπώνονται στη διάρθρωση των κλάδων οικονομικής δραστηριότητας. Η οικονομική κρίση, κατά συνέπεια, ασκεί τις επιδράσεις της πάνω σε μια ιδιαίτερη και εν πολλοίς προβληματική διάρθρωση της οικονομικής δραστηριότητας και των κλάδων που την αποτυπώνουν.[43]

43. Σε παραδοσιακές οικονομικές θεωρήσεις (Shumpeter, 1934) η κλαδική διάρθρωση της οικονομίας αποκτά την ιδανική της μορφή όταν αξιοποιεί, με τον πιο αποτελεσματικό τρόπο, τους υφιστάμενους (και σε σπάνια ευρισκόμενους) πόρους. Παρά το γεγονός ότι η πραγματικότητα απέχει πολύ από ιδανικές καταστάσεις η «ιδανική κλαδική διάρθρωση» χρησιμοποιείται ως εργαλείο στην οικονομική ανάλυση προκειμένου να συμβάλλει στην ερμηνεία των σύγχρονων εξελίξεων και των οικονομικών φαινομένων. Η διερεύνηση των επιδράσεων της διάρθρωσης των κλάδων στην οικονομική δραστηριότητα συνήθως γίνεται, πρώτον μέσα από το κατά η συγκεκριμένη διάρθρωση ευνοεί την ανάπτυξη καινοτομιών και σύγχρονων μορφών οικονομικής δραστηριότητας, δεύτερον, κατά πόσο συμβάλλει στην ανάπτυξη μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων που ενισχύουν την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας και τρίτον κατά πόσο η διάρθρωση των κλάδων ενισχύει τις διαδικασίες δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας.

Διάγραμμα 2.1: Διαχρονική εξέλιξη ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος και ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας κατά τομέα οικονομικής δραστηριότητας 2008-2013 (σταθερές τιμές 2008).

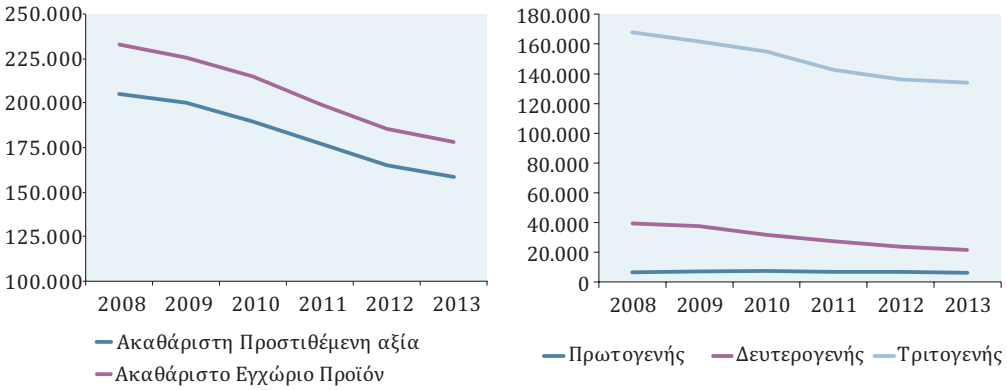

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

Οι επιδράσεις αυτές αναζητούνται για τη χρονική περίοδο 2008-2013 τόσο στο επίπεδο των γενικών (μονοψήφια ταξινόμηση ΣΤΑΚΟΔ), όσο και στο επίπεδο των αναλυτικών (διψήφια ταξινόμηση ΣΤΑΚΟΔ) κλάδων. Στόχος της ανάλυσης είναι ο προσδιορισμός και η ανάδειξη των τάσεων της παραγωγής στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας και η ταξινόμησή τους σε δυναμικούς, αυτούς δηλαδή που κατόρθωσαν μέσα στη δίνη της οικονομικής κρίσης να αυξήσουν την παραγωγή τους, σε φθίνοντες, αυτούς που μείωσαν την παραγωγή τους και αναμένεται να συνιστούν τη μεγάλη πλειονότητα και σε στάσιμους κλάδους, αυτούς που κατόρθωσαν σε γενικές γραμμές να διατηρήσουν το επίπεδο της παραγωγής τους. Μία πρώτη προσέγγιση της εξέλιξης της παραγωγής για το σύνολο της οικονομίας δίνεται μέσα από το Διάγραμμα 2.1 και τα στοιχεία του Πίνακα Π.2.1 του Παραρτήματος του παρόντος κεφαλαίου.

Η διαχρονική μείωση της παραγωγής γίνεται ορατή τόσο για το σύνολο της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας όσο και για το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν. Η συνολική μείωση της παραγωγής, για το διάστημα αυτό, ανέρχεται σε 24,6%, ενώ μόλις στο τελευταίο έτος της ανάλυσης (2013) ο ρυθμός μείωσης φαίνεται να περιορίζεται. Το ένα τέταρτο περίπου της συνολικής παραγωγής της χώρας χάνεται μέσα στο διάστημα των έξι αυτών ετών.

Η μείωση αυτή έχει αλλάξει δραματικά την ελληνική οικονομία, διαμορφώνοντας χαρακτηριστικά υπανάπτυξης, οδηγώντας την, παραγωγικά και κοινωνι-

κά, σε επίπεδα του παρελθόντος (INE, 2014: 267). Αυτή η δραματική μείωση της παραγωγής ωστόσο κατανέμεται με διαφορετικό τρόπο ανάμεσα στις διάφορες οικονομικές δραστηριότητες, όπως αρχικά αποτυπώνεται μέσα από τους τρεις παραγωγικούς τομείς (Διάγραμμα 2.1). Ο πρωτογενής τομέας παραμένει σταθερός, ο δευτερογενής χάνει τη μισή περίπου ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του, ενώ ο τριτογενής ένα σημαντικό τμήμα της παραγωγής του. Η διερεύνηση αυτής της διαφοροποίησης αποτελεί το αντικείμενο των επόμενων ενοτήτων.

2.2 Η παραγωγή στους γενικούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας

Η μείωση της παραγωγής στο διάστημα 2008-2013 διαχέεται σε όλους τους κλάδους[44] της ελληνικής οικονομίας, με εξαίρεση τον κλάδο διαχείρισης ακίνητης περιουσίας, ο οποίος παρουσιάζει αύξηση της τάξεως του 10,7% (Πίνακας Παραρτήματος Π.2.1). Ο ρυθμός μείωσης στους κλάδους κυμαίνεται μεταξύ του -3,6% (γεωργία, κτηνοτροφία, αλιεία, δασοκομία) και του -62,1% (διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες). Τρεις μόνο κλάδοι κατόρθωσαν να περιορίσουν τις απώλειες τους σε ποσοστό κάτω από το 10,0% (γεωργία, κτηνοτροφία, αλιεία, δασοκομία 3,6%, δημόσια διοίκηση, άμυνα και ασφάλιση 4,5% και ξενοδοχεία – εστιατόρια 9,8%), με την εκπαίδευση και τις τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία να ακολουθούν με απώλειες της τάξεως του 10,4% και 11,4% αντίστοιχα (Διάγραμμα 2.2.)

Ιδιαίτερα σημαντικές απώλειες, που σηματοδοτούν μια συρρίκνωση της παραγωγής τους, εμφάνισαν οι κλάδοι των διοικητικών και υποστηρικτικών δραστηριοτήτων (62,1%), των κατασκευών (62,0%), του ηλεκτρισμού και φυσικού αερίου (58,9%), των νοικοκυριών ως εργοδοτών (46,0%), του εμπορίου (43,5%), της υγείας (43,2%) και της ύδρευσης και διαχείρισης λυμάτων και αποβλήτων (41,4%) (πίνακας παραρτήματος Π.2.2). Σε πολλούς από τους κλάδους αυτούς η συρρίκνωση της παραγωγής είναι συνυφασμένη όχι μόνο με συρρίκνωση του παραγωγικού ιστού της οικονομίας και με απώλειες εισοδηματικού χαρακτήρα, αλλά με απώλειες που συνδέονται άμεσα με το επίπεδο διαβίωσης και διατήρησης του πολιτισμικού χαρακτήρα της κοινωνίας.[45] Σημαντικές αναμφίβολα είναι

44. Οι κλάδοι που αναφέρονται στην ενότητα αυτή αντιστοιχούν στους μονοψήφιους κλάδους της ΣΤΑΚΟΔ.

45. Η ραγδαία μείωση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του κλάδου της υγείας και κοινωνικής μέριμνας, για παράδειγμα, δεν μπορεί παρά να σηματοδοτεί απώλειες στην

Διάγραμμα 2.2: Ρυθμός μείωσης ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας κλάδων οικονομικής δραστηριότητας 2008-2013 (σταθερές τιμές 2008)

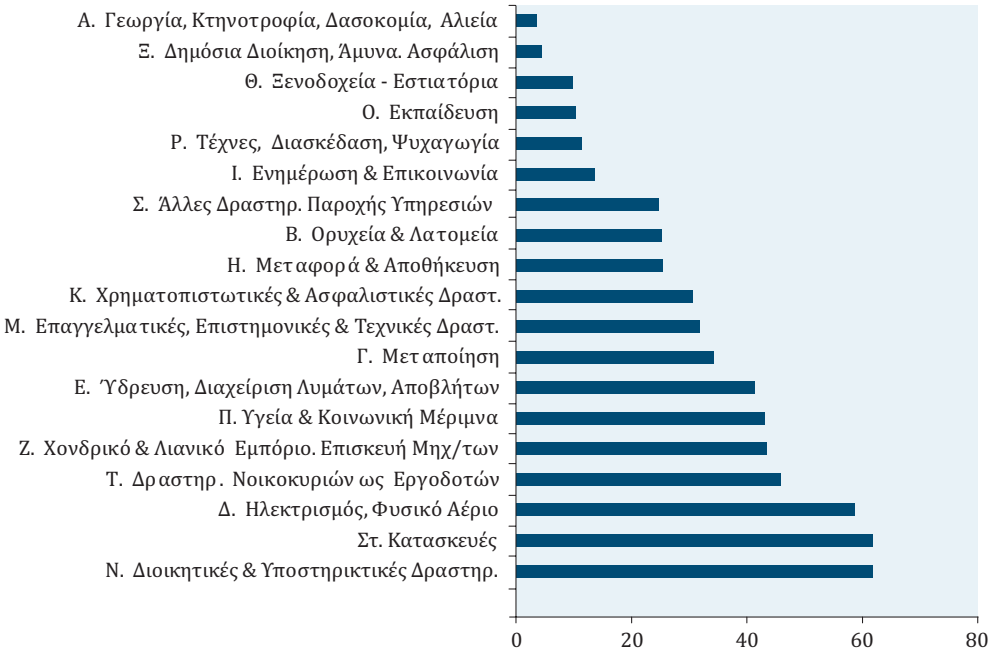

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

και οι απώλειες της παραγωγής και στους άλλους κλάδους. Ιδιαίτερη περίπτωση αναμφίβολα συνιστά ο κλάδος της μεταποίησης, οι απώλειες της οποίας συνδέονται αναμφίβολα με τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της και ειδικότερα με τη σύνθεσή της από επιχειρήσεις υψηλής, μέσης και χαμηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης.[46] Υποστηρίζεται (Δοξιάδης, 2013:275) ότι η μεταποίηση στην Ελλάδα δεν παρέχει ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα για επενδύσεις των «παγκόσμιων παικτών» και δεν είναι ούτε βάση για παραγωγή χαμηλού κόστους (παρά την

ποιότητα της ζωής των ανθρώπων, με αδυναμία αντιμετώπισης προβλημάτων υγείας και με αύξηση της θνησιμότητας σε ευάλωτες κυρίως κατηγορίες του πληθυσμού.

46. Οι Γιαννίτσης, κ.ά. (2009: 44) εκτιμώντας τη διάρθρωση της προστιθέμενης αξίας της μεταποίησης για το 2006 επισημαίνουν ότι μόλις το 6,3% αυτής προέρχεται από επιχειρήσεις υψηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης, το 11,8% από βιομηχανίες μέσης προς υψηλή τεχνολογική εξειδίκευση, το 37,5% από βιομηχανίες μέσης προς χαμηλή και το 44,4% από βιομηχανίες χαμηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης.

πρόσφατη μείωση των μισθών), ούτε σημαντικός πόλος για περιφερειακή αγορά, ούτε κέντρο ειδικών γνώσεων και δεξιοτήτων. [47]

Στις χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες οι απώλειες της παραγωγής (30,7%) είναι άμεσα συνυφασμένες με τη ρευστότητα και τους απαραίτητους πόρους χρηματοδότησης του συνόλου της οικονομικής δραστηριότητας. Ειδικότερα για τις τράπεζες, που η λειτουργία τους σαν πυρήνας του χρηματοπιστωτικού συστήματος, καθορίζει τη χρηματοδότηση της καπιταλιστικής συσσώρευσης και τη διαμόρφωση του συστήματος παραγωγής (Αργείτης 2012:24), η συρρίκνωση των δραστηριοτήτων τους προκαλεί όχι μόνο ασφυξία στις υφιστάμενες παραγωγικές δραστηριότητες αλλά καθορίζει σε σημαντικό βαθμό τη διάρθρωση και τις προοπτικές τους.[48] Στις επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες (32,0%), κλάδο που παράγει υπηρεσίες υψηλής προστιθέμενης αξίας και περιλαμβάνει ανθρώπινο δυναμικό υψηλών δεξιοτήτων, διαμορφώνοντας ευκαιρίες απασχόλησης και δημιουργίας καριέρας στους αποφοίτους της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, οι σημαντικές αυτές απώλειες, αναδεικνύουν τις δυσχέρειες που αντιμετωπίζει η κατηγορία αυτή του ανθρώπινου δυναμικού. Σημαντικές είναι οι απώλειες και στις μεταφορές και αποθήκευση (25,5%), που συνδέονται με τη μεταποίηση, το εμπόριο και τον τουρισμό, στα ορυχεία και λατομεία (25,4%), η μείωση της παραγωγής των οποίων είναι στενά συνυφασμένη τόσο με τη μεταποίηση όσο και με τις κατασκευές. Στις άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών (24,8%), οι απώλειες καλύπτουν ένα μεγάλο φάσμα υπηρεσιών και κυρίως προσωπικών υπηρεσιών, η μείωση των οποίων συνδέεται με την υποβάθμιση της ποιότητας της ζωής και με την αδυνα-

47. Ωστόσο στους κόλπους της περιλαμβάνεται και ένας αριθμός 164 επιχειρήσεων με κερδοφορία, που καλύπτει το 32,8% από τις 500 πιο κερδοφόρες επιχειρήσεις της ελληνικής οικονομίας το 2013. Η εκτίμηση των κερδών, που παρουσιάζονται στην ICAP για τις επιχειρήσεις αυτές αφορά σε κέρδη προ φόρων, τόκων και αποσβέσεων.

48. Ο Δοξιάδης, (2014: 64) αναφερόμενος στις τράπεζες, στην τηλεφωνία και στη διανομή ενέργειας επισημαίνει ότι ο ολιγοπωλιακός τους χαρακτήρας διαμορφώνει μια ιδιαίτερη σχέση με την πολιτική εξουσία. Δεν τους τοποθετεί ανάμεσα στους κλάδους που θα λειτουργήσουν ως ατμομηχανή για τη συσσώρευση του κεφαλαίου στην Ελλάδα, ούτε ως κλάδους που αναμένεται να δημιουργήσουν ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα για την Ελλάδα. Αν κάνουν καλά τη δουλειά τους, επισημαίνει, είναι χρήσιμοι αρωγοί για την ανάπτυξη διεθνώς ανταγωνιστικών επιχειρήσεων.

μία κάλυψης βασικών αναγκών.[49] Τέλος μείωση της παραγωγής του κατά 13,4% εμφάνισε και ο κλάδος της ενημέρωσης και επικοινωνίας, κλάδος που παρέχει υπηρεσίες τόσο προς τους παραγωγούς όσο και προς τους καταναλωτές.[50]

Πέραν ωστόσο του ρυθμού μείωσης της παραγωγής, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι διακυμάνσεις της παραγωγής, στους γενικούς κλάδους. Η μείωση της παραγωγής, στο χρονικό αυτό διάστημα, έχει προκύψει, σε αρκετές περιπτώσεις, μέσα μια διαδικασία αλλεπάλληλων αυξήσεων και μειώσεων. Στο Διάγραμμα 2.3 παρουσιάζονται οι διακυμάνσεις της παραγωγής για ομάδες κλάδων, στο διάστημα 2008-2013[51]. Από τις δώδεκα ομάδες κλάδων, που παρουσιάζονται στο πλαίσιο της παρούσας ενότητας, μόνο ο κλάδος διαχείρισης της ακίνητης περιουσίας κατόρθωσε να αυξήσει την παραγωγή του. Όλοι οι άλλοι εμφάνισαν μειώσεις. Στους περισσότερους μάλιστα εξ αυτών οι μειώσεις ήσαν διαρκείς και συνεχιζόμενες, αναδεικνύοντας την ύπαρξη μιας κυρίαρχης καθοδικής τάσης. Σε κάποιες άλλες περιπτώσεις, η τελική μείωση της παραγωγής, έχει προκύψει ως αποτέλεσμα εντονότερων ή ηπιότερων διακυμάνσεων. Πιο συγκεκριμένα οι κλάδοι του πρωτογενούς τομέα (γεωργία, κτηνοτροφία, αλιεία, δασοκομία), εμφάνισαν τη χαμηλότερη μείωση της παραγωγής τους, ως αποτέλεσμα ωστόσο σημαντικών διακυμάνσεων, με ανοδική τάση μέχρι το 2010 και καθοδική έκτοτε. Παρεμφερή πορεία ακολούθησαν και οι κλάδοι της δημόσιας διοίκησης, άμυνας και υποχρεωτικής ασφάλισης, με ανοδική τάση τον πρώτο χρόνο της κρίσης και καθοδική έκτοτε, καταλήγοντας σε συνολική μείωση της παραγωγής τους κατά 4,5%. Δύο ακόμη ομάδες κλάδων εμφάνισαν σχετικά χαμηλές μειώσεις της παραγωγής τους. Ξενοδοχεία – εστιατόρια κατά 9,8% και εκπαίδευση

49. Και εδώ, στον ευρύ τομέα των λοιπών υπηρεσιών (εκτός από εμπόριο, τουρισμό, τράπεζες και ασφάλειες), η ICAP (2014) εντοπίζει ένα σημαντικό αριθμό 142 κερδοφόρων επιχειρήσεων που καλύπτουν το 28,4% του συνόλου των 500 πιο κερδοφόρων επιχειρήσεων.

50. Η αρχική αυτή θεώρηση των εξελίξεων στους κλάδους αναδεικνύει τις παραδοσιακές δομές της ελληνικής οικονομίας και την τοποθέτησή της στην μέση της πυραμίδας του διεθνούς ανταγωνισμού, γεγονός που την εκθέτει σε πιέσεις τόσο σε οικονομίες με τεχνολογικά εξελιγμένη παραγωγή όσο και σε οικονομίες με συγκριτικό πλεονέκτημα και πολύ χαμηλό κόστος εργασίας (Αργείτης, 2012: 56).

51. Έχει καταβληθεί προσπάθεια ώστε οι κλίμακες των επί μέρους διαγραμμάτων να είναι ομοιόμορφες ώστε να αναδεικνύονται τόσο οι διαχρονικές μεταβολές όσο και η θέση των κλάδων ως προς το σύνολο της παραγωγής στη χώρα.

κατά 10,4%, ακολουθώντας ωστόσο διαφορετικές πορείες, με τους πρώτους να εμφανίζουν διαρκείς μειώσεις της παραγωγής τους μέχρι το 2011 και αυξήσεις από εκεί και πέρα, καταδεικνύοντας μια ανοδική τάση του τουρισμού, που φαίνεται να συνεχίζεται και κατά το 2014, και την εκπαίδευση να μειώνει την παραγωγή της τα τρία πρώτα χρόνια, να την αυξάνει το 2011 και να την μειώνει ξανά από εκεί και μετά.

Οι άλλες ομάδες κλάδων εμφάνισαν σημαντικά μεγαλύτερες μειώσεις της παραγωγής τους. Η συρρίκνωση του κλάδου των κατασκευών έχει ήδη επισημανθεί καθώς και του κλάδου του χονδρικού και λιανικού εμπορίου. Και οι δύο αυτοί κλάδοι εμφάνισαν μια συνεχή καθοδική πορεία.[52] Έχει επίσης επισημανθεί η μεγάλη μείωση της παραγωγής (παροχής υπηρεσιών) του κλάδου της υγείας, με διαρκή καθοδική πορεία, με όλες τις συνέπειες που αυτό επιφέρει. Ιδιαίτερη ασφαλώς σημασία έχει και η μεγάλη μείωση της παραγωγής (-38,4%) του συνόλου του δευτερογενούς τομέα (ορυχεία, λατομεία, μεταποίηση, ηλεκτρισμός, ύδρευση), που υποδηλώνει μια σημαντική αποβιομηχάνιση της χώρας. Ωστόσο η κάμψη του ρυθμού μείωσης της παραγωγής της μεταποίησης κατά το 2013, που οφειλόταν κυρίως στην αυξημένη ζήτηση του εξωτερικού, γεγονός που περιόρισε την επίδραση της μείωση της εγχώριας ζήτησης, σε συνδυασμό με σχετικά αισιόδοξες εκτιμήσεις των εξωστρεφών κλάδων, οι εξελίξεις για το 2014 αναμένονται οριακά βελτιωμένες (INE, 2014: 272). Η ομάδα κλάδων των μεταφορών, αποθήκευσης, ενημέρωσης και επικοινωνίας εμφάνισε μείωση μέχρι το 2011 και σημάδια ανάκαμψης από εκεί και πέρα.[53] Ειδικότερα ωστόσο για τις μεταφορές και επικοινωνίες θα πρέπει να επισημανθεί ότι οι τεχνολογικές εξελίξεις επιτρέπουν τον συντονισμό χωρικά απομακρυσμένων παραγωγικών διαδικασιών υπό τον έλεγχο μιας ενιαίας διαχειριστικής – διευθυντικής δομής (Δεδουσόπουλος, 2002: 53), γεγονός που ασκεί σημαντικές επιδράσεις στη διάρθρωση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας, της απασχόλησης αλλά και των εισοδημάτων.

52. Η συρρίκνωση αυτή του κλάδου των κατασκευών ενδέχεται να έχει φτάσει σε οριακό σημείο καθώς σε εκτιμήσεις του Cedefop (2014), ο κλάδος συγκαταλέγεται ανάμεσα σε αυτούς που θα συμβάλλουν σημαντικά στα προσεχή χρόνια τόσο στην ανάκαμψη της παραγωγής όσο και της απασχόλησης.

53. Ειδικότερα για τους κλάδους των μεταφορών και αποθήκευσης η ανάκαμψη τους κατά τα τελευταία χρόνια ενδέχεται να συνδέεται με τη γενικότερη ανάκαμψη του τουρισμού που παρατηρείται κατά το ίδιο χρονικό διάστημα.

Διάγραμμα 2.3: Μεταβολές ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας σε ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας 2008-2013 (σταθερές τιμές 2008)

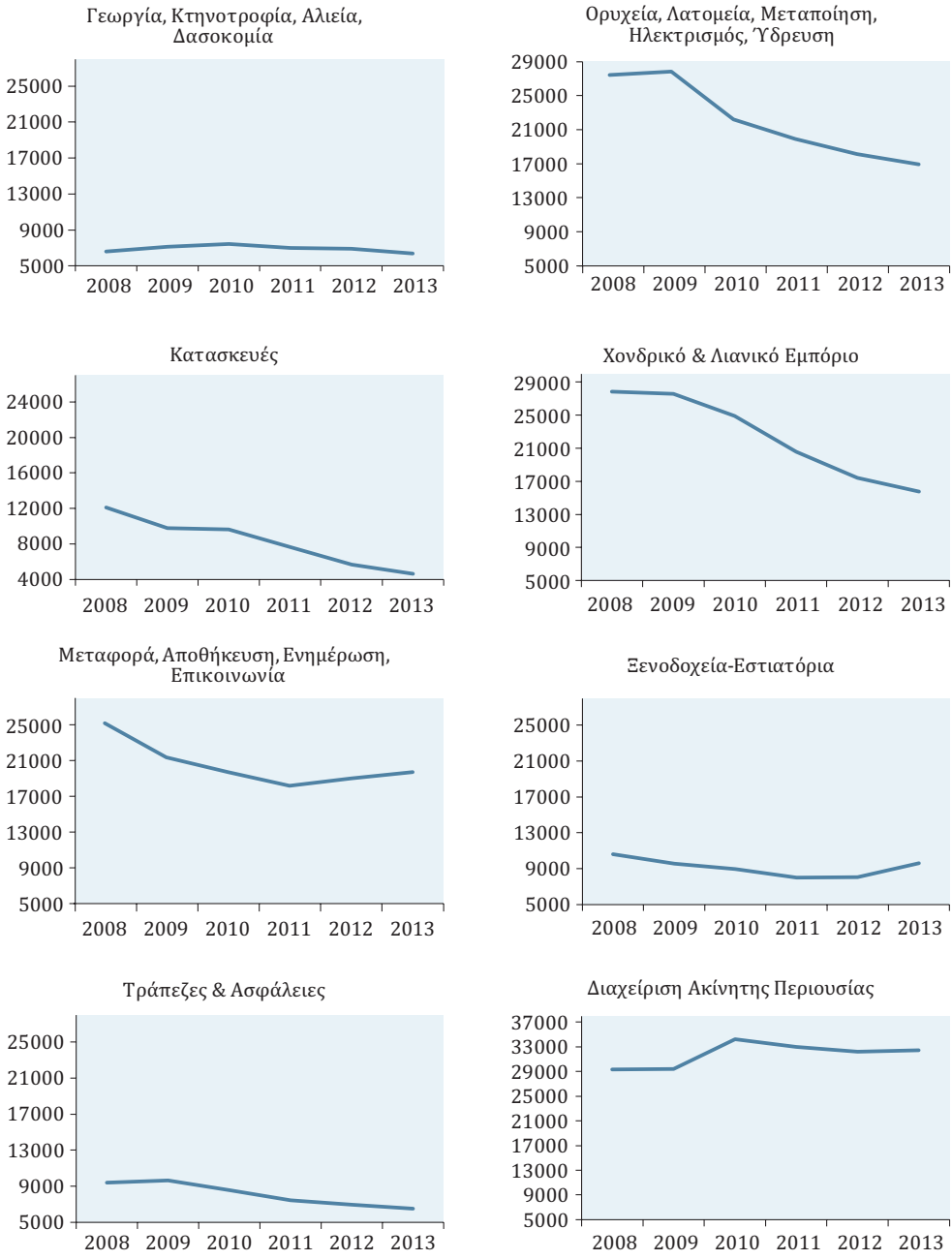

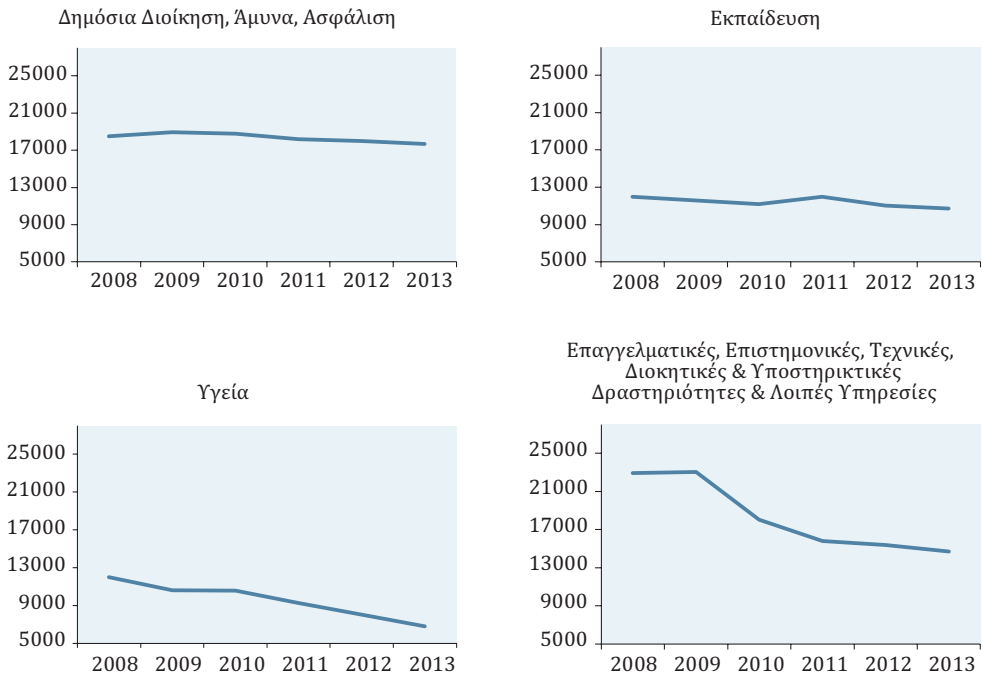

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

Στους κλάδους των επαγγελματικών, επιστημονικών, τεχνικών δραστηριοτήτων και λοιπών υπηρεσιών, η δυναμική του προηγούμενου χρονικού διαστήματος διατηρήθηκε τον πρώτο χρόνο της κρίσης, με οριακή κατά 0,5% αύξηση της παραγωγής τους, αλλά με σημαντικές μειώσεις έκτοτε. Οι κλάδοι των τραπεζών και των ασφαλειών, εμφάνισαν μια περιορισμένη αύξηση της παραγωγής τους κατά 2,6% στον πρώτο χρόνο της κρίσης και διαρκείς μειώσεις έκτοτε, χωρίς να εμφανίζουν σημάδια ανάκαμψης, πέραν ίσως της ανακοπής του ρυθμού μείωσης της παραγωγής τους κατά την τελευταία διετία.[54]

Στο μέτρο και στο βαθμό που η διάρθρωση αυτή των κλάδων συνιστά βασικό χαρακτηριστικό ενός στρεβλού μοντέλου ανάπτυξης του καπιταλιστικού συστήματος στην Ελλάδα, με την κυριαρχία παραδοσιακών και μη διεθνώς ανταγωνιστικών κλάδων, πέραν των αμιγώς ιστορικών λόγων που ερμηνεύουν την

54. Οι ετήσιοι ρυθμοί μείωσης της παραγωγής στους κλάδους αυτούς ανέρχονταν σε 11,0% στο διάστημα 2009/10, σε 13,0% στο διάστημα 2010/11 και μειώθηκαν σε 7,0% και 6,1% αντίστοιχα για τις περιόδους 2011/12 και 2012/13.

αρχική συσσώρευση του κεφαλαίου στη χώρα, δύο είναι τα σημαντικά αίτια που το έχουν διαμορφώσει και συντηρήσει (Δοξιάδης, 2014˙ Αργείτης, 2012 ˙ Γιαννίτσης, 2009, κ.α). Το πρώτο αφορά στη λειτουργία του πολιτικού συστήματος από τον πόλεμο και μετά, αλλά κυρίως από τη μεταπολίτευση και μετά και στην αδυναμία του να ξεπεράσει την ιδιαιτερότητα του ελληνικού μοντέλου καπιταλισμού και να σχεδιάσει μία ρεαλιστική αναπτυξιακή πολιτική. Το δεύτερο, στην απουσία μιας επιχειρηματικής κουλτούρας και ειδικότερα στην κουλτούρα της κυρίαρχης επιχειρηματικής ελίτ[55] να μην εκσυγχρονίζει και να επεκτείνει ανταγωνιστικά τις παραγωγικές δομές της οικονομίας (Αργείτης, 2012: 61).

2.3 Η παραγωγή στους αναλυτικούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας

Ο μεγάλος αριθμός (63) των αναλυτικών κλάδων καθιστά πιο λειτουργική την παρακολούθηση των εξελίξεων τους μέσα από τη συνδυασμένη ανάλυση του μεγέθους του κλάδου, όπως αυτό προσδιορίζεται μέσα από την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του, και του ρυθμού μεταβολής της παραγωγής του. Το μέγεθος των κλάδων αλλά κυρίως η σύνθεσή τους με την ύπαρξη μεσαίων ή μεγάλων επιχειρήσεων έχει ιδιαίτερη σημασία για την παραγωγικότητα. Ικανοποιητική παραγωγικότητα συνήθως σημαίνει μεγάλες επιχειρήσεις ή τουλάχιστον επιχειρήσεις που ανταγωνίζονται με άλλες στη βάση του κόστους και της ποιότητας των προϊόντων και υπηρεσιών. Στην περίπτωση της χώρας μας, στη μεγάλη τους πλειονότητα, οι αναλυτικοί κλάδοι είναι μικροί. Η διασπορά τους, με βάση το μέγεθος τους, για τα δύο έτη ανάλυσης αποτυπώνεται στα δύο σκέλη του διαγράμματος 2.4[56]. Ο μεγάλος αριθμός των μικρών σε μέγεθος κλάδων γίνεται άμεσα

55. Όπως επισημαίνει ο Αργείτης (2012) κύρια χαρακτηριστικά αυτής της κουλτούρας είναι η επιδίωξη υψηλής κερδοφορίας μέσα από μη παραγωγικούς μηχανισμούς εύκολου πλουτισμού, όπως είναι η παραοικονομία, η φοροδιαφυγή και η εισφοροδιαφυγή, η μαύρη και ελαστική εργασία, οι κρατικές προμήθειες η πολιτική κινήτρων των εκάστοτε αναπτυξιακών νόμων, η εισοδηματική πολιτική και η απορύθμιση των εργασιακών σχέσεων, οι εξωχώριες εταιρείες, και η κερδοσκοπική και ολιγοπωλιακή διαμόρφωση της τιμής αγαθών και υπηρεσιών.

56. Στον κάθετο άξονα του διαγράμματος μετράται το μέγεθος της παραγωγής του κλάδου , σε χιλιάδες ευρώ, και στον οριζόντιο ο αριθμός των κλάδων. Όπως γίνεται φανερό τα δύο σκέλη του διαγράμματος διατηρούν τις ίδιες κλίμακες για να διευκολύνεται η συγκριτική θεώρηση.

Διάγραμμα 2.4: Διασπορά κλάδων οικονομικής δραστηριότητας ως προς το μέγεθος της παραγωγής τους.

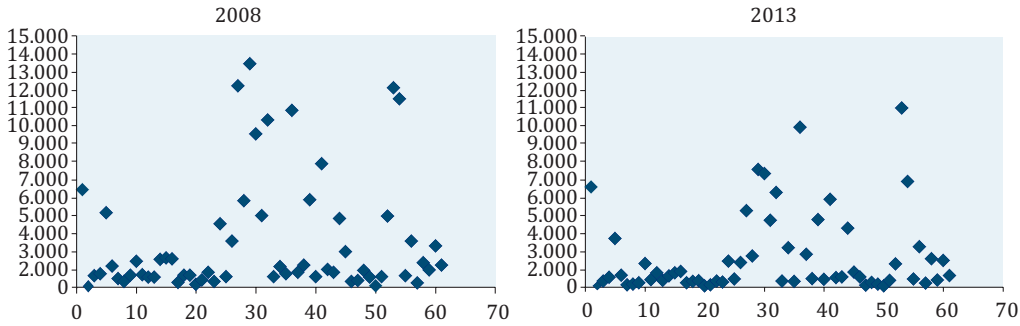

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

φανερός και στα δύο σκέλη του διαγράμματος (συγκεντρώνονται στα χαμηλότερα τμήματα του διαγράμματος), με τους μεσαίους και μεγάλους κλάδους να είναι εμφανώς λιγότεροι. Άμεσα φανερές, στο μέγεθος των κλάδων, γίνονται και οι επιπτώσεις της κρίσης, μέσα από τη μεγαλύτερη πυκνότητα των κλάδων στο κάτω μέρος του διαγράμματος του 2013, αλλά και την ύπαρξη ενός μόνο κλάδου με παραγωγή πάνω την κλίμακα των 10.000.

Ο μεγάλος αριθμός των μικρών σε μέγεθος κλάδων της ελληνικής οικονομίας επιβεβαιώνεται και από τα στοιχεία του Υπουργείου Εργασίας (2014), που προέρχονται από την ηλεκτρονική καταγραφή των επιχειρήσεων (σύστημα ΕΡΓΑΝΗ).[57]

Η συνδυασμένη ωστόσο θεώρηση των κλάδων με βάση το απόλυτο μέγεθος και το ρυθμό μεταβολής της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας τους επιχειρείται μέσα από τα δεδομένα του Πίνακα 2.1. Τα όρια ταξινόμησης των κλάδων σε μεγάλους, μεσαίους και μικρούς έχουν προκύψει μέσα από τον υπολογισμό του μέσου μεγέθους των κλάδων για το 2008 (213.993:63=3.396,7) προσαυξημένο κατά 35,0% για τους μεγάλους κλάδους (4.580 κατά προσέγγιση) και μειωμένο κατά -35,0% για τους μικρούς (2.200 κατά προσέγγιση). Ως μεσαίοι σε μέγεθος κλάδοι θεωρούνται αυτοί που το μέγεθός τους κυμαίνεται ανάμεσα στα δύο αυτά μεγέθη. Κατά παρόμοιο τρόπο ταξινομούνται και οι κλάδοι με βάση το ρυθμό με-

57. Τα στοιχεία αυτά, για το 2014, αφορούν στον αριθμό των επιχειρήσεων που απασχολούν προσωπικό με σχέση ιδιωτικού δικαίου καθώς και στον αριθμό των απασχολουμένων σε αυτές. Δεν περιλαμβάνονται δηλαδή σε αυτά οι απασχολούμενοι με σχέση δημοσίου δικαίου καθώς και οι αυτοαπασχολούμενοι.

Πίνακας 2.2: Ταξινόμηση κλάδων οικονομικής δραστηριότητας κατά μέγεθος και ρυθμό μεταβολής της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας

Ρ.Μ.ΑΠΑ/ Μέγεθος	Μεγάλοι >4.580	Μεσαίοι 4.580- 2.200	Μικροί <2.200	Α
Υψηλός >33,0%	41-43 Κατασκευές 45 Χονδρικό & λιανικό εμπόριο 46 Χονδρικό εμπόριο 50 Πλωτές μεταφορές 86 Υγεία	10-12 Βιομηχανία τροφίμων & ποτών 35 Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου 37-39 Συλλογή επεξεργασία λυμάτων, αποβλήτων 80-82 Λοιπές διοικητικές & υποστηρικτικές δραστηριότητες	03 Αλιεία και υδατοκαλλιέργεια 13-15 Κλωστοϋφαντουργία 16 Βιομηχανία ξύλου & φελλού 17 Χαρτοποιία & χάρτινα προϊόντα 18 Εκτυπώσεις 20 Παραγωγή χημικών ουσιών & προϊόντων 23 Παραγωγή μη μεταλλικών ορυκτών 24 Παραγωγή βασικών μετάλλων 25 Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων 27 Κατασκευή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού 28 Κατασκευή μηχανημάτων & ειδών εξοπλισμού 29 Κατασκευή μηχανοκίνητων οχημάτων 30 Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών 31-32 Κατασκευή επίπλων 51 Αεροπορικές μεταφορές 53 Ταχυδρομικές & ταχύ-μεταφορικές δραστηριότητες 59-60 Παραγωγή κινηματογραφικών ταινιών 65 Ασφαλιστικά, & συνταξιοδοτικά ταμεία 71 Αρχιτεκτονικές δραστηριότητες & δραστηριότητες μηχανικών 73 Διαφήμιση & έρευνα αγοράς 74-75 Άλλες επαγγελματικές, επιστημονικές & τεχνικές δραστηριότητες 77 Δραστηριότητες ενοικίασης & εκμίσθωσης 95 Επισκευή Η/Υ 97-98 Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών	**33**
Μεσαίος 33,0% -16,0%	47 Λιανικό εμπόριο 61 Τηλεπικοινωνίες 64 Τράπεζες	90-92 Τέχνες, διασκέδαση, βιβλιοθήκες 96 Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών	05-09 Ορυχεία-Λατομεία 22 Κατασκευή προϊόντων από ελαστικό 36 Ύδρευση 62-63 Δραστηριότητες τεχνολογίας της πληροφορίας & ενημέρωσης 66 Άλλες χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες 79 Δραστηριότητες ταξιδιωτικών πρακτορείων 87-88 Δραστηριότητες βοήθειας κατ οίκον & κοινωνικής μέριμνας	**12**
Χαμηλός <16,0%	55-56 Ξενοδοχεία - Εστιατόρια 85 Εκπαίδευση 84 Δημόσια διοίκηση, άμυνα, υποχρεωτική ασφάλιση	49 Χερσαίες μεταφορές 69-70 Νομικές & λογιστικές δραστηριότητες	19 Παραγωγή οπτάνθρακα & προϊόντων διύλισης πετρελαίου 26 Κατασκευή Η/Υ 33 Επισκευή και εγκατάσταση μηχανημάτων	**8**

Ρ.Μ.ΑΠΑ/ Μέγεθος	Μεγάλοι >4.580	Μεσαίοι 4.580- 2.200	Μικροί <2.200	Α
Θετικός	01 Γεωργία - Κτηνοτροφία 68 Διαχείριση ακίνητης περιουσίας		02 Δασοκομία & υλοτομία 21 Παραγωγή φαρμακευτικών προϊόντων 52 Αποθήκευση 58 Εκδοτικές δραστηριότητες 72 Επιστημονική έρευνα & ανάπτυξη 78 Δραστηριότητες απασχόλησης 93 Αθλητικές δραστηριότητες, διασκέδαση, ψυχαγωγία 94 Δραστηριότητες οργανώσεων	**10**
	13	**8**	**42**	**63**

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

ταβολής της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας τους στο διάστημα 2008-2013. Η μέση μείωση της ΑΠΑ ανέρχεται σε 24,6%, έτσι ώστε ως κλάδοι με υψηλό ρυθμό μείωσης θεωρούνται αυτοί που υπερβαίνουν κατά 35,0% τη μέση μείωση (24,6Χ1,35=33,2) και κατά προσέγγιση 33,0%, ως κλάδοι με χαμηλό ρυθμό μείωσης, αυτοί που ο ρυθμός τους υπολείπεται κατά 35,0% (24,6Χ0,65=15,99) και κατά προσέγγιση 16,0%, ενώ ως κλάδοι με μεσαίο ρυθμό μείωσης αυτοί που κυμαίνονται ανάμεσα στις δύο αυτές τιμές.[58] Με βάση την ταξινόμηση αυτή ένας σημαντικός αριθμός πενήντα τριών κλάδων παρουσιάζει μείωση της παραγωγής του, ενώ ένας περιορισμένος αριθμός δέκα κλάδων κατόρθωσε να αυξήσει την παραγωγή του (πίνακας 2.2).

2.3.1 Κλάδοι με μείωση της παραγωγής τους

Η μεγάλη πλειονότητα των κλάδων (53 σε σύνολο 63) εμφάνισαν μειώσεις της παραγωγής τους, αγκαλιάζοντας ένα ευρύ φάσμα οικονομικών δραστηριοτήτων, με ένα ευρύ ταυτοχρόνως φάσμα ρυθμών μεταβολής, που κυμάνθηκαν μεταξύ του -4,5% (δημόσια διοίκηση, άμυνα και κοινωνική ασφάλιση) και του -70,9% (βιομηχανία ξύλου). Λίγοι κλάδοι κατόρθωσαν να εμφανίσουν περιορισμένες μειώσεις της παραγωγής τους, γεγονός που θα μπορούσε να εκληφθεί και ως τάση σταθεροποίησης. Όλοι οι κλάδοι του δευτερογενούς τομέα, συμπε-

58. Είναι απαραίτητο να επισημανθεί ότι το κριτήριο του (+/-) 35,0% που χρησιμοποιείται και στις δύο περιπτώσεις είναι εν πολλοίς αυθαίρετο και έχει επιλεγεί για λόγους ευχερέστερης ταξινόμησης και παρουσίασης των εξελίξεων στους κλάδους, χωρίς από μόνο του να υποδηλώνει καμία άλλη σημασία.

ριλαμβανομένων και των κατασκευών καθώς και όλοι οι κλάδοι της μεταποίησης (με εξαίρεση τη βιομηχανία φαρμάκων) εμφάνισαν μειώσεις της παραγωγής τους, αναδεικνύοντας μια έντονη τάση γενικότερης αποβιομηχάνισης της χώρας, η οποία όπως επισημάνθηκε, είχε ξεκινήσει πριν την κρίση, αλλά εντάθηκε σημαντικά μέσα σε αυτήν.

Όπως και στους γενικούς κλάδους έτσι και εδώ σε πολλούς από τους κλάδους οι μειώσεις της παραγωγής είναι συνεχείς (κατασκευές, χονδρικό και λιανικό εμπόριο, τράπεζες, κ.α.) αναδεικνύοντας την ύπαρξη μιας ισχυρής καθοδικής τάσης, ενώ σε κάποιους άλλους η μείωση της παραγωγής συνιστά το αποτέλεσμα εντονότερων ή ηπιότερων διακυμάνσεων (παραγωγή προϊόντων πετρελαίου, εκπαίδευση, κ.α). Σε κάποιους κλάδους (χερσαίες μεταφορές, ξενοδοχεία – εστιατόρια, τέχνες και διασκέδαση, κ.α.) το βάθεμα της μείωσης της παραγωγής τους εντοπίζεται στη διετία 2010-2011 και έκτοτε εμφανίζουν ελαφρά ανάκαμψη, χωρίς ωστόσο να κατορθώσουν να προσεγγίσουν τα προ της κρίσης μεγέθη της παραγωγής τους.

Από το σύνολο των κλάδων με μείωση της παραγωγής τους ένας σημαντικός αριθμός 33 κλάδων εμφάνισαν ιδιαίτερα υψηλές μειώσεις, μεγαλύτερες του 33,0% (Πίνακας 2.2), απώλεσαν δηλαδή παραπάνω από το ένα τρίτο της παραγωγής τους. Στους κλάδους αυτούς εντοπίζονται τέσσερις κλάδοι υψηλής παραγωγικότητας (35 παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, 50 πλωτές μεταφορές, 65 ασφαλιστικά ταμεία και 77 δραστηριότητες ενοικίασης),[59] ένας μεγάλος αριθμός κλάδων μέσης παραγωγικότητας καθώς και η πλειονότητα των κλάδων χαμηλής παραγωγικότητας.[60] Γίνεται φανερό ότι κλάδοι χαμηλής και μέσης παραγωγικότητας αδυνατούν να αντεπεξέλθουν σε συνθήκες οικονομικής κρίσης και χάνουν μεγάλο μέρος της παραγωγής τους. Ωστόσο τις συνέπειες της οικονομικής κρίσης αδυνατούν να αποφύγουν και κλάδοι υψηλής παραγωγικότητας, γεγονός που παρέχει ενδείξεις τόσο της σφοδρότητας της κρίσης όσο και του εύρους των δραστηριοτήτων που πλήττονται από αυτήν.

---

59. Για τις ταξινομήσεις των κλάδων σε υψηλής, μέσης και χαμηλής παραγωγικότητας και για τις μεταβολές της παραγωγικότητας τους βλέπε στο κεφάλαιο πέντε της παρούσας μελέτης και σε προηγούμενη εργασία του Ευστράτογλου (2012).

60. Ειδικότερα επισημαίνεται ότι το σύνολο των κλάδων της μεταποίησης με χαμηλή παραγωγικότητα (13-15 κλωστοϋφαντουργία, 16 βιομηχανία ξύλου & φελλού, 18 εκτυπώσεις και 31- 32 κατασκευή επίπλων) εμφανίζεται στην κατηγορία αυτή.

Ανάμεσα στους κλάδους με υψηλούς ρυθμούς μείωσης της παραγωγής τους συγκαταλέγονται και πέντε μεγάλοι σε μέγεθος παραγωγής κλάδοι (41-43 κατασκευές, 45 χονδρικό, λιανικό εμπόριο και επισκευή μηχανοκινήτων, 46 χονδρικό εμπόριο, 50 πλωτές μεταφορές, 86 υγεία), έτσι ώστε ο συνδυασμός μεγέθους και υψηλού ρυθμού μείωσης να επιφέρει ιδιαίτερα μεγάλες συνέπειες. Με εξαίρεση τις κατασκευές, πρόκειται για κλάδους των υπηρεσιών, που στην πλειονότητά τους αφορούν υπηρεσίες προς τους καταναλωτές, χωρίς ωστόσο να περιορίζονται αποκλειστικά σε αυτούς. Κατασκευές (41-43) και χονδρικό και λιανικό εμπόριο και επισκευή μηχανοκινήτων οχημάτων (45), με απώλειες της τάξεως του 62,0% και 64,0% αντίστοιχα κάλυπταν, το 2008, το 8,1% της συνολικής παραγωγής της χώρας, μερίδιο που περιορίσθηκε σε 4,0% το 2013. Ειδικότερα για τις πλωτές μεταφορές (ναυτιλία), η σημαντική αυτή μείωση της παραγωγής τους (-43,4%) έχει ιδιαίτερα σημαντικές συνέπειες τόσο για το ύψος του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος, όσο και για το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών.[61] Το 2008 η συμμετοχή του κλάδου στο συνολικό ΑΕΠ ανερχόταν σε 4,7%, μερίδιο που περιορίστηκε στο 3,5% το 2013. Κατασκευές και πλωτές μεταφορές συνιστούν κλάδους με εξαγωγικό προσανατολισμό,[62] σε περιορισμένη κλίμακα ο πρώτος και σε μεγαλύτερη ο δεύτερος. Οι σχέσεις της παραγωγής τους με τις εξαγωγές αποτυπώνονται στο Διάγραμμα 2.5, όπου παρουσιάζονται η εξέλιξη της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας και της αξίας των εξαγωγών τους.

61. Η μείωση μάλιστα αυτή, κατά την περίοδο της κρίσης, διαδέχεται μία περίοδο σημαντικής ανόδου του κλάδου, τόσο στο πεδίο της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας όσο και σε αυτά της απασχόλησης και της παραγωγικότητας, που στο διάστημα 2000-2007 ανέρχονταν σε 35,3% για την απασχόληση, 244,8% για την ΑΠΑ και 262,1% για την παραγωγικότητα της εργασίας (Ευστράτογλου κ.ά. 2011: 81).

62. Αυτός ο εξαγωγικός προσανατολισμός των κλάδων και της ελληνικής οικονομίας εν γένει συνιστά ένα από τους παράγοντες που αναμένεται να διευκολύνουν τόσο το ξεπέρασμα της κρίσης όσο όμως και τη θέση της ελληνικής οικονομίας στο διεθνή καταμερισμό της οικονομικής δραστηριότητας. Σε γενικές γραμμές οι κλάδοι και κυρίως οι επιχειρήσεις που εμπλέκονται με τις εξαγωγές θεωρείται ότι είναι περισσότερο παραγωγικές που μπορούν να λειτουργήσουν σ' ένα ιδιαίτερα ανταγωνιστικό περιβάλλον με το κόστος παραγωγής τους να διατηρείται σε χαμηλά επίπεδα, ενώ ταυτοχρόνως βελτιώνουν την παραγωγικότητά τους μέσα από τη συμμετοχή τους σε διαδικασίες γνώσης τεχνικών εξελίξεων, παραγωγικών τεχνικών και καινοτομιών.

Διάγραμμα 2.5: Μεταβολές της ΑΠΑ και των εξαγωγών στους κλάδους των κατασκευών και των πλωτών μεταφορών (ναυτιλίας)

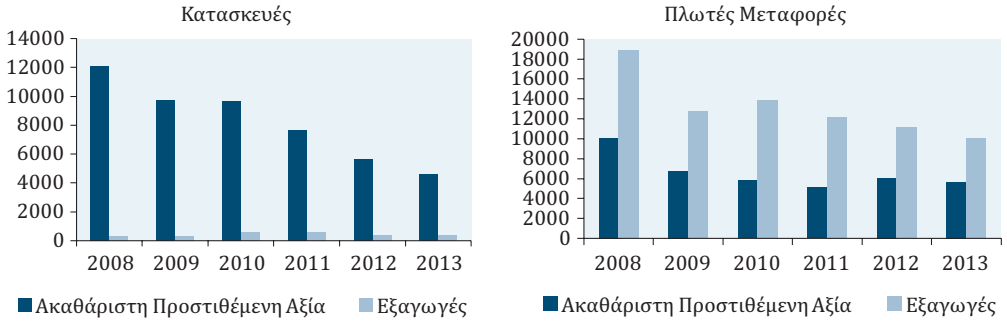

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

Η μείωση της παραγωγής στις κατασκευές είναι διαρκής, ενώ το μερίδιο των εξαγωγών τους ιδιαίτερα περιορισμένο, καλύπτει μόλις το 2,3% της ακαθάριστης αξίας του κλάδου το 2008. Στο διάστημα της κρίσης οι εξαγωγές του παρουσιάζουν σημαντικές διακυμάνσεις, με τελικό αποτέλεσμα να αυξηθούν κατά 31,8%, γεγονός που διαμορφώνει το μερίδιο τους στο 7,9% της συνολικής παραγωγής του κλάδου το 2013. Γίνεται βεβαίως φανερό ότι η σημαντική αυτή αύξηση του μεριδίου των εξαγωγών οφείλεται περισσότερο στη μείωση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του παρά στη δυναμική των εξαγωγών (Πίνακας Παραρτήματος Π.2.3). Διαφορετική είναι η εικόνα στον κλάδο της ναυτιλίας, που συνιστά κλάδο εντάσεως κεφαλαίου, ιδιαίτερα σημαντικό για τη χώρα. Ωστόσο αφ' ενός η φύση των δραστηριοτήτων του, αφ' ετέρου το θεσμικό πλαίσιο που τις διέπει εμποδίζουν τόσο τη συμμετοχή του στα φορολογικά έσοδα, μέσα από την αύξηση της άμεσης φορολόγησής του, όσο και στον σχηματισμό παγίου κεφαλαίου (Δοξιάδης, 2014:76).

Στην περίοδο της κρίσης η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του κλάδου, όπως ήδη επισημάνθηκε, εμφάνισε σημαντική μείωση κατά 43,4%, εμφανίζοντας ωστόσο υψηλές διακυμάνσεις, με ραγδαία μείωση κατά τα πρώτη έτη της κρίσης και ελαφρά ανάκαμψη το 2012. Παράλληλη μείωση εμφάνισαν και η αξία των εξαγωγών του κλάδου, η οποία ωστόσο, σε ολόκληρη την αναλυόμενη περίοδο, υπήρξε σημαντικά υψηλότερη από την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του. Το εκ πρώτης όψεως αυτό παράδοξο οφείλεται στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κλάδου και στη φύση της οικονομικής του δραστηριότητας, με ένα σημαντικό

κομμάτι των εξαγωγών του να ενσωματώνει την αξία των εισαγωγών του κλάδου, αξία που δεν καταγράφεται στην ακαθάριστη προστιθέμενη αξία.[63]

Υψηλές μειώσεις της παραγωγής τους εμφάνισαν και τέσσερις μεσαίοι σε μέγεθος κλάδοι (10-12 βιομηχανία τροφίμων & ποτών, 35 ηλεκτρισμός και φυσικό αέριο, 37-39 συλλογή επεξεργασία λυμάτων, αποβλήτων, 80-82 λοιπές διοικητικές & υποστηρικτικές δραστηριότητες). Ιδιαίτερη σημασία ασφαλώς έχει η μείωση της παραγωγής στον κλάδο της βιομηχανίας τροφίμων (Διάγραμμα 2.6), λόγω του ρόλου του για την ελληνική οικονομία. Καθώς συνιστά αφ' ενός μεν το μεγαλύτερο σε παραγωγή και απασχόληση κλάδο της ελληνικής βιομηχανίας,[64] αφ' ετέρου δε κομβικό παράγοντα της σύνδεσης πρωτογενούς και δευτερογενούς τομέα, οι εξελίξεις του ασκούν πολλαπλές επιδράσεις. Συγκαταλέγεται ανάμεσα στους ηγετικούς ως προς την παραγωγή κλάδους της ελληνικής οικονομίας καθώς εμφανίζει υψηλούς πολλαπλασιαστές παραγωγής και απασχόλησης (Λίβας και Μπελεγρή – Ρομπόλη, 2007: 7). Συνιστά ταυτοχρόνως κλάδο με σημαντικές εξαγωγικές επιδόσεις, που κατόρθωσε, μέσα στην κρίση, να τις αυξήσει κατά 9,3% (Πίνακας Παραρτήματος Π.2.3). Τέλος, δύο άλλοι, μεσαίοι σε μέγεθος κλάδοι, υψηλής παραγωγικότητας, του ηλεκτρισμού και φυσικού αερίου (35) και των λοιπών διοικητικών και υποστηρικτικών υπηρεσιών (80-82), εμφάνισαν ιδιαίτερα υψηλές μειώσεις της παραγωγής τους, που ανήλθαν σε 58,9% και 66,9% αντίστοιχα.

Υψηλές επίσης μειώσεις της παραγωγής τους εμφάνισε και ένας μεγάλος αριθμός είκοσι τριών μικρών σε μέγεθος κλάδων της ελληνικής οικονομίας. Πρόκειται για κλάδους που καλύπτουν ένα μεγάλο φάσμα οικονομικών δραστηριοτήτων του δευτερογενούς και του τριτογενούς τομέα της οικονομίας. Στην κατηγορία αυτή εντάσσεται και ένας σημαντικός αριθμός κλάδων της μεταποίησης, γεγονός που παρέχει μια ακόμη ένδειξη της αποβιομηχάνισης της χώρας. Ανάμεσα σε αυτούς εντοπίζονται και οι πέντε μεγαλύτεροι κλάδοι της ελληνικής βιομηχανίας (13-15 κλωστοϋφαντουργία και δερμάτινα είδη, 19 παραγωγή οπτάνθρακα και

63. Η κατάσταση αυτή, όπως θα διαπιστωθεί αμέσως παρακάτω, εντοπίζεται και σε ένα αριθμό κλάδων της μεταποίησης κυρίως που ενσωματώνουν στην παραγωγική τους διαδικασία εισαγωγές πρώτων υλών και υπηρεσιών.

64. Παρά τη σημαντική μείωση της παραγωγής του ο κλάδος περιλαμβάνει στους κόλπους του ένα σημαντικό αριθμό (48) επιχειρήσεων με υψηλή κερδοφορία κατά το 2013 (ICAP, 2014).

Διάγραμμα 2.6: Διακύμανση παραγωγής των 6 μεγαλύτερων κλάδων της βιομηχανίας

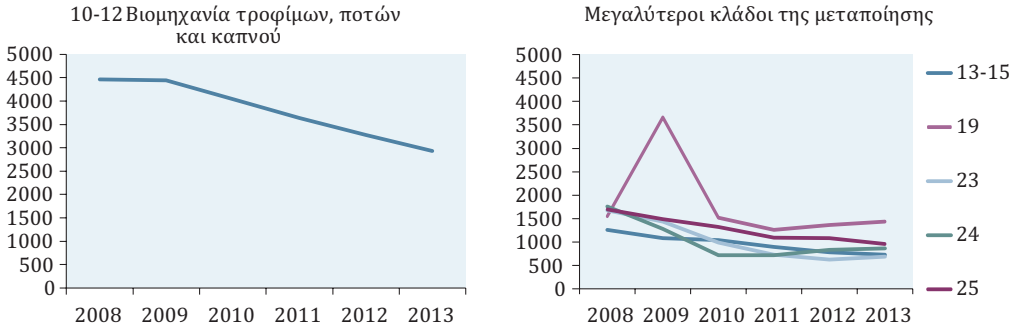

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί, Επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

προϊόντων διύλισης πετρελαίου,[65] 23 παραγωγή άλλων μη μεταλλικών ορυκτών προϊόντων, 24 παραγωγή βασικών μετάλλων,[66] 25 κατασκευή μεταλλικών προϊόντων, με εξαίρεση τα μηχανήματα και τα είδη εξοπλισμού), που έχουν πληγεί σε μεγάλο βαθμό (Διάγραμμα 2.6).

Πρόκειται για κλάδους που είναι προσανατολισμένοι στις αγορές του εξωτερικού με σημαντικές εξαγωγικές επιδόσεις. Ειδικότερα ο κλάδος παραγωγής οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου εμφάνισε την περίοδο της κρίσης, αύξηση των εξαγωγών του κατά 80,7% (Πίνακας Παραρτήματος Π.2.3), γεγονός ιδιαίτερα σημαντικό για τη λειτουργία του κλάδου, λαμβάνοντας υπόψη τη σημαντική μείωση της εγχώριας κατανάλωσης. Οριακή αύξηση των εξαγωγών του, κατά 2,0%, εμφάνισε και ο κλάδος κατασκευής μεταλλικών προϊόντων, με

65. Ο υπερδιπλασιασμός αυτός της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του κλάδου των πετρελαίων κατά το πρώτο έτος της οικονομικής κρίσης, δεν μπορεί με ευχέρεια να ερμηνευθεί, με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία. Στο μέτρο και στο βαθμό που δεν οφείλεται σε λαθεμένη εκτίμηση της ΕΛΣΤΑΤ, η αύξηση αυτή ενδέχεται να οφείλεται στη διακύμανση των τιμών των πετρελαιοειδών.

66. Ειρωνεία της ιστορίας, της τύχης, της μοίρας των ανθρώπων; Στο χώρο αυτό που γεννηθήκαμε, ζούμε και βιώνουμε τις συνέπειες μιας οικονομικής κρίσης και (όποιας) αποβιομηχάνιση... η οδός των Τελχίνων. 1.500 χρόνια π.Χ., η μεταλλοτεχνία ήταν τόσο αναπτυγμένη στον οικισμό (πόλη) του Ακρωτηρίου της Σαντορίνης, όπου μια ολόκληρη κεντρική οδός, γεμάτη από εργαστήρια μεταλλοτεχνίας, ονομάστηκε από τον Μαρινάτο (αρχαιολόγο υπεύθυνο της ανασκαφής), οδός των Τελχίνων. Οι Τελχίνες, κατά την ελληνική μυθολογία, ήταν μεταλλουργοί και προστάτευσαν το νήπιο Δία, όταν έκλαιγε, κάνοντας θόρυβο με το συνεχές σφυροκόπημά τους, για να μην ακούσει το κλάμα ο κακός πατέρας Κρόνος (Μαρινάτου, 2015: 55).

τους άλλους κλάδους να εμφανίζουν σημαντικές μειώσεις των εξαγωγικών τους επιδόσεων (31,9% για τον κλάδο της κλωστοϋφαντουργίας, 25,4% για τον κλάδο παραγωγής βασικών μετάλλων και 4,4% για τον κλάδο παραγωγής άλλων μη μεταλλικών προϊόντων).

Στην ομάδα των μικρών κλάδων με υψηλές μειώσεις της παραγωγής τους συγκαταλέγεται επίσης ένας σημαντικός αριθμός κλάδων των υπηρεσιών, που απευθύνονται κυρίως προς παραγωγούς, γεγονός που αναδεικνύει τις σχέσεις δευτερογενούς και τριτογενούς παραγωγής, αλλά και την γενικότερη καθίζηση της οικονομίας. Οι σχέσεις αυτές χαρακτηρίζονται από την ολοένα αυξανόμενη συμμετοχή δραστηριοτήτων των υπηρεσιών στους κλάδους της μεταποίησης και του δευτερογενούς τομέα εν γένει, διαδικασία που αναφέρεται και ως τριτογενοποίηση του δευτερογενούς τομέα.[67] Ανάμεσά τους εντοπίζονται και κλάδοι με εξαγωγικό χαρακτήρα (51 αεροπορικές μεταφορές, 59-60 παραγωγή κινηματογραφικών ταινιών, 65 ασφαλιστικά, & συνταξιοδοτικά ταμεία, 74-75 άλλες επαγγελματικές, επιστημονικές & τεχνικές δραστηριότητες, 77 δραστηριότητες ενοικίασης & εκμίσθωσης)[68], που στη μεγάλη τους πλειονότητα δεν κατάφεραν να διατηρήσουν τις εξαγωγές τους, μειώνοντας τες με σε μικρότερο ή μεγαλύτερο ρυθμό (Πίνακας Παραρτήματος Π.2.3).

Μεσαίους ρυθμούς μείωσης της παραγωγής τους εμφάνισαν δώδεκα κλάδοι. Ανάμεσά τους συγκαταλέγονται τρεις μεγάλοι κλάδοι (47 λιανικό εμπόριο, 61 τηλεπικοινωνίες, 64 τράπεζες) αποκλειστικά των υπηρεσιών, που με εξαίρεση το λιανικό εμπόριο, διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στις αναπτυξιακές διαδικασίες της χώρας. Τηλεπικοινωνίες και τράπεζες κάλυπταν το 2008 το 5,9% της συνολικής παραγωγής της χώρας, μερίδιο που υποχώρησε ελαφρά στο 5,8% το 2013. Ειδικότερα για τις τράπεζες, οι μειώσεις της παραγωγής τους, στην περίοδο της κρίσης, απετέλεσαν συνέχεια αρνητικών εξελίξεων, που εμφάνιζε ο κλάδος στις αρχές του νέου αιώνα, τόσο στο πεδίο της παραγωγής όσο και σε αυτό της παραγωγικότητας.[69] Τηλεπικοινωνίες και τράπεζες προσανατολίζονται ταυ-

67. Για μια περαιτέρω ενασχόληση με το ζήτημα αυτά βλέπε μεταξύ άλλων στο Δεδουσόπουλος (2002).

68. Στην ομάδα αυτή περιλαμβάνονται κλάδοι που το ύψος των εξαγωγών τους το 2008 ξεπερνά τα 200 εκατομμύρια ευρώ.

69. Στο διάστημα 2000-2007 ο ρυθμός μείωσης της ΑΠΑ του κλάδου ανήρχετο σε 11,4%, ενώ της παραγωγικότητας της εργασίας σε 21,1%, σε αντίθεση με την απασχό-

τοχρόνως και προς τις αγορές του εξωτερικού με τις πρώτες να παρουσιάζουν μία ελαφρά αύξηση των εξαγωγών τους κατά 5,5% και τις δεύτερες μία σημαντική κατά 40,1% μείωση (Πίνακας Παραρτήματος Π.2.3).

Δύο άλλοι μεσαίοι κλάδοι (90-92 τέχνες, διασκέδαση, βιβλιοθήκες, κ.α., 96 άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών) των υπηρεσιών προς τους καταναλωτές, εμφάνισαν μεσαίους ρυθμούς μείωσης της παραγωγής τους. Ο πρώτος μάλιστα εμφάνισε σημαντική εξαγωγική δραστηριότητα (οι εξαγωγές του ανήλθαν σε 557 εκατομμύρια ευρώ το 2008), που ενισχύθηκε κατά 15,8% την περίοδο της κρίσης. Μεσαίους ρυθμούς μείωσης της παραγωγής τους εμφάνισαν και επτά μικροί κλάδοι, μοιρασμένοι περίπου ισόποσα σε δευτερογενή και τριτογενή τομέα παραγωγής. Από αυτούς 05-06 ορυχεία -λατομεία και 62-63 δραστηριότητες τεχνολογίας της πληροφορίας & ενημέρωσης εμφάνισαν εξαγωγική δραστηριότητα, που ενισχύθηκε σημαντικά μέσα στην κρίση, κατά 75,0% στους πρώτους και 41,7% στο δεύτερο, ενώ ο κλάδος (22) κατασκευής προϊόντων από ελαστικό, με σημαντικές εξαγωγική δραστηριότητα, εμφάνισε περιορισμένη μείωση κατά 3,2%.

Χαμηλούς ρυθμούς μείωσης της παραγωγής τους εμφάνισαν συνολικά οκτώ κλάδοι. Στο σύνολο τους, με εξαίρεση τον κλάδο παραγωγής προϊόντων διύλισης πετρελαίου, είναι κλάδοι με μέση παραγωγικότητα (Πίνακας Παραρτήματος Π.5.6). Από τους κλάδους με χαμηλούς ρυθμούς μείωσης της παραγωγής τους, τρεις [(55-56) ξενοδοχεία - εστιατόρια, (85) εκπαίδευση και (84) δημόσια διοίκηση, άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση] είναι μεγάλοι κλάδοι της ελληνικής οικονομίας. Τα ξενοδοχεία – εστιατόρια χαρακτηρίζονται από μεγάλο βαθμό διασποράς των δραστηριοτήτων τους, μεγάλο αριθμό μικρών μονάδων, που συνδέονται αναμφίβολα με τα φυσικά και γεωγραφικά χαρακτηριστικά της χώρας. Η μεγάλη αυτή διασπορά εμφανίζει ταυτόχρονα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα. Ανάμεσα στα πρώτα συγκαταλέγονται η μεγάλη διασπορά των εισοδημάτων, ενώ ανάμεσα στα δεύτερα οι δυσχέρειες παροχής υψηλού επιπέδου υπηρεσιών σε μεγάλη κλίμακα.[70] Η δημόσια διοίκηση εμφανίζει μια σταθερότητα στην παραγωγή της με ελαφρά καθοδική τάση (-4,5% η συνολική της μείωση στο

ληση που εμφάνιζε αύξηση κατά 23,1% (Ευστράτογλου, 2011: 85).

70. Ωστόσο, όπως επισημαίνει ο Δοξιάδης (2014: 121) καθώς όλα σχεδόν τα στοιχεία που καθιστούν τον ελληνικό τουρισμό ελκυστικό είναι κοινά αγαθά (φυσικό περιβάλλον, ιστορία, αρχαιολογικοί χώροι, πολιτισμός και περιβάλλον), η ανάπτυξη και βιω-

Διάγραμμα 2.7: Διακυμάνσεις παραγωγής ξενοδοχείων – εστιατορίων, δημόσιας διοίκησης, εκπαίδευσης

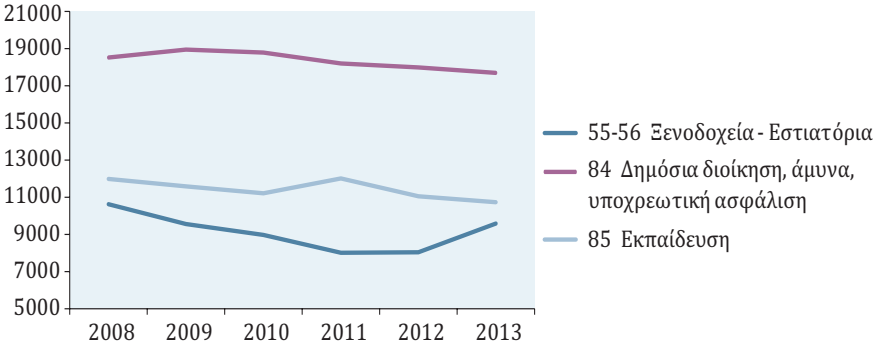

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

χρονικό αυτό διάστημα), τα ξενοδοχεία – εστιατόρια μεγαλύτερες διακυμάνσεις με τάσεις ανόδου τα τελευταία χρόνια και η εκπαίδευση, μετά μία ελαφρά άνοδο το πρώτο έτος της κρίσης, συνεχή καθοδική πορεία (Διάγραμμα 2.7). Και στους τρεις αυτούς κλάδους η οικονομική κρίση διακόπτει μια περίοδο (2000-2007) διαρκούς ανόδου της παραγωγής τους, με ιδιαίτερα υψηλούς ρυθμούς για τα ξενοδοχεία – εστιατόρια και την εκπαίδευση και χαμηλότερο για τη δημόσια διοίκηση.[71] Με εξαίρεση τη δημόσια διοίκηση, οι δύο άλλοι κλάδοι κάνουν εξαγωγές, με τα ξενοδοχεία – εστιατόρια, να τις αυξάνουν, κυρίως λόγω της σημαντικής ανόδου του τουρισμού κατά το 2013 και την εκπαίδευση να εμφανίζει μια διαρκή τάση μείωσης των εξαγωγών της (Πίνακας Παραρτήματος Π.2.3). Χαμηλές σχετικά μειώσεις της παραγωγής τους εμφάνισαν και δύο μεσαίοι κλάδοι της οικονομίας και (49 χερσαίες μεταφορές, 69-70 νομικές λογιστικές δραστηριότητες), κλάδοι των υπηρεσιών που απευθύνονται τόσο προς παραγωγούς όσο και ως προς καταναλωτές. Και οι δύο κλάδοι εμφάνισαν εξαγωγικό χαρακτήρα, με τις μεταφορές σε πιο σημαντικό βαθμό, αλλά με μείωση τους στη διάρκεια της κρίσης κατά 20,6% και τις νομικές και λογιστικές δραστηριότητες με μικρή αύξηση (9,0%). Τέλος τρεις μικροί βιομηχανικοί κλάδοι (19 παραγωγή οπτάνθρακα &

σιμότητα του κλάδου εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη διακυβέρνηση των κοινών αυτών αγαθών.

71. Η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία, στο διάστημα 2000-2007, αυξήθηκε κατά 51,6% στα ξενοδοχεία – εστιατόρια, κατά 45,5% στην εκπαίδευση και κατά 13,8% στη δημόσια διοίκηση, άμυνα και υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση (Ευστράτογλου κ.ά., 2011).

προϊόντων διύλισης πετρελαίου, 26 κατασκευή Η/Υ, 33 επισκευή και εγκατάσταση μηχανημάτων) εμφάνισαν ταυτοχρόνως σχετικά χαμηλούς ρυθμούς μείωσης της παραγωγής τους. Οι δύο πρώτοι εμφάνισαν έντονο εξαγωγικό χαρακτήρα, με την αξία των εξαγωγών τους να υπερβαίνει την αξία της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας τους.[72] Ωστόσο η κρίση λειτούργησε ανασταλτικά, περιορίζοντας τις εξαγωγές τους σε σχετικά χαμηλό ποσοστό στον πρώτο (-9,0%) και ιδιαίτερα υψηλό στον δεύτερο (-62,5%).

2.3.2 Κλάδοι με αύξηση της παραγωγής τους

Ιδιαίτερη αναμφίβολα περίπτωση συνιστούν οι δέκα κλάδοι που κατόρθωσαν μέσα στην κρίση να αυξήσουν την παραγωγή τους, με ρυθμούς που κυμάνθηκαν μεταξύ του 2,4% (γεωργία – κτηνοτροφία) και του 92,7% (επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη). Πρόκειται για κλάδους, που, στη μεγάλη τους πλειονότητα, αφορούν στις υπηρεσίες, αλλά και την γεωργία - κτηνοτροφία (01), τον σημαντικότερο κλάδο του πρωτογενούς τομέα και τη δασοκομία (02) να εντοπίζονται σε αυτούς. Ένας μόνο κλάδος της μεταποίησης και εν γένει του δευτερογενούς τομέα (21 παραγωγή βασικών φαρμακευτικών προϊόντων) κατόρθωσε, μέσα στην κρίση, να αυξήσει την παραγωγή του. Στο σύνολο τους, πρόκειται για κλάδους μέσης παραγωγικότητας, με εξαίρεση τον κλάδο διαχείρισης ακίνητης περιουσίας, που είναι κλάδος υψηλής παραγωγικότητας και τους κλάδους της γεωργίας – κτηνοτροφίας και δασοκομίας, που συνιστούν κλάδους χαμηλής παραγωγικότητας.[73] Ταυτοχρόνως με εξαίρεση τους κλάδους της επιστημονικής έρευνας και ανάπτυξης (72) και των αθλητικών δραστηριοτήτων, ψυχαγωγίας και διασκέδασης (94), όλοι οι άλλοι κλάδοι, εμφάνισαν αυξήσεις της παραγωγικότητάς τους στο διάστημα 2008-2011, γεγονός που αναμένεται να συμβάλλει και να συνδέεται με τη

72. Και στις περιπτώσεις αυτές ισχύει η διαπίστωση που έγινε σε προγενέστερο σημείο της μελέτης, όπου οι εξαγωγές των κλάδων αυτών περιλαμβάνουν σε σημαντικό βαθμό, την αξία των εισαγωγών που διενεργούν, η οποία δεν περιλαμβάνεται μέσα στην ακαθάριστη προστιθέμενη αξία. Στην περίπτωση του κλάδου παραγωγής οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου γίνεται άμεσα φανερό καθώς ο κλάδος εισάγει πετρέλαιο, το επεξεργάζεται με τις εξαγωγές να περιλαμβάνουν τόσο την αξία των εισαγωγών όσο και την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του κλάδου.

73. Για τις ταξινομήσεις των κλάδων σε υψηλής, μέσης και χαμηλής παραγωγικότητας και για τις μεταβολές της παραγωγικότητας τους στο διάστημα 2008-2011 βλέπε στην εργασία του Ευστράτογλου, 2012.

δυνατότητά τους να αντεπεξέρχονται στις πιέσεις της οικονομικής κρίσης και να αυξάνουν την παραγωγή τους. Ανάμεσά στους κλάδους με αύξηση της παραγωγής τους συγκαταλέγεται και ο κλάδος διαχείρισης της ακίνητης περιουσίας (68), ο μεγαλύτερος ως προς την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία κλάδος της ελληνικής οικονομίας. Στο διάστημα της κρίσης ο κλάδος εμφάνισε αύξηση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του κατά 10,7%, μέσα από σημαντικές διακυμάνσεις της παραγωγής του (Διάγραμμα 2.8), αυξάνοντας ταυτοχρόνως το μερίδιο του στη συνολική προστιθέμενη αξία της χώρας από 13,7% το 2008 σε 20,1% το 2013. Ο κλάδος διέθετε 1.809 επιχειρήσεις το2014 (Υπουργείο Εργασίας, 2014) απασχολούσαν προσωπικό. Θα πρέπει να επισημανθεί ωστόσο ότι λόγω της ιδιαίτερης φύσης των δραστηριοτήτων του (αγοροπωλησία ιδιόκτητων ακινήτων, εκμίσθωση και διαχείριση ιδιόκτητων ή μισθωμένων ακινήτων, διαχείριση ακίνητης περιουσίας έναντι αμοιβής ή σύμβασης), ο κλάδος ασκεί περιορισμένες επιδράσεις σε άλλους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, τόσο στο επίπεδο του παραγόμενου προϊόντος όσο και στο επίπεδο της απασχόλησης. [74] Ιδιαίτερη αναμφίβολα σημασία παρουσιάζει ο κλάδος της γεωργίας – κτηνοτροφίας, που κατόρθωσε να παρουσιάσει μια ελαφρά αύξηση της παραγωγής του κατά 2,4%, αυξάνοντας τη συμμετοχή του στη συνολική ακαθάριστη προστιθέμενη αξία της χώρας από 2,7% σε 3,7% το 2013 (Πίνακας Παραρτήματος Π.2.1, διάγραμμα 2.9). Η περιορισμένη αυτή αύξηση είναι αποτέλεσμα μιας ανοδικής πορείας στην παραγωγή του κλάδου μέχρι το 2010 και μιας καθοδικής έκτοτε, που κατορθώνει ωστόσο να διατηρηθεί το 2013 σε ελαφρά υψηλότερο σημείο συγκριτικά με το 2008. Η σημασία της περιορισμένης αυτής αύξησης της παραγωγής έγκειται, πέραν των άλλων, στο γεγονός ότι το 2008 ανακόπτεται μια συνεχιζόμενη πτωτική πορεία στην παραγωγή του κλάδου, που εμφανίζεται για σχετικά μεγάλο χρονικό διάστημα (Ευστράτογλου κ.ά., 2011: 43). Παρά τα ιδιαίτερα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά και προβλήματα

74. Σε παρόμοιες διαπιστώσεις καταλήγουν και οι εργασίες των Λίβα, Μπελεγρή – Ρομπόλη (2007) και του Σκούντζου (2007), που εκτιμούν τους πολλαπλασιαστές απασχόλησης και μισθών κατά κλάδο οι πρώτοι και τις διακλαδικές σχέσεις της ελληνικής οικονομίας σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο, ο δεύτερος. Ο κλάδος διαχείρισης της ακίνητης περιουσίας δεν συγκαταλέγεται ανάμεσα στους ηγετικούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας ούτε διαθέτει υψηλούς πολλαπλασιαστές απασχόλησης και μισθών. Όπως θα διαπιστωθεί σε επόμενη ενότητα, ο κλάδος απασχολούσε 9.253 άτομα το 2008, αριθμός που συρρικνώθηκε κατά 75,6% στο διάστημα της κρίσης, περιορίζοντας τους απασχολούμενους του σε 2.256 άτομα το 2013.

του, ο κλάδος θεωρείται σημαντικός, καθώς ασκεί ιδιαίτερες επιδράσεις σε μια σειρά από άλλους κλάδους της ελληνικής οικονομίας Δεν συγκαταλέγεται ανάμεσα στους ηγετικούς, ως προς την παραγωγή, κλάδους της ελληνικής οικονομίας, αλλά ανάμεσα στους ηγετικούς ως προς την απασχόληση, παρουσιάζοντας (για ένα προγενέστερο χρονικό διάστημα (1995–2004, για το οποίο υπάρχουν σχετικές εκτιμήσεις), υψηλούς οριζόντιους και κάθετους πολλαπλασιαστές απασχόλησης.[75] Ιδιαίτερα σημαντική ωστόσο αύξηση της παραγωγής του εμφανίζει ο κλάδος της αποθήκευσης και των υποστηρικτικών προς τη μεταφορά δραστηριοτήτων (52), με ρυθμό που ανέρχεται σε 89,9% και αναμένεται να σχετίζεται, εν μέρει τουλάχιστον, με τις επενδύσεις που διενεργούνται το διάστημα αυτό στο λιμάνι του Πειραιά. Οι εξελίξεις αυτές αποτελούν συνέχεια θετικών εξελίξεων του κλάδου από τις αρχές του νέου αιώνα (2000-2007) όπου τόσο η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του αυξήθηκε κατά 89,3% όσο και η παραγωγικότητά του κατά 63,1% (Ευστράτογλου κ.α., 2011:81). Αύξηση κατά 15,4% της παραγωγής του εμφανίζει και ο κλάδος των δραστηριοτήτων οργανώσεων (94), κλάδος που περιλαμβάνει δραστηριότητες επιχειρηματικών, εργοδοτικών και επαγγελματικών οργανώσεων, δραστηριότητες συνδικαλιστικών οργανώσεων καθώς και δραστηριότητες άλλων (θρησκευτικών, πολιτικών, κ.α.) οργανώσεων. Μία άλλη ομάδα έξι μικρών σε μέγεθος κλάδων (02 δασοκομία και υλοτομία, 21 παραγωγή φαρμακευτικών προϊόντων, 58 εκδοτικές δραστηριότητες, 72 επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη, 78 δραστηριότητες απασχόλησης, 93 αθλητικές δραστηριότητες διασκέδαση, ψυχαγωγία), εμφάνισαν αυξήσεις της παραγωγής τους (διάγραμμα 2.10), που κυμαίνονται μεταξύ του 2,4% (εκδοτικές δραστηριότητες) και του 92,7% (επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη). Ο κλάδος (21) της παραγωγής φαρμακευτικών προϊόντων συνιστά τον μοναδικό κλάδο της βιομηχανίας που κατόρθωσε μέσα στην κρίση να αυξήσει την παραγωγή του κατά 47,6%, ακολουθώντας μια σχεδόν αδιάλειπτη ανοδική πορεία (διάγραμμα 2.10). Ο κλάδος διαθέτει ένα αριθμό επιχειρήσεων με υψηλή κερδοφορία και με επενδύσεις στην παραγωγή όσο και στην έρευνα για φάρμακα (ICAP, 2014),[76] που διαθέτουν καλά αναπτυγμένα δίκτυα διανομής, υψη-

75. Βλέπε σχετικά στη μελέτη του Σκούντζου (2007).

76. Με βάση τα δεδομένα του Υπουργείου Εργασίας (2014) ο κλάδος διαθέτει 73 επιχειρήσεις που απασχολούν προσωπικό με σχέση ιδιωτικού δικαίου. Ενδεικτικά γίνεται αναφορά στις ΒΙΑΝΕΞ και PHARMATHERM, φαρμακευτικές εταιρίες που επενδύουν τόσο στην έρευνα όσο και στην περαιτέρω επέκταση των δικτύων διοχέτευσης της πα-

λή διαπραγματευτική δύναμη έναντι των προμηθευτών τους, καθώς η τιμή αγοράς των πρώτων τους υλών διαμορφώνεται εν πολλοίς από τους ίδιους, σε αντίθεση με τη χαμηλή διαπραγματευτική δύναμη των αγοραστών των προϊόντων τους, περιορισμένο κίνδυνο υποκατάστασης προϊόντων τους,[77] και υψηλό ανταγωνισμό, που σε πολλές περιπτώσεις οδηγεί στην περαιτέρω έρευνα και στην ανάληψη επενδύσεων.[78] Οι κλάδοι των εκδοτικών δραστηριοτήτων και των αθλητικών δραστηριοτήτων, ψυχαγωγίας και διασκέδασης εμφανίζοντας περιορισμένες αυξήσεις της παραγωγής τους (2,4% και 4,1% αντίστοιχα), μέσα από ηπιότερες και εντονότερες διακυμάνσεις, αναδεικνύουν περισσότερο μια τάση σταθεροποίησης της παραγωγής τους, παρά μια ανοδική τάση. Μεγαλύτερες αυξήσεις της παραγωγής τους παρουσιάζουν οι κλάδοι της δασοκομίας (02) και των δραστηριοτήτων απασχόλησης (78), κατά 70,2% και 25,5% αντίστοιχα, γεγονός με περιορισμένη ωστόσο σημασία λόγω του ιδιαίτερα μικρού μεγέθους των κλάδων. Την υψηλότερη ωστόσο αύξηση της παραγωγής του, κατά 92,7%, εμφάνισε ο κλάδος της επιστημονικής έρευνας και ανάπτυξης (72), ένας κλάδος ιδιαίτερα περιορισμένος στην χώρα, που παρά τη σημαντική αυτή αύξηση καταλαμβάνει μόλις το 0,4% της συνολικής ακαθάριστης αξίας της χώρας για το 2013.[79] Ειδικότερα στη μεταποίηση, χώρο κατ' εξοχήν

ραγωγής τους σε αγορές του εξωτερικού, όπως η Κίνα, η Ν. Κορέα, το Βιετνάμ και η Ιαπωνία για την πρώτη και η Βραζιλία, Ιορδανία και Κίνα για τη δεύτερη (Χαροντάκης, 2014: Β8 και 2014: Β9).

77. Ακόμη και τα γενόσημα που λειτουργούν ως υποκατάστατα φαρμάκων παράγονται από τις επιχειρήσεις του κλάδου.

78. Για εκτενέστερη ενασχόληση με τον κλάδο της φαρμακοβιομηχανίας βλέπε στην ICAP (2011) και στην εργασία των Άνθιμου και Φουρκιώτη (2014).

79. Η ιδιαίτερα περιορισμένη παρουσία του κλάδου της έρευνας και οι συνέπειές της επισημαίνονται στην εργασία των Γιαννίτση κ.ά (2009), που αναφέρουν ότι το πρόβλημα της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας δεν είναι απλώς ότι δεν παράγει έρευνα, καινοτομία και τεχνολογικές αλλαγές, που θα ενίσχυαν σε εξελικτική βάση τα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα και τον αναπτυξιακό μετασχηματισμό της χώρας. Ούτε γιατί δεν έχει σημαντική παρουσία στις νέες τεχνολογίες ή στις τεχνολογίες αιχμής, όπου ίσως δεν θα ήταν ρεαλιστικό να περιμένει κανείς από μια χώρα όπως η Ελλάδα. Αυτό που προκύπτει από την ανάλυση της ανταγωνιστικότητας της χώρας είναι μια αδυναμία (και επιπλέον μια αποδυνάμωση) ακόμα και σε πεδία μεσαίας τεχνολογικής έντασης. Το κρίσιμο κενό δεν συνδέεται απλώς με τις αδυναμίες σε δραστηριότητες μεσαίας ή υψηλής τεχνολογίας, αλλά και με την απουσία έστω κάποιων θυλάκων εξειδίκευσης με ισχυρή ανταγωνιστική επίδοση στο ευρύτερο πλαίσιο του παραγωγικού φάσματος.

Διάγραμμα 2.8: Διακυμάνσεις παραγωγής κλάδου διαχείρισης ακίνητης περιουσίας

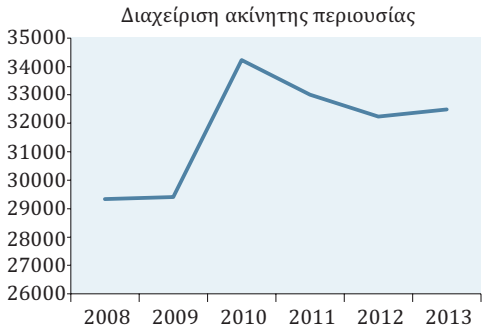

Διάγραμμα 2.10: Διακυμάνσεις παραγωγής κλάδων με αύξηση παραγωγής

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί, Επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

εφαρμογής των αποτελεσμάτων της ερευνητικής δραστηριότητας, οι δαπάνες για έρευνα και ανάπτυξη περιορίζονται από 0,05% του ΑΕΠ στις αρχές της δεκαετίας του 2000 σε 0,03% το 2006, μερίδιο που κατανέμεται άνισα ανάμεσα στους κλάδους (Γιαννίτης κ.ά., 2009: 53). Παραγωγή χημικών προϊόντων, κατεργασία δέρματος, κατασκευή μεταλλικών προϊόντων, κατασκευή συσκευών ραδιοφωνίας και τηλεόρασης, υπερτερούν έναντι των άλλων κλάδων της μεταποίησης, μερικοί των οποίων εμφανίζουν πλήρη απουσία ερευνητικής δραστηριότητας.

Οι δέκα αυτοί κλάδοι που αύξησαν την παραγωγή τους, με εξαίρεση αυτούς που η φύση της οικονομικής τους δραστηριότητας δεν το επιτρέπει, είναι σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό προσανατολισμένοι στις αγορές του εξωτερικού, αναπτύσσοντας εξαγωγικές δραστηριότητες. Πιο συγκεκριμένα, με εξαίρεση τους κλάδους της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας (68), των δραστηριοτήτων απασχόλησης (78) και δραστηριοτήτων οργανώσεων (94), που οι δραστηριότητές τους απευθύνονται αποκλειστικά στην εγχώρια αγορά, όλοι οι άλλοι κλάδοι εμφανίζουν σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, εξαγωγική δραστηριότητα. Από αυτούς μάλιστα, 01 γεωργία – κτηνοτροφία, 02 δασοκομία, 21 παραγωγή φαρμακευτικών προϊόντων, 72 επιστημονική έρευνα και ανάπτυξης και 93 αθλητικές δραστηριότητες, διασκέδαση, ψυχαγωγία κατόρθωσαν να αυξήσουν τις εξαγωγές τους στην περίοδο της οικονομικής κρίσης. Στο μέτρο και στο βαθμό που οι εξαγωγικές αυτές επιδόσεις των κλάδων δεν συνιστούν ένα συγκυριακό φαινόμενο, δεν έχουν δηλαδή προκύψει αποκλειστικά λόγω του περιορισμού της

εγχώριας ζήτησης, αλλά συνιστούν ένα μονιμότερο προσανατολισμό τους στις αγορές του εξωτερικού, θα μπορούσε να χαρακτηρισθεί ως θετικό στοιχείο.[80] Δύο άλλοι κλάδοι, της αποθήκευσης και υποστηρικτικών προς τις μεταφορές δραστηριοτήτων (52) και οι εκδοτικές δραστηριότητες (58), εμφάνισαν μείωση των εξαγωγών τους κατά 11,4% ο πρώτος και 13,8% ο δεύτερος.

2.4 Η διάρθρωση της παραγωγής στους κλάδους

Οι μεταβολές αυτές της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας στους κλάδους οδήγησαν σε σημαντική διαφοροποίηση της διάρθρωσης τους. Η συμμετοχή του πρωτογενή τομέα αυξήθηκε στο 4,0% της συνολικής παραγωγής της χώρας, γεγονός που οφείλεται αποκλειστικά στην αύξηση της συμμετοχής της γεωργίας – κτηνοτροφίας (πίνακας 2.3). Υπενθυμίζεται ότι πραγματικές αυξήσεις της παραγωγής τους παρουσίασαν τόσο ο κλάδος της γεωργίας – κτηνοτροφίας (2,4%) όσο και της δασοκομίας (70,4%), με τον τελευταίο ωστόσο να έχει ιδιαίτερα περιορισμένη παραγωγή.

Πίνακας 2.3: Διάρθρωση ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας πρωτογενούς τομέα κατά κλάδο 2008- 2013

ΠΡΩΤΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ	2008	2013
Α. Γεωργία, Κτηνοτροφία, Αλιεία	**3,1**	**4,0**
01 Γεωργία – Κτηνοτροφία	2,7	3,7
02 Δασοκομία & υλοτομία	0,1	0,1
03 Αλιεία & υδατοκαλλιέργεια	0,3	0,2
Σύνολο	3,1	4,0

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

Ο δευτερογενής τομέας (Πίνακας 2.4) περιόρισε τη συμμετοχή του στη συνολική παραγωγή της χώρας κατά πέντε περίπου ποσοστιαίες μονάδες, γεγονός που υποδηλώνει την περαιτέρω οπισθοχώρηση του ευρύτερου βιομηχανικού τομέα.

80. Τούτο τουλάχιστον προς το παρόν δεν φαίνεται να επαληθεύεται καθώς όπως επισημαίνεται από το INE (2014: 270) η όποια βελτίωση του ισοζυγίου εξωτερικών συναλλαγών δεν φαίνεται να αιτιολογείται από τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας μέσα από τη σημαντική βελτίωση των εξαγωγών αλλά κυρίως μέσα από τη σημαντική μείωση των εισαγωγών.

Πίνακας 2.4: Διάρθρωση ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας δευτερογενούς τομέα κατά κλάδο 2008- 2013

ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ	2008	2013
Β. Ορυχεία και Λατομεία	0,4	0,4
05-09 Ορυχεία – Λατομεία	0,4	0,4
Γ. Μεταποίηση	9,1	7,9
10-12 Βιομηχανία τροφίμων, ποτών & καπνού	2,1	1,8
13-15 Κλωστοϋφαντουργία, ένδυση, δερμάτινα είδη	0,6	0,5
16 Βιομηχανία ξύλου κ.α.	0,2	0,1
17 Χαρτοποιία & κατασκευή χάρτινων προϊόντων	0,2	0,1
18 Εκτυπώσεις	0,3	0,2
19 Παραγωγή οπτάνθρακα & προϊόντων διύλισης πετρελαίου	0,7	0,9
20 Παραγωγή χημικών ουσιών & προϊόντων	0,3	0,3
21 Παραγωγή βασικών φαρμακευτικών προϊόντων	0,3	0,5
22 Κατασκευή προϊόντων από ελαστικό (καουτσούκ) κ.α.	0,3	0,3
23 Παραγωγή άλλων μη μεταλλικών ορυκτών προϊόντων	0,8	0,4
24 Παραγωγή βασικών μετάλλων	0,8	0,5
25 Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων	0,8	0,6
26 Κατασκευή Η/Υ ηλεκτρονικών & οπτικών προϊόντων	0,1	0,2
27 Κατασκευή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού	0,3	0,2
28 Κατασκευή μηχανημάτων & ειδών εξοπλισμού	0,3	0,2
29 Κατασκευή μηχανοκίνητων οχημάτων	0,1	0,1
30 Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	0,2	0,1
31-32 Κατασκευή επίπλων κ.α.	0,4	0,2
33 Επισκευή και εγκατάσταση μηχανημάτων & εξοπλισμού	0,2	0,2
Δ. ΗΛΕΚΤΡΙΣΜΟΣ, ΦΥΣΙΚΟ ΑΕΡΙΟ, ΑΤΜΟΣ	1,8	1,0
35 Ηλεκτρισμός, φυσικό αέριο, ατμός	1,8	1,0
Ε. Ύδρευση, Διαχείριση λυμάτων, αποβλήτων	1,6	1,2
36 Συλλογή, επεξεργασία & παροχή νερού	0,3	0,3
37-39 Συλλογή, επεξεργασία λυμάτων, αποβλήτων	1,3	0,9
ΣΤ. Κατασκευές	5,7	2,9
41-43 Κατασκευές	5,7	2,9
Σύνολο	18,3	13,4

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

Η συμμετοχή συνολικά του δευτερογενή τομέα περιορίζεται στο 13,4%, γεγονός που οφείλεται κυρίως στη μείωση της παραγωγής της μεταποίησης αλλά και αυτής των κατασκευών. Μείωση ασφαλώς παρουσίασαν ο ηλεκτρισμός και η ύδρευση υποδηλώνοντας το ευρύ φάσμα της απόλυτης βιομηχανικής οπισθοχώρησης. Μόνο το ορυχεία – λατομεία διατήρησαν σταθερή την ιδιαίτερα περιορισμένη συμμετοχή τους, γεγονός που οφείλεται στη μείωση της παραγωγής τους με παρεμφερή ρυθμό με την συνολική παραγωγή της χώρας. Στο σύνολό τους οι κλάδοι του ευρύτερου βιομηχανικού τομέα περιόρισαν τη συμμετοχή τους στην παραγωγή της χώρας. Ειδικότερα στη μεταποίηση η πλειονότητα των κλάδων εμφάνισαν μείωση της συμμετοχής τους στη συνολική παραγωγή της μεταποίησης αλλά και του συνόλου της χώρας, γεγονός που οφείλεται στη ταχύτερη μείωση της παραγωγής τους συγκριτικά με τη μέση μείωση της παραγωγής της χώρας.

Τη μεγαλύτερη υποχώρηση εμφάνισαν οι κλάδοι της (10-12) βιομηχανίας τροφίμων, της (23) παραγωγής άλλων μη μεταλλικών προϊόντων, της (24) παραγωγής βασικών μετάλλων, της (25) κατασκευής μεταλλικών προϊόντων και της (31-32) κατασκευής επίπλων. Μερικοί από τους κλάδους αυτούς εντάσσονται στο διεθνοποιημένο και ανταγωνιστικό κομμάτι της ελληνικής οικονομίας, έτσι ώστε η υποχώρησή τους να αντικατοπτρίζει τόσο τις επιπτώσεις της μείωσης της εγχώριας ζήτησης όσο όμως και των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν στις διεθνείς αγορές. Αύξηση της συμμετοχής τους εμφάνισαν οι κλάδοι της (19) παραγωγής προϊόντων διύλισης πετρελαίου, της (21) παραγωγής φαρμάκων και της (26) κατασκευής Η/Υ και οπτικών προϊόντων. Υπενθυμίζεται ότι μόνο ο κλάδος της παραγωγής φαρμάκων παρουσίασε πραγματική αύξηση της παραγωγής του με τους άλλους δύο να εμφανίζουν περιορισμένες μειώσεις. Τέλος σταθερή διατήρησαν τη συμμετοχή τους οι κλάδοι της (20) παραγωγής χημικών ουσιών, της (22) κατασκευής ελαστικών προϊόντων, και της (29) κατασκευής μηχανοκινήτων οχημάτων. Και στον τριτογενή τομέα (Πίνακας 2.5) η πλειονότητα των κλάδων εμφάνισε μείωση της συμμετοχής τους στη συνολική παραγωγή της χώρας.

Τις πιο σημαντικές μειώσεις εμφάνισαν οι κλάδοι του (45) χονδρικού και (46) λιανικού εμπορίου, της (50) ναυτιλίας και της (86) υγείας, με τους υπόλοιπους κλάδους να εμφανίζουν μειώσεις μικρότερης κλίμακας. Ωστόσο δώδεκα κλάδοι των υπηρεσιών εμφάνισαν αύξηση της συμμετοχής τους στη συνολική παραγωγή της χώρας είτε μέσα από πραγματικές αυξήσεις της ακαθάριστης προστιθέ-

Πίνακας 2.5: Διάρθρωση ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας τριτογενούς τομέα κατά κλάδο 2008- 2013

ΤΡΙΤΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ	2008	2013
Ζ. Χονδρικό, Λιανικό Εμπόριο. Επισκευή Μηχανοκινήτων	13,0	9,8
45 Χονδρικό & λιανικό εμπόριο & επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων	2,4	1,2
46 Χονδρικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκινήτων οχημάτων	6,3	4,4
47 Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων	4,3	4,2
Η. Μεταφορά και Αποθήκευση	8,0	7,9
49 Χερσαίες μεταφορές & μεταφορές μέσω αγωγών	2,0	2,5
50 Πλωτές μεταφορές	4,7	3,5
51 Αεροπορικές μεταφορές	0,3	0,2
52 Αποθήκευση & υποστηρικτικές προς τη μεταφορά δραστηριότητες	0,6	1,5
53 Ταχυδρομικές και ταχυμεταφορικές δραστηριότητες	0,4	0,2
Θ. Ξενοδοχεία – Εστιατόρια	5,0	5,9
55-56 Ξενοδοχεία – Εστιατόρια	5,0	5,9
Ι. Ενημέρωση και Επικοινωνία	3,8	4,4
58 Εκδοτικές δραστηριότητες	0,4	0,6
59-60 Παραγωγή κινηματογραφικών ταινιών, βίντεο κ.α.	0,6	0,3
61 Τηλεπικοινωνίες	2,5	2,5
62-63 Δραστηριότητες της τεχνολογίας της πληροφορίας και ενημέρωσης	0,3	0,3
Κ. Χρηματοπιστωτικές & Ασφαλιστικές Δραστηριότητες	4,4	4,0
64 Τράπεζες – Ασφάλειες	3,5	3,3
65 Ασφαλιστικά, αντασφαλιστικά & συνταξιοδοτικά ταμεία	0,5	0,4
66 Άλλες χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες	0,4	0,4
Λ. Διαχείριση Ακίνητης Περιουσίας	13,7	20,1
68 Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	13,7	20,1
Μ. Επαγγελματικές, Επιστημονικές & Τεχνικές Δραστηριότητες	3,7	3,4
69-70 Νομικές , λογιστικές & δραστηριότητες παροχής συμβουλών διαχείρισης	1,9	2,2
71 Αρχιτεκτονικές, τεχνικές & δραστηριότητες μηχανικών	1,0	0,6
72 Επιστημονική έρευνα & ανάπτυξη	0,2	0,4
73 Διαφήμιση και έρευνα αγοράς	0,2	0,1
74-75 Άλλες επαγγελματικές, επιστημονικές & τεχνικές δραστηριότητες	0,5	0,2

Ν. Διοικητικές και Υποστηρικτικές Δραστηριότητες	2,6	1,4
77 Δραστηριότητες ενοικίασης και εκμίσθωσης	0,3	0,1
78 Δραστηριότητες απασχόλησης	0,0	0,1
79 Δραστηριότητες ταξιδιωτικών πρακτορείων, γραφείων	0,3	0,3
80-82 Λοιπές διοικητικές & υποστηρικτικές δραστηριότητες	2,0	0,9
Ξ. Δημόσια Διοίκηση, Άμυνα. Υποχρεωτική Κοινωνική Ασφάλιση	8,6	11,0
84 Δημόσια διοίκηση & άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	8,6	11,0
Ο. Εκπαίδευση	5,6	6,7
85 Εκπαίδευση	5,6	6,7
Π. Υγεία Και Κοινωνική Μέριμνα	5,6	4,2
86 Δραστηριότητες άσκησης ιατρικών και οδοντιατρικών επαγγελμάτων	5,3	3,9
87-88 Δραστηριότητες βοήθειας κατ΄ οίκον	0,3	0,3
Ρ. Τέχνες, Διασκέδαση και Ψυχαγωγία	1,4	1,7
90-92 Τέχνες, διασκέδαση, δραστηριότητες βιβλιοθηκών, κ.α.	1,3	1,5
93 Αθλητικές δραστηριότητες, διασκέδασης, ψυχαγωγία	0,1	0,2
Σ. Άλλες Δραστηριότητες Παροχής Υπηρεσιών	2,3	2,3
94 Δραστηριότητες οργανώσεων	0,7	1,1
95 Επισκευή Η/Υ & ειδών ατομικής η οικιακής χρήσεως	0,5	0,3
96 Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών	1,2	1,0
Τ. Δραστηριότητες Νοικοκυριών ως Εργοδοτών	0,6	0,4
97-98 Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών οικιακού προσωπικού	0,6	0,4
Σύνολο	78,6	82,6

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

μενης αξίας τους [(52) αποθήκευση και υποστηρικτικές δραστηριότητες μεταφορών, (58) εκδόσεις, (68) διαχείριση ακίνητης περιουσίας, (72) επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη, (78) δραστηριότητες απασχόλησης, (93) αθλητισμός, διασκέδαση, ψυχαγωγία και (94) δραστηριότητες οργανώσεων] είτε μέσα από χαμηλότερες μειώσεις συγκριτικά με τη μέση μείωση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας της χώρας [(49) χερσαίες μεταφορές, (55-56) ξενοδοχεία – εστιατόρια, 969-70), νομικές, λογιστικές δραστηριότητες, (84) δημόσια διοίκηση]. Ένας άλλος αριθμός κλάδων διατήρησε σταθερή τη συμμετοχή του, εμφανίζοντας μειώσεις παρόμοιες με τη μέση μείωση της χώρας [(61) τηλεπικοινωνίες, (62-63)

δραστηριότητες τεχνολογίας πληροφορίας και ενημέρωσης, (66) άλλες χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες, (79) δραστηριότητες ταξιδιωτικών γραφείων, πρακτορείων, (87-88) δραστηριότητες βοήθειας κατ' οίκον.

2.5 Παραγωγή και τεχνολογική εξειδίκευση των κλάδων

Ιδιαίτερης σημασίας ζήτημα αναμφίβολα συνιστά η διερεύνηση των εξελίξεων της παραγωγής στους κλάδους με βάση την τεχνολογική τους εξειδίκευση καθώς παρέχει τη δυνατότητα ανάδειξης μίας όψης της τεχνολογικής βάσης του παραγωγικού συστήματος. Οι ταξινομήσεις των κλάδων της βιομηχανίας με βάση την τεχνολογική τους εξειδίκευση γίνονται συνήθως με δύο τρόπους. Ο πρώτος αφορά στα παραγόμενα προϊόντα του κλάδου. Κατά πόσο δηλαδή η παραγωγή των προϊόντων του κλάδου ενσωματώνει χαμηλή, μέση ή υψηλή τεχνολογία (βλέπε ενδεικτικά στο Γιαννίτσης κ.ά., 2009). Ο δεύτερος αφορά άμεσες ταξινομήσεις των κλάδων, με κριτήριο κυρίως τις δαπάνες έρευνας και ανάπτυξης (R&D) που εμφανίζει ο κάθε κλάδος, ως ποσοστό συνήθως της συνολικής τους παραγωγής (βλέπε σχετικά Chatzichronoglou, 1997 και OECD, 2011). Με βάση τις ταξινομήσεις αυτές οι κλάδοι εντάσσονται σε τέσσερις κατηγορίες, υψηλής, μέσης προς υψηλή, μέσης προς χαμηλή και χαμηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης, ενώ μια ξεχωριστή κατηγορία, χαμηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης, διαμορφώνεται για τα αγροτικά προϊόντα και τις πρώτες ύλες. Και οι δύο αυτοί τρόποι ταξινόμησης έχουν ένα σχετικό χαρακτήρα. Ο πρώτος αναδεικνύει ζητήματα όπως η συνύπαρξη, στο πλαίσιο ενός κλάδου, διαφορετικών επιχειρήσεων αλλά και προϊόντων που εσωτερικεύουν διαφορετικά επίπεδα τεχνολογίας. Ο δεύτερος, παρά τη σχετικά ευρεία του αποδοχή, αμφισβητείται εν μέρει, οδηγώντας σε διαφορετικές ταξινομήσεις, μέσα ωστόσο από διαφορετικές χρήσεις του κριτηρίου της έρευνας και ανάπτυξης. Γίνεται φανερό πως οι ταξινομήσεις αυτές αφορούν στους κλάδους της μεταποίησης και εν γένει στους κλάδους του δευτερογενούς τομέα.

Στις περιπτώσεις των κλάδων του τριτογενούς τομέα το κριτήριο της έρευνας και τεχνολογίας δεν είναι κατάλληλο. Εδώ συνήθως χρησιμοποιούνται δείκτες όπως η ένταση των δεξιοτήτων, που ανιχνεύεται μέσα από το εκπαιδευτικό επίπεδο των απασχολουμένων αλλά και την επαγγελματική διάρθρωση των κλάδων (το είδος δηλαδή των επαγγελματικών δραστηριοτήτων που απαιτεί η παραγωγή του κλάδου). Οι εξελίξεις της παραγωγής, στις ομάδες των κλάδων που προκύπτουν με βάση την παραπάνω διάκριση, παρουσιάζονται στους Πίνακες 2.6 και 2.7.

Πίνακας 2.6: Παραγωγή ομάδων κλάδων δευτερογενούς τομέα με βάση την τεχνολογική τους ένταση

Ομάδες κλάδων κατά επίπεδο τεχνολογικής εξειδίκευσης	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2008-13	2008-13 (%)
Αγροτικών προϊόντων & πρώτων υλών	7.441	7.875	8.173	7.596	7.597	7.101	-340	-4,6
Υψηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης	1.229	1.152	1.321	1.356	1.293	1.458	229	18,6
Μέσης προς υψηλή τεχνολ. εξειδίκευσης	2.729	2.349	1.845	1.685	1.531	1.467	-1.262	-46,2
Μέσης προς χαμηλή τεχνολ. εξειδίκευσης	11.098	12.647	8.386	7.311	6.479	5.913	-5.185	-46,7
Χαμηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης	11.566	10.947	8.891	8.041	7.315	6.649	-4.917	-42,5
Σύνολο	34.063	34.970	28.616	25.989	24.215	22.588	-11.475	-33,7

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί, επεξεργασία Άγγελος Ευστράτογλου

Πίνακας 2.7: Διάρθρωση παραγωγής ομάδων κλάδων του δευτερογενούς τομέα με βάση την τεχνολογική τους εξειδίκευση

Ομάδες κλάδων κατά επίπεδο Τεχνολογικής εξειδίκευσης	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Αγροτικών προϊόντων & πρώτων υλών	21,8	22,5	28,6	29,2	31,4	31,4
Υψηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης	3,6	3,3	4,6	5,2	5,3	6,5
Μέσης προς υψηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης	8,0	6,7	6,4	6,5	6,3	6,5
Μέσης προς χαμηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης	32,6	36,2	29,3	28,1	26,8	26,2
Χαμηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης	34,0	31,3	31,1	30,9	30,2	29,4
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί, επεξεργασία Άγγελος Ευστράτογλου

Για το σύνολο των κλάδων του πρωτογενούς και δευτερογενούς τομέα (χωρίς τις κατασκευές) η μείωση της παραγωγής ανήλθε σε 33,7%. Το ένα τρίτο δηλαδή της παραγωγής των κλάδων αυτών χάθηκε στο διάστημα αυτό. Η μόνη ομάδα κλάδων που κατόρθωσαν να αυξήσουν την παραγωγή τους είναι οι κλάδοι υψηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης, οι οποίοι ωστόσο καλύπτουν ένα ιδιαίτερα περιορισμένο τμήμα (3,6%) της παραγωγής των κλάδων αυτών (Πίνακας 2.4).[81]

81. Ο Παπαγιαννάκης (2009: 109) υποστηρίζει ότι παραδοσιακά οι κλάδοι υψηλής και μέσης προς υψηλή τεχνολογικής έντασης στην Ελλάδα κάλυπταν περίπου το 15,0% της ΑΠΑ στη μεταποίηση ή το 2,0% του ΑΕΠ στη χώρα. Διαπιστώνει ωστόσο στις αρχές της

Ιδιαίτερα υψηλές μειώσεις παρουσίασαν τόσο οι κλάδοι μέσης προς υψηλή και μέσης προς χαμηλή τεχνολογικής εξειδίκευσης, όσο και αυτοί της χαμηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης, ενώ περιορισμένες μειώσεις παρουσίασε η ομάδα κλάδων των αγροτικών προϊόντων και πρώτων υλών. Οι μεταβολές αυτές διαφοροποιούν σημαντικά τη διάρθρωση της παραγωγής των ομάδων κλάδων ως προς την τεχνολογική τους εξειδίκευση.

Η σημαντική βελτίωση της θέσης των αγροτικών προϊόντων και των πρώτων υλών οφείλεται στις υψηλές μειώσεις της παραγωγής των άλλων ομάδων. Μέχρι το 2010 η βελτίωση της θέσης τους ήταν πραγματική, οφειλόταν δηλαδή σε αυξήσεις της παραγωγής τους, αλλά από εκεί και μετά σε διαρκείς μειώσεις. Η περιορισμένη βελτίωση της θέσης των κλάδων υψηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης, που όπως θα διαπιστωθεί αμέσως μετά οφείλεται στην αύξηση της παραγωγής ενός μόνο κλάδου, είναι αποτέλεσμα διακυμάνσεων της παραγωγής και σημαντικής αύξησης τον τελευταίο χρόνο της περιόδου. Ο περιορισμός της συμμετοχής των κλάδων μέσης προς υψηλή, μέσης προς χαμηλή και χαμηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης οφείλεται στη διαρκή μείωση της παραγωγής τους. Η μέχρι στιγμής ανάλυση αναδεικνύει, πέραν της περαιτέρω μείωσης του ήδη περιορισμένου μεγέθους του βιομηχανικού τομέα στη χώρα, την αδυναμία του να παράγει προϊόντα υψηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης,[82] με άλλα λόγια προϊόντα δημιουργικά και καινοτόμα που να μπορούν να αξιοποιήσουν τη δυναμική της ζήτησης στις διεθνείς αγορές. Αναδεικνύει με άλλα λόγια όψεις των δυσχερειών που αντιμετωπίζει στο πεδίο της ανταγωνιστικότητας και συνδέονται με τα δι-

δεκαετίας του 2000, μία ελαφρά αύξηση της συμμετοχής αγαθών και προϊόντων υψηλής και μέσο – υψηλής τεχνολογίας από 15,3% σε 18,6% του συνόλου της μεταποίησης, σε σχέση με τη δεκαετία του 1990. Παρεμφερείς εκτιμήσεις για το ύψος της παραγωγής των κλάδων υψηλής και μέσης προς υψηλή τεχνολογική εξειδίκευση παρουσιάζουν και οι Αργείτης και Νικολαΐδου (2014) ανεβάζοντας τη συμμετοχή αυτή μεταξύ του 15,0% και 20,0% της συνολικής παραγωγής της μεταποίησης.

82. Η τεχνολογική υστέρηση του παραγωγικού μοντέλου της χώρας επιβεβαιώνεται, εκτός από την ανάλυση της τεχνολογικής εξειδίκευσης των κλάδων με τη σημαντικά περιορισμένη παρουσία κλάδων υψηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης, και από τη χρήση άλλων δεικτών όπως ο συνθετικός δείκτης καινοτομίας, ο δείκτης της οικονομίας της γνώσης, ο δείκτης δικτυακής ετοιμότητας. Για το χαρακτήρα και την εκτίμηση αυτών των δεικτών και για μια συγκριτική τους θεώρηση με αντίστοιχους άλλων χωρών της ΕΕ βλέπε στο Καλογήρου (2008).

Διάγραμμα 2.11: Παραγωγή ομάδων κλάδων κατά επίπεδο τεχνολογικής εξειδίκευσης

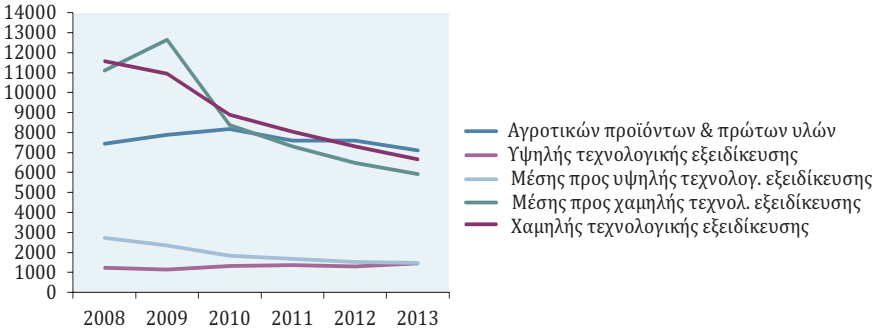

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί, Επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

Διάγραμμα 2.12: Παραγωγή κλάδων αγροτικών προϊόντων και πρώτων υλών

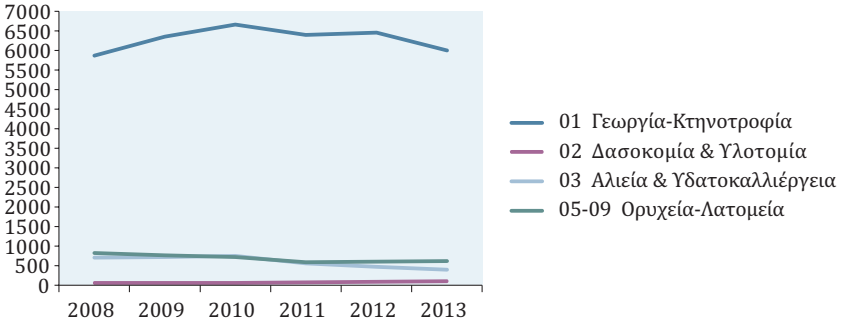

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

αρθρωτικά της χαρακτηριστικά. Επιχειρώντας περαιτέρω μια διερεύνηση των εξελίξεων στο εσωτερικό των ομάδων αυτών προκύπτουν μια σειρά από ενδιαφέρουσες διαπιστώσεις. Στους κλάδους παραγωγής αγροτικών προϊόντων και πρώτων υλών, που χαρακτηρίζονται ως κλάδοι χαμηλής τεχνολογικής έντασης, οι εξελίξεις αναμφίβολα καθορίζονται από τον κλάδο της γεωργίας - κτηνοτροφίας, που κυριαρχεί στην ομάδα αυτή, με τους άλλους κλάδους να παρουσιάζουν σε γενικές γραμμές μια σταθερότητα στην παραγωγή τους (Διάγραμμα 2.12). Οι κλάδοι υψηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης (Διάγραμμα 2.13), εξαιρετικά περιορισμένοι αριθμητικά και μικροί ως προς το μέγεθος της παραγωγής τους, κυριαρχούνται από τον κλάδο των φαρμακευτικών προϊόντων, που παρουσιάζει μια

Διάγραμμα 2.13: Διακυμάνσεις παραγωγής κλάδων ως προς την τεχνολογική τους εξειδίκευση 2008-2013

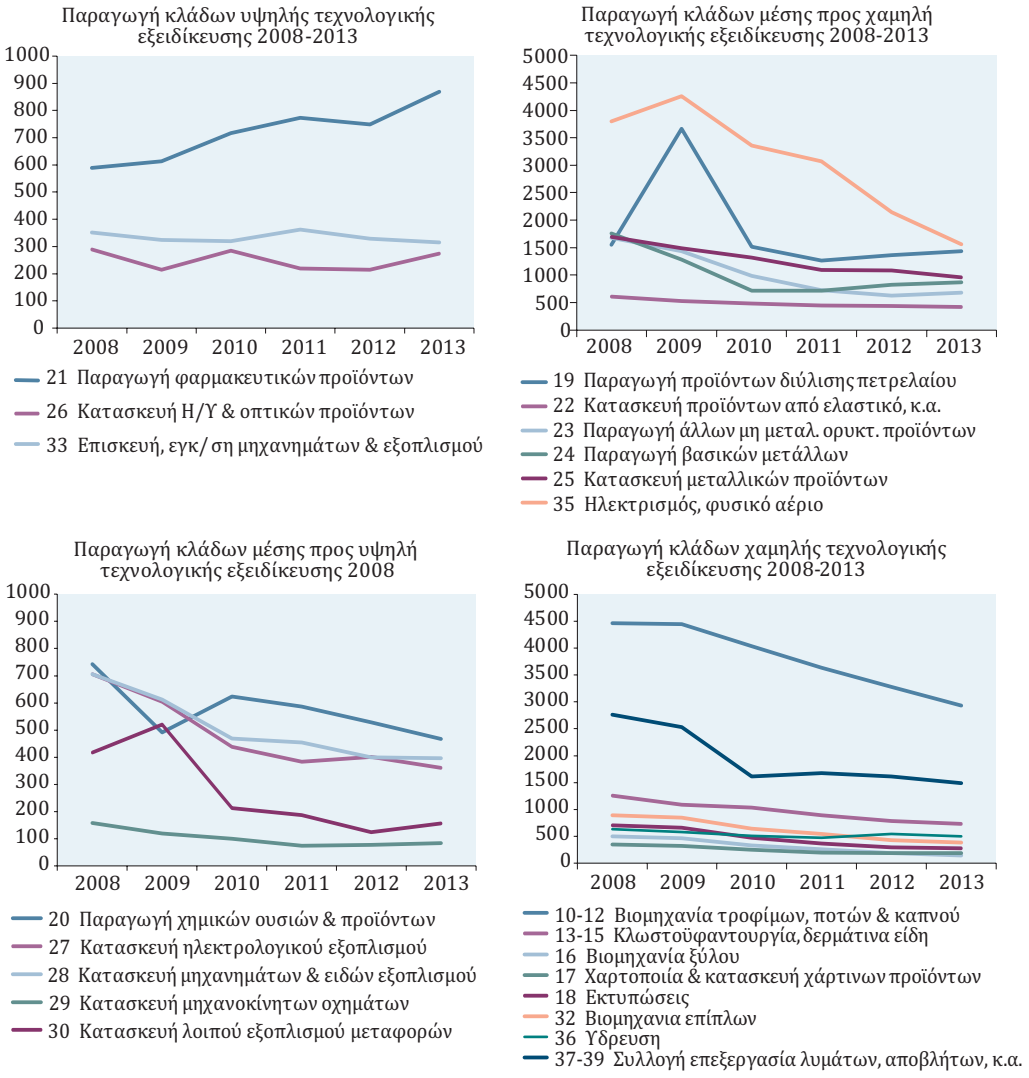

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

συνεχή ανοδική πορεία, αλλά και από τους δύο άλλους κλάδους, της παραγωγής Η/Υ και οπτικών προϊόντων και της επισκευής και εγκατάστασης μηχανημάτων και εξοπλισμού, που παρά τις έντονες τους διακυμάνσεις, κατόρθωσαν να μη εμφανίσουν μεγάλες μειώσεις της παραγωγής τους.

Οι εξελίξεις στους κλάδους της ομάδας μέσης προς υψηλή τεχνολογική εξειδίκευσης (Διάγραμμα 2.13) χαρακτηρίζονται από την ύπαρξη μιας έντονα καθοδικής τάσης, με τον κλάδο (20) παραγωγής χημικών ουσιών και προϊόντων να παρουσιάζει μια ελαφρά ανάκαμψη κατά το 2010 αλλά συνεχή καθοδική πορεία έκτοτε και τον κλάδο (29) κατασκευής μηχανοκίνητων οχημάτων μια σχετική σταθερότητα από το 2009 και μετά. Η περιορισμένη αυτή συμμετοχή των κλάδων υψηλής αλλά και μέσης προς υψηλή τεχνολογικής εξειδίκευσης στη συνολική παραγωγή της μεταποίησης οφείλεται στο ότι, για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα (1995-2009) οι επενδύσεις παγίου κεφαλαίου των κλάδων αυτών, ως ποσοστό της ΑΠΑ, δεν ήσαν σημαντικά υψηλότερες από τις αντίστοιχες των κλάδων χαμηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης (Αργείτης και Νικολαϊδου 2014).[83] Και εδώ εντοπίζονται κλάδοι μικροί ως προς το μέγεθος της παραγωγής τους, που περιορίζονται ακόμη παραπάνω από τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης και τις αδυναμίες τους να αντεπεξέλθουν στις πιέσεις αυτές. Παρεμφερή εικόνα παρουσιάζουν και οι κλάδοι της ομάδας μέσης προς χαμηλή τεχνολογικής εξειδίκευσης. Ωστόσο εδώ εντοπίζονται και δύο σχετικά μεγάλοι κλάδοι του ευρύτερου βιομηχανικού τομέα, του (35) ηλεκτρισμού και φυσικού αερίου και της (19) παραγωγής οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου, που αμφότεροι εμφάνισαν καθοδική τάση. Ως κλάδοι παροχής ενέργειας η μείωση της παραγωγής τους συνδέεται με τη συνολική καθίζηση της οικονομίας αλλά και τη μείωση της κατανάλωσης ενέργειας από τα νοικοκυριά. Στην περίπτωση του ηλεκτρισμού η τάση αυτή είναι διαρκής ενώ στην περίπτωση του κλάδου των προϊόντων διύλισης πετρελαίου οι διακυμάνσεις είναι έντονες, με μια σημαντική αύξηση το 2009, στην απότομη μείωση το επόμενο έτος και στη σταδιακή ανάκαμψη από το 2011 και μετά. Τέλος ιδιαίτερα δυσμενείς αναδεικνύονται οι εξελίξεις στους

83. Ειδικότερα οι Αργείτης και Νικολαϊδου (2014) επισημαίνουν ότι στην περίοδο 1995-2009 οι επενδύσεις στους κλάδους υψηλής και μέσης προς υψηλή τεχνολογικής εξειδίκευσης κυμάνθηκαν μεσοσταθμικά κοντά στο 15,0% της ΑΠΑ των εν λόγω κλάδων, ποσοστό χαμηλότερο από το αντίστοιχο άλλων χωρών της Ευρώπης των 15, χωρίς ωστόσο να αποτελεί μια από τις χειρότερες επιδόσεις. Ωστόσο οι επενδύσεις παγίου κεφαλαίου στους κλάδους αυτούς, ως ποσοστό της ΑΠΑ, δεν είναι διαχρονικά υψηλότερες από τις αντίστοιχες στους κλάδους χαμηλής τεχνολογίας, γεγονός που ερμηνεύει την αδυναμία τους να αποκτήσουν μια ισχυρή θέση μέσα στο σύνολο των κλάδων της μεταποίησης και να διαδραματίσουν ισχυρό ρόλο στην αύξηση της συνολικής ΑΠ, της απασχόλησης και των εξαγωγών.

κλάδους χαμηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης καθώς, στο σύνολο τους, εμφανίζουν μειώσεις της παραγωγής τους, με ιδιαίτερα υψηλούς ρυθμούς, γεγονός που υποδηλώνει την αδυναμία τους να αντεπεξέλθουν στις πιέσεις της οικονομικής κρίσης. Στους κλάδους μάλιστα της μεταποίησης που, με εξαίρεση τη βιομηχανία ξύλου και τις εκτυπώσεις, εμφανίζουν υψηλές εξαγωγικές επιδόσεις, οι μειώσεις της παραγωγής τους συνοδεύονται από περιορισμένες αυξήσεις των εξαγωγών τους, που ωστόσο δεν κατορθώνουν να αποτρέψουν τη συνολική μείωση της παραγωγής τους. Σε κάθε περίπτωση η δυσχερής θέση των κλάδων χαμηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης είναι ιδιαίτερα εμφανής.

2.6 Παραγωγή και ένταση δεξιοτήτων στους κλάδους των υπηρεσιών

Με δεδομένα τη γενικότερη υστέρηση της παραγωγής του δευτερογενούς τομέα και της μεταποίησης ειδικότερα αλλά και τις υστερήσεις της τεχνολογικής εξειδίκευσης των κλάδων, αποκτά ιδιαίτερη σημασία η ανάδειξη των εξελίξεων στους κλάδους των υπηρεσιών, σε σχέση με την ένταση των δεξιοτήτων. Και τούτο όχι μόνο γιατί το μερίδιο των υπηρεσιών συνεχώς διευρύνεται στη συνολική παραγωγή της χώρας, αλλά διότι η ένταση των δεξιοτήτων συνιστά παράγοντα που συνδέεται με την παραγωγικότητα αλλά και την εν γένει ανταγωνιστικότητα της οικονομίας. Το ζήτημα των γνώσεων και των δεξιοτήτων στη διαμόρφωση της ποιότητας των αγαθών και υπηρεσιών αλλά και στην παραγωγικότητα της εργασίας γίνεται ολοένα και πιο σημαντικό. Ιδιαίτερης ωστόσο σημασίας ζήτημα συνιστούν οι διαδικασίες διάχυσης και μεταφοράς της γνώσης στην παραγωγική διαδικασία. Ζήτημα που αφορά όχι μόνο το σκέλος των μηχανισμών παραγωγής της γνώσης (εκπαιδευτικό σύστημα και συστήματα κατάρτισης) αλλά κυρίως το σκέλος του παραγωγικού συστήματος, των φορέων παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών.[84]

Στο πλαίσιο της παρούσας ενότητας και προκειμένου να διακριθούν οι κλάδοι των υπηρεσιών σε κλάδους υψηλής, μέσης και χαμηλής έντασης δεξιοτήτων γίνε-

84. Η αυξανόμενη σημασία των γνώσεων και των δεξιοτήτων στη παραγωγική διαδικασία δεν θα πρέπει να οδηγεί σε παρανοήσεις αναφορικά με την έννοια της κοινωνίας της γνώσης και τους αναλλοίωτους παραγωγικούς μηχανισμούς που συνδέονται με τον καπιταλισμό. Για το ζήτημα αυτό βλέπε στα Ευστράτογλου (2007) και στην εκεί παρουσιαζόμενη βιβλιογραφία.

ται χρήση του κριτηρίου του εκπαιδευτικού επιπέδου των απασχολουμένων και ειδικότερα του μεριδίου των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης που απασχολείται σε κάθε κλάδο. Έτος βάσης λαμβάνεται το 2008 και με τη βοήθεια των δεδομένων των Πινάκων Παραρτήματος Π.2.6 και Π.2.7 ταξινομούνται οι κλάδοι των υπηρεσιών στις τρεις προαναφερόμενες κατηγορίες.[85] Και οι τρεις αυτές κατηγορίες των κλάδων των υπηρεσιών, παρουσίασαν μείωση της παραγωγής τους, με διαφορετικούς ωστόσο ρυθμούς (Διάγραμμα 2.14). Οι κλάδοι υψηλής έντασης δεξιοτήτων, που κάλυπταν το 27,4% της συνολικής παραγωγής των υπηρεσιών το 2008, εμφάνισαν μείωση της παραγωγής τους κατά 26,5%, ρυθμό ελαφρά χαμηλότερο από τον αντίστοιχο του συνόλου των υπηρεσιών (-27,3%), για το ίδιο διάστημα (πίνακας παραρτήματος 2.5Α). Αποτέλεσμα τούτου υπήρξε η ελαφρά αύξηση του μεριδίου τους (27,7%) στο σύνολο της παραγωγής των υπηρεσιών το 2013 (πίνακας παραρτήματος 2.5Β). Τον υψηλότερο ωστόσο ρυθμό μείωσης της παραγωγής τους (-34,0%) εμφάνισαν οι κλάδοι χαμηλής έντασης δεξιοτήτων, που το 2008 κάλυπταν το 35,3% του συνόλου της παραγωγής των υπηρεσιών. Αποτέλεσμα τούτου υπήρξε η μείωση της συμμετοχής τους στη συνολική παραγωγή των υπηρεσιών σε 32,1% το 2013. Τέλος, το χαμηλότερο ρυθμό μείωσης της παραγωγής τους, με σημαντική διαφορά από τους άλλους, εμφάνισαν οι κλάδοι μέσης έντασης των δεξιοτήτων (-9,9%). Οι κλάδοι κάλυπταν το 37,3% της συνολικής παραγωγής των υπηρεσιών το 2008, μερίδιο που διεύρυναν σε 40,2% το 2013. Οι διαφορές αυτές στους ρυθμούς μείωσης της παραγωγής των υπηρεσιών με βάση την ένταση των δεξιοτήτων δεν επιτρέπουν τη συναγωγή απόλυτα βάσιμων συμπερασμάτων. Παρά το γεγονός ότι την υψηλότερη μείωση εμφάνισαν οι κλάδοι χαμηλής έντασης δεξιοτήτων, δεν αναδείχθηκε μία ιεραρχική διάταξη, με βάση το κριτήριο αυτό. Οι επιπτώσεις της κρίσης αναδείχτηκαν ιδιαίτερα έντονες και κάλυψαν όλο το εύρος των υπηρεσιών ανεξάρτητα από την ένταση των απαιτούμενων δεξιοτήτων της παραγωγής. Η διερεύνηση ωστόσο των εξελίξεων στο εσωτερικό των ομάδων αυτών φωτίζει περαιτέρω τις

85. Καθώς το μερίδιο των απασχολουμένων αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στον τομέα των υπηρεσιών το 2008 ανέρχεται σε 35,0% (πίνακας παραρτήματος Π.2.4Β), ως κλάδοι υψηλής έντασης δεξιοτήτων θεωρούνται οι κλάδοι που υπερβαίνουν το 52,5% (ποσοστό προσαυξημένο κατά 50,0% δηλαδή 35,0Χ1,5=52,5%), ως κλάδοι χαμηλής έντασης δεξιοτήτων αυτοί που υπολείπονται του 17,5% (35,0Χ0,5=17,5%) και κλάδοι μέσης έντασης δεξιοτήτων αυτοί που κινούνται ανάμεσα στις δύο αυτές τιμές.

σχετικές εξελίξεις και αναδεικνύει όψεις της πραγματικότητας των υπηρεσιών. Έτσι στους κλάδους υψηλής έντασης δεξιοτήτων (Διάγραμμα 2.15) εντοπίζεται ένας μόνο κλάδος με αύξηση της παραγωγής του (72 επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη) και όλοι οι άλλοι με σημαντικές μειώσεις, με ρυθμούς που κυμαίνονται μεταξύ του -10,4% (εκπαίδευση) και του -56,7% (αρχιτεκτονικές δραστηριότητες και δραστηριότητες μηχανικών). Στους κλάδους μέσης έντασης δεξιοτήτων (Διάγραμμα 2.16), που συνιστούν και τη μεγάλη πλειονότητα, εντοπίζονται πέντε κλάδοι με αύξηση της παραγωγής τους και ένας μεγάλος αριθμός κλάδων με μειώσεις, με ρυθμούς που κυμαίνονται μεταξύ του -4,5% (δημόσια διοίκηση) και του -70,6% (74-75 άλλες επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες). Τέλος το σύνολο των κλάδων χαμηλής έντασης δεξιοτήτων (Διάγραμμα 2.17) εμφάνισαν μειώσεις της παραγωγής τους, με ρυθμούς που κυμάνθηκαν μεταξύ του -6,7%

Διάγραμμα 2.14: Διακυμάνσεις παραγωγής κλάδων υπηρεσιών, υψηλής, μέσης και χαμηλής έντασης δεξιοτήτων

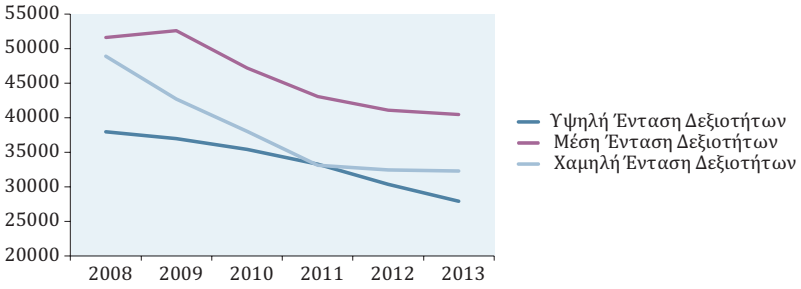

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

Διάγραμμα 2.15: Διακυμάνσεις παραγωγής κλάδων υπηρεσιών υψηλής έντασης δεξιοτήτων

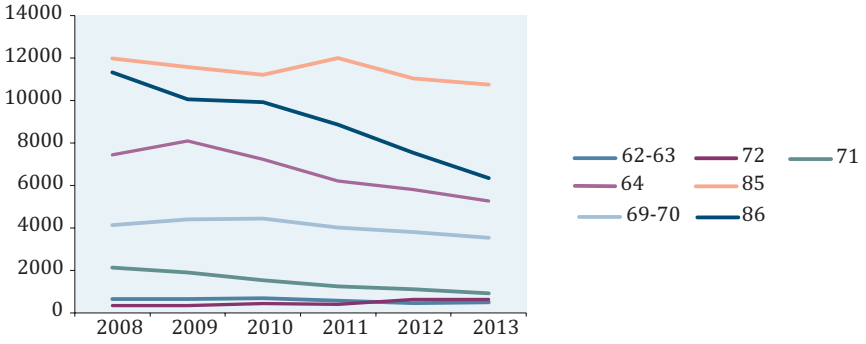

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

Διάγραμμα 2.16: Διακυμάνσεις παραγωγής κλάδων υπηρεσιών μέσης έντασης δεξιοτήτων

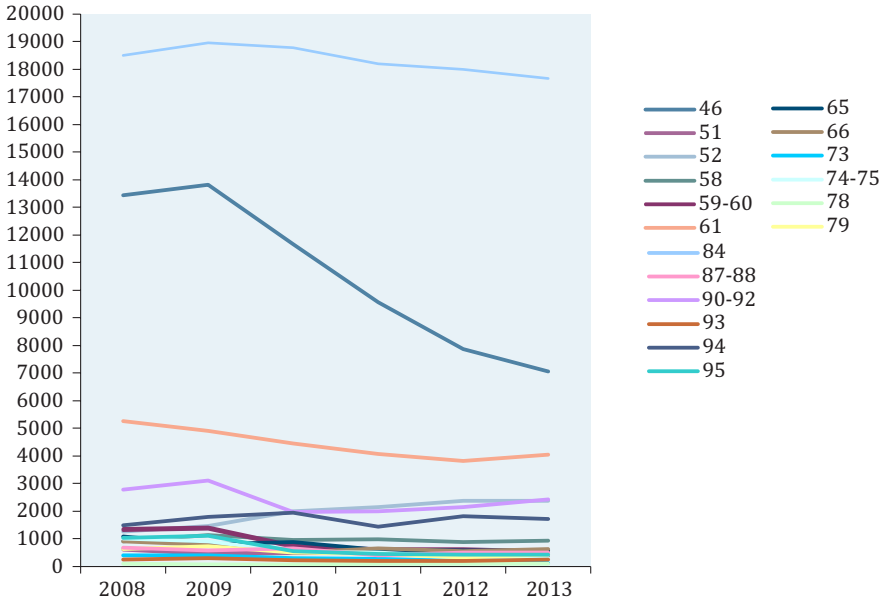

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

Διάγραμμα 2.17: Διακυμάνσεις παραγωγής κλάδων υπηρεσιών χαμηλής έντασης δεξιοτήτων

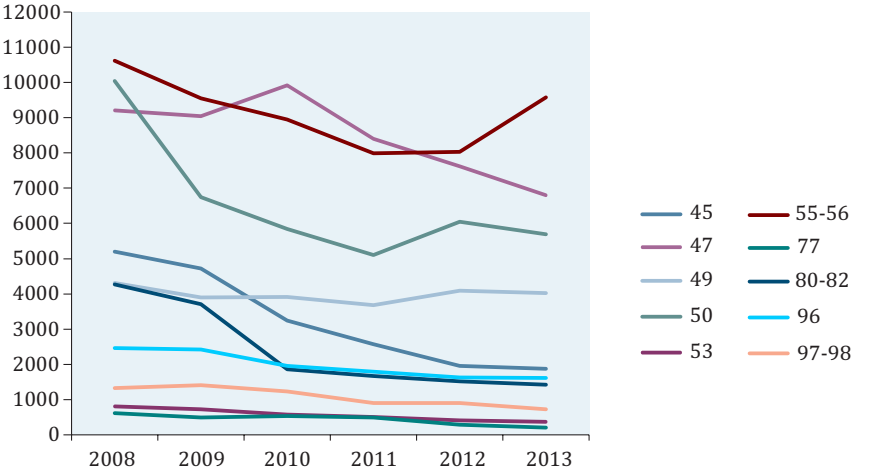

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

(χερσαίες μεταφορές) και του -67,7% (77 δραστηριότητες ενοικίασης και εκμίσθωσης). Το ευάλωτο και επισφαλές της θέσης των κλάδων χαμηλών δεξιοτήτων γίνεται φανερό τόσο από την καθολική μείωση της παραγωγής τους όσο και από σε γενικές γραμμές υψηλότερους ρυθμούς μείωσης της παραγωγής τους.

2.7 Διαπιστώσεις και συμπεράσματα

Στην περίοδο της κρίσης η σημαντική μείωση της παραγωγής στη χώρα διαχέεται σε ολόκληρο σχεδόν το φάσμα της οικονομικής δραστηριότητας. Σε επίπεδο γενικών κλάδων, μόνο ο κλάδος διαχείρισης της ακίνητης περιουσίας κατόρθωσε να αυξήσει την παραγωγή του. Όλοι οι άλλοι, εμφάνισαν μειώσεις, με πιο σημαντικές αυτές των κατασκευών, του εμπορίου, των διοικητικών και υποστηρικτικών δραστηριοτήτων και της υγείας. Κλάδοι που λόγω του μεγέθους τους, ο υψηλός ρυθμός μείωσης της παραγωγής τους οδήγησε σε σημαντικές μειώσεις της παραγωγής της χώρας, γεγονός με πολλαπλές συνέπειες. Σε πολλούς από τους κλάδους οι μειώσεις της παραγωγής ήσαν συνεχείς, αναδεικνύοντας μια κυρίαρχη καθοδική τάση, ενώ σε κάποιους άλλους, οι μειώσεις προέκυψαν ως αποτέλεσμα ηπιότερων ή εντονότερων διακυμάνσεων, παρέχοντας ενδείξεις διαφοροποίησης του οικονομικού περιβάλλοντος, μέσα στο οποίο διενεργείται η παραγωγή των κλάδων.

Στους αναλυτικούς κλάδους, η εικόνα διαφοροποιείται ελαφρά, με δέκα εξ αυτών να αυξάνουν παραγωγή τους. Οι κλάδοι αυτοί προέρχονται κυρίως από το χώρο των υπηρεσιών, αλλά περιλαμβάνουν και δύο κλάδους του πρωτογενή τομέα (γεωργία – κτηνοτροφία και δασοκομία) και ένα μόνο βιομηχανικό κλάδο (βιομηχανία φαρμάκων). Πρόκειται για κλάδους μέσης παραγωγικότητας, με εξαίρεση τη διαχείριση ακίνητης περιουσίας, που συνιστά κλάδο υψηλής παραγωγικότητας και τους κλάδους του πρωτογενούς τομέα, που συνιστούν κλάδους με χαμηλή. Οι περισσότεροι από τους κλάδους, που κατόρθωσαν να διατηρήσουν και αυξήσουν την παραγωγή τους, εμφάνισαν ταυτοχρόνως, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, εξαγωγικό χαρακτήρα, που σε αρκετές περιπτώσεις ενδυναμώθηκε μέσα στην κρίση, οδηγώντας σε αύξηση των εξαγωγών τους. Εξαίρεση απετέλεσαν οι κλάδοι διαχείρισης ακίνητης περιουσίας, δραστηριότητες απασχόλησης και δραστηριότητες οργανώσεων, που αφορούν αποκλειστικά την εγχώρια αγορά. Δύο μόνο κλάδοι, της παραγωγής φαρμάκων και της αποθήκευσης και μεταφορών εμφάνισαν συνεχείς, σε ετήσια βάση, αυξήσεις της παραγωγής τους, αναδεικνύοντας μια ισχυρή

ανοδική τάση, ενώ σε όλους τους άλλους, η τελική αύξηση της παραγωγής ήταν αποτέλεσμα εντονότερων ή ηπιότερων διακυμάνσεων.

Η μεγάλη ωστόσο πλειονότητα (53 κλάδοι) εμφάνισαν μειώσεις της παραγωγής τους, αναδεικνύοντας ταυτοχρόνως και ένα ευρύ φάσμα ρυθμών μείωσης. Λίγοι ήσαν οι κλάδοι με περιορισμένες μειώσεις, γεγονός που, υπό προϋποθέσεις, θα μπορούσε να θεωρηθεί και ως τάση σταθεροποίησης, αλλά και ως ένδειξη ανταπόκρισης στις συνθήκες της οικονομικής κρίσης. Όλοι οι κλάδοι του δευτερογενούς τομέα, συμπεριλαμβανομένων και των κατασκευών, καθώς και όλοι οι κλάδοι της μεταποίησης (με εξαίρεση τη βιομηχανία φαρμάκων) εμφάνισαν μειώσεις της παραγωγής τους, αναδεικνύοντας μια τάση γενικότερης αποβιομηχάνισης της χώρας, η οποία είχε ξεκινήσει πριν την κρίση, αλλά εντάθηκε σημαντικά μέσα σε αυτή. Σε πολλούς από τους κλάδους οι μειώσεις της παραγωγής ήσαν συνεχείς (κατασκευές, χονδρικό και λιανικό εμπόριο, τράπεζες, κ.α), αναδεικνύοντας την ύπαρξη μιας έντονα καθοδικής τάσης, ενώ σε κάποιους άλλους η μείωση της παραγωγής ήταν αποτέλεσμα ηπιότερων ή εντονότερων διακυμάνσεων (παραγωγή προϊόντων πετρελαίου, εκπαίδευση, κ.α.). Σε κάποιους κλάδους (χερσαίες μεταφορές, ξενοδοχεία – εστιατόρια, τέχνες και διασκέδαση κ.α.) το βάθεμα της μείωσης της παραγωγής τους εντοπίσθηκε στη διετία 2010-2011, καθώς έκτοτε εμφάνισαν ελαφρά ανάκαμψη, χωρίς ωστόσο να κατορθώσουν να προσεγγίσουν τα προ κρίσης μεγέθη της παραγωγής τους. Στη μεγάλη τους πλειονότητα, οι κλάδοι με μείωση της παραγωγής τους είναι κλάδοι με μέση παραγωγικότητα, αλλά και όλοι, με εξαίρεση τη γεωργία – κτηνοτροφία και τη δασοκομία, οι κλάδοι με χαμηλή παραγωγικότητα. Στις πιέσεις της οικονομικής κρίσης δεν κατόρθωσαν να αντεπεξέλθουν ούτε και κλάδοι με υψηλή παραγωγικότητα, όπως αυτοί της επεξεργασίας προϊόντων πετρελαίου, του ηλεκτρισμού, της διαχείρισης λυμάτων και αποβλήτων, του χονδρικού εμπορίου, της ναυτιλίας, των τηλεπικοινωνιών, των τραπεζών των δραστηριοτήτων ενοικίασης, που δεν κατόρθωσαν να διατηρήσουν την παραγωγή τους και εμφάνισαν μειώσεις. Ένας περιορισμένος δηλαδή αριθμός κλάδων υψηλής και μέσης παραγωγικότητας κατόρθωσε να αντισταθεί στις πιέσεις της κρίσης και να διατηρήσει και να αυξήσει την παραγωγή του.[86]

86. Υπενθυμίζεται ότι από τους δέκα κλάδους που αύξησαν την παραγωγή τους μέσα στην κρίση οι επτά ήσαν κλάδοι μέσης και υψηλής παραγωγικότητας, ενώ μόνο οι κλά-

Μόνο οι κλάδοι υψηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης κατόρθωσαν είτε να αυξήσουν την παραγωγή τους (φαρμακευτικά προϊόντα) είτε να περιορίσουν τις απώλειές τους (κατασκευή Η/Υ και οπτικών προϊόντων). Ωστόσο η περιορισμένη παρουσία τους στη συνολική παραγωγή του βιομηχανικού τομέα επέδρασε οριακά στη συνολική παραγωγή της χώρας. Στον αντίποδα κλάδοι μέσης και χαμηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης παρουσίασαν ιδιαίτερα υψηλές μειώσεις της παραγωγής τους, ενώ κλάδοι παραγωγής αγροτικών προϊόντων και πρώτων υλών, που συνιστούν κλάδους χαμηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης, περιορισμένες μειώσεις. Στον ευρύ τομέα των υπηρεσιών, οι μειώσεις της παραγωγής επεκτάθηκαν στους κλάδους υψηλής, μέσης και χαμηλής έντασης δεξιοτήτων, αλλά με σημαντικά διαφοροποιημένους ρυθμούς. Τους χαμηλότερους ρυθμούς εμφάνισαν οι κλάδοι μέσης έντασης δεξιοτήτων, στους κόλπους των οποίων εντοπίσθηκαν και οι περισσότεροι, από τους λιγοστούς κλάδους, με αυξήσεις της παραγωγής τους. Οι κλάδοι υψηλής έντασης δεξιοτήτων, με εξαίρεση του κλάδου επιστημονικής έρευνας και ανάπτυξης που αύξησε την παραγωγή του, εμφάνισαν υψηλούς ρυθμούς μείωσης. Τους υψηλότερους ωστόσο ρυθμούς μείωσης της παραγωγής τους εμφάνισαν οι κλάδοι χαμηλής έντασης δεξιοτήτων, κανένας των οποίων δεν κατόρθωσε να αυξήσει την παραγωγή του. Δύο μόνο εξ αυτών κατόρθωσαν να εμφανίσουν περιορισμένες μειώσεις, με ρυθμό χαμηλότερο του 10,0%. Παρά το γεγονός δηλαδή ότι οι επιπτώσεις της κρίσης επεκτείνονται σε όλο το φάσμα των κλάδων, ανεξαρτήτως έντασης δεξιοτήτων, οι κλάδοι με την χαμηλότερη ένταση των δεξιοτήτων υφίστανται και τις εντονότερες μειώσεις της παραγωγής τους.

δοι της γεωργίας – κτηνοτροφίας, της δασοκομίας και του αθλητισμού, διασκέδασης και ψυχαγωγίας ήσαν κλάδοι χαμηλής παραγωγικότητας.

Παράρτημα

Πίνακας Π.2.1: Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία κατά Ομάδες Κλάδων Οικονομικής Δραστηριότητας 2008-2013 (σταθερές τιμές 2008)

Ομάδες Κλάδων Οικονομικής Δραστηριότητας	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Μεταβολή 2008-2013	
							Απόλυτη	Ποσοστιαία
Γεωργία, Κτηνοτροφία, Αλιεία, Δασοκομία	6.624	7.112	7.457	6.987	6.911	6.382	-241	-3,6
Ορυχεία, Λατομεία, Μεταποίηση, Ηλεκτρισμός, Ύδρευση	27.438	27.857	22.218	19.899	18.124	16.907	-10.531	-38,4
Κατασκευές	12.095	9.749	9.626	7.653	5.672	4.600	-7.494	-62,0
Χονδρικό & Λιανικό Εμπόριο	27.846	27.570	24.879	20.586	17.443	15.742	-12.104	-43,5
Μεταφορά, Αποθήκευση, Ενημέρωση, Επικοινωνία	25.173	21.354	19.708	18.178	18.980	19.708	-5.465	-21,7
Ξενοδοχεία - Εστιατόρια	10.625	9.546	8.956	7.997	8.032	9.581	-1.044	-9,8
Τράπεζες & Ασφάλειες	9.402	9.646	8.580	7.465	6.938	6.515	-2.888	-30,7
Διαχείριση Ακίνητης Περιουσίας	29.343	29.406	34.228	33.013	32.238	32.481	3.139	10,7
Δημόσια Διοίκηση, Άμυνα, Ασφάλιση	18.504	18.952	18.791	18.197	17.988	17.679	-825	-4,5
Εκπαίδευση	11.977	11.567	11.202	11.994	11.037	10.734	-1.243	-10,4
Υγεία	12.004	10.605	10.566	9.250	8.010	6.814	-5.190	-43,2
Επαγγελματικές, Επιστημονικές, Τεχνικές, Διοικητικές & Υποστηρικτικές Δραστηριότητες & Λοιπές Υπηρεσίες	22.901	23.024	18.015	15.815	15.370	14.686	-8.216	-35,9
Σύνολο	213.932	206.388	194.226	177.034	166.743	161.829	-52.102	-24,4

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί, επεξεργασία Γ. Κρητικίδης

Πίνακας Π.2.2: Διαχρονική εξέλιξη ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας, 2008-2013 (σε σταθερές τιμές 2008)

Κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2008-13	2008-13 (%)
Α. Γεωργία, Δασοκομία και Αλιεια	6.624	7.112	7.457	6.987	6.911	6.382	-241	-3,6
01 Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες	5.863	6.347	6.659	6.390	6.452	6.005	142	2,4
02 Δασοκομία και υλοτομία	59	51	50	70	86	100	42	70,4
03 Αλιεία και υδατοκαλλιέργεια	702	715	748	556	458	386	-316	-45,0
Β. Ορυχεία και Λατομεία	817	762	716	580	601	610	-207	-25,4
05-09 Ορυχεία-Λατομεία	817	762	716	580	601	610	-207	-25,4
Γ. Μεταποίηση	19.428	19.719	16.024	14.098	13.219	12.749	-6.679	-34,4
10-12 Βιομηχανία τροφίμων, ποτών και καπνού	4.464	4.446	4.035	3.633	3.274	2.927	-1.536	-34,4
13-15 Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών ειδών ενδυμασίας, & δερμάτινων ειδών	1.260	1.085	1.038	890	783	732	-528	-41,9
16 Βιομηχανία ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα·	503	466	333	260	184	146	-357	-70,9
17 Χαρτοποιία και κατασκευή χάρτινων προϊόντων	350	324	254	197	189	192	-158	-45,2
18 Εκτυπώσεις και αναπαραγωγή προεγγεγραμμένων μέσων	706	664	470	368	296	277	-428	-60,7
19 Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου	1.552	3.660	1.516	1.262	1.359	1.430	-122	-7,8
20 Παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων	743	492	623	586	528	468	-275	-37,0
21 Παραγωγή βασικών φαρμακευτικών προϊόντων και φαρμακευτικών συσκευασμ.	589	613	716	773	749	869	280	47,6
22 Κατασκευή προϊόντων από ελαστικό (καουτσούκ) και πλαστικές ύλες	610	527	485	441	436	414	-196	-32,1
23 Παραγωγή άλλων μη μεταλλικών ορυκτών προϊόντων	1.679	1.433	984	727	626	683	-996	-59,3
24 Παραγωγή βασικών μετάλλων	1.762	1.278	718	717	827	865	-897	-50,9
25 Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων, με εξαίρεση τα μηχανήματα και τα είδη εξοπλισμού	1.695	1.488	1.321	1.090	1.085	960	-735	-43,4
26 Κατασκευή ηλεκτρονικών υπολογιστών, ηλεκτρονικών και οπτικών προϊόντων	289	215	285	220	215	274	-15	-5,2
27 Κατασκευή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού	705	605	439	384	402	361	-343	-48,7
28 Κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού π.δ.κ.α.	705	612	469	454	399	397	-308	-43,7
29 Κατασκευή μηχανοκίνητων οχημάτων, ρυμουλκούμενων & ημιρυμ/νων οχημάτων	159	120	101	74	78	84	-75	-47,1

Κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2008-13	2008-13 (%)
30 Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	417	520	213	187	124	157	-260	-62,3
31-32 Κατασκευή επίπλων και Βιομηχανίες κατασκευών π.δ.κ.α.	890	847	645	544	429	386	-504	-56,7
33 Επισκευή και εγκατάσταση μηχανημάτων και εξοπλισμού	351	324	320	363	329	315	-37	-10,4
Δ. Παροχή Ηλεκτρικού Ρεύματος, Φυσικού Αερίου, Ατμού και Κλπ	3.800	4.261	3.362	3.074	2.146	1.561	-2.239	-58,9
35 Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	3.800	4.261	3.362	3.074	2.146	1.561	-2.239	-58,9
Ε. Παροχή Νερού, Επεξεργασία Λυμάτων, Διαχείριση Αποβλήτων	3.393	3.115	2.116	2.147	2.158	1.987	-1.406	-41,4
36 Συλλογή, επεξεργασία και παροχή νερού	632	583	506	476	546	502	-130	-20,6
37-39 Συλλογή επεξεργασία λυμάτων, αποβλήτων, ανάκτηση υλικών	2.761	2.532	1.610	1.673	1.614	1.487	-1.274	-46,2
Στ. Κατασκευές	12.095	9.749	9.626	7.653	5.672	4.600	-7.494	-62,0
41-43 Κατασκευές	12.095	9.749	9.626	7.653	5.672	4.600	-7.494	-62,0
Ζ. Χονδρικό και Λιανικό Εμπόριο. Επισκευή Μηχανοκινήτων	27.846	27.570	24.879	20.586	17.443	15.742	-12.104	-43,5
45 Χονδρικό και λιανικό εμπόριο και επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων	5.197	4.716	3.235	2.571	1.953	1.870	-3.327	-64,0
46 Χονδρικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκινήτων οχημάτων και μοτοσικλετών	13.435	13.809	11.657	9.562	7.863	7.064	-6.371	-47,4
47 Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	9.215	9.046	9.926	8.406	7.616	6.803	-2.412	-26,2
Η. Μεταφορά και Αποθήκευση	17.042	13.302	12.869	11.943	13.212	12.691	-4.351	-25,5
49 Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών	4.309	3.896	3.916	3.683	4.084	4.021	-288	-6,7
50 Πλωτές μεταφορές	10.043	6.752	5.844	5.104	6.046	5.686	-4.357	-43,4
51 Αεροπορικές μεταφορές	630	481	503	492	395	375	-254	-40,4
52 Αποθήκευση και υποστηρικτικές προς τη μεταφορά δραστηριότητες	1.248	1.455	1.979	2.151	2.359	2.370	1.122	89,9
53 Ταχυδρομικές και ταχυμεταφορικές δραστηριότητες	811	719	578	509	406	367	-444	-54,8
Θ. Δραστηριότητες Υπηρεσιών Παροχής Καταλύματος & Εστίασης	10.625	9.546	8.956	7.997	8.032	9.581	-1.044	-9,8
55-56 Καταλύματα και Δραστηριότητες υπηρεσιών εστίασης	10.625	9.546	8.956	7.997	8.032	9.581	-1.044	-9,8
Ι. Ενημέρωση και Επικοινωνία	8.131	8.052	6.839	6.235	5.768	7.017	-1.114	-13,7
58 Εκδοτικές δραστηριότητες	902	1.128	945	973	886	923	21	2,4
59-60 Παραγωγή κινηματογραφικών ταινιών, βίντεο, τηλεοπτικών προγραμμάτων, κ.α.	1.334	1.393	720	602	596	527	-807	-60,5
61 Τηλεπικοινωνίες	5.254	4.894	4.458	4.076	3.820	4.048	-1.207	-23,0

Κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2008-13	2008-13 (%)
62-63 Δραστηριότητες της τεχνολογίας της πληροφορίας και ενημέρωσης	641	638	680	561	457	483	-158	-24,7
Κ. Χρηματοπιστωτικές και Ασφαλιστικές Δραστηριότητες	9.402	9.646	8.580	7.465	6.938	6.515	-2.888	-30,7
64 Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί, χωρίς τις ασφαλιστικές εταιρείες κ.α.	7.432	8.084	7.214	6.209	5.806	5.271	-2.161	-29,1
65 Ασφαλιστικά, & συνταξιοδοτικά ταμεία, εκτός από την υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	1.069	789	885	599	582	579	-490	-45,9
66 Άλλες χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες	902	773	488	655	538	635	-267	-29,6
Λ. Διαχείριση Ακίνητης Περιουσίας	29.343	29.406	34.228	33.013	32.238	32.481	3.139	10,7
68 Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	29.343	29.406	34.228	33.013	32.238	32.481	3.139	10,7
Ν Μ. Επαγγελματικές, Επιστημονικές και Τεχνικές Δραστηριότητες	7.979	7.910	7.211	6.408	6.055	5.429	-2.550	-32,0
69-70 Νομικές, λογιστικές δραστηριότητες - Δραστηριότητες κεντρικών γραφείων· δραστηριότητες παροχής συμβουλών διαχείρισης	4.130	4.399	4.439	4.004	3.796	3.536	-594	-14,4
71 Δραστηριότητες αρχιτεκτόνων, μηχανικών, τεχνικές δοκιμές, κ.λ.π	δ	1.895	1.527	1.251	1.115	919	-1.205	-56,7
72 Επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη	330	330	428	390	620	636	306	92,7
73 Διαφήμιση και έρευνα αγοράς	393	384	297	277	205	126	-267	-67,9
74-75 Άλλες επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες	1.002	903	525	486	350	295	-707	-70,6
Ν. Διοικητικές και Υποστηρικτικές Δραστηριότητες	5.592	4.997	2.957	2.663	2.216	2.119	-3.473	-62,1
77 Δραστηριότητες ενοικίασης και εκμίσθωσης	613	495	530	494	288	198	-415	-67,7
78 Δραστηριότητες απασχόλησης	79	59	78	85	92	99	20	25,5
79 Δραστηριότητες ταξιδιωτικών πρακτορείων, γραφείων οργανωμένων ταξιδιών	635	734	507	436	326	422	-213	-33,6
80-82 Λοιπές διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες	4.265	3.709	1.860	1.664	1.512	1.414	-2.851	-66,9
Ξ. Δημόσια Διοίκηση, Άμυνα. Υποχρεωτική Κοινωνική Ασφάλιση	18.504	18.952	18.791	18.197	17.988	17.679	-825	-4,5
84 Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	18.504	18.952	18.791	18.197	17.988	17.679	-825	-4,5
Ο. Εκπαίδευση	11.977	11.567	11.202	11.994	11.037	10.734	-1.243	-10,4
85 Εκπαίδευση	11.977	11.567	11.202	11.994	11.037	10.734	-1.243	-10,4
Π. Δραστηριότητες Ανθρώπινης Υγείας και Κοινωνικής Μέριμνας	12.004	10.605	10.566	9.250	8.010	6.814	-5.190	-43,2
86 Δραστηριότητες άσκησης ιατρικών και οδοντιατρικών επαγγελμάτων	11.328	10.044	9.912	8.856	7.523	6.339	-4.989	-44,0

Κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2008-13	2008-13 (%)
87-88 Δραστηριότητες βοήθειας κατ΄οίκον και κοινωνικής μέριμνας χωρίς παροχή καταλύματος	676	561	647	393	501	496	-181	-26,7
Ρ. Τέχνες, Διασκέδαση και Ψυχαγωγία	3.018	3.401	2.188	2.184	2.340	2.675	-343	-11,4
90-92 Δημιουργικές δραστηριότητες, τέχνες και διασκέδαση, βιβλιοθήκες, μουσεία και λοιπές πολιτιστικές δραστηριότητες, τυχερά παιχνίδια και στοιχήματα	2.778	3.115	1.956	1.990	2.137	2.424	-354	-12,8
93 Αθλητικές δραστηριότητες και δραστηριότητες διασκέδασης και ψυχαγωγίας	240	285	229	193	202	250	10	4,1
Σ. Άλλες Δραστηριότητες Παροχής Υπηρεσιών	4.982	5.311	4.429	3.659	3.856	3.745	-1.238	-24,8
94 Δραστηριότητες οργανώσεων	1.478	1.781	1.947	1.446	1.809	1.706	228	15,4
95 Επισκευή ηλεκτρονικών υπολογιστών και ειδών ατομικής η οικιακής χρήσεως	1.037	1.107	548	434	423	433	-604	-58,2
96 Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών	2.467	2.424	1.961	1.795	1.626	1.613	-854	-34,6
Τ. Δραστηριότητες Νοικοκυριών ως Εργοδοτών	1.330	1.405	1.230	901	903	718	-612	-46,0
97-98 Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών οικιακού προσωπικού	1.330	1.405	1.230	901	903	718	-612	-46,0
Υ. Δραστηριότητες Εξωδαφικών Οργανισμών και Φορέων	0	0	0	0	0	0	0	*
99 Δραστηριότητες εξωδαφικών οργανισμών και φορέων	0	0	0	0	0	0	0	*
Σύνολο	213.933	206.389	194.623	177.534	167.423	161.226	-52.706	-24,6

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί, επεξεργασία Γ. Κρητικίδης

Πίνακας Π.2.3: Διαχρονική εξέλιξη εξαγωγών κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας 2008-2013 (σταθερές τιμές 2008)

Κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2008-13	2008-13 (%)
Α. Γεωργία, Δασοκομία και Αλιεία	2.245	2.243	2.253	2.095	2.338	2.289	44	1,9
01 Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες	1.766	1.742	1.753	1.573	1.838	1.800	34	1,9
02 Δασοκομία και υλοτομία	8	8	8	8	10	10	3	35,0
03 Αλιεία και υδατοκαλλιέργεια	471	493	492	514	491	479	8	1,6
Β. Ορυχεία και Λατομεία	214	158	203	231	249	375	161	75,0
05-09 Ορυχεία-Λατομεία	214	158	203	231	249	375	161	75,0
Γ. Μεταποίηση	21.971	18.743	19.974	21.141	22.353	23.048	1.077	4,9
10-12 Βιομηχανία τροφίμων, ποτών και καπνού	3.344	3.220	3.305	3.470	3.401	3.656	312	9,3
13-15 Παραγωγή κλωστοϋφ/ργικών ειδών, ενδυμασίας, δέρματος & δερμάτινων ειδών	1.850	1.552	1.472	1.385	1.246	1.261	-589	-31,9
16 Βιομηχανία ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα·	84	69	75	90	87	72	-12	-13,7
17 Χαρτοποιία και κατασκευή χάρτινων προϊόντων	193	193	199	201	217	234	42	21,6
18 Εκτυπώσεις και αναπαραγωγή προεγγεγραμμένων μέσων	38	34	33	35	35	41	3	7,3
19 Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου	4.611	4.777	5.628	6.059	7.730	8.331	3.719	80,7
20 Παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων	1.286	1.029	1.193	1.174	1.133	1.170	-116	-9,0
21 Παραγωγή βασικών φαρμακευτικών προϊόντων και φαρμακευτικών σκευασμάτων	914	949	1.008	900	951	1.058	144	15,8
22 Κατασκευή προϊόντων από ελαστικό (καουτσούκ) και πλαστικές ύλες	581	488	526	554	557	562	-19	-3,2
23 Παραγωγή άλλων μη μεταλλικών ορυκτών προϊόντων	614	559	505	456	519	586	-27	-4,4
24 Παραγωγή βασικών μετάλλων	3.004	1.893	2.232	2.839	2.361	2.241	-763	-25,4
25 Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων, με εξαίρεση μηχανήματα και τα είδη εξοπλισμού	455	357	347	424	411	464	9	2,0
26 Κατασκευή ηλεκτρονικών υπολογιστών, ηλεκτρονικών και οπτικών προϊόντων	621	481	173	191	186	233	-388	-62,5
27 Κατασκευή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού	694	513	832	907	1.075	900	206	29,6
28 Κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού π.δ.κ.α.	751	558	618	709	627	599	-152	-20,2

Κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2008-13	2008-13 (%)
29 Κατασκευή μηχανοκίνητων οχημάτων, ρυμουλκούμενων & ημιρυμ/μενων οχημάτων	172	109	141	168	182	129	-44	-25,4
30 Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	1.870	1.162	1.014	887	822	508	-1.362	-72,8
31-32 Κατασκευή επίπλων και Βιομηχανίες κατασκευών π.δ.κ.α.	878	789	805	809	799	957	79	9,0
33 Επισκευή και εγκατάσταση μηχανημάτων και εξοπλισμού	12	11	10	11	11	13	1	6,6
Δ. Παροχή Ηλεκτρικού Ρεύματος, Φυσικού Αερίου, Ατμού και Κλπ	62	156	187	264	400	301	239	387,2
35 Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	62	156	187	264	400	301	239	387,2
Ε. Παροχή Νερού, Επεξεργασία Λυμάτων, Διαχείριση Αποβλήτων	169	145	228	281	287	225	56	32,8
36 Συλλογή, επεξεργασία και παροχή νερού	13	11	9	10	10	12	-1	-7,1
37-39 Συλλογή, επεξεργασία και διάθεση λυμάτων αποβλήτων-ανάκτηση υλικών	157	134	219	271	278	213	57	36,2
Στ. Κατασκευές	275	297	544	549	359	362	87	31,8
41-43 Κατασκευές	275	297	544	549	359	362	87	31,8
Ζ. Χονδρικό και Λιανικό Εμπόριο. Επισκευή Μηχανοκινήτων	0	0	0	0	0	0	0	*
45 Χονδρικό και λιανικό εμπόριο και επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων	0	0	0	0	0	0	0	*
46 Χονδρικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκινήτων οχημάτων, μοτοσικλετών	0	0	0	0	0	0	0	*
47 Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	0	0	0	0	0	0	0	*
Η. Μεταφορά και Αποθήκευση	21.011	14.948	16.069	14.278	13.294	12.363	-8.649	-41,2
49 Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών	933	759	694	680	642	740	-192	-20,6
50 Πλωτές μεταφορές	18.330	12.712	13.930	12.170	11.119	10.089	-8.241	-45,0
51 Αεροπορικές μεταφορές	595	492	497	466	512	470	-125	-21,0
52 Αποθήκευση και υποστηρικτικές προς τη μεταφορά δραστηριότητες	1.105	937	922	913	977	979	-126	-11,4
53 Ταχυδρομικές και ταχυμεταφορικές δραστηριότητες	48	48	38	52	45	51	3	5,7
55-56 Καταλύματα και Δραστηριότητες υπηρεσιών εστίασης	6.144	5.446	4.965	5.560	5.742	6.878	734	12,0
Ι. Ενημέρωση και Επικοινωνία	1.170	1.129	1.149	1.151	1.121	1.239	69	5,9
58 Εκδοτικές δραστηριότητες	270	271	258	229	223	233	-37	-13,8

Κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2008-13	2008-13 (%)
59-60 Παραγωγή κινηματογραφικών ταινιών, βίντεο, τηλεοπτικών προγραμμάτων, κ.α.	204	184	172	179	182	192	-12	-5,9
61 Τηλεπικοινωνίες	476	410	405	445	432	502	26	5,5
62-63 Δραστηριότητες της τεχνολογίας της πληροφορίας και ενημέρωσης	221	264	314	299	284	313	92	41,7
Κ. Χρηματοπιστωτικές και Ασφαλιστικές Δραστηριότητες	1.034	831	807	862	831	833	-201	-19,4
64 Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί, με εξαίρεση τις ασφαλιστικές εταιρείες και τα συνταξιοδοτικά ταμεία	714	495	497	472	432	428	-286	-40,1
65 Ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία, εκτός από υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	320	336	309	390	399	405	85	26,6
66 Άλλες χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες	0	0	0	0	0	0	0	*
Λ. Διαχείριση Ακίνητης Περιουσίας	0	0	0	0	0	0	0	*
68 Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	0	0	0	0	0	0	0	*
Μ. Επαγγελματικές, Επιστημονικές, Τεχνικές Δραστηριότητες	903	787	770	817	846	906	3	0,3
69-70 Νομικές και λογιστικές δραστηριότητες - Δραστηριότητες κεντρικών γραφείων· δραστηριότητες παροχής συμβουλών διαχείρισης	303	287	288	284	327	330	27	9,0
71 Δραστηριότητες μηχανικών και αρχιτεκτόνων· τεχνικές δοκιμές και αναλύσεις	144	116	110	109	97	111	-33	-22,8
72 Επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη	90	95	87	101	98	135	45	50,4
73 Διαφήμιση και έρευνα αγοράς	168	126	132	168	183	169	2	1,1
74-75 Άλλες επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες	199	163	154	155	141	160	-39	-19,5
Ν. Διοικητικές και Υποστηρικτικές Δραστηριότητες	346	285	262	263	252	279	-67	-19,2
77 Δραστηριότητες ενοικίασης και εκμίσθωσης	241	199	181	182	179	195	-46	-18,9
78 Δραστηριότητες απασχόλησης	0	0	0	0	0	0	0	*
79 Δραστηριότητες ταξιδιωτικών πρακτορείων, γραφείων οργανωμένων ταξιδιών	10	8	8	8	8	11	1	7,6
80-82 Λοιπές διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες	96	77	73	73	65	74	-22	-22,6
Ξ. Δημόσια Διοίκηση, Άμυνα. Υποχρεωτική Κοινωνική Ασφάλιση	0	0	0	0	0	0	0	*
84 Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	0	0	0	0	0	0	0	*
Ο. Εκπαίδευση	298	322	293	242	220	224	-74	-24,9
85 Εκπαίδευση	298	322	293	242	220	224	-74	-24,9

Κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2008-13	2008-13 (%)
Π. Δραστηριότητες Ανθρώπινης Υγείας και Κοινωνικής Μέριμνας	93	81	66	71	64	56	-37	-39,9
86 Δραστηριότητες άσκησης ιατρικών και οδοντιατρικών επαγγελμάτων	93	81	66	71	64	56	-37	-39,9
87-88 Δραστηριότητες βοήθειας κατ΄ οίκον και κοινωνικής μέριμνας χωρίς παροχή καταλύματος	0	0	0	0	0	0	0	*
Ρ. Τέχνες, Διασκέδαση και Ψυχαγωγία	598	510	467	518	557	688	90	15,1
90-92 Δημιουργικές δραστηριότητες, τέχνες, διασκέδαση, βιβλιοθήκες, μουσεία και λοιπές πολιτιστικές δραστηριότητες, τυχερά παιχνίδια και στοιχήματα	557	475	435	483	522	645	88	15,8
93 Αθλητικές δραστηριότητες και δραστηριότητες διασκέδασης και ψυχαγωγίας	41	35	32	35	36	43	3	6,4
Σ. Άλλες Δραστηριότητες Παροχής Υπηρεσιών	34	41	48	46	44	48	14	41,7
94 Δραστηριότητες οργανώσεων	0	0	0	0	0	0	0	*
95 Επισκευή ηλεκτρονικών υπολογιστών και ειδών ατομικής η οικιακής χρήσεως	34	41	48	46	44	48	14	41,7
96 Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών	0	0	0	0	0	0	0	*
Τ. Δραστηριότητες Νοικοκυριών ως Εργοδοτών	0	0	0	0	0	0	0	*
97-98 Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών οικιακού προσωπικού	0	0	0	0	0	0	0	*
Υ. Δραστηριότητες Εξωδαφικών Οργανισμών και Φορέων	0	0	0	0	0	0	0	*
99 Δραστηριότητες εξωδαφικών οργανισμών και φορέων	0	0	0	0	0	0	0	*
Σύνολο	56.568	46.122	48.257	48.258	48.813	49.861	-6.707	-11,9

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί, επεξεργασία Γ. Κρητικίδης

Πίνακας Π.2.4 Α: Αριθμός απασχολουμένων κατά τομέα και εκπαιδευτικό επίπεδο 2008

Τομείς Παραγωγής	Απασχολούμενοι	ΑΕΙ/ΤΕΙ	Λύκειο	Γυμνάσιο	Χωρίς Υποχρεωτική Εκπαίδευση
Πρωτογενής	515.809	10.846	99.554	86.728	318.681
Δευτερογενής	1.030.957	113.798	394.427	234.092	288.640
Τριτογενής	3.090.077	1.080.564	1.335.229	322.424	351.860
Σύνολο	4.636.843	1.205.208	1.829.210	643.244	959.181

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί Επεξεργασία: Γ. Κρητικίδης

Πίνακας Π.2.4 Β: Διάρθρωση των απασχολουμένων στους τομείς κατά εκπαιδευτικό επίπεδο 2008

Τομείς Παραγωγής	Απασχολούμενοι	ΑΕΙ/ΤΕΙ	Λύκειο	Γυμνάσιο	Χωρίς Υποχρεωτική Εκπαίδευση
Πρωτογενής	100,0	2,1	19,3	16,8	61,8
Δευτερογενής	100,0	11,0	38,3	22,7	28,0
Τριτογενής	100,0	35,0	43,2	10,4	11,4
Σύνολο	100,0	26,0	39,4	13,9	20,7

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί, επεξεργασία Γ. Κρητικίδης

Πίνακας Π.2.4 Γ:. Διάρθρωση απασχολουμένων κατά τομέα των αποφοίτων εκπαιδευτικών βαθμίδων 2008

Τομείς Παραγωγής	Απασχολούμενοι	ΑΕΙ/ΤΕΙ	Λύκειο	Γυμνάσιο	Χωρίς Υποχρεωτική Εκπαίδευση
Πρωτογενής	11,1	0,9	5,4	13,5	33,2
Δευτερογενής	22,2	9,4	21,6	36,4	30,1
Τριτογενής	66,6	89,7	73,0	50,1	36,7
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί, επεξεργασία: Γ. Κρητικίδης

Πίνακας Π.2.5 Α: Διακύμανση παραγωγής ομάδων κλάδων υπηρεσιών με βάση την ένταση δεξιοτήτων

Ομάδες κλάδων υπηρεσιών κατά ένταση δεξιοτήτων	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2008-13	2008-13
Υψηλή Ένταση Δεξιοτήτων	37.962	36.957	35.402	33.265	30.354	27.918	-10.044	-26,5
Μέση Ένταση Δεξιοτήτων	51.596	52.603	47.160	43.047	41.072	40.451	-8.007	-9,9
Χαμηλή Ένταση Δεξιοτήτων	48.875	42.708	38.036	33.124	32.466	32.271	-16.604	-34,0
Σύνολο	138.433	132.268	120.598	109.436	103.892	100.640	-37.793	-27,3

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί, επεξεργασία: Α. Ευστράτογλου

Πίνακας Π.2.5 Β: Διάρθρωση παραγωγής κλάδων υπηρεσιών με βάση την ένταση των δεξιοτήτων

Ομάδες κλάδων υπηρεσιών κατά ένταση δεξιοτήτων	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Υψηλή Ένταση Δεξιοτήτων	27,4	27,9	29,4	30,4	29,2	27,7
Μέση Ένταση Δεξιοτήτων	37,3	39,8	39,1	39,3	39,5	40,2
Χαμηλή Ένταση Δεξιοτήτων	35,3	32,3	31,5	30,3	31,2	32,1
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί, επεξεργασία Α. Ευστράτογλου

Πίνακας Π.2.6: Διάρθρωση απασχολουμένων κατά εκπαιδευτικό επίπεδο στους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας 2013

Κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας / 2013	ΑΕΙ	Λύκειο	Γυμνάσιο	Μη Υπ. Ε
Α. Γεωργία, Δασοκομία και Αλιεία	2,9	25,9	19,9	51,3
01 Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες	2,8	25,8	20,0	51,5
02 Δασοκομία και υλοτομία	9,3	25,6	12,1	53,0
03 Αλιεία και υδατοκαλλιέργεια	4,9	31,8	20,0	43,2
Β. Ορυχεία και Λατομεία	10,0	44,9	27,0	18,0
05-09 Ορυχεία-Λατομεία	10,0	44,9	27,0	18,0
Γ. Μεταποίηση	17,3	46,0	19,7	16,9
10-12 Βιομηχανία τροφίμων, ποτών και καπνού	13,4	45,5	21,2	19,9
13-15 Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών ειδών ενδυμασίας, δέρματος και δερμάτινων ειδών	18,8	42,2	21,5	17,5
16 Βιομηχανία ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα· κατασκευή ειδών καλαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής	4,4	32,0	18,9	44,7
17 Χαρτοποιία και κατασκευή χάρτινων προϊόντων	24,9	46,9	20,3	8,0
18 Εκτυπώσεις και αναπαραγωγή προεγγεγραμμένων μέσων	23,9	64,9	5,1	6,0
19 Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου	31,3	48,0	11,6	9,1
20 Παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων	22,5	65,7	4,6	7,2
21 Παραγωγή βασικών φαρμακευτικών προϊόντων και φαρμακευτικών συσκευασμάτων	44,7	46,8	6,5	2,0
22 Κατασκευή προϊόντων από ελαστικό (καουτσούκ) και πλαστικές ύλες	16,2	51,8	23,1	8,9
23 Παραγωγή άλλων μη μεταλλικών ορυκτών προϊόντων	10,9	47,7	18,5	22,9
24 Παραγωγή βασικών μετάλλων	17,0	52,7	20,1	10,2
25 Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων, με εξαίρεση τα μηχανήματα και τα είδη εξοπλισμού	11,6	39,0	26,7	22,6
26 Κατασκευή ηλεκτρονικών υπολογιστών, ηλεκτρονικών και οπτικών προϊόντων	43,7	47,3	9,0	0,0
27 Κατασκευή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού	41,2	17,8	26,0	14,9
28 Κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού π.δ.κ.α.	19,1	44,9	24,2	11,8
29 Κατασκευή μηχανοκίνητων οχημάτων, ρυμουλκούμενων και ημιρυμουλκούμενων οχημάτων	8,6	73,2	8,9	9,3
30 Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	35,7	36,1	18,3	9,8
31-32 Κατασκευή επίπλων και Βιομηχανίες κατασκευών π.δ.κ.α.	13,5	49,1	18,0	19,3
33 Επισκευή και εγκατάσταση μηχανημάτων και εξοπλισμού	23,1	36,0	34,7	6,2
Δ. Παροχή Ηλεκτρικού Ρεύματος, Φυσικού Αερίου, Ατμού	37,0	46,0	12,1	4,9
35 Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	37,0	46,0	12,1	4,9
Ε. Παροχή Νερού, Επεξεργασία Λυμάτων, Διαχείριση Αποβλήτων	12,0	42,8	17,6	27,6
36 Συλλογή, επεξεργασία και παροχή νερού	24,4	50,8	8,4	16,4
37-39 Συλλογή, επεξεργασία και διάθεση λυμάτων αποβλήτων-ανάκτηση υλικών	7,8	40,1	20,7	31,4

Κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας / 2013	ΑΕΙ	Λύκειο	Γυμνάσιο	Μη Υπ. Ε
Στ. Κατασκευές	14,0	40,6	21,6	23,8
41-43 Κατασκευές	14,0	40,6	21,6	23,8
Ζ. Χονδρικό και Λιανικό Εμπόριο. Επισκευή Μηχανοκίνητων	20,9	54,3	13,9	10,9
45 Χονδρικό και λιανικό εμπόριο και επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων	15,2	45,6	28,4	10,8
46 Χονδρικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκινήτων οχημάτων και μοτοσυκλετών	31,9	48,9	11,5	7,8
47 Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών	18,6	57,2	12,3	11,9
Η. Μεταφορά και Αποθήκευση	16,3	59,0	14,8	10,0
49 Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών	8,3	58,3	18,8	14,5
50 Πλωτές μεταφορές	31,4	51,2	9,6	7,8
51 Αεροπορικές μεταφορές	37,7	58,2	4,1	0,0
52 Αποθήκευση και υποστηρικτικές προς τη μεταφορά δραστηριότητες	21,2	59,0	14,8	5,0
53 Ταχυδρομικές και ταχυμεταφορικές δραστηριότητες	16,7	79,6	3,7	0,0
Θ. Δραστηριότητες Υπηρεσιών Παροχής Καταλύματος και Υπηρεσιών	10,0	57,3	15,6	17,1
55-56 Καταλύματα και Δραστηριότητες υπηρεσιών εστίασης	10,0	57,3	15,6	17,1
Ι. Ενημέρωση και Επικοινωνία	55,5	41,5	2,3	0,7
58 Εκδοτικές δραστηριότητες	42,4	54,1	2,3	1,2
59-60 Παραγωγή κινηματογραφικών ταινιών, βίντεο και τηλεοπτικών προγραμμάτων, ηχογραφήσεις και μουσικές εκδόσεις και Ραδιοτηλεοπτικές	38,5	59,4	2,1	0,0
61 Τηλεπικοινωνίες	59,2	37,1	2,2	1,4
62-63 Δραστηριότητες της τεχνολογίας της πληροφορίας και ενημέρωσης	64,1	33,5	2,4	0,0
Κ. Χρηματοπιστωτικές και Ασφαλιστικές Δραστηριότητες	57,8	40,8	1,0	0,4
64 Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί, με εξαίρεση τις ασφαλιστικές εταιρείες και τα συνταξιοδοτικά ταμεία	63,6	35,1	1,0	0,3
65 Ασφαλιστικά, αντασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία, εκτός από την υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	46,7	52,0	0,7	0,6
66 Άλλες χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες	47,0	51,2	1,1	0,8
Λ. Διαχείριση Ακίνητης Περιουσίας	51,5	37,2	5,8	5,5
68 Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	51,5	37,2	5,8	5,5
Μ. Επαγγελματικές, Επιστημονικές και Τεχνικές Δραστηριότητες	78,0	20,1	1,2	0,7
69-70 Νομικές και λογιστικές δραστηριότητες - Δραστηριότητες κεντρικών γραφείων· δραστηριότητες παροχής συμβουλών διαχείρισης	78,9	20,6	0,5	0,0
71 Αρχιτεκτονικές δραστηριότητες και δραστηριότητες μηχανικών· τεχνικές δοκιμές και αναλύσεις	91,3	7,9	0,9	0,0
72 Επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη	95,6	4,4	0,0	0,0
73 Διαφήμιση και έρευνα αγοράς	45,7	52,5	1,8	0,0
74-75 Άλλες επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες	45,9	40,2	6,6	7,3
Ν. Διοικητικές και Υποστηρικτικές Δραστηριότητες	20,4	54,6	14,9	10,1
77 Δραστηριότητες ενοικίασης και εκμίσθωσης	16,4	63,9	11,2	8,6

Κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας / 2013	ΑΕΙ	Λύκειο	Γυμνάσιο	Μη Υπ. Ε
78 Δραστηριότητες απασχόλησης	37,6	62,4	0,0	0,0
79 Δραστηριότητες ταξιδιωτικών πρακτορείων, γραφείων, κ.α.	28,5	57,6	12,0	1,9
80-82 Λοιπές διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες	17,1	52,3	17,2	13,4
Ξ. Δημόσια Διοίκηση και Άμυνα. Υποχρεωτική Κοινωνική Ασφάλιση	54,0	37,0	5,2	3,8
84 Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	54,0	37,0	5,2	3,8
Ο. Εκπαίδευση	85,2	10,6	1,1	3,1
85 Εκπαίδευση	85,2	10,6	1,1	3,1
Π. Δραστηριότητες Ανθρώπινης Υγείας και Κοινωνικής Μέριμνας	62,9	30,1	4,2	2,8
86 Δραστηριότητες άσκησης ιατρικών και οδοντιατρικών επαγγελμάτων	65,5	28,1	3,6	2,7
87-88 Δραστηριότητες βοήθειας κατ΄ οίκον και κοινωνικής μέριμνας χωρίς παροχή καταλύματος	43,0	44,9	8,6	3,5
Ρ. Τέχνες, Διασκέδαση και Ψυχαγωγία	37,4	49,7	8,2	4,6
90-92 Δημιουργικές δραστηριότητες, τέχνες , διασκέδαση, βιβλιοθήκες μουσεία και λοιπές πολιτιστικές δραστηριότητες	36,4	51,1	7,4	5,1
93 Αθλητικές δραστηριότητες , ψυχαγωγία, διασκέδαση	40,7	45,5	10,7	3,1
Σ. Άλλες Δραστηριότητες Παροχής Υπηρεσιών	22,9	54,3	10,8	12,1
94 Δραστηριότητες οργανώσεων	49,4	41,2	5,7	3,7
95 Επισκευή Η/Υ και ειδών ατομικής η οικιακής χρήσεως	35,3	45,2	11,1	8,5
96 Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών	7,8	62,3	13,1	16,8
Τ. Δραστηριότητες Νοικοκυριών ως Εργοδοτών	12,1	40,7	22,5	24,7
97-98 Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών οικιακού προσωπικού,	12,1	40,7	22,5	24,7
Υ. Δραστηριότητες Εξωδαφικών Οργανισμών και Φορέων	54,3	36,6	0,0	9,1
99 Δραστηριότητες εξωδαφικών οργανισμών και φορέων	54,3	36,6	0,0	9,1
Σύνολο	32,6	40,0	12,1	15,3

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί, επεξεργασία Γ. Κρητικίδης

Πίνακας Π.2.7: Διάρθρωση απασχολουμένων κατά εκπαιδευτικό επίπεδο στους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας 2008

Κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας / 2008	ΑΕΙ	Λύκειο	Γυμνάσιο	Μη Υπ. Ε
Α. Γεωργία, Δασοκομία και Αλιεία	2,1	19,3	16,8	61,8
01 Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες	2,0	19,2	16,4	62,4
02 Δασοκομία και υλοτομία	11,9	30,1	13,5	44,5
03 Αλιεία και υδατοκαλλιέργεια	1,7	16,5	32,5	49,3
Β. Ορυχεία και Λατομεία	10,3	40,2	18,3	31,2
05-09 Ορυχεία-Λατομεία	10,3	40,2	18,3	31,2
Γ. Μεταποίηση	14,3	42,4	19,7	23,6
10-12 Βιομηχανία τροφίμων, ποτών και καπνού	13,0	40,4	22,5	24,1
13-15 Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών ειδών ενδυμασίας, δέρματος και δερμάτινων ειδών	8,5	37,7	20,0	33,7
16 Βιομηχανία ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα· κατασκευή ειδών καλαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής	2,3	35,6	25,1	36,9
17 Χαρτοποιία και κατασκευή χάρτινων προϊόντων	15,4	45,1	16,0	23,5
18 Εκτυπώσεις και αναπαραγωγή προεγγεγραμμένων μέσων	28,6	62,9	5,1	3,4
19 Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου	22,9	42,6	26,2	8,4
20 Παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων	27,0	39,3	11,9	21,9
21 Παραγωγή βασικών φαρμακευτικών προϊόντων και φαρμακευτικών συσκευασμάτων	50,5	40,7	4,3	4,6
22 Κατασκευή προϊόντων από ελαστικό (καουτσούκ) και πλαστικές ύλες	22,5	48,7	12,1	16,7
23 Παραγωγή άλλων μη μεταλλικών ορυκτών προϊόντων	6,6	37,1	20,0	36,4
24 Παραγωγή βασικών μετάλλων	12,7	47,4	20,6	19,3
25 Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων, με εξαίρεση τα μηχανήματα και τα είδη εξοπλισμού	8,7	40,2	24,8	26,3
26 Κατασκευή ηλεκτρονικών υπολογιστών, ηλεκτρονικών και οπτικών προϊόντων	39,2	35,4	17,5	7,9
27 Κατασκευή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού	16,5	51,0	18,8	13,7
28 Κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού π.δ.κ.α.	10,3	53,5	20,3	15,9
29 Κατασκευή μηχανοκίνητων οχημάτων, ρυμουλκούμενων και ημιρυμουλκούμενων οχημάτων	17,3	40,3	18,2	24,2
30 Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	13,9	38,4	23,0	24,7
31-32 Κατασκευή επίπλων και Βιομηχανίες κατασκευών π.δ.κ.α.	9,0	41,7	23,9	25,5
33 Επισκευή και εγκατάσταση μηχανημάτων και εξοπλισμού	17,9	34,0	26,9	21,1
Δ. Παροχή Ηλεκτρικού Ρεύματος, Φυσικού Αερίου, Ατμού	18,0	58,7	18,8	4,4
35 Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	18,0	58,7	18,8	4,4
Ε. Παροχή Νερού, Επεξεργασία Λυμάτων, Διαχείριση Αποβλήτων	8,3	33,1	19,5	39,1
36 Συλλογή, επεξεργασία και παροχή νερού	18,0	43,8	19,2	19,0
37-39 Συλλογή, επεξεργασία και διάθεση λυμάτων αποβλήτων-ανάκτηση υλικών	3,0	27,4	19,6	50,0
Στ. Κατασκευές	6,3	31,1	27,6	35,1

Κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας / 2008	ΑΕΙ	Λύκειο	Γυμνάσιο	Μη Υπ. Ε
41-43 Κατασκευές	6,3	31,1	27,6	35,1
Ζ. Χονδρικό και Λιανικό Εμπόριο. Επισκευή Μηχανοκίνητων	15,8	54,8	14,7	14,7
45 Χονδρικό και λιανικό εμπόριο και επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων	6,6	46,8	27,1	19,5
46 Χονδρικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκινήτων οχημάτων και μοτοσυκλετών	26,9	49,8	12,3	11,0
47 Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών	14,0	57,8	13,2	15,0
Η. Μεταφορά και Αποθήκευση	11,0	52,0	16,8	20,2
49 Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών	5,3	44,7	23,8	26,2
50 Πλωτές μεταφορές	15,1	60,4	8,5	16,0
51 Αεροπορικές μεταφορές	28,2	56,2	4,9	10,7
52 Αποθήκευση και υποστηρικτικές προς τη μεταφορά δραστηριότητες	17,6	51,9	15,0	15,6
53 Ταχυδρομικές και ταχυμεταφορικές δραστηριότητες	14,2	75,4	2,1	8,3
Θ. Δραστηριότητες Υπηρεσιών Παροχής Καταλύματος και Υπηρεσιών	8,5	49,4	19,2	22,9
55-56 Καταλύματα και Δραστηριότητες υπηρεσιών εστίασης	8,5	49,4	19,2	22,9
Ι. Ενημέρωση και Επικοινωνία	39,0	54,2	5,0	1,7
58 Εκδοτικές δραστηριότητες	40,4	54,9	3,0	1,7
59-60 Παραγωγή κινηματογραφικών ταινιών, βίντεο και τηλεοπτικών , ραδιοτηλεοπτικών προγραμμάτων, ηχογραφήσεις και μουσικές εκδόσεις	23,4	64,0	9,9	2,7
61 Τηλεπικοινωνίες	38,5	54,0	5,2	2,3
62-63 Δραστηριότητες της τεχνολογίας της πληροφορίας και ενημέρωσης	52,6	46,0	1,4	0,0
Κ. Χρηματοπιστωτικές και Ασφαλιστικές Δραστηριότητες	52,5	44,2	1,8	1,5
64 Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί, με εξαίρεση τις ασφαλιστικές εταιρείες και τα συνταξιοδοτικά ταμεία	60,0	36,5	1,9	1,7
65 Ασφαλιστικά, αντασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία, εκτός από την υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	35,1	62,3	0,8	1,8
66 Άλλες χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες	35,1	62,4	2,0	0,5
Λ. Διαχείριση Ακίνητης Περιουσίας	23,6	71,4	0,0	5,0
68 Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	23,6	71,4	0,0	5,0
Μ. Επαγγελματικές, Επιστημονικές και Τεχνικές Δραστηριότητες	71,2	26,0	1,9	0,9
69-70 Νομικές και λογιστικές δραστηριότητες – Δραστηριότητες κεντρικών γραφείων· δραστηριότητες παροχής συμβουλών διαχείρισης	73,6	24,8	1,2	0,3
71 Αρχιτεκτονικές δραστηριότητες και δραστηριότητες μηχανικών· τεχνικές δοκιμές και αναλύσεις	77,9	19,2	2,2	0,7
72 Επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη	86,5	13,5	0,0	0,0
73 Διαφήμιση και έρευνα αγοράς	40,0	50,5	5,3	4,3
74-75 Άλλες επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες	42,8	51,4	3,4	2,4
Ν. Διοικητικές και Υποστηρικτικές Δραστηριότητες	19,0	51,6	12,3	17,2
77 Δραστηριότητες ενοικίασης και εκμίσθωσης	10,1	66,2	15,5	8,2
78 Δραστηριότητες απασχόλησης	50,2	35,2	0,0	14,6
79 Δραστηριότητες ταξιδιωτικών πρακτορείων, γραφείων, κ.α.	35,2	54,7	5,7	4,5

Κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας / 2008	ΑΕΙ	Λύκειο	Γυμνάσιο	Μη Υπ. Ε
80-82 Λοιπές διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες	13,1	48,6	14,7	23,6
Ξ. Δημόσια Διοίκηση και Άμυνα. Υποχρεωτική Κοινωνική Ασφάλιση	46,3	43,0	5,3	5,4
84 Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	46,3	43,0	5,3	5,4
Ο. Εκπαίδευση	84,7	11,8	0,9	2,6
85 Εκπαίδευση	84,7	11,8	0,9	2,6
Π. Δραστηριότητες Ανθρώπινης Υγείας και Κοινωνικής Μέριμνας	54,0	31,8	5,1	9,1
86 Δραστηριότητες άσκησης ιατρικών και οδοντιατρικών επαγγελμάτων	56,8	30,2	5,3	7,7
87-88 Δραστηριότητες βοήθειας κατ΄οίκον και κοινωνικής μέριμνας	36,9	41,8	3,5	17,9
Ρ. Τέχνες, Διασκέδαση και Ψυχαγωγία	30,8	48,6	9,4	11,2
90-92 Δημιουργικές δραστηριότητες, τέχνες , διασκέδαση, βιβλιοθήκες μουσεία και λοιπές πολιτιστικές δραστηριότητες	27,5	53,6	9,1	9,8
93 Αθλητικές δραστηριότητες , ψυχαγωγία, διασκέδαση	40,0	34,6	10,5	14,9
Σ. Άλλες Δραστηριότητες Παροχής Υπηρεσιών	14,3	54,8	19,6	11,3
94 Δραστηριότητες οργανώσεων	31,1	50,9	10,5	7,6
95 Επισκευή Η/Υ και ειδών ατομικής η οικιακής χρήσεως	24,7	56,4	12,9	6,0
96 Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών	7,8	55,3	23,4	13,5
Τ. Δραστηριότητες Νοικοκυριών ως Εργοδοτών	10,3	39,6	23,3	26,9
97-98 Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών οικιακού προσωπικού	10,3	39,6	23,3	26,9
Υ. Δραστηριότητες Εξωδαφικών Οργανισμών και Φορέων	10,9	89,1	0,0	0,0
99 Δραστηριότητες εξωδαφικών οργανισμών και φορέων	10,9	89,1	0,0	0,0
Σύνολο	26,0	39,4	13,9	20,7

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί, επεξεργασία Γ. Κρητικίδης

3. Η απασχόληση στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας

3.1 Εισαγωγή

Η ραγδαία μείωση της απασχόλησης θα μπορούσε ίσως να θεωρηθεί η πιο σημαντική επίπτωση της κρίσης στην ελληνική οικονομία. Η απασχόληση στο σύνολο της, στο διάστημα 2008-2013, μειώθηκε κατά 23,8%, οδηγώντας σε απώλειες 1.101.842 θέσεων εργασίας (Πίνακας Παραρτήματος Π.3.1). Στις σημαντικές αυτές απώλειες θέσεων εργασίας θα πρέπει να συνυπολογισθούν και οι ανακατατάξεις στο εσωτερικό της απασχόλησης με την επέκταση της εκ περιτροπής απασχόλησης και την υποκατάσταση θέσεων πλήρους από μερική απασχόληση, που επιφέρουν επιπρόσθετες μειώσεις του συντελεστή εργασία στην παραγωγική διαδικασία. Ένα σημαντικό τμήμα των θέσεων εργασίας που χάθηκαν αναμένεται να έχει χαθεί οριστικά, ως αποτέλεσμα των σημαντικών αναδιαρθρώσεων της οικονομικής δραστηριότητας, που επήλθαν κατά τη διάρκεια της παρατεταμένης ύφεσης και της οικονομικής κρίσης. Κατά συνέπεια αποκτά ιδιαίτερη σημασία η διαπίστωση του αριθμού των θέσεων εργασίας που χάθηκαν οριστικά, σε σχέση με τις θέσεις εκείνες, που σε ένα ανοδικό κύκλο της οικονομίας αναμένεται να δημιουργηθούν ξανά.

Αναφορικά με τις εξελίξεις στο εσωτερικό της, η απασχόληση στο δημόσιο τομέα μειώθηκε κατά -20,5%, ελαφρά χαμηλότερα από τη συνολική, ενώ η απασχόληση των μισθωτών του ιδιωτικού τομέα κατά -29,3%, με ρυθμό σημαντικά υψηλότερο τόσο από τη συνολική μείωση, όσο και από την αντίστοιχη του δημόσιου τομέα (πίνακας παραρτήματος Π.3.2). Οι άλλες μορφές απασχόλησης του ιδιωτικού τομέα, στο σύνολο τους μειώθηκαν κατά 18,9%. Η μείωση της απασχόλησης του δημόσιου τομέα οφείλεται κυρίως σε συνταξιοδοτήσεις και σε μη ανανέωση συμβάσεων ορισμένου χρόνου (αναπληρωτές και ωρομίσθιοι εκ-

παιδευτικοί, κ.α.) και λιγότερο σε απομακρύνσεις, ενώ η μείωση των μισθωτών του ιδιωτικού τομέα σε απολύσεις. Γίνεται φανερό ότι οι συνέπειες της κρίσης βαρύνουν περισσότερο τους μισθωτούς του ιδιωτικού τομέα.

Οι εξελίξεις αυτές στο πεδίο της απασχόλησης οδήγησαν σε ραγδαία αύξηση της ανεργίας, σε απώλεια εισοδήματος προερχόμενου από την εργασία, στην αύξηση της δεξαμενής του ανενεργού ανθρώπινου δυναμικού[87] και στη διεύρυνση του χρόνου παραμονής των ατόμων στην ανεργία.[88] Η παρατεταμένη απουσία των ατόμων από την απασχόληση και η μακροχρόνια παραμονή στην ανεργία, εκτός από την απώλεια εισοδήματος και τη δημιουργία μιας πληθώρας αρνητικών για τα άτομα καταστάσεων,[89] οδηγεί ταυτόχρονα σε σταδιακή απώλεια και απαξίωση των δεξιοτήτων του ανθρώπινου δυναμικού. Με δεδομένα τόσο τις περιορισμένες δυνατότητες των συστημάτων αναπαραγωγής και αναπροσανατολισμού των δεξιοτήτων του ανθρώπινου δυναμικού και ειδικότερα των ανέργων στη χώρα, όσο και την παραδοσιακά χαμηλή γεωγραφική κυρίως κινητικότητα της εργασίας,[90] η μείωση της ανεργίας αναμένεται να είναι εξαιρετικά δυσχερής, περιορισμένη και χρονοβόρα.[91] Ωστόσο οι μειώσεις αυτές της απασχόλησης και οι απώλειες των θέσεων εργασίας δεν κατανεμήθηκαν με ομοιόμορφο

87. Στην δεξαμενή του ανενεργού ανθρώπινου δυναμικού εκτός από τους ανέργους συμπεριλαμβάνεται και το τμήμα εκείνο του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας που απογοητευμένο από την απουσία ευκαιριών απασχόλησης σταματάει να αναζητεί εργασία και εντάσσεται στον οικονομικά μη ενεργό πληθυσμό.

88. Για μία πρόσφατη εκτίμηση των επιπτώσεων της κρίσης στην ανεργία αλλά και στην επίδραση της αυξημένης ανεργίας στην παραγωγή βλέπε στην εργασία των Ρομπόλη- Μπελεγρή, Μαρκάκη, Μαρίνου και Κρητικίδη (2015). Οι συγγραφείς, κάνοντας χρήση μιας μεθόδου εισροών εκροών, επιχειρούν μία μέτρηση της επίδρασης της αύξησης της ανεργίας των πρώην μισθωτών πάνω στην εγχώρια παραγωγή αλλά και στην παραγωγή άλλων χωρών, κυρίως της Ε.Ε., μέσα από τη μείωση των εισαγωγών.

89. Ενδεικτικά, μεταξύ άλλων βλέπε στον Κάσδαγλη (2014), που έχει επιμεληθεί και παρουσιάζει 155+1 αληθινές ιστορίες ανέργων στην Ελλάδα την περίοδο της κρίσης.

90. Οι σημαντικές διαφοροποιήσεις των ποσοστών ανεργίας ανάμεσα στις περιφέρειες της χώρας (βλέπε ενδεικτικά στα τριμηνιαία δελτία τύπου της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ), παρέχουν έμμεσες ενδείξεις της περιορισμένης αυτής γεωγραφικής κινητικότητας της εργασίας στην χώρα.

91. Σε συνθήκες παρατεταμένης ύφεσης και κρίσης, που η οικονομία και ειδικότερα ο ιδιωτικός τομέας αδυνατεί να δημιουργήσει θέσεις εργασίας η ανάγκη παρέμβασης της πολιτείας με πολιτικές δημιουργίας θέσεων εργασίας είναι περισσότερο από επι-

τρόπο ανάμεσα στις οικονομικές δραστηριότητες, όπως αυτές αποτυπώνονται από τους τομείς και τους κλάδους παραγωγής. Μια πρώτη διαπίστωση των διαφορετικών εξελίξεων στο πεδίο της απασχόλησης στους τομείς παραγωγής αναδεικνύεται μέσα από το Διάγραμμα 3.1 Οι χαμηλότερες και η περιορισμένη μείωση της απασχόλησης του πρωτογενούς τομέα γίνονται άμεσα φανερές. Από τον πρωτογενή χάνονται 34.745 θέσεις εργασίας ή ποσοστό 6,7% της συνολικής του απασχόλησης. Γίνεται άμεσα φανερή η αντίσταση της απασχόλησης του πρωτογενούς τομέα στις πιέσεις της οικονομικής κρίσης.[92] Αυτή η σχετικά περιορισμένη μείωση της απασχόλησης στον πρωτογενή, που απαρτίζεται από κλάδους με το πιο γερασμένο ανθρώπινο δυναμικό, σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στην αποχώρηση από το εργατικό δυναμικό λόγω συνταξιοδότησης, ενδέχεται ταυτοχρόνως να υποκρύπτει, έστω και σε περιορισμένη κλίμακα, μια ηλικιακή ανανέωση του δυναμικού του, με την είσοδο νέων αγροτών. Ο δευτερογενής, που περιλαμβάνει και τις κατασκευές εμφανίζει έντονη καθοδική τάση, από την αρχή της οικονομικής κρίσης και καταλήγει να χάνει τη μισή του περίπου απασχόληση. Οι απώλειες του ανέρχονται σε 478.617 θέσεις εργασίας ή ποσοστό 47,6% της απασχόλησής του, παρέχοντας μια διαφορετική οπτική των διαδικασιών βιομηχανικής οπισθοχώρησης της χώρας. Τέλος οι υπηρεσίες, εμφανίζοντας μια οριακή αύξηση της απασχόλησης τους κατά το πρώτο χρόνο της κρίσης, ακολουθούν έκτοτε καθοδική πορεία, αυξάνοντας το ρυθμό μείωσης της απασχόλησής τους από το 2010 και μετά.[93] Συνολικά οι απώλειές της ανέρχονται 558.760 θέσεις εργασίας ή ποσοστό 19,0% της απασχόλησής τους. Αυτή η χαμηλότερη μείωση της απασχόλησης των υπηρεσιών, από την αντίστοιχη του δευτερογενούς τομέα αλλά

βεβλημένη. Βλέπε σχετικά στην εργασία των Αντωνοπούλου, Παπαδημητρίου και Τοαγ (2011).

92. Η παραδοσιακή θεώρηση της επιστροφής των ανθρώπων στη γη στις περιόδους των κρίσεων, φαίνεται, με τον ένα ή άλλο τρόπο, να επαληθεύεται και στις μέρες μας.

93. Στο διάστημα 2009-10 ο ετήσιος ρυθμός μείωσης της απασχόλησης στις υπηρεσίες ήταν 2,8%, για να αυξηθεί σε 3,8% στο διάστημα 2010-11, να εκτιναχθεί σε 9,0% το 2011-12 και να περιορισθεί σε 4,9% στο διάστημα 2012-13. Οι ρυθμοί αυτοί υποδηλώνουν την υιοθέτηση από τις επιχειρήσεις και τους εργοδότες πολιτικές αποθησαύρισης της εργασίας, που αναδεικνύονται στην αρχική φάση της ύφεσης της οικονομίας. Για το διάστημα 2013-14 εκτιμήσεις αναφέρονται σε περαιτέρω αποκλιμάκωση του ρυθμού μείωσης της απασχόλησης, ενώ δεδομένα από το σύστημα ΕΡΓΑΝΗ, του Υπουργείου Εργασίας αναφέρουν μια οριακή αύξηση της απασχόλησης με παράλληλη μείωση της ανεργίας.

Διάγραμμα 3.1: Εξέλιξη της απασχόλησης κατά τομέα παραγωγής (2008-2013)

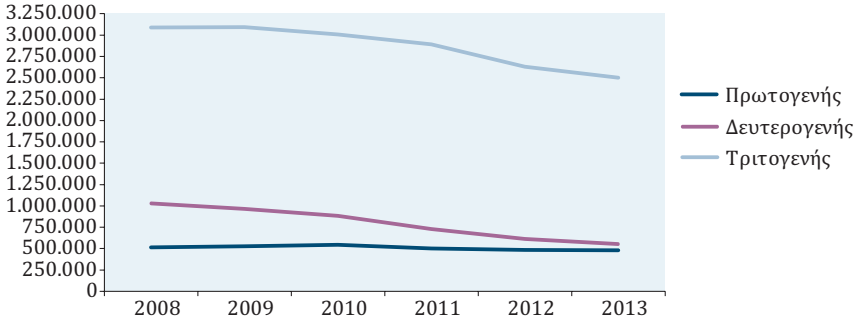

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Ε.Ε.Δ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

και από αυτήν του συνόλου της οικονομίας, επιβεβαιώνει εν μέρει τις απόψεις που αντιλαμβάνονται τις υπηρεσίες ως σταθεροποιητικό παράγοντα αναφορικά με την απασχόληση.[94] Παράγοντα που εμποδίζει τη γρήγορη επέκταση της στις περιόδους ανόδου της οικονομίας, αλλά ταυτοχρόνως και την πιο περιορισμένη μείωσή της σε περιόδους ύφεσης (Δεδουσόπουλος, 2002: 126).

3.2 Η απασχόληση στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας

Όπως ήδη αναφέρθηκε, οι εξελίξεις στο πεδίο της απασχόλησης δεν κατανεμήθηκαν με ομοιόμορφο τρόπο ανάμεσα στις ποικίλες οικονομικές δραστηριότητες. Στο επίπεδο των γενικών κλάδων οικονομικής δραστηριότητας, κανένας κλάδος δεν κατόρθωσε να αυξήσει ή να διατηρήσει την απασχόλησή του. Εξαίρεση απετέλεσε ο κλάδος της ενημέρωσης και επικοινωνίας, που παρουσίασε οριακή κατά 0,1% μείωση της απασχόλησης του, γεγονός που υποδηλώνει περισσότερο σε μια σταθερότητα παρά ουσιαστική απώλεια. Το σύνολο των κλάδων παρουσίασε μειώσεις, μέσα από εντονότερες ή ηπιότερες διακυμάνσεις (Διάγραμμα 3.2), με ρυθμούς που κυμάνθηκαν μεταξύ του 6,7% (γεωργία, κτηνοτροφία, αλιεία,

94. Όπως εύστοχα επισημαίνει ο Δεδουσόπουλος (2002: 128), αυτή η σταθεροποιητική επίδραση των υπηρεσιών στη συνολική απασχόληση, οφείλεται στη φυσική τους υπόσταση και στο μη υλικό τους χαρακτήρα. Ο μη υλικός αυτός χαρακτήρας των υπηρεσιών καθιστά τη δημιουργία αποθεμάτων αδύνατη. Οι υπηρεσίες πρέπει να πωληθούν και καταναλωθούν την ίδια τη στιγμή που παράγονται.

Διάγραμμα 3.2: Διακυμάνσεις απασχόλησης στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας 2008-2013

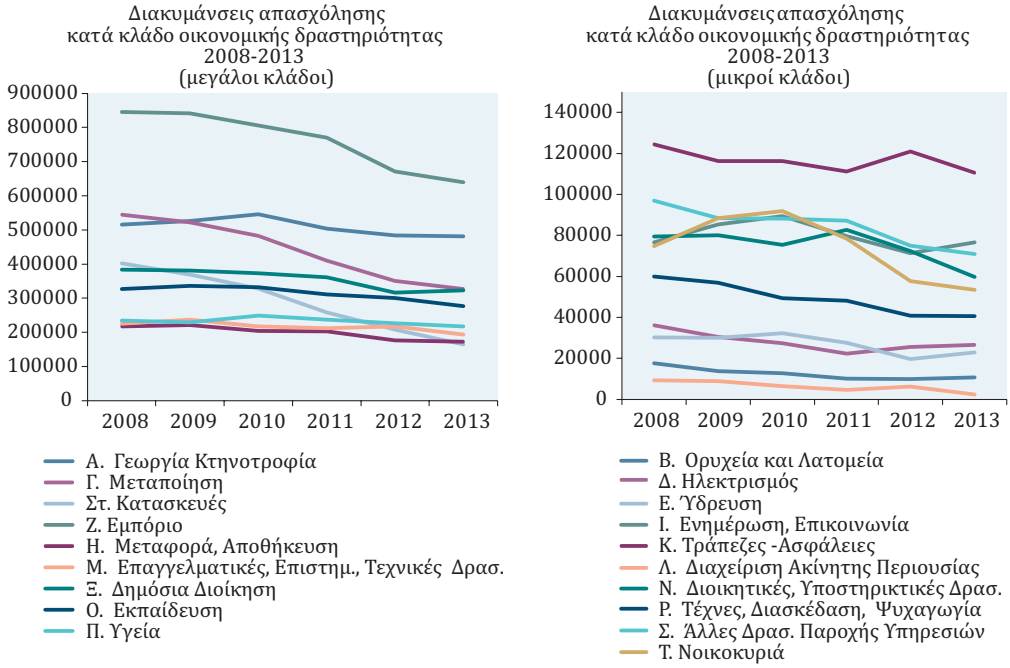

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Ε.Ε.Δ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

κ.α.) και του 58,8% (κατασκευές) (Πίνακας Παραρτήματος Π.3.1). Πέραν των κατασκευών, υψηλούς ρυθμούς μείωσης εμφάνισαν και οι άλλοι κλάδοι του δευτερογενούς τομέα, με πιο σημαντική τη μείωση της μεταποίησης (-40,0%), των ορυχείων – λατομείων (-39,8%), του ηλεκτρισμού (-26,3%) και της ύδρευσης (-24,1%), γεγονός που υποδηλώνει την επικράτηση μιας γενικότερης τάσης βιομηχανικής οπισθοχώρησης. Στους κλάδους μάλιστα του ηλεκτρισμού και της ύδρευσης, που η πλειονότητα της απασχόλησης είναι δημόσια, οι σημαντικές αυτές μειώσεις συνοδεύτηκαν από μια αναδιάρθρωση της απασχόλησης υπέρ της ιδιωτικής απασχόλησης.[95] Οι κλάδοι των υπηρεσιών εμφάνισαν, σε γενικές γραμμές, σημαντικά χαμηλότερους ρυθμούς μείωσης. Εξαίρεση και εδώ απετέλεσε ο

95. Το 2008 η δημόσια απασχόληση στον κλάδο του ηλεκτρισμού ανερχόταν σε 87,3% και 87,6% στην ύδρευση, μερίδια που το 2013 περιορίσθηκαν σε 74,8% για τον πρώτο και 84,2% για το δεύτερο.

κλάδος διαχείρισης ακίνητης περιουσίας, που εμφάνισε ιδιαίτερα υψηλό ρυθμό μείωσης (-75,6%), γεγονός ωστόσο με σχετικά περιορισμένη σημασία λόγω του μικρού μεγέθους της απασχόλησής του (Πίνακας Παραρτήματος Π.3.1).

Στο πλαίσιο των υπηρεσιών, τους υψηλότερους ρυθμούς μείωσης εμφάνισαν κλάδοι που απευθύνονται αποκλειστικά προς τους καταναλωτές[96] (τέχνες, ψυχαγωγία, διασκέδαση -32,3%, και νοικοκυριά ως εργοδότες -28,6%), ενώ τους χαμηλότερους κλάδοι μικτού χαρακτήρα (τράπεζες, ασφάλειες -11,2%, επαγγελματικές, τεχνικές, επιστημονικές δραστηριότητες -14,4% καθώς και η υγεία -7,4%). Στους κλάδους της εκπαίδευσης και υγείας, που εμφανίζουν υψηλά μερίδια δημόσιας απασχόλησης, οι μειώσεις της απασχόλησης συνοδεύτηκαν από αντίστροφες τάσεις, που στην εκπαίδευση ενίσχυσαν τη δημόσια απασχόληση και στην υγεία την αποδυνάμωσαν.[97] Στον κλάδο των τραπεζών, που εμφάνιζε πριν τη κρίση χαμηλότερα μερίδια δημόσιας απασχόλησης, η μείωση της συνολικής απασχόλησης οδήγησε σε περαιτέρω ιδιωτικοποίηση της απασχόλησης (αύξηση του μεριδίου των απασχολουμένων στον ιδιωτικό τομέα), ενώ αντίστροφη τάση ακολούθησε ο κλάδος των τεχνών, διασκέδασης και ψυχαγωγίας.[98] Οι μεταβολές αυτές οδήγησαν και σε διαφοροποίηση της διάρθρωσης των κλάδων, που για τα δύο έτη ανάλυσης παρουσιάζεται στον Πίνακα 3.1.

---

96. Για μία πρώτη προσέγγιση του φάσματος των υπηρεσιών και των ταξινομήσεων τους και ειδικότερα για μια ταξινόμηση των υπηρεσιών με κριτήριο τις λειτουργίες που επιτελούν βλέπε στο Δεδουσόπουλος (2002) και στην εκεί παρουσιαζόμενη βιβλιογραφία.

97. Τα ποσοστά δημόσιας απασχόλησης στους κλάδους της εκπαίδευσης και υγείας το 2008 ανέρχονταν σε 72,0% και 63,7% αντίστοιχα, μερίδια που διαμορφώθηκαν σε 74,2% και 56,1% το 2013. Ο ρυθμός μείωσης των μισθωτών της δημόσιας εκπαίδευσης ήταν 12,4% ενώ ο αντίστοιχος της ιδιωτικής εκπαίδευσης παραπάνω από διπλάσιος 25,4%. Στον κλάδο της υγείας, οι μισθωτοί του δημόσιου τομέα μειώθηκαν κατά 18,5%, αλλά του ιδιωτικού αυξήθηκαν κατά 6,0%. Αύξηση κατά 20,7% παρουσίασαν και οι άλλες μορφές απασχόλησης του κλάδου, γεγονός που υποδηλώνει ότι η συνολική μείωση της απασχόλησης του κλάδου οφείλεται στη μείωση των μισθωτών του δημόσια τομέα.

98. Τα μερίδια της δημόσιας απασχόλησης στους κλάδους των τραπεζών – ασφαλειών και τεχνών, διασκέδασης και ψυχαγωγίας ανέρχονταν το 2008 σε 34,0% και 33,7%, μερίδια που διαμορφώθηκαν σε 24,2% και 40,0% αντίστοιχα το 2013. Στον τελευταίο κλάδο η δημόσια απασχόληση αναμένεται να εντοπίζεται στους χώρους των δημόσιων βιβλιοθηκών, των μουσείων και αρχαιολογικών και ιστοριών εν γένει χώρων.

Πίνακας 3.1: Διάρθρωση απασχόλησης στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας

Κλάδοι Οικονομικής Δραστηριότητας	2008	2013
Α. Γεωργία, Κτηνοτροφία, Αλιεία	11,1	13,6
Β. Ορυχεία & Λατομεία	0,4	0,3
Γ. Μεταποίηση	11,8	9,2
Δ. Ηλεκτρισμός	0,8	0,8
Ε. Ύδρευση	0,7	0,6
Στ. Κατασκευές	8,7	4,7
Ζ. Χονδρικό & Λιανικό Εμπόριο	18,2	18,1
Η. Μεταφορά & Αποθήκευση	4,7	4,9
Θ. Ξενοδοχεία- Εστιατόρια	7,2	7,5
Ι. Ενημέρωση & Επικοινωνία	1,7	2,2
Κ. Τράπεζες, Ασφάλειες	2,7	3,1
Λ. Διαχείριση Ακίνητης Περιουσίας	0,2	0,1
Μ. Επαγγελματικές, Επιστημονικές & Τεχνικές Δραστ.	4,9	5,5
Ν. Διοικητικές & Υποστηρικτικές Δραστηριότητες	1,7	1,7
Ξ. Δημόσια Διοίκηση, Άμυνα, Κοινωνική Ασφάλιση	8,3	9,1
Ο. Εκπαίδευση	7,0	7,8
Π. Υγεία	5,1	6,1
Ρ. Τέχνες, Διασκέδαση, Ψυχαγωγία	1,3	1,1
Σ. Άλλες Δραστηριότητες Παροχής Υπηρεσιών	2,1	2,0
Τ. Νοικοκυριά ως Εργοδότες	1,6	1,5
Σύνολο	100,0	100,0

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Ε.Ε.Δ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

Οι σημαντικότερες αλλαγές αφορούν στην αύξηση της συμμετοχής της γεωργίας κτηνοτροφίας, της δημόσιας διοίκησης, της εκπαίδευσης και της υγείας, στην οριακή αύξηση των ξενοδοχείων – εστιατορίων και στις σημαντικές μειώσεις της συμμετοχής των κατασκευών και της μεταποίησης. Η σημαντική συρρίκνωση του δευτερογενή τομέα και της μεταποίησης ειδικότερα είναι άμεσα εμφανής καθώς στο σύνολο του καλύπτει μόλις το 15,6% της συνολικής απασχόλησης, ελαφρά υψηλότερο από το μερίδιο του πρωτογενούς (13,6%) και σημαντικά χαμηλότερα από το μερίδιο των υπηρεσιών (70,8%).

3.2.1 Μέγεθος των κλάδων και ρυθμοί μεταβολής

Στο επίπεδο των αναλυτικών κλάδων οικονομικής δραστηριότητας μια μεγαλύτερη ποικιλία καταστάσεων αναδείχτηκε, τόσο ως προς την κατεύθυνση

των μεταβολών της απασχόλησης όσο και ως προς τους ρυθμούς της. Ελάχιστοι ωστόσο κλάδοι κατόρθωσαν να διατηρήσουν την απασχόλησή τους ή τουλάχιστον να την περιορίσουν σε μικρό ποσοστό, ενώ ακόμη λιγότεροι να την αυξήσουν. Ο μεγάλος όγκος των κλάδων εμφάνισε σημαντικές μειώσεις της απασχόλησής τους, με ένα μεγάλο αριθμό από αυτούς, να εμφανίζει εξαιρετικά υψηλούς ρυθμούς, με αποτέλεσμα τη συρρίκνωση της απασχόλησης τους. Οι εξελίξεις αυτές της απασχόλησης κάλυψαν όλο το φάσμα των κλάδων ανεξάρτητα από το είδος της οικονομικής δραστηριότητας αλλά και το μέγεθος των κλάδων. Ωστόσο το μέγεθος ενός κλάδου, ως προς την απασχόλησή του, είναι ένας ιδιαίτερα σημαντικός παράγων, στη διαμόρφωση των εξελίξεων αυτών, έτσι ώστε η διερεύνησή του, να αποκτά ιδιαίτερη σημασία. Στον Πίνακα 3.2 που ακολουθεί παρουσιάζονται οι εξελίξεις στους αναλυτικούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας για το διάστημα 2008-2013 κατά μέγεθος του κλάδου και κατά ρυθμό μεταβολής της απασχόλησής του. Ως βάση για την ταξινόμηση των κλάδων, κατά μέγεθος απασχόλησης, έχουν ληφθεί τα δεδομένα του 2008. Καθώς το μέσο μέγεθος των κλάδων, σε αναλυτικό επίπεδο, ανέρχεται σε 72.450 άτομα (4.636.851/64), ως μεγάλοι κλάδοι θεωρούνται αυτοί που υπερβαίνουν το μέσο μέγεθος προσαυξημένο κατά 30,0% (94.186), ως μικροί αυτοί που υπολείπονται του μεσαίου μεγέθους κατά 30,0% (50.715) και ως μεσαίοι αυτοί που κινούνται ανάμεσα στις δύο αυτές τιμές. Με τον ίδιο τρόπο καθώς η μέση μεταβολή της απασχόλησης στο διάστημα 2008-2013 ανήλθε σε 23,8% ως κλάδοι με υψηλούς ρυθμούς μείωσης θεωρούνται αυτοί που υπερβαίνουν κατά 30,0% τη μέση μείωση (30,9%), ως κλάδοι με χαμηλούς ρυθμούς αυτοί που υπολείπονται του μέσου ρυθμού κατά 30,0% (16,7%), ενώ ως κλάδοι με μέσους ρυθμούς μείωσης αυτοί που κυμαίνονται ανάμεσα στις δύο αυτές τιμές.[99]

Με βάση το κριτήριο που χρησιμοποιήθηκε, γίνεται φανερό πως οι μεγάλοι και μεσαίοι κλάδοι είναι περιορισμένοι και συνιστούν τη μειοψηφία, ενώ οι μικροί είναι σημαντικά περισσότεροι. Πιο συγκεκριμένα στους κλάδους που εμφανίζουν μειώσεις της απασχόλησης, ένας σημαντικός αριθμός (14) εμφανίζει ρυθμούς μείωσης μεγαλύτερους από 50,0%, καταδεικνύοντας ότι στη διάρκεια της κρίσης, οι κλάδοι αυτοί έχασαν παραπάνω από τη μισή τους απασχόληση.

99. Η επιλογή της τιμής του +/- 30,0% δεν έχει καμία αιτιολογική βάση και έχει επιλεγεί αποκλειστικά για λόγους ταξινόμησης των κλάδων.

Πίνακας 3.2: Ταξινόμηση κλάδων κατά μέγεθος και ρυθμό μεταβολής της απασχόλησής τους στο διάστημα 2008-2013

P.M.A/ M. K	Μεγάλοι >94.186	Μεσαίοι 50.715 – 94.186	Μικροί < 50.715	A
Πολύ υψηλός >50,0%	41-43 Κατασκευές	13-15 Κλωστοϋφαντουργία 25 Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων	02 Δασοκομία, υλοτομία 16 Βιομηχανία ξύλου 18 Εκτυπώσεις 23 Παραγωγή άλλων μη μεταλλικών ορυκτών προϊόντων 26 Κατασκευή Η/Υ 27 Κατασκευή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού 28 Κατασκευή μηχανημάτων & ειδών εξοπλισμού 30 Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών 31-32 Κατασκευή επίπλων 68 Διαχείριση ακίνητης περιουσίας 77 Δραστηριότητες ενοικίασης & εκμίσθωσης	14
Υψηλός 30,9% - 50,0%	46 Χονδρικό εμπόριο	71 Αρχιτεκτονικές, τεχνικές δραστηριότητες και δραστηριότητες μηχανικών 96 Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών	05-09 Ορυχεία – Λατομεία 17 Χαρτοποιία 20 Παραγωγή χημικών προϊόντων 36 Ύδρευση Αποθήκευση & υποστηρικτικές προς τη μεταφορά δραστηριότητες 59-60 Παραγωγή κινημ/φικών ταινιών 73 Διαφήμιση & έρευνα αγοράς 79 Δραστηριότητες ταξιδιωτικών πρακτορείων, γραφείων 93 Αθλητικές δραστηριότητες, διασκέδαση, ψυχαγωγία 95 Επισκευή Η/Υ	13
Μεσαίος -16,6% -30,9%	45 Χονδρικό & λιανικό εμπόριο 47 Λιανικό εμπόριο 55-56 Ξενοδοχεία – Εστιατόρια	64 Τράπεζες 97-98 Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών	19 Παραγωγή προϊόντων πετρελαίου 21 Παραγωγή φαρμακευτικών προϊόντων 22 Κατασκευή προϊόντων από ελαστικό (καουτσούκ) και πλαστικά 29 Κατασκευή μηχανοκίνητων οχημάτων 35 Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου Πλωτές μεταφορές 53 Ταχυδρομικές δραστηριότητες 66 Άλλες χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες 72 Επιστημονική έρευνα & ανάπτυξη 80-82 Λοιπές διοικητικές & υποστηρικτικές δραστηριότητες Δραστηριότητες βοήθειας κατ΄ οίκον & κοινωνικής μέριμνας 90-92 Τέχνες, διασκέδαση, βιβλιοθήκες, μουσεία & λοιπές πολιτιστικές δραστηριότητες 99 Δραστηριότητες εξωδαφικών οργανισμών & φορέων	18

P.M.A/ M. K	Μεγάλοι >94.186	Μεσαίοι 50.715 – 94.186	Μικροί < 50.715	Α
Χαμηλός <-16,6%	01 Γεωργία - Κτηνοτροφία 10-12 Βιομηχανία τροφίμων, ποτών 49 Χερσαίες μεταφορές 69-70 Νομικές, λογιστικές δραστηριότητες & παροχή συμβουλών διαχείρισης 84 Δημόσια διοίκηση, άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση 85 Εκπαίδευση 86 Υγεία	61 Τηλεπικοινωνίες	03 Αλιεία, υδατοκαλλιέργεια 24 Παραγωγή βασικών μετάλλων 33 Επισκευή, εγκατάσταση μηχανημάτων & εξοπλισμού 37-39 Επεξεργασία , διάθεση λυμάτων, αποβλήτων 51 Αεροπορικές μεταφορές	13
Θετικός			58 Εκδοτικές δραστηριότητες 62-63 Δραστηριότητες τεχνολογίας της πληροφορίας & ενημέρωσης 65 Ασφαλιστικά, συνταξιοδοτικά ταμεία 74-75 Άλλες επαγγελματικές, επιστημονικές & τεχνικές δραστηριότητες. 78 Δραστηριότητες απασχόλησης 94 Δραστηριότητες οργανώσεων	6
Σύνολο	12	7	45	64

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Ε.Ε.Δ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

Ένας μόνο μεγάλος κλάδος, οι κατασκευές, και δύο μεσαίοι (13-15 κλωστοϋφαντουργία και 25 κατασκευή μεταλλικών προϊόντων) εντοπίζονται ανάμεσά τους.

Ειδική σημασία ασφαλώς αποκτούν οι κατασκευές όχι μόνο λόγω του υψηλού ρυθμού μείωσης της απασχόλησης του (58,8%), αλλά για το γεγονός ότι ο κλάδος εμφανίζει υψηλές οριζόντιες και κάθετες διασυνδέσεις, γεγονός με επιπτώσεις σε ένα άλλο αριθμό κλάδων, που συνδέονται με αυτόν.[100] Πολύ υψηλούς ρυθμούς μείωσης της απασχόλησής τους εμφανίζουν επί πλέον 11 μικροί σε μέγεθος κλάδοι, που στη μεγάλη τους πλειονότητα αφορούν στη μεταποίηση. Με βάση τα παραπάνω γίνεται άμεσα φανερό ότι οι ιδιαίτερα υψηλοί ρυθμοί μεί-

100. Για τις οριζόντιες και κάθετες διασυνδέσεις των κλάδων οικονομικής δραστηριότητας στην Ελλάδα σε μια προγενέστερη χρονική περίοδο βλέπε στις εργασίες των Σκούντζου (2007) και Λίβα κ.ά. (2007).

ωσης της απασχόλησης εμφανίζονται στις κατασκευές, σε κλάδους της μεταποίησης και σε δύο μόνο κλάδους των υπηρεσιών.

Υψηλούς ρυθμούς μείωσης, που κυμαίνονται μεταξύ του -30,9 και του -50,0%, εμφάνισε ένας αριθμός 13 των κλάδων. Και εδώ ένας μόνο μεγάλος (46 χονδρικό εμπόριο) και δύο μεσαίοι (71 αρχιτεκτονικές, τεχνικές δραστηριότητες και δραστηριότητες μηχανικών και 96 άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών) κλάδοι εντοπίζονται. Οι τελευταίοι είναι κλάδοι με ισχυρή παρουσία αυτοαπασχολούμενων, που αν και είναι περισσότερο ανθεκτικοί στις πιέσεις της οικονομικής κρίσης[101] ωστόσο δεν κατορθώνουν να περιορίσουν τις σημαντικές απώλειες της απασχόλησής τους. Η μεγάλη πλειονότητα των κλάδων με υψηλούς ρυθμούς μείωσης της απασχόλησης, είναι μικροί, που κατανέμονται περίπου ισόποσα στο δευτερογενή και τριτογενή τομέα της οικονομίας.

Μεσαίους ρυθμούς μείωσης της απασχόλησης εμφάνισε ένας μεγάλος αριθμός 18 κλάδων. Ανάμεσα τους συγκαταλέγονται τρεις από τους μεγαλύτερους κλάδους της ελληνικής οικονομίας (χονδρικό εμπόριο, λιανικό εμπόριο και ξενοδοχεία και εστιατόρια) και δύο μεσαίοι κλάδοι (τράπεζες, ασφάλειες και νοικοκυριά ως εργοδότες). Με εξαίρεση το ξενοδοχεία – εστιατόρια, πρόκειται για κλάδους που εντάσσονται στο εγχώριο και μη ανταγωνιστικό τμήμα της ελληνικής οικονομίας, γεγονός που αναμένεται να συνδέεται τόσο με ύπαρξη χαμηλής παραγωγικότητας όσο όμως και με υψηλή εξάρτηση από την εγχώρια ζήτηση. Μεσαίους ρυθμούς μείωσης εμφάνισαν και 13 μικροί κλάδοι, η πλειονότητα των οποίων αφορά σε κλάδους υπηρεσιών, που απευθύνονται τόσο προς τους παραγωγούς όσο και προς τους καταναλωτές, ενώ οι κλάδοι της μεταποίησης που εντάσσονται στην ομάδα αυτή συνιστούν κλάδους εντάσεως κεφαλαίου.

Χαμηλούς σχετικά ρυθμούς μείωσης της απασχόλησής τους εμφάνισαν 13 άλλοι κλάδοι. Η πλειονότητά τους αφορά σε μεγάλους κλάδους (01 γεωργία – κτηνοτροφία, 10-12 βιομηχανία τροφίμων, ποτών, 49 χερσαίες μεταφορές, 69-70 νομικές, λογιστικές δραστηριότητες & παροχή συμβουλών διαχείρισης, 84 δημόσια διοίκηση, 85 εκπαίδευση, 86 υγεία), εκ των οποίων, γεωργία – κτηνοτροφία και βιομηχανία τροφίμων, αναμένεται να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο στην

101. Οι μισθωτοί στην περίοδο της κρίσης (2008-2013) μειώνονται με ρυθμό που ανέρχεται σε 26,3% έναντι του 6,5% του αντίστοιχου των αυτοαπασχολούμενων (Πίνακες Παραρτήματος Π.3.2).

προσπάθεια ανάδειξης του νέου αναπτυξιακού προτύπου της χώρας. Η δημόσια διοίκηση συνιστά κλάδο αποκλειστικά δημόσιας απασχόλησης, ενώ εκπαίδευση και υγεία, κλάδους με υψηλά μερίδιά της, γεγονός που υποδηλώνει ότι οι μειώσεις της απασχόλησης τους συνδέονται περισσότερο με συνταξιοδότηση και μη ανανέωση της απασχόλησης (αναπληρωτές και ωρομίσθιοι εκπαιδευτικοί) και λιγότερο με απολύσεις ανθρώπινου δυναμικού. Τηλεπικοινωνίες (61), συνιστούν το μοναδικό μεσαίο κλάδο με χαμηλούς ρυθμούς μείωσης, ενώ την ομάδα αυτή ολοκληρώνουν άλλοι πέντε μικροί κλάδοι, που προέρχονται και από τους τρεις παραγωγικούς τομείς της οικονομίας.

Τέλος έξι κλάδοι εμφάνισαν αυξήσεις της απασχόλησης τους. Στο σύνολό τους είναι μικροί κλάδοι (58 εκδοτικές δραστηριότητες, 62-63 δραστηριότητες τεχνολογίας της πληροφορίας & ενημέρωσης, 65 ασφαλιστικά, συνταξιοδοτικά ταμεία, 74-75 άλλες επαγγελματικές, επιστημονικές & τεχνικές δραστηριότητες, 78 δραστηριότητες απασχόλησης, 94 δραστηριότητες οργανώσεων), που εντοπίζονται αποκλειστικά στο χώρο των υπηρεσιών. Στους πέντε από τους έξι αυτούς κλάδους, οι ρυθμοί αύξησης της απασχόλησης είναι υψηλοί (κινούνται πάνω από το 30,0%), αναδεικνύοντας ένα ιδιαίτερο δυναμισμό και μόνο ο κλάδος (74-75) των άλλων επαγγελματικών, επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων εμφάνισε χαμηλό ρυθμό (7,4%) αύξησης της απασχόλησης.[102] Αξίζει να επισημανθεί ότι το σύνολο των κλάδων αυτών διαθέτουν ανθρώπινο δυναμικό με σχετικά υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο,[103] που βελτιώνεται περαιτέρω κατά τη διάρκεια της κρίσης,[104] γεγονός που ενδέχεται να υποδηλώνει και θέσεις εργασίας με σχετικά καλύτερες συνθήκες απασχόλησης και δυνατότητες δημιουργίας καριέρας. Ωστόσο στο σύνολό τους οι κλάδοι αυτοί δημιουργούν ένα εξαιρετικά

102. Πρέπει ωστόσο να επισημανθεί ότι στις περιπτώσεις των ιδιαίτερα μικρών κλάδων οι ρυθμοί μεταβολής της απασχόλησής τους, θα πρέπει να γίνονται αποδεκτοί με ιδιαίτερες επιφυλάξεις και να θεωρούνται περισσότερο ενδείξεις παρά πραγματικές εξελίξεις.

103. Όλοι οι κλάδοι εμφανίζουν το 2008 απασχολούμενους με ποσοστά αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης που κυμαίνονται μεταξύ του 37,6% (78 δραστηριότητες απασχόλησης) και 64,1% (62-63 δραστηριότητες της τεχνολογίας της πληροφορίας και ενημέρωσης), υψηλότερα από 32,6% που συνιστά το μέσο μερίδιο για τη χώρα.

104. Εξαίρεση αποτελεί ο κλάδος (78) των δραστηριοτήτων απασχόλησης, που μειώνει το ποσοστό αποφοίτων του κατά 12,6%.

Διάγραμμα 3.3: Διασπορά κλάδων κατά μέγεθος απασχόλησης και ρυθμό μεταβολής της 2008-2013

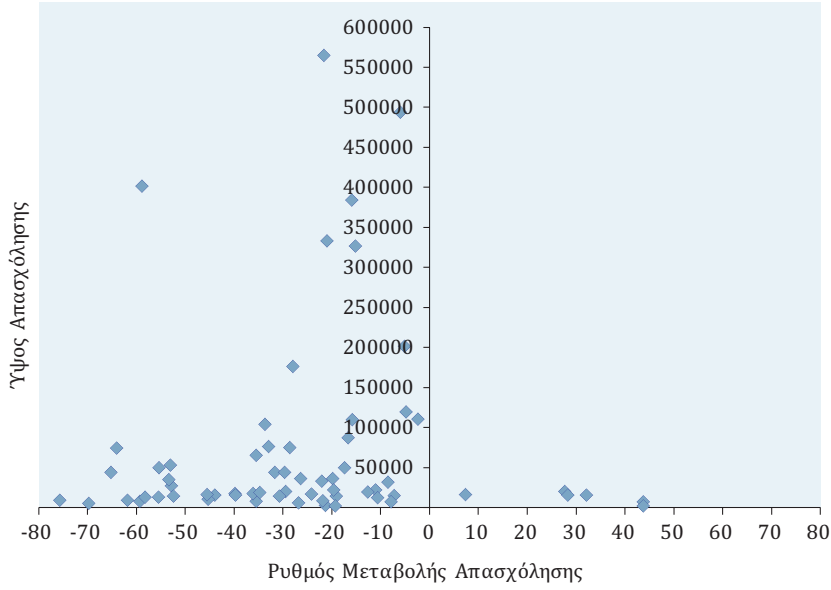

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Ε.Ε.Δ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

χαμηλό αριθμό νέων θέσεων εργασίας (20.096), γεγονός που περιορίζει ελάχιστα τις συνολικές απώλειες των θέσεων εργασίας.[105]

Με βάση το μέγεθος και το ρυθμό μεταβολής της απασχόλησης, διαπιστώνεται ότι η πλειονότητα των μεγάλων σε μέγεθος απασχόλησης κλάδων εμφάνισαν σχετικά χαμηλούς ρυθμούς μείωσης, ενώ κατασκευές και λιανικό εμπόριο πολύ υψηλούς και υψηλούς αντίστοιχα. Οι μεσαίοι κλάδοι, αριθμητικά λιγότεροι, κατανεμήθηκαν περίπου ισομερώς ανάμεσα σε αυτούς με πολύ υψηλούς, υψηλούς και μεσαίους ρυθμούς μείωσης. Οι μικροί, που αφορούν και στη μεγάλη πλειονότητα των κλάδων κατανεμήθηκαν περίπου ισομερώς ανάμεσα σε αυτούς που εμφάνισαν πολύ υψηλούς και υψηλούς ρυθμούς μείωσης και αυτούς που εμφάνισαν μεσαίους και χαμηλούς ρυθμούς μείωσης της απασχόλησής τους. Αυξήσεις

105. Στο σχετικό ισοζύγιο των θέσεων εργασίας που δημιουργούνται προς τις θέσεις εργασίας που χάνονται, οι θέσεις που δημιουργούνται καλύπτουν μόλις το 1,9% αυτών που χάνονται (Πίνακας Παραρτήματος Π.3.1).

της απασχόλησής τους δεν εμφάνισε κανένας μεγάλος και μεσαίος κλάδος, αλλά μόνο ένας περιορισμένος αριθμός μικρών κλάδων (διάγραμμα 3.3). Ως προς τη φύση των οικονομικών δραστηριοτήτων, υψηλότερους ρυθμούς μείωσης σε γενικές γραμμές εμφάνισαν οι κλάδοι του δευτερογενούς τομέα και της μεταποίησης ειδικότερα, ενώ αυξήσεις της απασχόλησης αποκλειστικά μικροί σε μέγεθος κλάδοι των υπηρεσιών.

3.2.2 Η διάρθρωση της απασχόλησης στους κλάδους

Οι μεταβολές αυτές οδήγησαν σε σημαντικές διαφοροποιήσεις της διάρθρωσης της απασχόλησης στους κλάδους. Ο πρωτογενής τομέας (Πίνακας 3.3) αύξησε τη συμμετοχή του στη συνολική απασχόληση, γεγονός που οφείλεται κυρίως στην αύξηση της συμμετοχής της γεωργίας – κτηνοτροφίας και στην οριακή αύξηση της αλιείας.

Πίνακας 3.3: Διάρθρωση απασχόλησης κλάδων πρωτογενούς τομέα

Α. Γεωργία, Δασοκομία και Αλιεία	**2008**	**2013**
01 Γεωργία - κτηνοτροφία	10,6	13,1
02 Δασοκομία και υλοτομία	0,2	0,1
03 Αλιεία και υδατοκαλλιέργεια	0,3	0,4
Σύνολο	11,1	13,6

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Ε.Ε.Δ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

Στους κλάδους του δευτερογενούς τομέα (Πίνακας 3.4), οι διαφοροποιήσεις είναι πιο σημαντικές, με τη μεγάλη μείωση των κατασκευών και της μεταποίησης να κυριαρχούν. Στους αναλυτικούς κλάδους της μεταποίησης, που η συμμετοχή τους είναι ιδιαίτερα περιορισμένη, αύξηση παρουσίασαν μόνο η βιομηχανία τροφίμων και η παραγωγή βασικών μετάλλων, γεγονός που ωστόσο οφείλεται στο χαμηλότερο ρυθμό μείωσης της απασχόλησής τους συγκριτικά με τη μέση μείωση της απασχόλησης στη χώρα. Όλοι οι άλλοι κλάδοι εμφάνισαν μείωση της συμμετοχής τους με πιο σημαντικές αυτές στους κλάδους της κλωστοϋφαντουργίας, των εκτυπώσεων, των μεταλλικών προϊόντων και της κατασκευής επίπλων. Στους κλάδους του τριτογενούς τομέα (πίνακας 3.5) οι διαφοροποιήσεις της διάρθρωσης της απασχόλησης είναι πιο ήπιες. Η πλειονότητα των κλάδων είτε εμφάνισε την ίδια συμμετοχή, υποδηλώνοντας ότι σε γενικές γραμμές μειώθηκαν με παρεμφερές για το σύνολο της απασχόλησης ρυθμό, είτε εμφάνισαν αυξήσεις της συμμετοχής τους, γεγονός που οφείλεται αφ' ενός μεν στους χαμηλότερους

Πίνακας 3.4: Διάρθρωση απασχόλησης κλάδων δευτερογενούς τομέα

ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ	2008	2013
Β. Ορυχεία και Λατομεία	0,4	0,3
05-09 Ορυχεία-Λατομεία	0,4	0,3
Γ. Μεταποίηση	11,8	9,2
10-12 Βιομηχανία τροφίμων, ποτών & καπνού	2,6	3,2
13-15 Κλωστοϋφαντουργία, ένδυση, δερμάτινα είδη	1,6	0,8
16 Βιομηχανία ξύλου κ.α.	0,6	0,4
17 Χαρτοποιία & κατασκευή χάρτινων προϊόντων	0,2	0,1
18 Εκτυπώσεις	0,9	0,4
19 Παραγωγή οπτάνθρακα & προϊόντων διύλισης πετρελαίου	0,1	0,1
20 Παραγωγή χημικών ουσιών & προϊόντων	0,3	0,2
21 Παραγωγή βασικών φαρμακευτικών προϊόντων	0,4	0,4
22 Κατασκευή προϊόντων από ελαστικό (καουτσούκ) κ.α.	0,3	0,3
23 Παραγωγή άλλων μη μεταλλικών ορυκτών προϊόντων	0,8	0,5
24 Παραγωγή βασικών μετάλλων	0,5	0,6
25 Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων	1,1	0,7
26 Κατασκευή Η/Υ ηλεκτρονικών & οπτικών προϊόντων	0,1	0,0
27 Κατασκευή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού	0,3	0,2
28 Κατασκευή μηχανημάτων & ειδών εξοπλισμού	0,3	0,2
29 Κατασκευή μηχανοκίνητων οχημάτων	0,1	0,1
30 Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	0,3	0,1
31-32 Κατασκευή επίπλων κ.α.	1,1	0,6
33 Επισκευή και εγκατάσταση μηχανημάτων & εξοπλισμού	0,3	0,3
Δ. Ηλεκτρισμός, Φυσικό Αέριο, Ατμός	0,8	0,8
35 Ηλεκτρισμός, φυσικό αέριο, ατμός	0,8	0,8
Ε. Ύδρευση, Διαχείριση Λυμάτων, Αποβλήτων	0,7	0,6
36 Συλλογή, επεξεργασία & παροχή νερού	0,2	0,2
37-39 Συλλογή, επεξεργασία λυμάτων, αποβλήτων	0,4	0,5
Στ. Κατασκευές	8,7	4,7
41-43 Κατασκευές	8,7	4,7
Σύνολο	22,4	15,6

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Ε.Ε.Δ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

ρυθμούς μείωσης της απασχόλησής τους, συγκριτικά με τη μέση μείωση της απασχόλησης, είτε καθαρές αυξήσεις της απασχόλησης.

Πίνακας 3.5: Διάρθρωση απασχόλησης κλάδων τριτογενούς τομέα

ΤΡΙΤΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ	2008	2013
Ζ. Χονδρικό και Λιανικό Εμπόριο. Επισκευή Μηχανοκίνητων	18,2	18,1
45 Χονδρικό & λιανικό εμπόριο & επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων	2,2	2,0
46 Χονδρικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκινήτων οχημάτων	3,8	3,6
47 Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων	12,2	12,5
Η. Μεταφορά και Αποθήκευση	4,7	4,9
49 Χερσαίες μεταφορές & μεταφορές μέσω αγωγών	2,4	2,6
50 Πλωτές μεταφορές	0,8	0,8
51 Αεροπορικές μεταφορές	0,2	0,2
52 Αποθήκευση & υποστηρικτικές προς τη μεταφορά δραστηριότητες	1,0	0,9
53 Ταχυδρομικές και ταχυμεταφορικές δραστηριότητες	0,4	0,4
Θ. Ξενοδοχεία – Εστιατόρια	7,2	7,5
55-56 Ξενοδοχεία – Εστιατόρια	7,2	7,5
Ι. Ενημέρωση και Επικοινωνία	1,7	2,2
58 Εκδοτικές δραστηριότητες	0,2	0,3
59-60 Παραγωγή κινηματογραφικών ταινιών, βίντεο κ.α.	0,4	0,3
61 Τηλεπικοινωνίες	0,7	0,8
62-63 Δραστηριότητες της τεχνολογίας της πληροφορίας και ενημέρωσης	0,4	0,7
Κ. Χρηματοπιστωτικές και Ασφαλιστικές Δραστηριότητες	2,7	3,1
64 Τράπεζες – Ασφάλειες	1,9	2,1
65 Ασφαλιστικά, αντασφαλιστικά & συνταξιοδοτικά ταμεία	0,3	0,6
66 Άλλες χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες	0,5	0,5
Λ. Διαχείριση Ακίνητης Περιουσίας	0,2	0,1
68 Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	0,2	0,1
Μ. Επαγγελματικές, Επιστημονικές και Τεχνικές Δραστηριότητες	4,9	5,5
69-70 Νομικές , λογιστικές & δραστηριότητες παροχής συμβουλών διαχείρισης	2,4	3,1
71 Αρχιτεκτονικές, τεχνικές & δραστηριότητες μηχανικών	1,6	1,4
72 Επιστημονική έρευνα & ανάπτυξη	0,2	0,2
73 Διαφήμιση και έρευνα αγοράς	0,3	0,3
74-75 Άλλες επαγγελματικές, επιστημονικές & τεχνικές δραστηριότητες	0,4	0,5
Ν. Διοικητικές και Υποστηρικτικές Δραστηριότητες	1,7	1,7
77 Δραστηριότητες ενοικίασης και εκμίσθωσης	0,2	0,1
78 Δραστηριότητες απασχόλησης	0,0	0,1
79 Δραστηριότητες ταξιδιωτικών πρακτορείων, γραφείων	0,4	0,3
80-82 Λοιπές διοικητικές & υποστηρικτικές δραστηριότητες	1,1	1,2
Ξ. Δημόσια Διοίκηση και Άμυνα. Υποχρεωτική Κοινωνική Ασφάλιση	8,3	9,1
84 Δημόσια διοίκηση & άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	8,3	9,1
Ο. Εκπαίδευση	7,0	7,8
85 Εκπαίδευση	7,0	7,8

ΤΡΙΤΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ	2008	2013
Π. Υγεια Και Κοινωνικη Μεριμνα	5,1	6,1
86 Δραστηριότητες άσκησης ιατρικών και οδοντιατρικών επαγγελμάτων	4,4	5,4
87-88 Δραστηριότητες βοήθειας κατ΄ οίκον	0,7	0,7
Ρ. Τέχνες, Διασκέδαση και Ψυχαγωγία	1,3	1,1
90-92 Τέχνες, διασκέδαση, δραστηριότητες βιβλιοθηκών, κ.α.	1,0	0,9
93 Αθλητικές δραστηριότητες, διασκέδασης, ψυχαγωγία	0,3	0,3
Σ. Άλλες Δραστηριότητες Παροχής Υπηρεσιών	2,1	2,0
94 Δραστηριότητες οργανώσεων	0,3	0,6
95 Επισκευή Η/Υ & ειδών ατομικής η οικιακής χρήσεως	0,3	0,2
96 Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών	1,4	1,2
Τ. Δραστηριότητες Νοικοκυριών ως Εργοδοτών	1,6	1,5
97-98 Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών οικιακού προσωπικού	1,6	1,5
Σύνολο	66,5	70,8

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Ε.Ε.Δ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

Οι πιο σημαντικές διαφοροποιήσεις, με αύξηση της συμμετοχής των κλάδων, παρουσιάσθηκαν στην υγεία, στη δημόσια διοίκηση και στην εκπαίδευση, κλάδοι μεγάλοι ως προς το μέγεθος της απασχόλησής τους στους οποίους κυριαρχεί η δημόσια απασχόληση.

3.2.3 Οι διακυμάνσεις της απασχόλησης

Ανεξάρτητα ωστόσο από το τελικό αποτέλεσμα στην απασχόληση των κλάδων ιδιαίτερο ενδιαφέρον, σε αρκετές περιπτώσεις, παρουσιάζουν οι διακυμάνσεις της απασχόλησης. Στο επίπεδο των αναλυτικών κλάδων οι διακυμάνσεις αυτές, που υποδηλώνουν διαχρονικές αυξήσεις και μειώσεις της απασχόλησης, έχουν τη δική τους σημασία, αναδεικνύοντας την ιδιαιτερότητα των οικονομικών δραστηριοτήτων και τις συνέπειές της στην απασχόληση. Σε ένα μεγάλο αριθμό κλάδων η μείωση της απασχόλησης είναι διαρκής και συνεχιζόμενη. Μία τάση διαρκούς μείωσης της απασχόλησης κυριαρχεί. Σε ένα άλλο αριθμό όμως οι διακυμάνσεις της απασχόλησης είναι έντονες, και οι (προσωρινές) αυξήσεις της απασχόλησης, που ενσωματώνονται σ' αυτές, δημιουργούν, έστω και σε περιορισμένη κλίμακα, ευκαιρίες απασχόλησης στα άτομα, διακόπτοντας τα συνεχιζόμενα, και σε πολλές περιπτώσεις μεγάλα χρονικά διαστήματα της ανεργίας. Αλλά ακόμη και αυτή η ευκαιριακή πολλές φορές ένταξη των ατόμων στην απασχόληση ενδέχεται να επιφέρει θετικές επιδράσεις. Πέραν αυτών που συνδέονται με την απόκτηση εισοδήματος ψυχολογικοί και "τεχνικοί" παράγοντες αναμέ-

Διάγραμμα 3.4: Διακυμάνσεις απασχόλησης κλάδων με τελική μείωση της απασχόλησής τους (2008-2013)

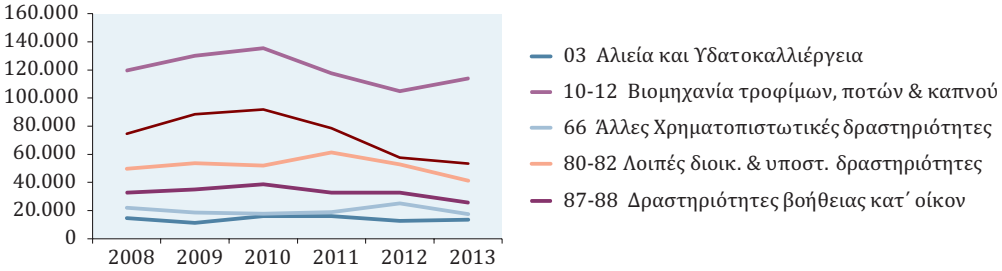

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Ε.Ε.Δ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

Διάγραμμα 3.5: Διακυμάνσεις απασχόλησης κλάδων με τελική αύξηση της απασχόλησής τους (2008-2013)

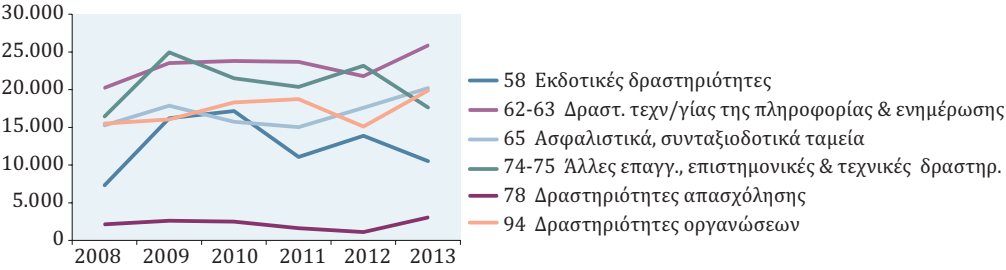

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Ε.Ε.Δ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

νεται να αναδεικνύονται ιδιαίτερα σημαντικοί. Η ευκαιριακή αυτή απασχόληση απομακρύνει τα άτομα από τη μακροχρόνια ανεργία, κατάσταση που πέραν των ψυχολογικών της συνεπειών, επιφέρει, πολλές φορές, απώλεια δεξιοτήτων και μετατροπή της κυκλικής ανεργίας σε διαρθρωτική. [106]

106. Για τις αλληλοεπιδράσεις της κυκλικής με τη διαρθρωτική ανεργία υπάρχει μια εκτεταμένη συζήτηση. Ο ενδιαφερόμενος μπορεί καταρχάς να δει στο Δεδουσόπουλο (2000) και για πιο πρόσφατες θεωρήσεις στους Diamond (2013) και Levine (2013). Οι τελευταίοι συγγραφείς διερευνώντας τις σχέσεις κυκλικής και διαρθρωτικής ανεργίας στις ΗΠΑ σε περιόδους ύφεσης της οικονομίας υποστηρίζουν ότι ανεξάρτητα από την ισχυρή ή λιγότερο ισχυρή τάση αύξησης της διαρθρωτικής ανεργίας, η κυκλική ανεργία είναι πάντα παρούσα, ενώ ταυτόχρονα εκτιμούν, μέσα από την επισκόπηση σχετικών μελετών ότι, για την περίοδο 2007-2012 η διαρθρωτική κάλυπτε μερίδια που κυμαίνονταν από 20,0% έως 35,0% της συνολικής ανεργίας, με το υπόλοιπο και μεγαλύτερο τμήμα της να συνιστά κυκλική ανεργία.

Σε κάποιους κλάδους η δυναμική του πριν την κρίση χρονικού διαστήματος φαίνεται να συνεχίζεται τα πρώτα χρόνια της κρίσης και οι κλάδοι αυτοί να αυξάνουν, έστω και με χαμηλούς ρυθμούς, την απασχόλησή τους. Ειδικότερα για το πρώτο χρόνο της κρίσης (2008-2009), ένας σημαντικός αριθμός κλάδων (01 γεωργία – κτηνοτροφία, 10-12 βιομηχανία τροφίμων και ποτών, 16 βιομηχανία ξύλου, 17 χαρτοποιία, 19 παραγωγή προϊόντων πετρελαίου, 31-32 βιομηχανία επίπλων, 49 χερσαίες μεταφορές, 65 ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία, 73 διαφήμιση, έρευνα αγοράς, 85 εκπαίδευση) εμφανίζει αυξημένη απασχόληση (Πίνακας Παραρτήματος Π.3.1), κατάσταση που μεταβάλλεται με έντονους σε πολλές περιπτώσεις ρυθμούς, στο επόμενο χρονικό διάστημα. Στις περιπτώσεις αυτές οι πολιτικές αποθησαύρισης της απασχόλησης που υιοθετούν επιχειρήσεις και εργοδότες γίνονται άμεσα φανερές. Στα Διαγράμματα 3.3 και 3.4 που ακολουθούν εμφανίζονται οι κλάδοι με τις εντονότερες διακυμάνσεις, που άλλοτε έχουν οδηγήσει σε μείωση της απασχόλησης στο τέλος της περιόδου (Διάγραμμα 3.4) και άλλοτε σε αύξηση (Διάγραμμα 3.5).

Από τους κλάδους με μείωση της απασχόλησης και έντονες διακυμάνσεις ιδιαίτερη σημασία ασφαλώς εμφανίζει ο κλάδος των τροφίμων και ποτών, τόσο γιατί συνιστά ένα από τους μεγαλύτερους σε απασχόληση κλάδους της ελληνικής οικονομίας, όσο και γιατί διαμορφώνει ένα σύνδεσμο ανάμεσα στον πρωτογενή και δευτερογενή τομέα της οικονομίας. Οι διακυμάνσεις της απασχόλησης του κλάδου είναι συνυφασμένες τόσο με τις εξελίξεις στο πεδίο της ζήτησης των προϊόντων που παράγει ο κλάδος όσο όμως και με τις συνθήκες παραγωγής. Με εξαίρεση τον κλάδο της αλιείας, όλοι οι άλλοι κλάδοι με έντονες διακυμάνσεις της απασχόλησής τους, είναι κλάδοι του τριτογενούς τομέα, που παρέχουν υπηρεσίες τόσο προς τους παραγωγούς (66 άλλες χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες, 80-82 λοιπές διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες) όσο και προς τους τελικούς καταναλωτές (87-88 δραστηριότητες βοήθεια κατ' οίκον, 97-98 δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών). Είναι κλάδοι που εντάσσονται στο εγχώριο και μη ανταγωνιστικό τμήμα της ελληνικής οικονομίας και οι εξελίξεις στην απασχόλησή τους συνδέονται σε μεγάλο βαθμό με την εγχώρια ζήτηση.

Στους κλάδους που εμφάνισαν αύξηση της συνολικής τους απασχόλησης (διάγραμμα 3.5) τις εντονότερες διακυμάνσεις εμφάνισαν οι κλάδοι των (58) εκδοτικών δραστηριοτήτων και (74-75) των άλλων επαγγελματικών, επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων, ενώ τις ηπιότερες ο κλάδος (94) των δραστηρι-

οτήτων οργανώσεων, που συνιστά και ένα ιδιαίτερα περιορισμένο ως προς την απασχόληση κλάδο. Και στην περίπτωση αυτή η δυναμική του πριν την κρίση χρονικού διαστήματος φαίνεται να υπάρχει καθώς το σύνολο σχεδόν των κλάδων εμφάνισαν σημαντικές ή λιγότερο σημαντικές αυξήσεις της απασχόλησής του στο πρώτο χρόνο και μεγαλύτερες ή μικρότερες διακυμάνσεις στη συνέχεια. Με δεδομένο ότι το σύνολο των κλάδων αυτών προέρχεται από τις υπηρεσίες, ενισχύει τις διαπιστώσεις αναφορικά με τη μεγαλύτερη ανθεκτικότητα των υπηρεσιών στις πιέσεις της οικονομικής κρίσης.

Στο μέτρο και στο βαθμό που διαρκής στόχος των πολιτικών απασχόλησης είναι η μείωση της ανεργίας μέσα από τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, οι διακυμάνσεις της απασχόλησης στους κλάδους, που έστω και μερικώς υποδηλώνουν την ύπαρξη μιας προσωρινής δυναμικής πρέπει να λαμβάνονται υπόψη με τρόπους ώστε η δυναμική αυτή να ενισχύεται. Η ενίσχυση αυτής δυναμικής και η αξιοποίηση των ευκαιριών που διαμορφώνονται, σε συνδυασμό με τη προσπάθεια δημιουργίας θέσεων εργασίας σε κλάδους με υψηλή παραγωγικότητα αναμένεται να είναι πολλαπλά επωφελής για την οικονομία.

3.3 Μεταβολές στις ώρες απασχόλησης

Μία διαφορετική διάσταση των εξελίξεων της απασχόλησης αναδεικνύεται μέσα από τη διερεύνηση των εξελίξεων στις ώρες απασχόλησης. Η διερεύνηση αυτή φωτίζει όψεις των εξελίξεων που δεν μπορεί να αναδειχθούν μέσα από τη διερεύνηση του αριθμού των απασχολουμένων. Η τελευταία αδυνατεί να λάβει υπόψη εξελίξεις και μεταβολές που αφορούν τόσο στην εκ περιτροπής όσο και στη μερική απασχόληση, μορφές που στην περίοδο της κρίσης αυξάνουν τη συμμετοχή τους στη συνολική απασχόληση. Έτσι οι εκτιμήσεις των ωρών απασχόλησης φαίνεται να κινούνται εγγύτερα στην πραγματικότητα αναδεικνύοντας με πιο εύγλωττο τρόπο τη συμμετοχή του συντελεστή εργασία στην παραγωγική διαδικασία.

Στο σύνολο της ελληνικής οικονομίας στο διάστημα της κρίσης (2008-2013) οι εβδομαδιαίες ώρες απασχόλησης μειώθηκαν κατά 23,2% (Πίνακας Παραρτήματος Π.3.3), ποσοστό ελαφρά χαμηλότερο από το αντίστοιχο του αριθμού των απασχολουμένων (23,8%). Και τούτο μάλιστα συνέβη σε μία περίοδο που παρατηρήθηκε τόσο η επέκταση της εκ περιτροπής απασχόληση, όσο και η επέ-

Διάγραμμα 3.6: Ρυθμός μείωσης απασχολουμένων και ωρών απασχόλησης στους γενικούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας 2008-2013

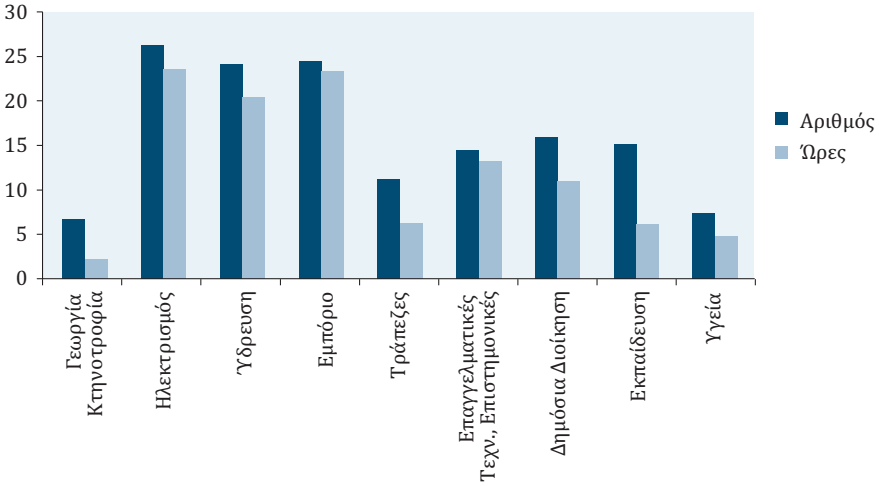

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Ε.Ε.Δ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

κταση της μερικής απασχόλησης,[107] μορφές που κάνουν χρήση λιγότερων ωρών απασχόλησης. Τούτο σημαίνει ότι οι απασχολούμενοι το 2013 εργάζονται, κατά μέσο όρο, περισσότερες ώρες συγκριτικά με το 2008.[108] Ωστόσο η αύξηση αυτή των (εβδομαδιαίων) ωρών απασχόλησης δεν παρατηρήθηκε σε ολόκληρο το φάσμα των οικονομικών δραστηριοτήτων. Στην πλειονότητα των γενικών κλάδων της οικονομίας, ο ρυθμός μείωσης των ωρών απασχόλησης ήταν χαμηλότερος από το ρυθμό μείωσης του αριθμού των απασχολουμένων, γεγονός που οδήγησε στην αύξηση των ωρών απασχόλησης ανά απασχολούμενο (Πίνακες Παραρτήματος Π.3.1, Π.3.3). Στο Διάγραμμα 3.6 εμφανίζονται οι κλάδοι με τις σημαντικότερες διαφορές.

Ένας μικρότερος αριθμός κλάδων, κινούμενος προς την αντίθετη κατεύθυνση, εμφάνισε υψηλότερη μείωση των ωρών απασχόλησης συγκριτικά με τον αριθμό των απασχολουμένων, γεγονός που σηματοδότησε τη μείωση των μέσων εβδομαδιαίων ωρών απασχόλησης.

107. Για την πρώτη βλέπε στις τελευταίες ετήσιες εκθέσεις του ΙΝΕ, ενώ για τη δεύτερη στο αμέσως επόμενο κεφάλαιο της μελέτης.

108. Η αύξηση αυτή των ωρών απασχόλησης προστίθενται στις ήδη περισσότερες ώρες που απασχολούνται οι Έλληνες εργαζόμενοι συγκριτικά με τους ομόλογους του πολλών χωρών της ευρωπαϊκής ένωσης.

Οι πιο έντονες διαφορές στους ρυθμούς μείωσης του αριθμού των απασχολουμένων και των ωρών απασχόλησης, που σηματοδοτούν και μεγαλύτερες κατά μέσο όρο αυξήσεις στις εβδομαδιαίες ώρες απασχόλησης, εμφανίζονται στους κλάδους της γεωργίας κτηνοτροφίας (-6,7% έναντι -2,1%), του ηλεκτρισμού (-26,3% έναντι -23,5%), της ύδρευσης (-24,1% έναντι -20,4%), των τραπεζών (-11,2% έναντι -6,2%), της δημόσιας διοίκησης (-15,9% έναντι -10,9%), της εκπαίδευσης (-15,1% έναντι -6,1%),[109] και της υγείας (-7,4% έναντι -4,8%). Πιο περιορισμένες διαφορές εντοπίσθηκαν στο εμπόριο (-24,4% έναντι –23,3%) και στις επαγγελματικές, τεχνικές και επιστημονικές δραστηριότητες (-14,4% έναντι -13,2%). Στον κλάδο μάλιστα της ενημέρωσης και επικοινωνίας, η οριακή μείωση του αριθμού των απασχολουμένων κατά -0,1% συνοδεύτηκε από αύξηση κατά 4,3% των εβδομαδιαίων ωρών απασχόλησης. Στον αντίποδα, στις κατασκευές ο ρυθμός μείωσης των ωρών απασχόλησης υπερτερεί έναντι του αντίστοιχου του αριθμού των απασχολουμένων (-66,2% έναντι -58,8%), γεγονός που παρατηρείται και στους κλάδους διαχείρισης της ακίνητης περιουσίας (-79,7% έναντι -75,6%) και των νοικοκυριών ως εργοδοτών (-38,2% έναντι -28,6%). Τούτο με τη σειρά του υποδηλώνει τη μείωση των μέσων (εβδομαδιαίων) ωρών απασχόλησης του ανθρώπινου δυναμικού των κλάδων, οι οποίες το 2013 περιορίζονται στα χαμηλότερα επίπεδα (κατασκευές 33,5, νοικοκυριά ως εργοδότες 32,5 και διαχείριση ακίνητης περιουσίας 38,2) ανάμεσα στο σύνολο των κλάδων (Πίνακας Παραρτήματος Π.3.4).

Στους αναλυτικούς κλάδους η πλειονότητα εμφάνισε ρυθμό μείωσης των ωρών απασχόλησης χαμηλότερο από το ρυθμό μείωσης του αριθμού των απασχολουμένων (Διάγραμμα 3.7).

Οι μεγαλύτερες διαφορές ανάμεσα στους ρυθμούς μείωσης των απασχολουμένων και των ωρών εργασίας παρατηρούνται στους κλάδους της (01) γεωργίας – κτηνοτροφίας, της (29) κατασκευής μηχανοκινήτων οχημάτων,[110] της (37) συλλογής και επεξεργασίας λυμάτων και αποβλήτων, των (61) τηλεπικοινωνι-

109. Οι ιδιαίτερα μεγάλη διαφορά στους ρυθμούς μεταβολής των δύο αυτών μεγεθών στην εκπαίδευση οφείλεται κυρίως σε ρυθμίσεις του Υπουργείου Παιδείας που αφορούν στην αύξηση των εβδομαδιαίων ωρών διδασκαλίας των εκπαιδευτικών της δευτεροβάθμιας και τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.

110. Στον κλάδο αυτό οι απασχολούμενοι φαίνεται να εργάζονται και τις περισσότερες ώρες (50,4) ανά εβδομάδα από το σύνολο των κλάδων της ελληνικής οικονομίας.

Διάγραμμα 3.7: Ρυθμός μείωσης απασχολουμένων και ωρών απασχόλησης στους αναλυτικούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας 2008-2013 (κλάδοι με χαμηλότερη μείωση ωρών)

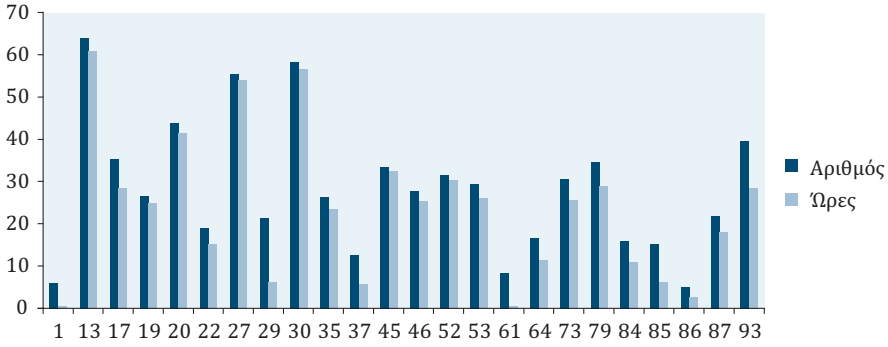

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Ε.Ε.Δ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

ών, των (64) τραπεζών, της (84) δημόσιας διοίκησης, της (85) εκπαίδευσης,[111] της (87) υγείας και του (93) αθλητισμού, διασκέδασης, ψυχαγωγίας. Πρόκειται κυρίως για κλάδους που συνδέονται στενά με την εγχώρια ζήτηση, η μείωση της οποίας υποχρεώνει τους κλάδους να μειώσουν την απασχόληση τους, αυξάνοντας ταυτοχρόνως τον χρόνο απασχόλησης των εργαζόμενων που παραμένουν σε αυτούς. Καθώς μάλιστα, με εξαίρεση τη γεωργία κτηνοτροφία, πρόκειται για κλάδους με υψηλή μισθωτή απασχόληση, γίνεται φανερή η επιδείνωση της θέσης των εργαζομένων μέσα από την ταυτόχρονη αύξηση των ωρών απασχόλησής τους και μείωσης των αποδοχών τους. Τις διαδικασίες εντατικοποίησης της εργασίας, μέσα από την αύξηση των ωρών απασχόλησης, ακολουθούν και κλάδοι που παρέχουν δημόσια απασχόληση. Ιδιαίτερη περίπτωση συνιστά ο κλάδος (69-70) των νομικών, λογιστικών και λοιπών σχετικών δραστηριοτήτων, όπου η περιορισμένη μείωση της απασχόλησής τους (-2,3%), συνοδεύεται από οριακή αύξηση των ωρών εργασίας τους (1,7). Με δεδομένο ότι ο κλάδος χαρακτηρίζεται από υψηλή παρουσία εργοδοτών (15,9% και 14,1% τα έτη 2008 και 2013 αντίστοιχα) και αυτοαπασχολούμενων (37,6% και 41,7% τα αντίστοιχα έτη), η μείωση της απασχόλησής τους ενδέχεται να συνδέεται με συνταξιοδότηση[112] και η αύξηση των ωρών απασχόλησης με την εντατικοποίηση της προσπάθει-

111. Στα Διαγράμματα 3.5 και 3.6 δεν παρουσιάζονται οι κλάδοι που εμφανίζουν διαφορά χαμηλότερη της μίας ποσοστιαίας μονάδος.

112. Υπό την έννοια οι εκροές λόγω συνταξιοδότησης στον κλάδο υπερτερούν των εισροών νέων απασχολουμένων στα σχετικά επαγγέλματα.

Διάγραμμα 3.8: Ρυθμός μείωσης απασχολουμένων και ωρών απασχόλησης στους αναλυτικούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας 2008-2013 (κλάδοι με υψηλότερη μείωση ωρών)

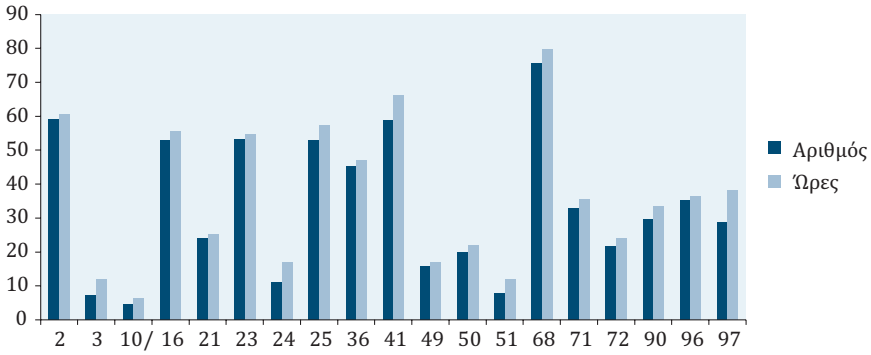

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Ε.Ε.Δ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

άς τους. Στον αντίποδα ωστόσο ένας άλλος αριθμός κλάδων εμφάνισε ρυθμούς μείωσης των απασχολουμένων χαμηλότερους από τους αντίστοιχους της μείωσης των ωρών απασχόλησης (Διάγραμμα 3.8). Στην περίπτωση αυτή αναμένεται να έχουν αναπτυχθεί οι διαδικασίες εκ περιτροπής απασχόλησης και η υποκατάσταση πλήρους από μερική απασχόληση. Εάν αυτό συμβαίνει τότε η μείωση των ωρών απασχόλησης είναι εντονότερη από την αντίστοιχη του αριθμού των απασχολουμένων. Στους κλάδους που η μείωση των ωρών απασχόλησης υπερτερεί έναντι της μείωσης των απασχολουμένων[113] οι εντονότερες διαφορές εντοπίζονται στην (03) αλιεία, στην (24) παραγωγή βασικών μετάλλων, στις (41) κατασκευές, στις (51) αεροπορικές μεταφορές και στα (97) νοικοκυριά ως εργοδότες. Ανάμεσα στους κλάδους αυτούς εντοπίζονται και αυτοί με τις λιγότερες μέσες ώρες απασχόλησης ανά εβδομάδα. Στους κλάδους που η μείωση των ωρών εργασίας είναι υψηλότερη από την αντίστοιχη του αριθμού των απασχολουμένων οι διαφορές στους ρυθμούς είναι πολύ πιο περιορισμένες συγκριτικά με τους κλάδους που η μείωση του αριθμού των απασχολουμένων υπερτερεί. Στην πρώτη περίπτωση η χρήση του συντελεστή εργασία στους κλάδους αυτούς φαίνεται να γίνεται αναλογικά σε πιο σταθερή βάση, ενώ στη δεύτερη, η χρήση του συντελεστή εργασία γίνεται πιο εντατική (λιγότερα άτομα απασχολούνται περισσότερες ώρες).

113. Όπως θα διαπιστωθεί στο επόμενο κεφάλαιο της μελέτης, ένας σημαντικός αριθμός των κλάδων που εμφάνισαν υψηλούς ρυθμούς υποκατάστασης πλήρους από μερική απασχόλησης συγκαταλέγεται ανάμεσα στους κλάδους που μειώνουν τις μέσες εβδομαδιαίες ώρες απασχόλησης.

Παράρτημα

Πίνακας Π.3.1: Διαχρονική μεταβολή απασχόλησης κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας (2008-2013)

Κλάδοι Οικονομικής Δραστηριότητας	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2008-13	2008-13 (%)
Α. Γεωργία, Δασοκομία και Αλιεία	515.809	525.973	546.565	503.591	484.334	481.054	-34.755	-6,7
01 Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες	493.674	508.676	524.147	483.785	466.785	464.424	-29.250	-5,9
02 Δασοκομία και υλοτομία	7.518	6.054	6.509	3.790	4.958	3.070	-4.448	-59,2
03 Αλιεία και υδατοκαλλιέργεια	14.617	11.243	15.909	16.016	12.591	13.560	-1.057	-7,2
Β. Ορυχεία και Λατομεία	17.708	13.677	12.744	10.078	9.935	10.661	-7.047	-39,8
05-09 Ορυχεία-Λατομεία	17.708	13.821	13.041	10.078	9.935	10.661	-7.047	-39,8
Γ. Μεταποίηση	545.175	522.287	482.454	410.662	350.972	326.848	-218.327	-40,0
10-12 Βιομηχανία τροφίμων, ποτών και καπνού	119.660	130.234	135.540	117.808	104.968	114.053	-5.607	-4,7
13-15 Παραγωγή κλωστοϋφα-ντουργικών υλών ειδών, ενδυμασίας, δερμάτινων ειδών	74.365	64.545	47.266	36.769	30.154	26.775	-47.590	-64,0
16 Βιομηχανία ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα·	26.900	29.818	24.179	21.876	19.489	12.688	-14.212	-52,8
17 Χαρτοποιία και κατασκευή χάρτινων προϊόντων	8.084	11.191	7.015	8.100	7.399	5.222	-2.862	-35,4
18 Εκτυπώσεις και αναπαραγωγή προεγγεγραμμένων μέσων	43.983	30.054	28.542	19.285	16.863	15.340	-28.643	-65,1
19 Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου	5.650	7.000	6.726	5.510	5.115	4.139	-1.511	-26,7
20 Παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων	15.619	14.325	12.246	10.612	9.750	8.764	-6.855	-43,9
21 Παραγωγή βασικών φαρμακευτικών προϊόντων και φαρμακευτικών συσκευασμάτων	16.565	12.963	16.662	12.413	12.263	12.573	-3.992	-24,1
22 Κατασκευή προϊόντων από ελαστικό (καουτσούκ) και πλαστικές ύλες	14.156	14.497	13.085	11.637	9.422	11.466	-2.690	-19,0
23 Παραγωγή άλλων μη μεταλλικών ορυκτών προϊόντων	35.078	33.298	26.801	19.693	19.833	16.376	-18.702	-53,3

Κλάδοι Οικονομικής Δραστηριότητας	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2008-13	2008-13 (%)
24 Παραγωγή βασικών μετάλλων	22.065	18.251	20.461	16.373	17.760	19.643	-2.422	-11,0
25 Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων, με εξαίρεση τα μηχανήματα και τα είδη εξοπλισμού	53.289	49.518	50.983	43.253	37.193	25.049	-28.240	-53,0
26 Κατασκευή ηλεκτρονικών υπολογιστών, ηλεκτρονικών και οπτικών προϊόντων	5.567	4.742	3.854	3.559	1.966	1.688	-3.879	-69,7
27 Κατασκευή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού	12.814	11.040	11.298	10.691	7.043	5.721	-7.093	-55,4
28 Κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού π.δ.κ.α.	14.145	10.765	10.875	9.712	6.810	6.754	-7.391	-52,3
29 Κατασκευή μηχανοκίνητων οχημάτων, ρυμουλκούμενων και ημιρυμ/μενων οχημάτων	2.691	3.204	2.715	2.521	3.071	2.118	-573	-21,3
30 Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	12.678	10.028	10.418	11.227	7.369	5.299	-7.379	-58,2
31-32 Κατασκευή επίπλων και Βιομηχανίες κατασκευών π.δ.κ.α.	49.567	54.368	42.144	39.088	26.562	22.179	-27.388	-55,3
33 Επισκευή και εγκατάσταση μηχανημάτων και εξοπλισμού	12.299	12.446	11.644	10.535	7.942	11.001	-1.298	-10,6
Δ. Παροχή Ηλεκτρικού Ρεύματος, Φυσικού Αερίου, Ατμού	36.024	30.429	27.281	22.269	25.628	26.540	-9.484	-26,3
35 Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	36.024	30.429	27.281	22.269	25.628	26.540	-9.484	-26,3
Ε. Παροχή Νερού, Επεξεργασία Λυμάτων, Διαχείριση Αποβλήτων	30.205	30.079	32.234	27.580	19.728	22.935	-7.270	-24,1
36 Συλλογή, επεξεργασία και παροχή νερού	10.602	10.136	9.133	6.844	5.557	5.801	-4.801	-45,3
37-39 Συλλογή, επεξεργασία διάθεση λυμάτων, αποβλήτων, ανάκτηση υλικών	19.603	19.943	23.101	20.736	14.171	17.134	-2.469	-12,6
Στ. Κατασκευές	401.851	369.050	328.180	258.718	208.756	165.362	-236.489	-58,8
41-43 Κατασκευές	401.851	369.050	328.180	258.718	208.756	165.362	-236.489	-58,8
Ζ. Χονδρικό και Λιανικό Εμπόριο. Επισκευή Μηχανοκίνητων	845.100	841.221	806.044	770.313	671.006	639.040	-206.060	-24,4
45 Χονδρικό και λιανικό εμπόριο και επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων	104.260	100.055	90.175	85.488	68.433	69.258	-35.002	-33,6

Κλάδοι Οικονομικής Δραστηριότητας	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2008-13	2008-13 (%)
46 Χονδρικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκινήτων οχημάτων και μοτοσικλετών	176.129	171.928	166.353	165.015	136.757	126.933	-49.196	-27,9
47 Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	564.711	569.238	549.516	519.810	465.816	442.849	-121.862	-21,6
Η. Μεταφορά και Αποθήκευση	217.237	221.175	203.690	202.653	177.133	172.394	-44.843	-20,6
49 Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών	109.522	117.831	104.109	106.794	91.756	92.287	-17.235	-15,7
50 Πλωτές μεταφορές	36.369	36.118	30.129	30.172	26.023	29.186	-7.183	-19,8
51 Αεροπορικές μεταφορές	7.145	5.322	6.810	7.084	8.226	6.587	-558	-7,8
52 Αποθήκευση και υποστηρικτικές προς τη μεταφορά δραστηριότητες	44.189	40.758	40.847	40.083	34.527	30.207	-13.982	-31,6
53 Ταχυδρομικές και ταχυμεταφορικές δραστηριότητες	20.012	21.146	21.795	18.520	16.601	14.127	-5.885	-29,4
Θ. Δραστηριότητες Υπηρεσιών Παροχής Καταλύματος και Υπηρεσιών	333.273	322.142	306.528	304.618	274.707	263.705	-69.568	-20,9
55-56 Καταλύματα και Δραστηριότητες υπηρεσιών εστίασης	333.273	322.142	306.528	304.618	274.707	263.705	-69.568	-20,9
Ι. Ενημέρωση και Επικοινωνία	76.621	85.287	89.384	79.612	71.253	76.519	-102	-0,1
58 Εκδοτικές δραστηριότητες	7.325	16.197	17.173	11.063	13.896	10.536	3.211	43,8
59-60 Παραγωγή κινηματογραφικών ταινιών, βίντεο και τηλεοπτικών προγραμμάτων, ηχογραφήσεις και μουσικές εκδόσεις και Ραδιοτηλεοπτικές μεταδόσεις, προγραμματισμός	17.370	17.901	18.848	15.727	10.328	11.107	-6.263	-36,1
61 Τηλεπικοινωνίες	31.673	27.672	29.574	29.143	25.252	29.005	-2.668	-8,4
62-63 Δραστηριότητες της τεχνολογίας της πληροφορίας και ενημέρωσης	20.253	23.517	23.789	23.679	21.777	25.871	5.618	27,7
Κ. Χρηματοπιστωτικές και Ασφαλιστικές Δραστηριότητες	124.437	116.335	116.272	111.233	121.023	110.544	-13.893	-11,2
64 Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί, με εξαίρεση ασφαλιστικές εταιρείες κ.λ.π.	87.295	79.768	82.677	77.199	78.246	72.766	-14.529	-16,6

Κλάδοι Οικονομικής Δραστηριότητας	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2008-13	2008-13 (%)
65 Ασφαλιστικά, αντασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία, εκτός από την υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	15.276	17.856	15.740	15.043	17.580	20.193	4.917	32,2
66 Άλλες χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες	21.866	18.711	17.855	18.991	25.197	17.585	-4.281	-19,6
Λ. Διαχείριση Ακίνητης Περιουσίας	9.253	8.804	6.526	4.499	6.289	2.256	-6.997	-75,6
68 Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	9.253	8.804	6.526	4.499	6.289	2.256	-6.997	-75,6
Μ. Επαγγελματικές, Επιστημονικές και Τεχνικές Δραστηριότητες	226.060	237.671	217.189	211.565	217.267	193.473	-32.587	-14,4
69-70 Νομικές και λογιστικές δραστηριότητες - Δραστηριότητες κεντρικών γραφείων· δραστηριότητες παροχής συμβουλών διαχείρισης	110.777	115.167	105.504	107.334	110.085	108.282	-2.495	-2,3
71 Αρχιτεκτονικές δραστηριότητες & δραστηριότητες μηχανικών· τεχνικές δοκιμές, αναλύσεις	76.339	70.732	65.351	61.710	63.957	51.199	-25.140	-32,9
72 Επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη	8.422	8.543	7.948	6.799	7.280	6.586	-1.836	-21,8
73 Διαφήμιση και έρευνα αγοράς	14.090	18.292	16.871	15.374	12.779	9.760	-4.330	-30,7
74-75 Άλλες επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες	16.432	24.937	21.515	20.348	23.166	17.646	1.214	7,4
Ν. Διοικητικές και Υποστηρικτικές Δραστηριότητες	79.466	80.020	75.314	82.652	72.250	59.818	-19.648	-24,7
77 Δραστηριότητες ενοικίασης και εκμίσθωσης	8.898	7.675	6.536	7.669	3.872	3.398	-5.500	-61,8
78 Δραστηριότητες απασχόλησης	2.124	2.627	2.508	1.646	1.130	3.055	931	43,8
79 Δραστηριότητες ταξιδιωτικών πρακτορείων, γραφείων οργανωμένων ταξιδίων κ.λ.π.	18.633	15.915	14.296	11.954	14.389	12.172	-6.461	-34,7
80-82 Λοιπές διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες	49.811	53.803	51.974	61.383	52.859	41.193	-8.618	-17,3
Ξ. Δημόσια Διοίκηση και Άμυνα. Υποχρεωτική Κοινωνική Ασφάλιση	384.058	380.735	373.283	360.632	315.917	323.006	-61.052	-15,9
84 Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	384.058	380.735	373.283	360.632	315.917	323.006	-61.052	-15,9

Κλάδοι Οικονομικής Δραστηριότητας	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2008-13	2008-13 (%)
Ο. Εκπαίδευση	326.620	335.609	332.269	310.684	301.237	277.423	-49.197	-15,1
85 Εκπαίδευση	326.620	335.609	332.269	310.684	301.237	277.423	-49.197	-15,1
Π. Δραστηριότητες Ανθρώπινης Υγείας και Κοινωνικής Μέριμνας	234.568	229.072	249.380	237.054	226.768	217.126	-17.442	-7,4
86 Δραστηριότητες άσκησης ιατρικών και οδοντιατρικών επαγγελμάτων	201.773	193.960	210.595	204.180	193.946	191.560	-10.213	-5,1
87-88 Δραστηριότητες βοήθειας κατ΄ οίκον και κοινωνικής μέριμνας χωρίς παροχή καταλύμ.	32.795	35.112	38.785	32.874	32.822	25.566	-7.229	-22,0
Ρ. Τέχνες, Διασκέδαση και Ψυχαγωγία	60.006	56.839	49.319	48.098	40.883	40.628	-19.378	-32,3
90-92 Δημιουργικές δραστηριότητες, τέχνες, διασκέδαση, δραστηριότητες βιβλιοθηκών, αρχειοφυλακείων, μουσείων και λοιπές πολιτιστικές δραστηριότητες, τυχερά παιχνίδια	44.152	38.932	32.838	31.836	30.150	31.067	-13.085	-29,6
93 Αθλητικές δραστηριότητες και δραστηριότητες διασκέδασης και ψυχαγωγίας	15.854	17.907	16.481	16.262	10.733	9.561	-6.293	-39,7
Σ. Άλλες Δραστηριότητες Παροχής Υπηρεσιών	96.888	88.474	88.116	87.173	75.074	70.860	-26.028	-26,9
94 Δραστηριότητες οργανώσεων	15.504	16.073	18.311	18.731	15.103	19.909	4.405	28,4
95 Επισκευή ηλεκτρονικών υπολογιστών και ειδών ατομικής η οικιακής χρήσεως	16.060	15.252	14.346	10.261	7.927	8.749	-7.311	-45,5
96 Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών	65.324	57.149	55.459	58.181	52.044	42.202	-23.122	-35,4
Τ. Δραστηριότητες Νοικοκυριών ως Εργοδοτών	74.733	88.492	91.930	78.531	57.597	53.396	-21.337	-28,6
97-98 Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών οικιακού προσωπικού	74.733	88.492	91.930	78.531	57.597	53.396	-21.337	-28,6
Υ. Δραστηριότητες Εξωδαφικών Οργανισμών και Φορέων	1.759	1.081	1.510	2.004	2.160	1.421	-338	-19,2
99 Δραστηριότητες εξωδαφικών οργανισμών και φορέων	1.759	1.081	1.510	2.004	2.160	1.421	-338	-19,2
Σύνολο	4.636.851	4.584.596	4.436.509	4.124.219	3.729.917	3.535.009	-1.101.842	-23,8

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ΕΕΔ 2008-2013 Β΄ Τριμήνου, επεξεργασία Γ. Κρητικίδης

Πίνακας Π.3.2: Μεταβολές απασχόλησης κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας στο δημόσιο και ιδιωτικό τομέα 2008-2013

Κλάδοι Οικονομικής Δραστηριότητας	2008				2013				Απόλυτη Μεταβολή 2008-2013				Ποσοστιαία Μεταβολή 2008-2013			
	Δημόσιος	Ιδιωτικός Τομέας		Σύνολο	Δημόσιος	Ιδιωτικός Τομέας		Σύνολο.	Δημόσιος	Ιδιωτικός Τομέας		Σύνολο	Δημόσιος	Ιδιωτικός Τομέας		Σύνολο
	Μισθωτοί	Μισθωτοί	Άλλοι		Μισθωτοί	Μισθωτοί	Άλλοι		Μισθωτοί	Μισθωτοί	Άλλοι		Μισθωτοί	Μισθωτοί	Άλλοι	
Α. Γεωργία, Κτηνοτροφία, Αλιεία	4.651	35.261	475.898	515.810	1.389	42.188	437.477	481.054	-3.262	6.927	-38.421	-34.756	-70,1	19,6	-8,1	-6,7
Β. Ορυχεία και Λατομεία	8.068	8.069	1.572	17.709	3.736	5.925	1.002	10.663	-4.332	-2.144	-570	-7.046	-53,7	-26,6	-36,3	-39,8
Γ. Μεταποίηση	15.616	390.997	138.558	545.171	5.821	226.576	94.448	326.845	-9.795	-164.421	-44.110	-218.326	-62,7	-42,1	-31,8	-40,0
Δ. Ηλεκτρισμός	31.473	3.681	871	36.025	19..857	5.576	1.107	26.540	-11.616	1.895	236	-9.485	-36,9	51,5	27,1	-26,3
Ε. Ύδρευση	26.473	2.611	1.122	30.206	19.309	2.537	1.089	22.935	-7.164	-74	-33	-7.271	-27,1	-2,8	-2,9	-24,1
ΣΤ. Κατασκευές	3.300	281.887	116.664	401.851	855	89.721	74.786	165.362	-2.445	-192.166	-41.878	-236.489	-74,1	-68,2	-35,9	-58,8
Ζ. Εμπόριο	8.696	442.413	393.991	845.100	5.113	361.603	272.324	639.040	-3.583	-80.810	-121.667	-206.060	-41,2	-18,3	-30,9	-24,4
Η. Μεταφορά και Αποθήκευση	47.073	108.983	61.181	217.237	27.029	89.352	56.012	172.393	-20.044	-19.631	-5.169	-44.844	-42,6	-18,0	-8,4	-20,6
Θ. Ξενοδοχεία – Εστιατόρια	1.765	195.782	135.725	333.272	2.316	154.085	107.304	263.705	551	-41.697	-28.421	-69.567	31,2	-21,3	-20,9	-20,9
Ι. Ενημέρωση - Επικοινωνία	21.034	48.484	7.105	76.623	12.419	56.382	7.718	76.519	-8.615	7.898	613	-104	-41,0	16,3	8,6	-0,1
Κ. Τράπεζες - Ασφάλειες	42.288	69.564	12.585	124.437	26.746	71.186	12.613	110.545	-15.542	1.622	28	-13.892	-36,8	2,3	0,2	-11,2
Λ. Διαχείριση Ακίνητης Περιουσίας	0	1.623	7.629	9.252	0	0	2.256	2.256	0	-1.623	-5.373	-6.996		-100,0	-70,4	-75,6

Κλάδοι Οικονομικής Δραστηριότητας	2008				2013				Απόλυτη Μεταβολή 2008-2013				Ποσοστιαία Μεταβολή 2008-2013			
	Δημόσιος	Ιδιωτικός Τομέας		Σύνολο	Δημόσιος	Ιδιωτικός Τομέας		Σύνολο.	Δημόσιος	Ιδιωτικός Τομέας		Σύνολο	Δημόσιος	Ιδιωτικός Τομέας		Σύνολο
	Μισθωτοί	Μισθωτοί	Άλλοι		Μισθωτοί	Μισθωτοί	Άλλοι		Μισθωτοί	Μισθωτοί	Άλλοι		Μισθωτοί	Μισθωτοί	Άλλοι	
Μ. Επαγγελ, Επιστημον. & Τεχνικές Δραστηρ.	9.996	96.681	119.383	226.060	8.134	75.620	109.716	193.470	-1.862	-21.061	-9.667	-32.590	-18,6	-21,8	-8,1	-14,4
Ν. Διοικητικές & Υποστη-ρικτικές Δραστηριότητες	7.124	58.583	13.758	79.465	4.158	43.479	12.181	59.818	-2.966	-15.104	-1.577	-19.647	-41,6	-25,8	-11,5	-24,7
Ξ. Δημόσια Διοίκηση	384.058	0	0	384.058	323.006	0	0	323.006	-61.052	0	0	-61.052	-15,9			-15,9
Ο. Εκπαίδευση	235.126	66.044	25.449	326.619	20.5915	49.213	22.294	277.422	-29.211	-16.831	-3.155	-49.197	-12,4	-25,5	-12,4	-15,1
Π. Υγεια	149.465	50.456	34.649	234.570	121.843	53.466	41.818	217.127	-27.622	3.010	7.169	-17.443	-18,5	6,0	20,7	-7,4
Ρ. Τέχνες, Διασκέδαση, Ψυχαγωγία	20.196	24.008	15.801	60.005	16.265	13.850	10.514	40.629	-3.931	-10.158	-5.287	-19.376	-19,5	-42,3	-33,5	-32,3
Σ. Άλλες Δραστηριότητες Παροχής Υπηρεσιών	11.760	43.609	41.521	96.890	12.977	24.625	33.257	70.859	1.217	-18.984	-8.264	-26.031	10,3	-43,5	-19,9	-26,9
Τ. Νοικοκυριά ως εργοδοτών	531	68.848	5.354	74.733	0	47.305	6.092	53.397	-531	-21.543	738	-21.336	-100,0	-31,3	13,8	-28,5
Υ. Δραστ. Εξωδαφικών Οργανισμών	86	1.673	0	1.759	1.083	337	0	1.420	997	-1.336	0	-339	1.159,3	-79,9		-19,3
Σύνολο	1.028.779	1.999.257	1.608.816	4.636.852	817.971	1.413.026	1.304.008	3.535.005	-210.808	-586.231	-304.808	-1.101.847	-20,5	-29,3	-18,9	-23,8

Πηγή: Έρευνες Εργατικού Δυναμικού, επεξεργασία των συγγραφέων

Πίνακας Π.3.3: Μεταβολές εβδομαδιαίων ωρών απασχόλησης κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας 2008-2013

Κλάδοι Οικονομικής Δραστηριότητας	2008	2011	2013	Απόλυτη Μεταβολή			Ποσοστιαία Μεταβολή		
				2008-11	2011-13	2008-13	2008-11	2011-13	2008-13
Α. Γεωργία, Δασοκομία και Αλιεία	20.027.624	19.721.994	19.615.785	-305.630	-106.209	-411.839	-1,5	-0,5	-2,1
01 Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες	19.031.616	18.855.038	18.899.495	-176.578	44.457	-132.121	-0,9	0,2	-0,7
02 Δασοκομία και υλοτομία	330.020	130.742	130.196	-199.278	-546	-199.824	-60,4	-0,4	-60,5
03 Αλιεία και υδατοκαλλιέργεια	665.988	736.214	586.094	70.226	-150.120	-79.894	10,5	-20,4	-12,0
Β. Ορυχεία και Λατομεία	758.044	450.168	450.530	-307.876	362	-307.514	-40,6	0,1	-40,6
05-09 Ορυχεία-Λατομεία	758.044	450.168	450.530	-307.876	362	-307.514	-40,6	0,1	-40,6
Γ. Μεταποίηση	22.531.726	17.252.596	13.506.730	-5.279.130	-3.745.866	-9.024.996	-23,4	-21,7	-40,1
10-12 Βιομηχανία τροφίμων, ποτών και καπνού	5.107.014	5.201.397	4.781.427	94.383	-419.970	-325.587	1,8	-8,1	-6,4
13-15 Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών ειδών ενδυμασίας, δέρματος και δερμάτινων ειδών	2.966.959	1.488.232	1.159.817	-1.478.727	-328.415	-1.807.142	-49,8	-22,1	-60,9
16 Βιομηχανία ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα· κατασκευή ειδών καλαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής	1.145.298	919.362	510.042	-225.936	-409.320	-635.256	-19,7	-44,5	-55,5
17 Χαρτοποιία και κατασκευή χάρτινων προϊόντων	316.404	310.288	226.268	-6.116	-84.020	-90.136	-1,9	-27,1	-28,5
18 Εκτυπώσεις και αναπαραγωγή προεγγεγραμμένων μέσων	1.784.044	774.960	641.026	-1.009.084	-133.934	-1.143.018	-56,6	-17,3	-64,1
19 Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου	233.384	221.620	175.112	-11.764	-46.508	-58.272	-5	-21,0	-25,0
20 Παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων	603.692	416.270	352.454	-187.422	-63.816	-251.238	-31	-15,3	-41,6
21 Παραγωγή βασικών φαρμακευτικών προϊόντων και συσκευασμάτων	648.418	490.649	484.660	-157.769	-5.989	-163.758	-24,3	-1,2	-25,3
22 Κατασκευή προϊόντων από ελαστικό (καουτσούκ) και πλαστικές ύλες	555.712	488.918	470.763	-66.794	-18.155	-84.949	-12	-3,7	-15,3
23 Παραγωγή άλλων μη μεταλλικών ορυκτών προϊόντων	1.463.527	827.636	663.997	-635.891	-163.639	-799.530	-43,4	-19,8	-54,6
24 Παραγωγή βασικών μετάλλων	932.296	667.125	773.952	-265.171	106.827	-158.344	-28,4	16,0	-17,0

Κλάδοι Οικονομικής Δραστηριότητας	2008	2011	2013	Απόλυτη Μεταβολή			Ποσοστιαία Μεταβολή		
				2008-11	2011-13	2008-13	2008-11	2011-13	2008-13
25 Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων (εκτός μηχανημάτων , εξοπλισμού)	2.266.288	1.815.990	968.171	-450.298	-847.819	-1.298.117	-19,9	-46,7	-57,3
26 Κατασκευή Η/Υ, ηλεκτρονικών και οπτικών προϊόντων	206.663	143.642	60.663	-63.021	-82.979	-146.000	-30,5	-57,8	-70,6
27 Κατασκευή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού	509.681	451.309	234.652	-58.372	-216.657	-275.029	-11,5	-48,0	-54,0
28 Κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού π.δ.κ.α.	582.571	412.855	275.480	-169.716	-137.375	-307.091	-29,1	-33,3	-52,7
29 Κατασκευή μηχανοκίνητων και ρυμουλκούμενων οχημάτων	114.076	108.626	106.804	-5.450	-1.822	-7.272	-4,8	-1,7	-6,4
30 Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	485.188	437.082	210.236	-48.106	-226.846	-274.952	-9,9	-51,9	-56,7
31-32 Κατασκευή επίπλων και Βιομηχανίες κατασκευών π.δ.κ.α.	2.079.505	1.644.191	938.918	-435.314	-705.273	-1.140.587	-20,9	-42,9	-54,8
33 Επισκευή και εγκατάσταση μηχανημάτων και εξοπλισμού	531.006	432.444	472.288	-98.562	39.844	-58.718	-18,6	9,2	-11,1
Δ. Παροχή Ηλεκτρικού Ρεύματος, Φυσικού Αερίου, Ατμού	1.389.041	909.830	1.062.902	-479.211	153.072	-326.139	-34,5	16,8	-23,5
35 Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	1.389.041	909.830	1.062.902	-479.211	153.072	-326.139	-34,5	16,8	-23,5
Ε. Ύδρευση, Επεξεργασία Λυμάτων, Διαχείριση Αποβλήτων	1.145.282	1.089.621	912.152	-55.661	-177.469	-233.130	-4,9	-16,3	-20,4
36 Συλλογή, επεξεργασία και παροχή νερού	405.622	275.128	214.506	-130.494	-60.622	-191.116	-32,2	-22,0	-47,1
37-39 Επεξεργασία λυμάτων, συλλογή, επεξεργασία, διάθεση αποβλήτων	739.660	814.493	697.646	74.833	-116.847	-42.014	10,1	-14,3	-5,7
Στ. Κατασκευές	16.391.018	9.642.813	5.542.225	-6.748.205	-4.100.588	-10.848.793	-41,2	-42,5	-66,2
41-43 Κατασκευές	16.391.018	9.642.813	5.542.225	-6.748.205	-4.100.588	-10.848.793	-41,2	-42,5	-66,2
Ζ. Χονδρικό και Λιανικό Εμπόριο. Επισκευή Μηχανοκίνητων	36.329.735	33.829.392	27.848.591	-2.500.343	-5.980.801	-8.481.144	-6,9	-17,7	-23,3
45 Χονδρικό και λιανικό εμπόριο και επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων	4.479.745	3.798.865	3.025.978	-680.880	-772.887	-1.453.767	-15,2	-20,3	-32,5
46 Χονδρικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο οχημάτων και μοτοσυκλετών	7.284.245	7.043.499	5.424.524	-240.746	-1.618.975	-1.859.721	-3,3	-23,0	-25,5

Κλάδοι Οικονομικής Δραστηριότητας	2008	2011	2013	Απόλυτη Μεταβολή			Ποσοστιαία Μεταβολή		
				2008-11	2011-13	2008-13	2008-11	2011-13	2008-13
47 Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο οχημάτων και μοτοσυκλετών	24.565.745	22.987.028	19.398.089	-1.578.717	-3.588.939	-5.167.656	-6,4	-15,6	-21,0
Η. Μεταφορά και Αποθήκευση	9.910.171	9.479.195	7.848.259	-430.976	-1.630.936	-2.061.912	-4,3	-17,2	-20,8
49 Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών	5.273.072	5.312.616	4.380.256	39.544	-932.360	-892.816	0,7	-17,5	-16,9
50 Πλωτές μεταφορές	1.782.816	1.495.186	1.391.196	-287.630	-103.990	-391.620	-16,1	-7,0	-22,0
51 Αεροπορικές μεταφορές	301.444	286.921	265.250	-14.523	-21.671	-36.194	-4,8	-7,6	-12,0
52 Αποθήκευση και υποστηρικτικές προς τη μεταφορά δραστηριότητες	1.802.903	1.657.966	1.256.992	-144.937	-400.974	-545.911	-8	-24,2	-30,3
53 Ταχυδρομικές και ταχυμεταφορικές δραστηριότητες	749.936	726.506	554.565	-23.430	-171.941	-195.371	-3,1	-23,7	-26,1
Θ. Δραστηριότητες Υπηρεσιών Παροχής Καταλύματος και Υπηρεσιών	15.307.933	14.178.209	12.089.441	-1.129.724	-2.088.768	-3.218.492	-7,4	-14,7	-21,0
55-56 Καταλύματα και Δραστηριότητες υπηρεσιών εστίασης	15.307.933	14.178.209	12.089.441	-1.129.724	-2.088.768	-3.218.492	-7,4	-14,7	-21,0
Ι. Ενημέρωση και Επικοινωνία	2.882.133	3.172.472	3.006.895	290.339	-165.577	124.762	10,1	-5,2	4,3
58 Εκδοτικές δραστηριότητες	284.721	441.905	427.151	157.184	-14.754	142.430	55,2	-3,3	50,0
59-60 Παραγωγή κινηματογραφικών ταινιών, βίντεο, τηλεοπτικών προγραμμάτων, ηχογραφήσεις και μουσικές εκδόσεις και Ραδιοτηλεοπ.	687.817	649.440	443.996	-38.377	-205.444	-243.821	-5,6	-31,6	-35,4
61 Τηλεπικοινωνίες	1.139.212	1.115.147	1.131.419	-24.065	16.272	-7.793	-2,1	1,5	-0,7
62-63 Δραστηριότητες της τεχνολογίας της πληροφορίας και ενημέρωσης	770.383	965.980	1.004.329	195.597	38.349	233.946	25,4	4,0	30,4
Κ. Χρηματοπιστωτικές και Ασφαλιστικές Δραστηριότητες	4.665.793	4.388.803	4.374.386	-276.990	-14.417	-291.407	-5,9	-0,3	-6,2
64 Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί, με εξαίρεση τις ασφαλιστικές εταιρείες και τα συνταξιοδοτικά ταμεία	3.217.883	2.971.982	2.851.103	-245.901	-120.879	-366.780	-7,6	-4,1	-11,4
65 Ασφαλιστικά, αντασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία, εκτός από την υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	581.330	618.568	818.640	37.238	200.072	237.310	6,4	32,3	40,8
66 Άλλες χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες	866.580	798.253	704.643	-68.327	-93.610	-161.937	-7,9	-11,7	-18,7
Λ. Διαχείριση Ακίνητης Περιουσίας	425.135	204.568	86.154	-220.567	-118.414	-338.981	-51,9	-57,9	-79,7

Κλάδοι Οικονομικής Δραστηριότητας	2008	2011	2013	Απόλυτη Μεταβολή			Ποσοστιαία Μεταβολή		
				2008-11	2011-13	2008-13	2008-11	2011-13	2008-13
68 Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	425.135	204.568	86.154	-220.567	-118.414	-338.981	-51,9	-57,9	-79,7
Μ. Επαγγελματικές, Επιστημονικές και Τεχνικές Δραστηριότητες	9.026.652	8.796.830	7.835.740	-229.822	-961.090	-1.190.912	-2,5	-10,9	-13,2
69-70 Νομικές και λογιστικές δραστηριότητες – Δραστηριότητες κεντρικών γραφείων· δραστηριότητες παροχής συμβουλών διαχείρισης	4.472.312	4.525.306	4.549.563	52.994	24.257	77.251	1,2	0,5	1,7
71 Δραστηριότητες αρχιτεκτόνων & μηχανικών· τεχνικές δοκιμές & αναλ.	3.086.533	2.662.426	1.991.426	-424.107	-671.000	-1.095.107	-13,7	-25,2	-35,5
72 Επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη	302.876	248.154	230.548	-54.722	-17.606	-72.328	-18,1	-7,1	-23,9
73 Διαφήμιση και έρευνα αγοράς	505.266	541.458	375.025	36.192	-166.433	-130.241	7,2	-30,7	-25,8
74-75 Άλλες επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες	659.665	819.486	689.178	159.821	-130.308	29.513	24,2	-15,9	4,5
Ν. Διοικητικές και Υποστηρικτικές Δραστηριότητες	3.052.579	3.268.025	2.308.189	215.446	-959.836	-744.390	7,1	-29,4	-24,4
77 Δραστηριότητες ενοικίασης και εκμίσθωσης	346.240	279.402	122.661	-66.838	-156.741	-223.579	-19,3	-56,1	-64,6
78 Δραστηριότητες απασχόλησης	83.887	59.186	120.340	-24.701	61.154	36.453	-29,4	103,3	43,5
79 Δραστηριότητες ταξιδιωτικών πρακτορείων, γραφείων ταξιδίων	750.568	474.300	533.543	-276.268	59.243	-217.025	-36,8	12,5	-28,9
80-82 Λοιπές διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες	1.871.884	2.455.137	1.531.645	583.253	-923.492	-340.239	31,2	-37,6	-18,2
Ξ. Δημόσια Διοίκηση και Άμυνα. Υποχρεωτική Κοινωνική Ασφάλιση	14.367.740	13.945.500	12.806.970	-422.240	-1.138.530	-1.560.770	-2,9	-8,2	-10,9
84 Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	14.367.740	13.945.500	12.806.970	-422.240	-1.138.530	-1.560.770	-2,9	-8,2	-10,9
Ο. Εκπαίδευση	7.693.978	7.663.186	7.217.246	-30.792	-445.940	-476.732	-0,4	-5,8	-6,2
85 Εκπαίδευση	7.693.978	7.663.186	7.217.246	-30.792	-445.940	-476.732	-0,4	-5,8	-6,2
Π. Δραστηριότητες Ανθρώπινης Υγείας και Κοινωνικής Μέριμνας	8.785.811	9.148.283	8.360.695	362.472	-787.588	-425.116	4,1	-8,6	-4,8
86 Δραστηριότητες άσκησης ιατρικών και οδοντιατρικών επαγγελμάτων	7.605.969	7.888.925	7.394.501	282.956	-494.424	-211.468	3,7	-6,3	-2,8

Κλάδοι Οικονομικής Δραστηριότητας	2008	2011	2013	Απόλυτη Μεταβολή			Ποσοστιαία Μεταβολή		
				2008-11	2011-13	2008-13	2008-11	2011-13	2008-13
87-88 Δραστηριότητες βοήθειας κατ οίκον και κοινωνικής μέριμνας	1.179.842	1.259.358	966.194	79.516	-293.164	-213.648	6,7	-23,3	-18,1
Ρ. Τέχνες, Διασκέδαση και Ψυχαγωγία	2.298.885	1.979.030	1.554.871	-319.855	-424.159	-744.014	-13,9	-21,4	-32,4
90-92 Τέχνες, διασκέδαση, βιβλιοθήκες, μουσεία	1.793.404	1.367.356	1.193.255	-426.048	-174.101	-600.149	-23,8	-12,7	-33,5
93 Αθλητικές δραστηριότητες, διασκέδαση και ψυχαγωγία	505.481	611.674	361.616	106.193	-250.058	-143.865	21	-40,9	-28,5
Σ. Άλλες Δραστηριότητες Παροχής Υπηρεσιών	3.833.645	3.574.686	2.827.897	-258.959	-746.789	-1.005.748	-6,8	-20,9	-26,2
94 Δραστηριότητες οργανώσεων	524.377	700.521	781.191	176.144	80.670	256.814	33,6	11,5	49,0
95 Επισκευή Η/Υ και ειδών ατομικής η οικιακής χρήσεως	694.899	439.585	386.448	-255.314	-53.137	-308.451	-36,7	-12,1	-44,4
96 Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών	2.614.369	2.434.580	1.660.258	-179.789	-774.322	-954.111	-6,9	-31,8	-36,5
Τ. Δραστηριότητες Νοικοκυριών ως Εργοδοτών	2.810.886	3.163.779	1.738.021	352.893	-1.425.758	-1.072.865	12,6	-45,1	-38,2
97-98 Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών οικιακού προσωπικού	2.810.886	3.163.779	1.738.021	352.893	-1.425.758	-1.072.865	12,6	-45,1	-38,2
Υ. Δραστηριότητες Εξωδαφικών Οργανισμών και Φορέων	69.864	73.624	57.990	3.760	-15.634	-11.874	5,4	-21,2	-17,0
99 Δραστηριότητες εξωδαφικών οργανισμών και φορέων	69.864	73.624	57.990	3.760	-15.634	-11.874	5,4	-21,2	-17,0
Σύνολο	183.703.675	165.932.604	141.051.669	-17.771.071	-24.880.935	-42.652.006	-9,7	-15,0	-23,2

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ΕΕΔ 2008-2013 Β΄ Τριμήνου, επεξεργασία: Γ. Κρητικίδης

Πίνακας Π.3.4: Απασχολούμενοι και ώρες απασχόλησης κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας 2013

Κλάδοι Οικονομικής Δραστηριότητας	Απασχολ.	Ώρες	Ώρες/ Εβδομ.
Α. Γεωργία, Δασοκομία και Αλιεία	481.054	19.615.785	40,8
01 Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες	464.423	18.899.495	40,7
02 Δασοκομία και υλοτομία	3.070	130.196	42,4
03 Αλιεία και υδατοκαλλιέργεια	13.560	586.094	43,2
Β. Ορυχεία και Λατομεία	10.663	450.530	42,3
05-09 Ορυχεία-Λατομεία	10.663	450.530	42,3
Γ. Μεταποίηση	326.845	13.506.730	41,3
10-12 Βιομηχανία τροφίμων, ποτών και καπνού	114.052	4.781.427	41,9
13-15 Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών ειδών ενδυμασίας, δέρματος και δερμάτινων ειδών	26.774	1.159.817	43,3
16 Βιομηχανία ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα· κατασκευή ειδών καλαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής	12.687	510.042	40,2
17 Χαρτοποιία και κατασκευή χάρτινων προϊόντων	5.222	226.268	43,3
18 Εκτυπώσεις και αναπαραγωγή προεγγεγραμμένων μέσων	15.340	641.026	41,8
19 Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου	4.139	175.112	42,3
20 Παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων	8.765	352.454	40,2
21 Παραγωγή βασικών φαρμακευτικών προϊόντων και φαρμακευτικών συσκευασμάτων	12.573	484.660	38,5
22 Κατασκευή προϊόντων από ελαστικό (καουτσούκ) και πλαστικές ύλες	11.466	470.763	41,1
23 Παραγωγή άλλων μη μεταλλικών ορυκτών προϊόντων	16.376	663.997	40,5
24 Παραγωγή βασικών μετάλλων	19.643	773.952	39,4
25 Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων, με εξαίρεση τα μηχανήματα και τα είδη εξοπλισμού	25.049	968.171	38,7
26 Κατασκευή ηλεκτρονικών υπολογιστών, ηλεκτρονικών και οπτικών προϊόντων	1.687	60.663	36,0
27 Κατασκευή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού	5.721	234.652	41,0
28 Κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού π.δ.κ.α.	6.754	275.480	40,8
29 Κατασκευή μηχανοκίνητων οχημάτων, ρυμουλκούμενων και ημιρυμ/μενων οχημάτων	2.118	106.804	50,4
30 Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	5.299	210.236	39,7
31-32 Κατασκευή επίπλων και Βιομηχανίες κατασκευών π.δ.κ.α.	22.179	938.918	42,3
33 Επισκευή και εγκατάσταση μηχανημάτων και εξοπλισμού	11.001	472.288	42,9
Δ. Παροχή Ηλεκτρικού Ρεύματος, Φυσικού Αερίου, Ατμού	26.540	1.062.902	40,0
35 Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	26.540	1.062.902	40,0
Ε. Παροχή Νερού, Επεξεργασία Λυμάτων, Διαχείριση Αποβλήτων	22.935	912.152	39,8

Κλάδοι Οικονομικής Δραστηριότητας	Απασχολ.	Ώρες	Ώρες/ Εβδομ.
36 Συλλογή, επεξεργασία και παροχή νερού	5.801	214.506	37,0
37-39 Συλλογή, Επεξεργασία , διάθεση λυμάτων, αποβλήτων-ανάκτηση υλικών	17.134	697.646	40,7
Στ. Κατασκευές	165.362	5.542.225	33,5
41-43 Κατασκευές	165.362	5.542.225	33,5
Ζ. Χονδρικό και Λιανικό Εμπόριο. Επισκευή Μηχανοκίνητων	639.040	27.848.591	43,6
45 Χονδρικό και λιανικό εμπόριο και επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων	69.258	3.025.978	43,7
46 Χονδρικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκινήτων οχημάτων και μοτοσυκλετών	126.933	5.424.524	42,7
47 Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών	442.849	19.398.089	43,8
Η. Μεταφορά και Αποθήκευση	172.393	7.848.259	45,5
49 Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών	92.287	4.380.256	47,5
50 Πλωτές μεταφορές	29.186	1.391.196	47,7
51 Αεροπορικές μεταφορές	6.587	265.250	40,3
52 Αποθήκευση και υποστηρικτικές προς τη μεταφορά δραστηριότητες	30.207	1.256.992	41,6
53 Ταχυδρομικές και ταχυμεταφορικές δραστηριότητες	14.127	554.565	39,3
Θ. Δραστηριότητες Υπηρεσιών Παροχής Καταλύματος και Υπηρεσιών	263.705	12.089.441	45,8
55-56 Καταλύματα και Δραστηριότητες υπηρεσιών εστίασης	263.705	12.089.441	45,8
Ι. Ενημέρωση και Επικοινωνία	76.520	3.006.895	39,3
58 Εκδοτικές δραστηριότητες	10.536	427.151	40,5
59-60 Παραγωγή κινηματογραφικών ταινιών, βίντεο και τηλεοπτικών προγραμμάτων, ηχογραφήσεις και μουσικές εκδόσεις και Ραδιοτηλεοπτικές μεταδόσεις	11.108	443.996	40,0
61 Τηλεπικοινωνίες	29.005	1.131.419	39,0
62-63 Δραστηριότητες της τεχνολογίας της πληροφορίας και ενημέρωσης	25.870	1.004.329	38,8
Κ. Χρηματοπιστωτικές και Ασφαλιστικές Δραστηριότητες	110.544	4.374.386	39,6
64 Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί, με εξαίρεση τις ασφαλιστικές εταιρείες και τα συνταξιοδοτικά ταμεία	72.766	2.851.103	39,2
65 Ασφαλιστικά, αντασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία, εκτός από την υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	20.193	818.640	40,5
66 Άλλες χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες	17.585	704.643	40,1
Λ. Διαχείριση Ακίνητης Περιουσίας	2.256	86.154	38,2
68 Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	2.256	86.154	38,2
Μ. Επαγγελματικές, Επιστημονικές και Τεχνικές Δραστηριότητες	193.470	7.835.740	40,5
69-70 Νομικές και λογιστικές δραστηριότητες - Δραστηριότητες κεντρικών γραφείων· δραστηριότητες παροχής συμβουλών διαχείρισης	108.281	4.549.563	42,0

Κλάδοι Οικονομικής Δραστηριότητας	Απασχολ.	Ώρες	Ώρες/ Εβδομ.
71 Αρχιτεκτονικές δραστηριότητες και δραστηριότητες μηχανικών· τεχνικές δοκιμές και αναλύσεις	51.199	1.991.426	38,9
72 Επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη	6.585	230.548	35,0
73 Διαφήμιση και έρευνα αγοράς	9.760	375.025	38,4
74-75 Άλλες επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες	17.645	689.178	39,1
Ν. Διοικητικές και Υποστηρικτικές Δραστηριότητες	59.818	2.308.189	38,6
77 Δραστηριότητες ενοικίασης και εκμίσθωσης	3.398	122.661	36,1
78 Δραστηριότητες απασχόλησης	3.055	120.340	39,4
79 Δραστηριότητες ταξιδιωτικών πρακτορείων, γραφείων οργανωμένων ταξιδίων και άλλων υπηρεσιών κρατήσεων	12.172	533.543	43,8
80-82 Λοιπές διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες	41.193	1.531.645	37,2
Ξ. Δημόσια Διοίκηση και Άμυνα. Υποχρεωτική Κοινωνική Ασφάλιση	323.006	12.806.970	39,6
84 Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	323.006	12.806.970	39,6
Ο. Εκπαίδευση	277.423	7.217.246	26,0
85 Εκπαίδευση	277.423	7.217.246	26,0
Π. Δραστηριότητες Ανθρώπινης Υγείας και Κοινωνικής Μέριμνας	217.126	8.360.695	38,5
86 Δραστηριότητες άσκησης ιατρικών και οδοντιατρικών επαγγελμάτων	191.560	7.394.501	38,6
87-88 Δραστηριότητες βοήθειας κατ΄οίκον και κοινωνικής μέριμνας χωρίς παροχή καταλύματος	25.566	966.194	37,8
Ρ. Τέχνες, Διασκέδαση και Ψυχαγωγία	40.628	1.554.871	38,3
90-92 Δημιουργικές δραστηριότητες, τέχνες και διασκέδαση, Δραστηριότητες βιβλιοθηκών, αρχειοφυλακείων, μουσείων και λοιπές πολιτιστικές δραστηριότητες, Τυχερά παιχνίδια και στοιχήματα	31.067	1.193.255	38,4
93 Αθλητικές δραστηριότητες και δραστηριότητες διασκέδασης και ψυχαγωγίας	9.561	361.616	37,8
Σ. Άλλες Δραστηριότητες Παροχής Υπηρεσιών	70.860	2.827.897	39,9
94 Δραστηριότητες οργανώσεων	19.909	781.191	39,2
95 Επισκευή ηλεκτρονικών υπολογιστών και ειδών ατομικής η οικιακής χρήσεως	8.749	386.448	44,2
96 Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών	42.202	1.660.258	39,3
Τ. Δραστηριότητες Νοικοκυριών ως Εργοδοτών	53.396	1.738.021	32,5
97-98 Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών οικιακού προσωπικού	53.396	1.738.021	32,5
Υ. Δραστηριότητες Εξωδαφικών Οργανισμών και Φορέων	1.421	57.990	40,8
99 Δραστηριότητες εξωδαφικών οργανισμών και φορέων	1.421	57.990	40,8
Σύνολο Οικονομίας 64 Κλάδοι	3.535.005	141.051.669	39,9

Πηγή: Έρευνες Εργατικού Δυναμικού, επεξεργασία των συγγραφέων

4. Οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης στην Ελλάδα

4.1 Εισαγωγή

Δύο σημαντικά και αντικρουόμενα φαινόμενα κυριαρχούν και αναδεικνύονται την περίοδο της κρίσης στις βασικές μορφές της ευέλικτης απασχόλησης στην Ελλάδα. Το πρώτο αφορά στην αύξηση της μερικής απασχόλησης και το δεύτερο στη μείωση της προσωρινής απασχόλησης. Στο μέτρο και στο βαθμό που οι δύο αυτές μορφές συνδέονται με την επισφαλή απασχόληση,[114] με χαμηλές αποδοχές και με υψηλό κίνδυνο εμφάνισης της φτώχειας,[115] οι εξελίξεις τους υποδηλώνουν όχι μόνο το βαθμό συμμετοχής τους πάνω στη συνολική απασχόληση και στην παραγωγική διαδικασία εν γένει αλλά και το βαθμό διεύρυνσης (ή όχι) των χαρακτηριστικών τους και ειδικότερα της επισφάλειας πάνω στη συ-

114. Γύρω από την έννοια της επισφαλούς απασχόλησης υπάρχει τα τελευταία χρόνια μια εκτενής συζήτηση. Ενδεικτικά γίνεται αναφορά στον Barbier (2011) ο οποίος ορίζει την έννοια της εργασιακής επισφάλειας ως την αυξημένη ανασφάλεια του εργαζόμενου αναφορικά με τη διάρκεια ή την επάρκεια της σύμβασης εργασίας: στην αβεβαιότητα/κίνδυνο απώλειας της θέσης εργασίας που απορρέει από τις χρονικά και ουσιαστικά περιορισμένες συμβατικές υποχρεώσεις του εργοδότη, ή/και στην αβεβαιότητα/κίνδυνο αδυναμίας επιβίωσης που απορρέει από τις ισχνές και μη εγγυημένες αποδοχές. Για μια εκτενέστερη θεώρηση της έννοιας και των διαδικασιών επέκτασης της επισφαλούς απασχόλησης βλέπε στην ενδιαφέρουσα ανάλυση του Kalleberg (2011).

115. Η σύνδεση των μορφών αυτών απασχόλησης με τη φτώχεια στον Ελλαδικό χώρο έχει γίνει σε ένα σχετικά μεγάλο αριθμό μελετών. Ενδεικτικά γίνεται αναφορά στη μελέτη της Κετζετζοπούλου (2007), όπου επισημαίνεται ότι ο κίνδυνος της φτώχειας στα άτομα που απασχολούνται με μερική απασχόληση είναι τριπλάσιος, σε σχέση με αυτά που απασχολούνται πλήρως, ενώ ο κίνδυνος φτώχειας τετραπλασιάζεται ή και πενταπλασιάζεται για όσους απασχολούνται προσωρινά.

νολική απασχόληση. Ένα τρίτο παρεμφερές φαινόμενο αφορά στις εξελίξεις της υπερωριακής απασχόλησης, μορφής της ευελιξίας ιδιαίτερα διαδεδομένης στη χώρα.

Η επέκταση της μερικής απασχόλησης αναδεικνύει, εκ πρώτης όψεως τουλάχιστον, τη μειωμένη συμμετοχή του συντελεστή εργασία στην παραγωγική διαδικασία και μια όψη του αργούντος παραγωγικού δυναμικού. Τούτο όμως δεν αναδεικνύει παρά μόνο τη μία πλευρά των εξελίξεων. Μία άλλη, διαφορετική και αντίθετης κατεύθυνσης, αναδεικνύεται μέσα από την εκτίμηση της απασχόλησης μέσα από τις εβδομαδιαίες ώρες. Καθώς, όπως ήδη επισημάνθηκε, η μείωση της απασχόλησης, μετρούμενη σε ώρες ανά εβδομάδα, είναι χαμηλότερη από την αντίστοιχη του αριθμού των απασχολουμένων, αναδεικνύεται μια πιο εντατική χρήση του συντελεστή εργασία. Λιγότεροι απασχολούμενοι που εργάζονται περισσότερες ώρες. Τούτο ενισχύεται περαιτέρω και μέσα από τη διερεύνηση των εξελίξεων της υπερωριακής απασχόλησης. Και μάλιστα, σε μια περίοδο που η επέκταση της μερικής αλλά και της εκ περιτροπής απασχόλησης θα έπρεπε να συνοδεύονται από μια παράλληλη μείωση και των ωρών απασχόλησης.

Η διερεύνηση των εξελίξεων στις ευέλικτες αυτές μορφές απασχόλησης καλύπτει το χρονικό διάστημα 2008-2013 και επιχειρείται τόσο στους γενικούς (μονοψήφιο κωδικό) όσο και στους αναλυτικούς (διψήφιο κωδικό) κλάδους οικονομικής δραστηριότητας. Η έκτασή τους, μετρούμενη σε απόλυτα μεγέθη, ο βαθμός συμμετοχής τους στη συνολική απασχόληση του κάθε κλάδου και ο ρυθμός μεταβολής τους, τόσο για το σύνολο της οικονομίας όσο και για κάθε κλάδο ξεχωριστά, συνιστούν τα αντικείμενα της ανάλυσης, στις ενότητες αυτές του κεφαλαίου. Με δεδομένα ότι στο διάστημα αυτό, το ένα τέταρτο περίπου (23,8%) της συνολικής απασχόλησης της χώρας χάθηκε, ως αποτέλεσμα της παρατεταμένης ύφεσης, στην οποία εγκλωβίσθηκε η οικονομία και ότι η μείωση αυτή διαχύθηκε σε όλο το φάσμα της οικονομικής δραστηριότητας, όπως αυτή αποτυπώνεται από τους κλάδους, ο ρυθμός μεταβολής των ευέλικτων μορφών αναμένεται αφ' ενός μεν να ακολουθεί τη γενικότερη τάση μείωσης της απασχόλησης, αφ' ετέρου δε, στο μέτρο και στο βαθμό που αυξάνει (μερική απασχόληση), να υποδηλώνει ταυτοχρόνως μια διαδικασία υποκατάστασης πλήρους απασχόλησης από μερική. Τούτο με τη σειρά του αναμένεται να επιφέρει ιδιαίτερες επιπτώσεις τόσο για τους απασχολούμενους όσο και για το σύνολο της οικονομίας.

4.2 Η μερική απασχόληση

Η μερική απασχόληση στην περίοδο της κρίσης (2008-2013) αυξήθηκε κατά 14,5% (Πίνακας Παραρτήματος Π.4.1). Το 2008 ανερχόταν σε 255.540 άτομα και καταλάμβανε το 5,5% της συνολικής απασχόλησης, μεγέθη που διαμορφώθηκαν σε 292.491 άτομα το 2013 (αύξηση κατά 36.951) και μερίδιο 8,3% στη συνολική απασχόληση της χώρας. Εάν μάλιστα τα μεγέθη της μερικής απασχόλησης εκτιμηθούν με βάση όχι τη συνολική απασχόληση αλλά τη μισθωτή και με δεδομένα ότι τόσο τα μεγέθη των αυτοαπασχολούμενων όσο και των εργοδοτών στην Ελλάδα είναι υψηλά τότε η μερική απασχόληση θα αντιστοιχούσε σε σημαντικά υψηλότερα μεγέθη.[116] Με δεδομένη τη συνολική μείωση της απασχόλησης η αύξηση της μερικής απασχόλησης υποδηλώνει μια ευρείας κλίμακας υποκατάσταση πλήρους απασχόλησης από μερική, και καθώς στη μεγάλη πλειονότητα η μερική απασχόληση είναι ακούσια, επιφέρει πολλαπλές επιπτώσεις στο εισόδημα, στις δυνατότητες διαμόρφωσης καριέρας και στο εν γένει επίπεδο διαβίωσης των ατόμων.

Στους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας οι εξελίξεις της μερικής απασχόλησης είναι ιδιαίτερα σημαντικές και ενδιαφέρουσες. Καταρχάς πρέπει να επιση-

116. Μία διαφορετική προσέγγιση των μεγεθών της μερικής απασχόλησης επιχειρείται μέσα από την ανάλυση των δεδομένων του πληροφοριακού συστήματος ΕΡΓΑΝΗ, του Υπουργείου Εργασίας, που παρουσιάζεται στην ετήσια έκθεση για την ελληνική οικονομία και απασχόληση (ΙΝΕ, 2014: 223-224). Σύμφωνα με τα δεδομένα αυτά στο χρονικό διάστημα Μαρτίου – Δεκεμβρίου του 2013, έγιναν 1.040.904 προσλήψεις, το 37,0% των οποίων, αφορούσε σε θέσεις μερικής απασχόλησης, ενώ το 9,0% σε θέσεις εκ περιτροπής απασχόλησης. Πέραν τούτων, στο διάστημα Ιουλίου – Δεκεμβρίου του 2013, οι μετατροπές των συμβάσεων εργασίας από πλήρη απασχόληση σε μία από τις μορφές ευέλικτης απασχόλησης ανήλθαν σε 42.302, εκ των οποίων οι 22.436, ή ποσοστό 52,8% αφορούσαν σε μετατροπές πλήρους σε μερική απασχόληση, ενώ οι υπόλοιπες αφορούν σε μετατροπή πλήρους σε εκ περιτροπής απασχόληση. Συνολικά, με βάση τα δεδομένα του ΕΡΓΑΝΗ, το ΙΝΕ (2014: 224) επισημαίνει ότι η ταχεία επέκταση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης έχει ως αποτέλεσμα ένας στους πέντε απασχολούμενους (20,5%) στον ιδιωτικό τομέα εργάζεται με ευέλικτες μορφές απασχόλησης. Οι εξελίξεις αυτές φαίνεται να συνεχίζονται και στο πρώτο τετράμηνο του 2014 όπου από τις 423.174 προσλήψεις το 55,0% αφορούσε σε θέσεις πλήρους απασχόλησης, το 33,0% σε θέσεις μερικής απασχόλησης και το 12,0% σε θέσεις εκ περιτροπής απασχόλησης (ΙΝΕ, 2014: 223).

μανθεί ότι η μερική απασχόληση δεν διαχέεται σε όλο το φάσμα της οικονομικής δραστηριότητας. Στο επίπεδο των γενικών κλάδων της ελληνικής οικονομίας η μερική απασχόληση δεν εντοπίζεται στον κλάδο της διαχείρισης της ακίνητης περιουσίας, ενώ έχει εξαιρετικά περιορισμένη παρουσία στους κλάδους του ηλεκτρισμού, της ύδρευσης και των άλλων επαγγελματικών, επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων.[117] Στον αντίποδα υψηλές συγκεντρώσεις της μερικής απασχόλησης εμφανίζουν οι κλάδοι της γεωργίας - κτηνοτροφίας, του εμπορίου, των ξενοδοχείων – εστιατορίων και της εκπαίδευσης (πίνακας παραρτήματος Π.4.1).

Στο πλαίσιο των αναλυτικών όμως κλάδων ένας μεγαλύτερος αριθμός δεν κάνει χρήση της μερικής απασχόλησης, γεγονός που αναμένεται να συνδέεται με τις ιδιαίτερες συνθήκες λειτουργίας και με την οργάνωση της παραγωγικής διαδικασίας των κλάδων αυτών. Το 2008 έντεκα κλάδοι (19 παραγωγή οπτάνθρακα & προϊόντων διύλισης πετρελαίου, 20 παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων, 21 παραγωγή φαρμακευτικών προϊόντων, 27 κατασκευή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού, 29 κατασκευή μηχανοκίνητων & ρυμουλκούμενων οχημάτων, 50 πλωτές μεταφορές, 51 αεροπορικές μεταφορές, 53 ταχυδρομικές & ταχύ-μεταφορικές δραστηριότητες, 68 διαχείριση ακίνητης περιουσίας, 77 δραστηριότητες ενοικίασης & εκμίσθωσης, 78 δραστηριότητες απασχόλησης)[118] της μεταποίησης αλλά των υπηρεσιών δεν εμφανίζουν καθόλου μερική απασχόληση. Το 2013 ο αριθμός αυτός παραμένει σταθερός, αλλά η σύνθεση του διαφοροποιείται, με τη μερική απασχόληση να διαχέεται σε νέες δραστηριότητες (20 παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων, 21 παραγωγή φαρμακευτικών προϊόντων και 53 ταχυδρομικές & ταχύ-μεταφορικές δραστηριότητες) και να εξαφανίζεται από άλλες (02 δασοκομία & υλοτομία, 17 χαρτοποιία & χάρτινα προϊόντα, 30 κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών).[119] Στους άλλους οκτώ όμως κλάδους η απουσία μερικής απασχόλησης διαπιστώνεται σε ολόκληρη την αναλυ-

117. Στον κλάδο αυτό η περιορισμένη παρουσία της μερικής απασχόλησης αναμφίβολα συνδέεται με την υψηλή παρουσία των αυτοαπασχολούμενων.

118. Στον κατάλογο αυτό, αλλά και στις γενικότερες επεξεργασίες της μελέτης, δεν περιλαμβάνεται ο κλάδος των δραστηριοτήτων εξωδαφικών οργανισμών και φορέων (99), που συνιστά τον μικρότερο σε απασχόληση κλάδο της ελληνικής οικονομίας.

119. Θα πρέπει ωστόσο να υπενθυμιστεί ότι σε αρκετές περιπτώσεις που τα σχετικά μεγέθη που αναλύονται είναι ιδιαίτερα περιορισμένα οι διαπιστώσεις αυτές πρέπει να

όμενη περίοδο, αναδεικνύοντας την ύπαρξη οικονομικών δραστηριοτήτων που δεν χρησιμοποιούν ή δεν διαμορφώνουν προϋποθέσεις εμφάνισης της μερικής απασχόλησης.

Στον αντίποδα, ένας μεγάλος όγκος της μερικής απασχόλησης συγκεντρώνεται σε ένα σχετικά περιορισμένο φάσμα οικονομικών δραστηριοτήτων (Πίνακας 4.1), ενώ περιορισμένες συγκεντρώσεις της, σε ένα πολύ ευρύτερο φάσμα. Έτσι, στους δώδεκα μεγαλύτερους, ως προς την έκταση της μερικής τους απασχόλησης, κλάδους συγκεντρώνονται τα τρία τέταρτα περίπου (73,6%) της συνολικής μερικής απασχόλησης για το 2013. Ειδικότερα στους πέντε κλάδους της γεωργίας – κτηνοτροφίας, του λιανικού εμπορίου, της εκπαίδευσης, των νοικοκυριών ως εργοδοτών και των κατασκευών συγκεντρώνονται παραπάνω από τους μισούς (57,6%) απασχολούμενους με μερική απασχόληση.

Ανάμεσα στους δώδεκα κλάδους με τον μεγαλύτερο αριθμό μερικά απασχολούμενων εντοπίζονται εννέα κλάδοι των υπηρεσιών, ένας μόνο κλάδος του πρωτογενούς τομέα (γεωργία – κτηνοτροφία) και δύο κλάδοι του δευτερογενούς (κατασκευές και βιομηχανία τροφίμων). Ένας δηλαδή μόνο κλάδος της μεταποίησης εντοπίζεται ανάμεσα σε αυτούς με μεγάλο αριθμό απασχολουμένων με μερική απασχόληση.

Ως προς τη δεύτερη διάσταση του φαινομένου της μερικής απασχόλησης, που αφορά στη συμμετοχή της στη συνολική απασχόληση του κάθε κλάδου ξεχωριστά, διαπιστώνεται ότι και εδώ ο τομέας των υπηρεσιών κυριαρχεί. Οι δέκα από τους δώδεκα κλάδους με το υψηλότερα μερίδια μερικής απασχόλησης είναι κλάδοι των υπηρεσιών. Γεωργία – κτηνοτροφία και κατασκευές, είναι οι μοναδικοί κλάδοι εκτός υπηρεσιών που εντοπίζονται στον κατάλογο των δώδεκα κλάδων με υψηλότερη συμμετοχή της μερικής απασχόλησης.

Στους δώδεκα αυτούς κλάδους τα μερίδια της μερικής απασχόλησης ποικίλουν και κυμαίνονται μεταξύ του 44,3% (δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών) και του 10,0% (τέχνες, διασκέδαση, βιβλιοθήκες, μουσεία). Ανάμεσά τους συγκαταλέγονται μεγάλοι, σε μέγεθος απασχόλησης, κλάδοι (74-75 άλλες επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες, 55-56 ξενοδοχεία – εστιατόρια, 01 γεωργία – κτηνοτροφία, 47 λιανικό εμπόριο) της ελληνικής οι-

γίνονται αποδεκτές με ιδιαίτερες επιφυλάξεις, περισσότερο ως ενδείξεις παρά ως πραγματικά γεγονότα.

Πίνακας 4.1: Ταξινόμηση δώδεκα σημαντικότερων κλάδων ως προς τον αριθμό απασχολουμένων με μερική απασχόληση, το μερίδιό τους στην απασχόληση του κλάδου και το ρυθμό μεταβολής τους στο διάστημα 2008-2013

Αριθμός απασχολουμένων με μερική απασχόληση (2013)	**Ποσοστιαία συμμετοχή μερικής απασχόλησης στον κλάδο (2013)**	**Ρυθμός μεταβολής της μερικής απασχόλησης (2008-2013)**
01 Γεωργία –Κτηνοτροφία (49.750)	97-98 Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών (44,3%)	58. Εκδοτικές δραστηριότητες (1.986,5%)
47 Λιανικό Εμπόριο (46.287)	93 Αθλητικές δραστηριότητες, διασκέδασης, ψυχαγωγία (24,3%)	10-12. Βιομηχανία Τροφίμων & Ποτών (332,8%)
85 Εκπαίδευση (26.212)	80-82 Λοιπές διοικητικές & υποστηρικτικές δραστηριότητες (20,4%)	73. Διαφήμιση & έρευνα αγοράς (289,5%)
97-98 Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών (23.574)	73 Διαφήμιση & έρευνα αγοράς (17,9%)	62-63 Δραστ/τες τεχνολογίας πληροφορίας & ενημέρωσης (288,5%)
41-43 Κατασκευές (22.663)	58 Εκδοτικές δραστηριότητες (17,6%)	45 Χονδρικό, λιανικό εμπόριο & επισκευή οχημάτων (209,9%)
10-12 Βιομηχανία Τροφίμων & Ποτών (9.949)	59-60 Παραγωγή κινηματ/φικών ταινιών, βίντεο, τηλεοπτικών (14,7%)	23 Παραγωγή άλλων μη μεταλλικών ορυκτών προϊόντων (188,7%)
80-82. Λοιπές διοικητικές & υποστηρικτικές δραστηριότητες (8.394)	41-43 Κατασκευές (13,7%)	33 Επισκευή , εγκατάσταση μηχανημάτων & εξοπλισμού (165,8%)
86. Υγεία (7.549)	74-75 Άλλες επαγγελματικές, επιστημονικές & τεχνικές δραστηριότητες (12,6%)	24 Παραγωγή βασικών μετάλλων (155,1%)
69-70. Νομικές, λογιστικές δραστηριότητες κ.λ.π (6.818)	55-56 Ξενοδοχεία - Εστιατόρια (12,4%)	52 Αποθήκευση & υποστηρικτικές δραστηριότητες μεταφοράς (143,3%)
96. Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών (5.947)	01 Γεωργία –Κτηνοτροφία (10,7%)	74-75 Άλλες επαγγελματικές, επιστημονικές & τεχνικές δραστηριότητες (140,8%)
46. Χονδρικό εμπόριο (4.378)	47 Λιανικό εμπόριο (εκτός οχημάτων & μοτοσικλετών) (10,5%)	49 Χερσαίες μεταφορές & μεταφορές μέσω αγωγών (138,6%)
71. Αρχιτεκτονικές, τεχνικές δραστηριότητες κ.λ.π (3.944)	90-92 Τέχνες, διασκέδαση, βιβλιοθήκες, μουσεία, κλπ. (10,0%)	79 Δραστ/τες ταξιδιωτικών πρακτορείων, γραφείων κλπ (107,1%)
Σύνολο μερικής απασχόλησης 292.491	Ποσοστό μερικής στο σύνολο της οικονομίας 8,3%	Συνολικός ρυθμός μεταβολής μερικής απασχόλησης 14,5%

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Ε.Ε.Δ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

κονομίας, γεγονός που ερμηνεύει σε σημαντικό βαθμό και την έκταση του φαινομένου. Ωστόσο πέραν των δώδεκα υψηλότερων ως προς τη συμμετοχή της μερικής απασχόλησης κλάδων, υψηλές σχετικά συγκεντρώσεις εμφανίζουν, από τη μεταποίηση οι κλάδοι της κατασκευής Η/Υ (9,0%), της βιομηχανίες τροφίμων και ποτών (8,7%), της κατασκευής μηχανών και ειδών εξοπλισμού (7,6%) και της κλωστοϋφαντουργίας (7,2%), ενώ από τις υπηρεσίες, η εκπαίδευση (9,4%), οι δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών κατ' οίκον (8,2%), οι αρχιτεκτονικές, τεχνικές και δραστηριότητες μηχανικών (7,7%), οι δραστηριότητες τεχνολογίας, πληροφορίας και ενημέρωσης (7,3%) και η αποθήκευση και υποστηρικτικές δραστηριότητες μεταφοράς (7,2%).

Συνδυάζοντας ταυτοχρόνως την απουσία κλάδων της μεταποίησης τόσο από αυτούς με το μεγαλύτερο αριθμό απασχολουμένων με μερική, όσο και από αυτούς που διαθέτουν υψηλά μερίδια μερικής απασχόλησης στη συνολική απασχόληση του κλάδου, μπορεί να συναχθεί το συμπέρασμα ότι οι κλάδοι της ελληνικής μεταποίησης δεν έχουν ευρεία εμπλοκή με τη μερική απασχόληση. Δεν χρησιμοποιούν σε ευρεία κλίμακα τη μερική απασχόληση, κυρίως γιατί η οργάνωση της παραγωγικής διαδικασίας τους δεν διαμορφώνει προϋποθέσεις χρήσης της. Κατά συνέπεια η μερική απασχόληση είναι ζήτημα κυρίως των υπηρεσιών και ειδικότερα αυτής της κατηγορίας υπηρεσιών, που απευθύνονται προς τους καταναλωτές.[120] Και καθώς οι κλάδοι αυτοί, σε γενικές γραμμές, εμφάνισαν σημαντικές μειώσεις της απασχόλησής τους στην περίοδο της κρίσης (Πίνακας Παραρτήματος Π.4.1), η αύξηση της μερικής απασχόλησης, αναδεικνύει, από μία διαφορετική οπτική, τις διαδικασίες υποκατάστασης πλήρους από μερική απασχόληση. [121]

Μία δεύτερη διαπίστωση αφορά στο ότι στους έξι κλάδους που κατόρθωσαν μέσα στην κρίση, να αυξήσουν τη συνολική απασχόλησή τους, ένα ιδιαίτερα πε-

120. Για την ταξινόμηση των υπηρεσιών με βάση τους χρήστες (αυτούς προς τους οποίους απευθύνονται οι υπηρεσίες) βλέπε μεταξύ άλλων στο Δεδουσόπουλο (2002).

121. Οι διαδικασίες αυτές συνδέονται αναμφίβολα με τις προσπάθειες περιορισμού του μισθολογικού κόστους. Καθώς μάλιστα η μετατροπή αυτή δεν συνοδεύεται και από μία μείωση των ωρών εργασίας, αλλά αντίθετα από αύξησή τους, όπως αναδείχθηκε στο τρίτο κεφάλαιο, παρέχει ενδείξεις για την καταστρατήγηση του ωραρίου σε βάρος των εργαζομένων στη λογική της περισσότερης εργασίας με χαμηλότερη αμοιβή και περιορισμένα δικαιώματα.

ριορισμένο τμήμα του δυναμισμού τους, ως προς τη δημιουργία θέσεων εργασίας, οφειλόταν στην μερική απασχόληση. Στο σύνολο των κλάδων αυτών η μερική απασχόληση είναι ιδιαίτερα περιορισμένη. Έτσι παρά το γεγονός ότι στους τέσσερις από αυτούς (58 εκδοτικές δραστηριότητες, 62-63 δραστηριότητες τεχνολογίας πληροφορίας και ενημέρωσης, 65 ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία, 74-75 άλλες επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες) η μερική απασχόληση αυξάνει, με υψηλούς μάλιστα ρυθμούς, η επίδραση της στη συνολική αύξηση της απασχόληση των κλάδων δεν είναι σημαντική. Επιπρόσθετα στον κλάδο των δραστηριοτήτων απασχόλησης (78) η μερική απασχόληση απουσιάζει πλήρως, ενώ στον κλάδο των δραστηριοτήτων οργανώσεων (94) η μείωσή της συμβάλλει αρνητικά στην αύξηση της συνολικής απασχόλησης.

Μία τρίτη σειρά διαπιστώσεων αφορά στην κατεύθυνση και στην έκταση των μεταβολών της μερικής απασχόλησης. Όπως σε όλα σχεδόν τα οικονομικά φαινόμενα, έτσι και εδώ, η αύξηση της μερικής απασχόλησης δεν κατανέμεται με ομοιόμορφο τρόπο ανάμεσα στις οικονομικές δραστηριότητες. Η πλειονότητα των κλάδων, που χρησιμοποιούν μερική απασχόληση, εμφάνισαν αυξήσεις, χρησιμοποιώντας την ως αντίδοτο στις πιέσεις της οικονομικής κρίσης. Ένας μικρότερος ωστόσο αριθμός κλάδων μείωσε τη μερική απασχόληση γεγονός που σε γενικές γραμμές οφείλεται στη γενικότερη μείωση της απασχόλησης (Διάγραμμα 4.1).[122] Στους κλάδους που αύξησαν την μερική απασχόληση οι ρυθμοί αύξησης κυμάνθηκαν μεταξύ του 1.986,5% (58 εκδοτικές δραστηριότητες) και 12,3% (86 υγεία), με ένα αριθμό κλάδων να εμφανίζει υπερδιπλασιασμό της μερικής απασχόλησης. Σε μία περίοδο δηλαδή μείωσης της συνολικής απασχόλησης, η μερική απασχόληση αυξήθηκε με ιδιαίτερα υψηλούς ρυθμούς, γεγονός που υποδηλώνει την ύπαρξη έντονων διαδικασιών υποκατάστασης πλήρους από μερική απασχόληση. Στους κλάδους που αυξάνουν την απασχόληση υπερτερούν οι κλάδοι των υπηρεσιών. Ωστόσο εντοπίζονται και κλάδοι του δευτερογενούς τομέα και της μεταποίησης, που σε κάποιες περιπτώσεις, εμφανίζοντας υψηλούς ρυθμούς αύξησης, υποδηλώνουν μια δυναμική διείσδυση της μερικής απασχόλησης

122. Στο Διάγραμμα 4.1, για λόγους απεικόνισης, δεν περιλαμβάνεται ο κλάδος των εκδοτικών δραστηριοτήτων, που εμφάνισε ρυθμό αύξησης της μερικής απασχόλησης κατά 1.986,5% (Πίνακας Παραρτήματος Π.4.1). Πρέπει ωστόσο και εδώ ο ρυθμός αυτός να γίνει αποδεκτός με ιδιαίτερη επιφύλαξη λόγω των πολύ μικρών μεγεθών που τον καθορίζουν.

Διάγραμμα 4.1: Ρυθμός μεταβολής μερικής απασχόλησης κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας 2008-2013.

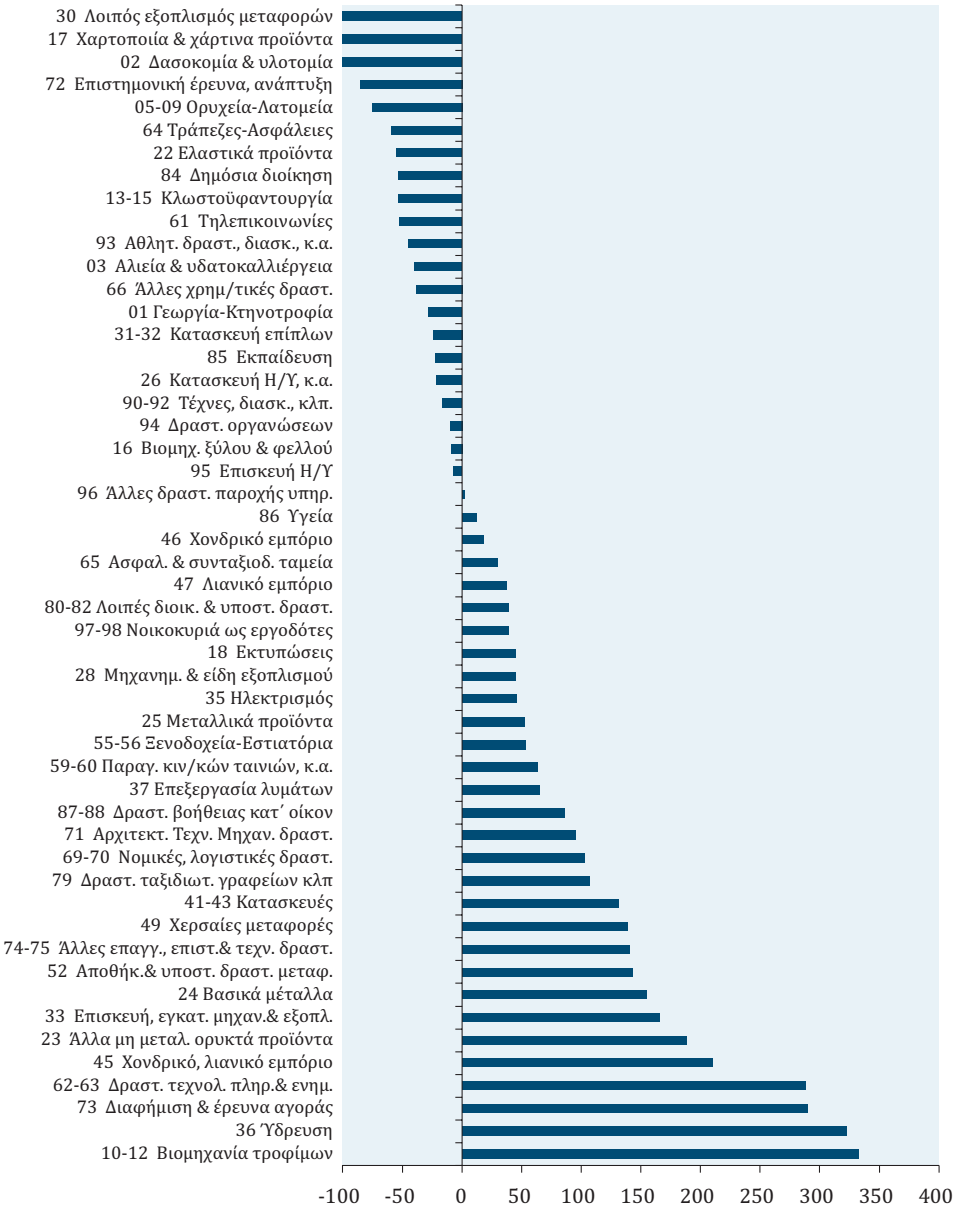

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Ε.Ε.Δ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

στη μεταποίηση. Στους κλάδους που η μερική απασχόληση μειώθηκε οι ρυθμοί μείωσης κυμάνθηκαν μεταξύ του -6,8% (95 επισκευή Η/Υ) και του 100,0% (02 δασοκομία, 17 χαρτοποιία και 30 λοιπός εξοπλισμός μεταφορών), μίας πλήρους δηλαδή εξάλειψης της μερικής απασχόλησης. Πέραν ωστόσο της εξάλειψης αυτής, η πλειονότητα των κλάδων με μείωση της μερικής απασχόλησης εμφάνισαν ρυθμούς μείωσης υψηλότερους της συνολικής απασχόλησης, αναδεικνύοντας διαδικασίες αντίθετης κατεύθυνσης από αυτήν της υποκατάστασης πλήρους από μερική απασχόληση. Το φαινόμενο παρατηρήθηκε στο σύνολο των κλάδων του πρωτογενούς τομέα (που ωστόσο ως προς τις μορφές απασχόλησης και την ευελιξία συνιστούν μία ιδιαίτερη περίπτωση), στα ορυχεία – λατομεία, στη μεταποίηση (κατασκευή προϊόντων από ελαστικό), και σε αρκετούς κλάδους των υπηρεσιών (τηλεπικοινωνίες, τράπεζες και συμπληρωματικές προς τις τράπεζες δραστηριότητες, δημόσια διοίκηση, εκπαίδευση, τέχνες και διασκέδαση). Στους κλάδους αυτούς οι απασχολούμενοι με μερική απασχόληση φαίνεται να λειτουργούν απολύτως ως δευτερεύον ή περιφερειακό εργατικό δυναμικό, αναδεικνύοντας μία άλλη μορφή της επισφάλειας τους.[123]

Όπως ήδη επισημάνθηκε σε πολλούς κλάδους η αύξηση της μερικής απασχόλησης συνδυάσθηκε με μείωση της συνολικής απασχόλησης του κλάδου, υποδηλώνοντας την ύπαρξη διαδικασιών υποκατάστασης, η έκταση της οποίας απαιτεί την περαιτέρω διερεύνηση της επίδρασης και άλλων παραγόντων. Κατά συνέπεια αποκτά ιδιαίτερη σημασία ο προσδιορισμός των κλάδων εκείνων που εμφανίζουν διαδικασίες υποκατάστασης αλλά και το μέγεθος της υποκατάστασης αυτής. Ο προσδιορισμός του ρυθμού υποκατάστασης πλήρους από μερική απασχόληση, στο χρονικό διάστημα 2008-2013, απαιτεί μία σειρά από επεξεργασίες στα δεδομένα του πίνακα του παραρτήματος Π.4.1. Από το σύνολο της απασχόλησης αφαιρείται, για το σύνολο της οικονομίας αλλά και για τον κάθε κλάδο ξεχωριστά, η μερική και η προσωρινή απασχόληση, ώστε το υπόλοιπο να αντιστοιχεί στην καθαρή πλήρη απασχόληση.[124] Στη συνέχεια εκτιμώνται οι

123. Σε όρους κατατμήσεων στις αγορές εργασίας, οι απασχολούμενοι με μερική απασχόληση, ειδικότερα εάν αυτή είναι ακούσια, εντάσσονται στο δευτερεύον ή στα χαμηλότερα τμήματα των αγορών εργασίας (βλέπε ενδεικτικά Fine, 1998 και στην ελληνική βιβλιογραφία στο Ευστράτογλου, 2006).

124. Στο πλαίσιο της παρούσας ανάλυσης ως καθαρή πλήρης απασχόληση θεωρείται αυτή που δεν περιλαμβάνει την μερική και προσωρινή απασχόληση, τις δύο δηλαδή κύ-

μεταβολές της πλήρους απασχόλησης και συνεκτιμώνται με τις μεταβολές της μερικής απασχόλησης. Ο λόγος της μεταβολής της μερικής προς την πλήρη απασχόληση, μετρούμενος σε ποσοστιαία βάση, μας δίνει το βαθμό υποκατάστασης της πλήρους από μερική απασχόληση. Με βάση τις εκτιμήσεις αυτές διαπιστώνεται ότι στο σύνολο της οικονομίας οι διαδικασίες υποκατάστασης εμφανίζονται ιδιαίτερα περιορισμένες (3,7%). Το μέγεθος αυτό ωστόσο είναι σημαντικά υποεκτιμημένο καθώς στα μεγέθη της μείωσης της πλήρους απασχόλησης περιλαμβάνονται και κλάδοι που δεν διαθέτουν μερική απασχόληση. Σε επί μέρους τομείς και κλάδους της ελληνικής οικονομίας η υποκατάσταση εμφανίζεται πολύ υψηλότερη.[125] Στη μεταποίηση, δέκα από τους δέκα εννέα κλάδους εμφανίζουν διαδικασίες υποκατάστασης, με ρυθμό που συνολικά ανέρχεται στο 9,8%. Στον ηλεκτρισμό και την ύδρευση, οι διαδικασίες αυτές είναι περιορισμένες, όπως και η εν γένει παρουσία της μερικής απασχόλησης και ο ρυθμός τους ανέρχεται σε 4,1%. Στις κατασκευές το ύψος της υποκατάστασης ανέρχεται σε 5,8%. Στις υπηρεσίες δέκα οκτώ κλάδοι εμφανίζουν υποκατάσταση, με ρυθμό που ανέρχεται σε 11,7%, παρέχοντας μία ακόμη ένδειξη της στενότερης σχέσης της μερικής απασχόλησης με τις υπηρεσίες.

Στο επίπεδο των αναλυτικών κλάδων οι διαδικασία της υποκατάστασης είναι, σε πολλές περιπτώσεις, ιδιαίτερα έντονη. Στο διάγραμμα 4.2 (βλέπε και Πίνακα Παραρτήματος Π.4.2) περιλαμβάνονται δέκα κλάδοι που εμφανίζουν έντονη διαδικασία υποκατάστασης πλήρους από μερική απασχόληση. Από το σύνολο των κλάδων που εμφάνισαν διαδικασίες υποκατάστασης στον πίνακα παρουσιάζονται οι κλάδοι εκείνοι που τα απόλυτα μεγέθη των μεταβολών της πλήρους όσο όμως κυρίως της μερικής απασχόλησης δεν είναι πολύ μικρά, προκειμένου να διασφαλισθεί μια σχετική αξιοπιστία. Ακόμη όμως και σε κλάδους που εμφα-

---

ριες μορφές της ευέλικτης απασχόλησης. Στα εκτιμώμενα μεγέθη της πλήρους απασχόλησης ενδέχεται να υπάρχουν και άλλες μορφές μη πλήρους απασχόλησης, οι οποίες ωστόσο δεν μπορεί να προσδιορισθούν με βάση τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία.

125. Παρεμφερείς διαπιστώσεις παρουσιάζονται και από το ΙΝΕ (2013: 308) σε μετρήσεις που αφορούν σε μετατροπή των συμβάσεων πλήρους απασχόλησης σε μερική στο διάστημα 2009-2012. Σύμφωνα με τις μετρήσεις αυτές οι μετατροπές αυτές από 12.219 το 2009 ανήλθαν σε 49.640 το 2012. Επιπρόσθετα μεγαλύτερες μετατροπές συμβάσεων καταγράφονται σε μια άλλη μορφή ευέλικτης απασχόλησης, που αφορά στην εκ περιτροπής απασχόληση, με μονομερή απόφαση του εργοδότη, που από 612 το 2009 ανήλθαν σε 13.372 το 2012.

Διάγραμμα 4.2: Ρυθμός υποκατάστασης πλήρους από μερική απασχόληση

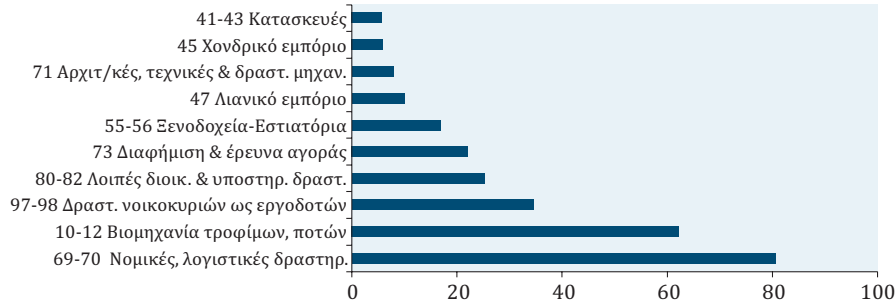

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Ε.Ε.Δ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

νίζονται στον πίνακα οι σχετικές διαπιστώσεις θα πρέπει να γίνουν αποδεκτές περισσότερο ως ενδείξεις παρά ως πραγματικά γεγονότα και να γίνουν αποδεκτές με επιφυλάξεις.

Δεν είναι τυχαίο ότι στο διάγραμμα περιλαμβάνεται ένας μόνο κλάδος της μεταποίησης και οι κατασκευές και όλοι οι άλλοι είναι κλάδοι των υπηρεσιών. Ωστόσο κατασκευές και βιομηχανία τροφίμων αποτελούν δύο ιδιαίτερα σημαντικούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας, ενώ ταυτοχρόνως οι κλάδοι των υπηρεσιών με υψηλούς ρυθμούς υποκατάστασης είναι στην πλειονότητά τους κλάδοι εντάσεως εργασίας, που απευθύνονται περισσότερο προς τους τελικούς καταναλωτές και λιγότερο προς τους παραγωγούς. Έτσι στον κλάδο των νομικών, λογιστικών και λοιπών δραστηριοτήτων στις δέκα θέσεις εργασίας πλήρους απασχόλησης που καταστρέφονται οι οκτώ αντικαθίστανται από θέσεις μερικής, στη βιομηχανία τροφίμων παραπάνω από έξι στις δέκα κ.ο.κ.

Συμπερασματικά θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι πέραν της γενικότερης επέκτασης της μερικής απασχόλησης, που αφορά τόσο στον αριθμό των μερικά απασχολούμενων όσο όμως και στη διείσδυσή τους σε κλάδους της μεταποίησης, η οικονομική κρίση άσκησε δύο αντίθετης κατεύθυνσης επιδράσεις. Η πρώτη αφορά σε μια σημαντική υποκατάσταση πλήρους από μερική απασχόληση, αναδεικνύοντας τη μερική απασχόληση σαν κυρίαρχη μορφή απασχόλησης στο ξεπέρασμα της οικονομικής κρίσης και η δεύτερη, μέσα από την πλήρη εξάλειψη της μερικής απασχόλησης είτε μέσα από τη μείωση της με υψηλότερο ρυθμό από ότι η συνολική απασχόληση, στην ανάδειξη των μερικά απασχολούμενων ως δευτερεύον ή περιφερειακού χαρακτήρα ανθρώπινο δυναμικό. Μια σειρά από κλάδους αντέδρασαν αυξάνοντας τη μερική απασχόληση και μία σειρά από άλ-

λους, μειώνοντας την σε απόλυτο ή σχετικό βαθμό. Και στις δύο αυτές περιπτώσεις μέσα από τον ακούσιο χαρακτήρα και τις σχέσεις της μερικής απασχόλησης με την επισφαλή εργασία, η επέκταση της είναι συνυφασμένη με σημαντικές επιπτώσεις για το εργατικό δυναμικό της χώρας και όπως θα δειχθεί αμέσως μετά και την οικονομία γενικότερα.

4.3 Η προσωρινή απασχόληση

Η προσωρινή απασχόληση ορίζεται ως η απασχόληση που πραγματώνεται με σύμβαση ορισμένου χρόνου ή σύμβαση έργου, ή η απασχόληση που προέρχεται μέσω γραφείου προσωρινής απασχόλησης.[126] Η προσωρινή απασχόληση συνδέεται στενά με την επισφάλεια και συνήθως χαρακτηρίζεται ως επισφαλής απασχόληση, ενώ ταυτοχρόνως είναι στενά συνυφασμένη με τη φτώχεια. Όταν είναι εκούσια, συνιστά δηλαδή επιλογή του ατόμου, οφειλόμενη συνήθως σε προσωπικούς ή οικογενειακούς λόγους,[127] θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι δεν συνιστά μορφή επισφαλούς εργασίας.[128] Στο βαθμό όμως που συνδέεται με αδυναμία του ατόμου να εξασφαλίσει μια πλήρη και κανονική θέση εργασίας, όπως συμβαίνει με την πλειονότητα των περιπτώσεων, ειδικότερα σε περιόδους κρίσης, τότε η μορφή αυτή της απασχόλησης συνδέεται άμεσα με την επισφαλή εργασία. Από κοινωνική άποψη η προσωρινή απασχόληση επηρεάζει τους τρόπους συνεργασίας των ατόμων (Sennet, 2006: 57). Ειδικότερα στο πεδίο της οργάνωσης της παραγωγής, καθώς οι προσωρινά εργαζόμενοι δεν εντάσσονται οργανικά στην πυραμίδα διοίκησης της επιχείρησης, δημιουργούνται σημαντικές

126. Ο Κουζής (2002) στην προσωρινή απασχόληση εκτός από τους απασχολούμενος με σύμβαση ορισμένου χρόνου και τους απασχολούμενους από τα γραφεία προσωρινής απασχόλησης, μέσω της ενοικίασης προσωπικού, περιλαμβάνει και τους εποχικά απασχολούμενους, καθώς η απασχόλησή τους πραγματώνεται συνήθως μέσα από μια σύμβαση ορισμένου χρόνου.

127. Ο Sennet (2006: 82) υποστηρίζει ότι οι προσωρινά απασχολούμενοι ενδέχεται να βρίσκουν ικανοποιητικά τα πρώτα χρόνια απασχόλησης, λόγω της ελευθερίας και της ευελιξίας που αυτή τους παρέχει. Αλλά ως μόνιμη κατάσταση τη θεωρούν απογοητευτική. Επιθυμία τους είναι να τους θέλει κάποιος μόνιμα καθώς η συμμετοχή σε μία κοινωνική δομή καταλήγει να είναι πιο σημαντική από την κινητικότητα.

128. Υπό την προϋπόθεση ασφαλώς ότι οι όροι και οι συνθήκες άσκησης της εργασίας αυτής καλύπτουν βασικές ανάγκες των ατόμων.

δυσχέρειες αναφορικά με τον τρόπο άσκησης των καθηκόντων τους. Δεν είναι τυχαίο ότι οι επιχειρήσεις που κάνουν χρήση προσωρινής απασχόλησης, αλλά και άλλων ευέλικτων μορφών, δίνουν έμφαση στις κοινωνικές δεξιότητες και ιδιαίτερα στις δεξιότητες ανθρωπίνων σχέσεων, παρέχοντας πολλές φορές, διαπροσωπική κατάρτιση. Ταυτοχρόνως η μη οργανική ένταξη των ατόμων στον κορμό των επιχειρήσεων δημιουργεί σε πολλές περιπτώσεις άγχος και φόβο, καταστάσεις απόλυτα συνυφασμένες με τη μορφή αυτή της απασχόλησης.

Με δεδομένη την ισχυρή σύνδεση της προσωρινής απασχόλησης με την επισφάλεια στο χώρο της εργασίας, επιχειρείται η προσέγγιση των βασικών μεγεθών της. Η προσωρινή απασχόληση στη διάρκεια της κρίσης μειώθηκε κατά 130.161 θέσεις (ή συμβάσεις) ή ποσοστό -36,8% (από 353.544 το 2008 σε 223.383 το 2013), έτσι ώστε το μερίδιό της από 7,6% της συνολικής απασχόλησης το 2008 περιορίσθηκε στο 6,3% το 2013[129]

(Πίνακας Παραρτήματος Π.4.1). Ως ποσοστό της μισθωτής απασχόλησης η προσωρινή απασχόληση περιορίσθηκε από το 11,7% το 2008 στο 10,0% το 2013. Η ερμηνεία της εξέλιξης αυτής, που εκ πρώτης όψεως έρχεται σε αντίθεση με τη γενικότερη τάση αύξησης των ευέλικτων μορφών απασχόλησης, ενδέχεται να οφείλεται, είτε στο γεγονός ότι οι απασχολούμενοι με προσωρινή απασχόληση αντιπροσωπεύουν και συνιστούν ένα δευτερεύον εργατικό δυναμικό,[130] είτε γιατί υποκαθίστανται από άλλες μορφές ευέλικτης απασχόλησης.[131] Σε όρους

129. Ο Γαβρόγλου (2014) επιχειρώντας μια σύγκριση της προσωρινής απασχόλησης στην Ελλάδα με τις χώρες της Ευρωζώνης υποστηρίζει ότι η προσωρινή απασχόληση στην Ελλάδα βρίσκεται σε χαμηλά επίπεδα σε σχέση με τα διεθνή δεδομένα. Το 2009 ανερχόταν σε 12,1% της μισθωτής απασχόλησης έναντι 15,4% της (μισθωτής) απασχόλησης στην Ευρωζώνη, ποσοστό που διαμορφώθηκε σε 10,0% για τη χώρα μας το 2012, έναντι 15,3% της απασχόλησης στην Ευρωζώνη. Επισημαίνει ότι η χώρα μας βρίσκεται χαμηλά (11η θέση) ως προς τη διάχυση της προσωρινής απασχόλησης αλλά υψηλά (4η θέση), ως προς τη συμμετοχή της ακούσιας προσωρινής απασχόλησης.

130. Δεν εντάσσονται δηλαδή στον πυρήνα, στο κέντρο του ανθρώπινου δυναμικού των επιχειρήσεων αλλά στην περιφέρεια του, με αποτέλεσμα να προσλαμβάνονται όταν οι συνθήκες το επιτρέπουν και να απολύονται όταν οι συνθήκες δεν καθιστούν απαραίτητη την παρουσία τους (θεωρήσεις κατατμημένων αγορών εργασίας ή διάκρισης κέντρου – περιφέρειας).

131. Ο Γαβρόγλου (2014) επισημαίνει ότι η μείωση της προσωρινής απασχόλησης οφείλεται στην υποκατάστασή τους από άλλες μορφές ευέλικτης απασχόλησης, ανάμεσα στις οποίες κυρίαρχη θέση κατέχουν οι απλήρωτες ώρες υπερωρίας, αλλά και από

επισφάλειας, το 2013, οι ακούσια προσωρινά απασχολούμενοι αποτελούσαν το 75,0% των προσωρινά απασχολούμενων μισθωτών, ή το 7,4% του συνόλου των μισθωτών και ήσαν περίπου ισόποσα κατανεμημένοι ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες, με ελαφρά αριθμητική υπεροχή των γυναικών, ενώ ταυτοχρόνως φαίνεται να επηρεάζονται σε σημαντικό βαθμό από το εκπαιδευτικό τους επίπεδο, με τα άτομα με υψηλά εκπαιδευτικά προσόντα να εμφανίζονται λιγότερο εκτεθειμένα σε αυτήν και να εντοπίζονται κυρίως στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας (Γαβρόγλου, 2014).

Σε σχέση με τη μερική απασχόληση, η προσωρινή διαχέεται σε ένα ευρύτερο φάσμα οικονομικών δραστηριοτήτων. Στο επίπεδο των γενικών κλάδων όλοι οι κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας εμφάνισαν προσωρινή απασχόληση και στα δύο έτη ανάλυσης. Μεγαλύτερο αριθμό απασχολουμένων με προσωρινή απασχόληση το 2008 εμφάνισαν οι κλάδοι των ξενοδοχείων εστιατορίων (58.686), των κατασκευών (43.636), της εκπαίδευσης (34.682), της δημόσιας διοίκησης (33.496), της μεταποίησης

(26.811) και της υγείας (20.650), ενώ αντίθετα τον μικρότερο οι κλάδοι της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας (246), των ορυχείων – λατομείων (2.020), του ηλεκτρισμού (2.702) και των τραπεζών και ασφαλειών (4.850) (πίνακας παραρτήματος Π.4.1). Εκτιμώντας ωστόσο την παρουσία των προσωρινά απασχολούμενων σαν ποσοστό της συνολικής απασχόλησης του κλάδου υψηλές συγκεντρώσεις εμφάνισαν οι κλάδοι της ύδρευσης (22,7%), των νοικοκυριών ως εργοδοτών (20,7%), των ξενοδοχείων – εστιατορίων (17,6%), των τεχνών, διασκέδασης και ψυχαγωγίας (16,6%), των διοικητικών και υποστηρικτικών δραστηριοτήτων (11,8%), των ορυχείων - λατομείων (11,4%) και των κατασκευών (10,9%). Ταυτοχρόνως όμως σημαντική είναι και η παρουσία της προσωρινής απασχόλησης στους κλάδους της εκπαίδευσης (10,6%), της υγείας (8,8%) και της δημόσιας διοίκησης (8,7%), κλάδους με ισχυρή την παρουσία της δημόσιας απασχόλησης, γεγονός που υποδηλώνει την εκτεταμένη χρήση των μορφών αυτών απασχόλησης και από το δημόσιο τομέα.[132] Στον αντίποδα περιορισμένη

μορφές μη ευέλικτης απασχόλησης, όπως οι συμβάσεις αορίστου χρόνου, η χρήση των οποίων ωστόσο διευκολύνεται μέσα από τις μεταβολές του θεσμικού πλαισίου που διέπει τις εργασιακές σχέσεις.

132. Όπως επισημαίνει ο Κουζής (2002) η προσωρινή απασχόληση ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένη στην Ελλάδα ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1980, καθώς κάλυπτε το

χρήση της προσωρινής απασχόλησης φαίνεται να κάνουν οι κλάδοι της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας (2,7%), των τραπεζών – ασφαλειών (3,9%), των επαγγελματικών, τεχνικών και επιστημονικών δραστηριοτήτων[133] (4,9%) καθώς και της μεταποίησης (4,9%).

Στο επίπεδο των αναλυτικών κλάδων της ελληνικής οικονομίας οι διαφοροποιήσεις τόσο ως προς την παρουσία όσο και ως προς τις μεταβολές της προσωρινής απασχόλησης εμφάνισαν μία μεγαλύτερη ποικιλία. Η διάχυση της προσωρινής απασχόλησης σε περισσότερες οικονομικές δραστηριότητες υπήρξε μεγαλύτερη, συγκριτικά με τη μερική απασχόληση, και στα δύο έτη ανάλυσης. Το 2008 τρείς μόνο κλάδοι της μεταποίησης (17 χαρτοποιία, 19 παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου, και 21 παραγωγή φαρμακευτικών προϊόντων) δεν εμφάνισαν απασχολούμενους με προσωρινή απασχόληση, κατάσταση που εμφανίσθηκε ελαφρά διαφοροποιημένη τόσο ως προς τον αριθμό όσο και ως προς τη σύνθεσή της το 2013. Παραγωγή φαρμακευτικών προϊόντων (21), κατασκευή Η/Υ (26) και κατασκευή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού (27) συνιστούν τους τρεις κλάδους της μεταποίησης που δεν εμφανίζουν προσωρινή απασχόληση και τους κλάδους της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας (68) και επισκευής Η/Υ και ειδών οικιακής χρήσεων (95), να προστίθενται στον κατάλογο αυτό από πλευράς υπηρεσιών. Μόνο δηλαδή ο κλάδος της παραγωγής φαρμακευτικών προϊόντων δεν κάνει χρήση προσωρινής απασχόλησης, σε όλη τη διάρκεια της κρίσης. Πέραν όμως των κλάδων αυτών ένας άλλος αριθμός κλάδων (20

19,0% της συνολικής απασχόλησης (έναντι 9,0% του μέσου κοινοτικού όρου την περίοδο εκείνη), λόγω κυρίως της εκτεταμένης παρουσίας της στο δημόσιο τομέα. Η πολιτική χρήσης της προσωρινής απασχόλησης στο δημόσιο περιορίσθηκε έκτοτε με αποτέλεσμα τη μείωση της προσωρινής απασχόλησης που το 2000 ανερχόταν σε 13,1% (15,7% στις γυναίκες και 11,5% για στους άνδρες), ποσοστό που κινείτο κοντά στο μέσο ποσοστό των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

133. Στους κλάδους της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας και των επαγγελματικών, τεχνικών και επιστημονικών δραστηριοτήτων, η περιορισμένη παρουσία της προσωρινής απασχόλησης αναμένεται να συνδέεται με την ισχυρή παρουσία των εργοδοτών και των αυτοαπασχολούμενων και την περιορισμένη παρουσία των μισθωτών. Όντως οι μισθωτοί περιορίζονται στον μεν κλάδο των επαγγελματικών, τεχνικών και επιστημονικών δραστηριοτήτων στο 44,9% της συνολικής απασχόλησης το 2008, μερίδιο που μειώνεται περαιτέρω σε 38,3% το 2013, ενώ στον κλάδο διαχείρισης της ακίνητης περιουσίας περιορίζονται στο 17,5% το 2008 και εξαφανίζονται πλήρως το 2013.

Πίνακας 4.2: Ταξινόμηση δώδεκα σημαντικότερων κλάδων ως προς τον αριθμό απασχολουμένων με προσωρινή απασχόληση, το μερίδιό τους στην απασχόληση του κλάδου και το ρυθμό μεταβολής τους στο διάστημα 2008-2013

Αριθμός απασχολουμένων με προσωρινή απασχόληση (2013)	**Ποσοστιαία συμμετοχή προσωρινής απασχόλησης στους κλάδους (2013)**	**Ρυθμός μεταβολής προσωρινής απασχόλησης (2008-2013)**
55-56 Ξενοδοχεία - Εστιατόρια (45.635)	30 Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών (22,1%)	13-15 Κλωστοϋφαντουργία (-91,0%)
85 Εκπαίδευση (27.589)	87-88 Δραστηριότητες βοήθειας κατ΄ οίκον (21,7%)	23 Παραγωγή άλλων μη μεταλλικών προϊόντων (-80,6%)
41-43 Κατασκευές (17.471)	78 Δραστηριότητες απασχόλησης (17,7%)	05-06 Ορυχεία – Λατομεία (-78,2%)
Δημόσια Διοίκηση (15.412)	93 Αθλητικές δραστηριότητες, διασκέδασης, ψυχαγωγία (17,5%)	50 Πλωτές μεταφορές (-73,3%)
47 Λιανικό Εμπόριο (15.165)	55-56 Ξενοδοχεία - Εστιατόρια (17,3%)	96 Άλλες δραστ/τες παροχής προσωπικών υπηρεσιών (-73,0%)
01 Γεωργία –Κτηνοτροφία (14.524)	36 Συλλογή, επεξεργασία & παροχή νερού (16,1%)	93 Αθλητικές δραστηριότητες, διασκέδασης, ψυχαγωγία (-62,8%)
86. Υγεία (10.585)	79 Δραστηριότητες ταξιδιωτικών πρακτορείων (13,9%)	45 Χονδρικό εμπόριο (-60,7%)
10-12 Βιομηχανία Τροφίμων & Ποτών (6.906)	90-92 Τέχνες, διασκέδαση, βιβλιοθήκες, μουσεία, κλπ. (12,9%)	41-43 Κατασκευές (-60,0%)
97-98 Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών (6.826)	97-98 Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών (12,8%)	97-98 Νοικοκυριά ως εργοδότες (-55,8%)
87-88 Δραστηριότητες βοήθειας κατ' οίκον (5.547)	73 Διαφήμιση & έρευνα αγοράς (11,6%)	52 Αποθήκευση & υποστηρικτές δραστηριότητες μεταφοράς (-46,2%)
90-92 Τέχνες , διασκέδαση, βιβλιοθήκες (3.996)	77 Δραστηριότητες ενοικίασης & εκμίσθωσης (10,7%)	47 Λιανικό Εμπόριο (-41,8%)
46. Χονδρικό εμπόριο (3.852)	41-43 Κατασκευές (10,6%)	-
Προσωρινή απασχόληση στο σύνολο των κλάδων 223.383	Ποσοστό προσωρινής απασχόλησης στο σύνολο των κλάδων 6,3%	Ρυθμός μεταβολής προσωρινής απασχόλησης στο σύνολο των κλάδων -36,8%

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Ε.Ε.Δ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

χημικά προϊόντα, 22 κατασκευή ελαστικών, 24 παραγωγή βασικών μετάλλων, 33 επισκευή και εγκατάσταση μηχανημάτων, 58 εκδόσεις, 65 ασφαλιστικά ταμεία, 66 άλλες χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες, 74-75 άλλες επαγγελματικές και επιστημονικές δραστηριότητες, 78 δραστηριότητες απασχόλησης και 94 δραστηριότητες οργανώσεων) χρησιμοποιεί σε περιορισμένη κλίμακα, την προσωρινή απασχόληση. Στην πλειονότητα μάλιστα των κλάδων αυτών, η παρουσία της προσωρινής απασχόλησης μειώνεται περαιτέρω, υποδηλώνοντας ότι, για μια σειρά από λόγους, η μορφή αυτή της απασχόλησης δεν κρίνεται κατάλληλη για την παραγωγική διαδικασία των κλάδων αυτών.

Στον αντίποδα των καταστάσεων αυτών, ένας άλλος αριθμός κλάδων, φαίνεται να κάνει εκτεταμένη χρήση της προσωρινής απασχόλησης (πίνακας 4.2). Στον πίνακα παρουσιάζονται οι δώδεκα κλάδοι που εμφανίζουν την υψηλότερη παρουσία προσωρινής απασχόλησης, τόσο σε απόλυτα, όσο και σε ποσοστιαία μεγέθη καθώς και αυτοί που εμφανίζουν τους υψηλότερους ρυθμούς μείωσής της.[134] Στους δώδεκα κλάδους με τον υψηλότερο αριθμό απασχολουμένων με προσωρινή απασχόληση συγκεντρώνονται 171.532 απασχολούμενοι, που καλύπτουν το 76,8% της συνολικής προσωρινής απασχόλησης. Γίνεται φανερή δηλαδή η συγκέντρωσή της σε συγκεκριμένες παραγωγικές δραστηριότητες. Ξενοδοχεία – εστιατόρια, εκπαίδευση, κατασκευές, δημόσια διοίκηση και λιανικό εμπόριο συγκεντρώνουν τους μεγαλύτερους αριθμούς απασχολουμένων με προσωρινή απασχόληση. Με εξαίρεση τις κατασκευές και τον κλάδο της βιομηχανίας τροφίμων, όλοι οι άλλοι κλάδοι προέρχονται από τις υπηρεσίες, παρέχοντας μία ακόμη ένδειξη των σχέσεων της ευέλικτης, αλλά και επισφαλούς, αυτής μορφής απασχόλησης με τις υπηρεσίες.[135] Και μάλιστα το είδος εκείνο των υπηρεσιών που απευθύνονται προς τους καταναλωτές και στη μεγάλη τους πλειονότητα εντάσσονται στο εγχώριο και μη ανταγωνιστικό κομμάτι της ελληνικής οικονομίας. Προς τούτο συνηγορεί και η ισχυρή παρουσία των κλάδων των υπηρεσιών ανάμεσα σε αυτούς που εμφανίζουν τις υψηλότερες, σε ποσοστιαία βάση συγκε-

134. Στον Πίνακα 4.2, για λόγους διασφάλισης της μεγαλύτερης δυνατής αξιοπιστίας, περιλαμβάνονται οι κλάδοι με τον υψηλότερο ρυθμό μείωσης της προσωρινής απασχόλησης, που ωστόσο διέθεταν το 2008 προσωρινή απασχόληση άνω των 2.000 ατόμων.
135. Η ιδιαίτερη αυτή σχέση των υπηρεσιών με την προσωρινή απασχόληση εντοπίζεται και από τον Κουζή (2002), που, για το 2000, εκτιμά το μερίδιό της στο 25,0%, ενώ για τη μεταποίηση στο 14,0% και για το λιανικό εμπόριο στο 6,0%.

Διάγραμμα 4.3: Ρυθμός μεταβολής προσωρινής απασχόλησης στους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας 2008-2013

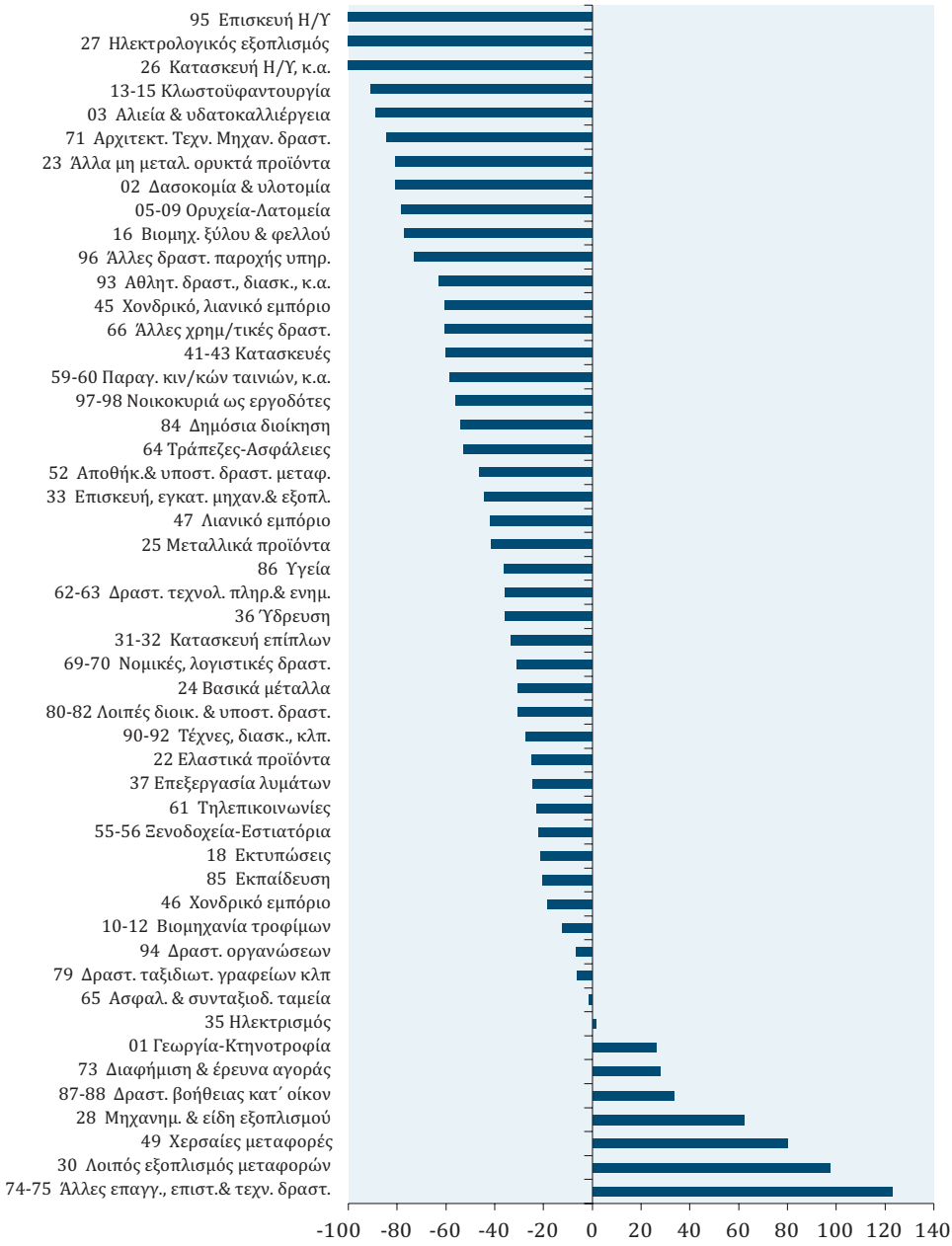

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Ε.Ε.Δ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

ντρώσεις προσωρινής απασχόλησης. Και εδώ ένας μόνο κλάδος της μεταποίησης (30 κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών) και οι (41-43) κατασκευές συγκαταλέγονται ανάμεσα σε αυτούς με υψηλά μερίδια προσωρινής απασχόλησης.

Ως προς τις μεταβολές της προσωρινής απασχόλησης την περίοδο της κρίσης, η μείωσή της διαχύθηκε με διαφορετικό τρόπο στους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας. Στους γενικούς κλάδους μόνο η γεωργία – κτηνοτροφία και ο ηλεκτρισμός παρουσίασαν αύξηση κατά 8,8% ο πρώτος και 1,4% ο δεύτερος, με όλους τους άλλους να παρουσιάζουν μειώσεις, με ρυθμούς που κυμάνθηκαν μεταξύ του -20,5% (εκπαίδευση) και του -78,2% (ορυχεία - λατομεία). Η πλειονότητα μάλιστα εμφάνισε υψηλούς ρυθμούς μείωσης, σημαντικά υψηλότερους από τη μέση μεταβολή.. Στους αναλυτικούς κλάδους, η μεγάλη πλειονότητα των κλάδων εμφάνισε μειώσεις (διάγραμμα 4.3), με ρυθμούς που κυμάνθηκαν μεταξύ του -1,5% (66 ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία) και του -100,0% (26 κατασκευή Η/Υ, 27 κατασκευή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού, 68 διαχείριση ακίνητης περιουσίας, 95 επισκευή Η/Υ), κλάδων δηλαδή με πλήρη εξάλειψη της προσωρινής απασχόλησης. Στους κλάδους αυτούς εντοπίζεται ένας μεγάλος αριθμός κλάδων των υπηρεσιών, αλλά και το σύνολο, με εξαίρεση δύο (28 μηχανήματα και είδη εξοπλισμού, 30 κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών) των κλάδων της μεταποίησης, που διέθεταν το 2008 προσωρινή απασχόληση. Υψηλούς ρυθμούς μείωσης εμφάνισαν τόσο οι κλάδοι των υπηρεσιών όσο και αυτοί της μεταποίησης. Το ίδιο διαπιστώθηκε και στους κλάδους με χαμηλότερους ρυθμούς μείωσης, έτσι ώστε να μη μπορεί να αναδειχθεί μια ιδιαίτερη συσχέτιση των ρυθμών μείωσης με το είδος της οικονομικής δραστηριότητας. Η μείωση της προσωρινής απασχόλησης φαίνεται να διαμορφώνει μια γενικότερη τάση που κάλυψε όλο το φάσμα των οικονομικών δραστηριοτήτων.

Πέραν ωστόσο των κλάδων που εμφάνισαν μειώσεις της προσωρινής τους απασχόλησης, ένας περιορισμένος αριθμός κλάδων [γεωργία – κτηνοτροφία (01), κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού (28), κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών (30), ηλεκτρισμός (35), χερσαίες μεταφορές (49), εκδόσεις (58), διαφήμιση και έρευνα αγοράς (73) και άλλες επαγγελματικές, τεχνικές και επιστημονικές δραστηριότητες (74-75)], κινούμενος σε αντίθετη κατεύθυνση με τη γενικότερη τάση, εμφάνισε αύξηση. Με εξαίρεση τον ηλεκτρισμό, οι κλάδοι αυτοί παρουσίασαν υψηλούς ρυθμούς αύξησης της προσωρινής τους απασχόλησης, κάτι που ωστόσο πρέπει να γίνει αποδεκτό με ιδιαίτερες επιφυλά-

ξεις, λόγω του μικρού αριθμού των απασχολουμένων με προσωρινή απασχόληση στους κλάδους αυτούς. Πρόκειται για κλάδους σχεδόν μοιρασμένους ανάμεσα στις υπηρεσίες, στο δευτερογενή τομέα και στη γεωργία – κτηνοτροφία. Στον τελευταίο, η αυξημένη παρουσία τους αναμένεται να συνδέεται με την ελαφρά επέκταση της μισθωτής απασχόλησης στον κλάδο,[136] στο δευτερογενή τομέα με κλάδους εντάσεως κεφαλαίου και στις υπηρεσίες με κλάδους, που στην πλειονότητά τους, συνδέονται με υπηρεσίες προς παραγωγούς.

Συμπερασματικά διαπιστώνεται ότι η προσωρινή απασχόληση συνιστά μορφή που εντοπίζεται σε όλο το φάσμα της οικονομικής δραστηριότητας. Είναι περισσότερο διαδεδομένη στις υπηρεσίες, στις κατασκευές και σε μερικούς κλάδους της μεταποίησης, ενώ εμφάνισε εξαιρετικά περιορισμένη παρουσία στον πρωτογενή τομέα, λόγω ασφαλώς των ιδιαίτερων του χαρακτηριστικών και κυρίως της απουσίας μισθωτής απασχόλησης. Ο κύριος όγκος των προσωρινά απασχολούμενων συγκεντρώνεται σε συγκεκριμένες οικονομικές δραστηριότητες, σε μεγάλους κλάδους της ελληνικής οικονομίας (ξενοδοχεία – εστιατόρια, εκπαίδευση, των κατασκευές, δημόσια διοίκηση, λιανικό εμπόριο), ενώ ιδιαίτερα υψηλές ποσοστιαίες συγκεντρώσεις εμφάνισε σε μικρότερους σε μέγεθος απασχόλησης κλάδους (κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών, δραστηριότητες κατ' οίκον, δραστηριότητες, απασχόλησης). Χρήση της προσωρινής απασχόλησης κάνουν και οι κλάδοι του δημόσιου τομέα (δημόσια διοίκηση, εκπαίδευση, υγεία), σε ποσοστά υψηλότερα του μέσου ποσοστού της χώρας. Ωστόσο παρά τη χρήση της από ένα ευρύ φάσμα οικονομικών δραστηριοτήτων, η προσωρινή απασχόληση μειώθηκε την περίοδο της οικονομικής κρίσης, με ρυθμό υψηλότερο από τον αντίστοιχο της συνολικής απασχόλησης. Δύο βασικοί παράγοντες εκτιμάται ότι ερμηνεύουν τη μείωση αυτή. Ο πρώτος αφορά στη αντιμετώπιση των προσωρινά απασχολούμενων σαν ανθρώπινο δυναμικό που δεν εντάσσεται στον πυρήνα της επιχείρησης ή με όρους κατατμήσεων δεν εντάσσονται στο πρωτεύον τμήμα της αγοράς εργασίας και ο δεύτερος στο γεγονός ότι οι μεταβολές των εργασιακών σχέσεων και οι απορρυθμίσεις της εργασίας έχουν κατα-

136. Είναι γνωστό ότι η παρουσία της μισθωτής απασχόλησης στον κλάδο είναι ιδιαίτερα περιορισμένη. Το 2008 ανερχόταν σε 30.549 άτομα ή ποσοστό 6,2% της συνολικής απασχόλησης στον κλάδο, μεγέθη που διαμορφώθηκαν σε 36.309 άτομα ή ποσοστό 7,8% το 2013, έτσι ώστε η προσωρινή απασχόληση να καλύπτει το 41,0% της μισθωτής απασχόλησης του κλάδου.

στήσει άλλες μορφές απασχόλησης περισσότερο προσοδοφόρες, συγκριτικά με την προσωρινή απασχόληση.

4.4 Υπερωριακή απασχόληση

Μία ιδιαίτερα διαδεδομένη μορφή ευέλικτης απασχόλησης αφορά στην υπερωριακή απασχόληση. Η χρήση της είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη λόγω της δυνατότητας ευχερούς εφαρμογής της, της υψηλής της αποτελεσματικότητάς της και της άμεσης προσαρμογής της στις διακυμάνσεις της παραγωγής. Οι εξελίξεις στη μορφή αυτή της ευελιξίας, κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης (2008-2013) είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες και συνηγορούν περαιτέρω όχι μόνο στην επέκταση της ευελιξίας αλλά περισσότερο στην επέκταση της επισφάλειας στην αγορά εργασίας (πίνακας 4.3).

Πίνακας 4.3: Υπερωριακή απασχόληση, πληρωμένες και απλήρωτες υπερωρίες

Υπερωρίες	2008	2013
Σύνολο μισθωτών	3.028.452	2.231.003
Μισθωτοί με υπερωρίες	237.344	184.140
Ποσοστό επί συνόλου μισθωτών	7,8	8,2
Μισθωτοί με πληρωμένες	134.265	52.562
Ποσοστό επί συνόλου μισθωτών	4,4	2,3
Μισθωτοί με απλήρωτες	103.079	131.578
Ποσοστό επί συνόλου μισθωτών	3,4	5,9
Συνολικές εβδομαδιαίες ώρες υπερωριών	1.623.525	1.409.164

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Ε.Ε.Δ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

Σε απόλυτα μεγέθη ο αριθμός των μισθωτών που απασχολείται υπερωριακά μειώνεται κατά 22,4%, με ρυθμό ωστόσο χαμηλότερο από τη μείωση του συνόλου των μισθωτών (26,3%). Ταυτοχρόνως οι εβδομαδιαίες ώρες υπερωριακής απασχόλησης μειώνονται κατά 13,2%, ως αποτέλεσμα της συρρίκνωσης της παραγωγής και της απασχόλησης. Αποτέλεσμα των εξελίξεων αυτών είναι η αύξηση του μεριδίου των μισθωτών που απασχολούνται υπερωριακά, από 7,8% το 2008 σε 8,2% το 2013, ενώ παράλληλα αυξάνουν και οι εβδομαδιαίες ώρες υπερωριακής απασχόλησης ανά μισθωτό (που απασχολείται υπερωριακά) από 13,5 σε 16,0.

Ωστόσο το ιδιαίτερο ενδιαφέρον εστιάζεται στο γεγονός της σημαντικής μείωσης του αριθμού των μισθωτών, που αμείβονται για τις υπερωρίες τους (από

Διάγραμμα 4.4: Αριθμός μισθωτών και εβδομαδιαίες ώρες αμειβόμενων και μη αμειβόμενων υπερωριών 2008-2013

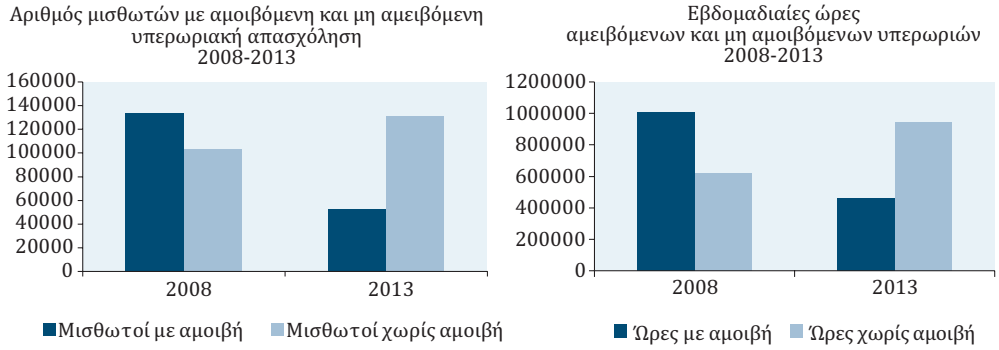

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Ε.Ε.Δ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

134.265 το 2008 σε 52.562 το 2013), σε αντίθεση με τη σημαντική αύξηση των μισθωτών, που δεν αμείβονται για τις υπερωρίες τους (από 103.079 σε 131.578). Η διάρθρωση των υπερωριών σε αμειβόμενες και μη αμειβόμενες υποδηλώνει τις δραματικές εξελίξεις σε βάρος των εργαζομένων καθώς οι αμειβόμενες ώρες μειώνονται κατά 54,0%, ενώ οι μη αμειβόμενες αυξάνουν κατά 53,3%, υποδηλώνοντας μια ευρεία υποκατάσταση αμειβόμενης από μη αμειβόμενη υπερωριακή απασχόληση. Σε όρους εσωτερικής αναλογίας πληρωμένων μη πληρωμένων υπερωριών, το 2008 το 56,6% του συνόλου των υπερωριών ήσαν αμειβόμενες και το υπόλοιπο 43,4% μη αμειβόμενες, κατάσταση που μετατράπηκε δραματικά υπέρ των μη αμειβόμενων υπερωριών, οι οποίες το 2013 καλύπτουν το 71,5% του συνόλου των υπερωριών, με μόλις το 28,5% αυτών να είναι αμειβόμενες. Μία άλλη μορφή επισφάλειας της εργασίας και δραματικής επιδείνωσης της θέσης των εργαζομένων αναδεικνύεται μέσα από τη χρήση της ευέλικτης αυτής μορφής της απασχόλησης.[137]

Το σύνολο των οικονομικών δραστηριοτήτων της χώρας, όπως αποτυπώνεται μέσα από τους κλάδους, κάνει χρήση της υπερωριακής απασχόλησης. Η χρήση όμως αυτή διαφοροποιείται σημαντικά ανάμεσα στους κλάδους, με κάποιους εξ αυτών να κάνουν εκτεταμένη και κάποιους άλλους περιορισμένη.

137. Εάν μάλιστα σε αυτό συνυπολογισθεί και η σημαντική μείωση της αμοιβής των υπερωριών, που επήλθε μέσα από την αλλαγή των εργασιακών σχέσεων, αναδεικνύεται περαιτέρω η επιδείνωση της θέσης των εργαζομένων.

Διάγραμμα 4.5: Εβδομαδιαίες υπερωρίες κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας

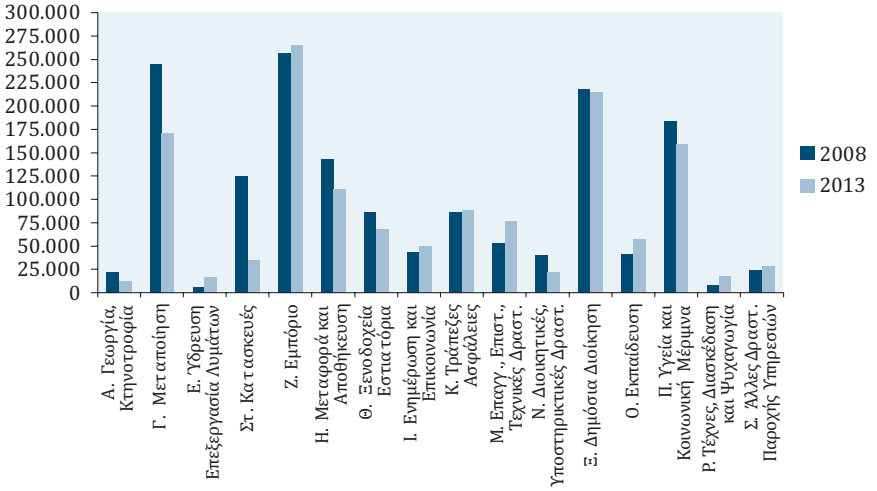

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Ε.Ε.Δ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

Οι διαφοροποιήσεις αυτές επεκτείνονται και στους χώρους των αμειβόμενων και μη αμειβόμενων υπερωριών. Ως προς τις αμειβόμενες υπερωρίες, οι κλάδοι της υγείας και των μεταφορών και αποθήκευσης κάνουν εκτεταμένη χρήση, τόσο των υπερωριών (μετρούμενων σε ώρες ανά εβδομάδα), όσο και των απασχολούμενων που έχουν πρόσβαση σε αυτές. Στη διάρκεια της κρίσης περιορίζουν ωστόσο τις συνολικές ώρες υπερωριακής απασχόλησης και τον αριθμό των μισθωτών που εργάζονται σ' αυτές, αυξάνοντας ωστόσο τις μέσες ώρες υπερωριακής απασχόλησης ανά μισθωτό. Λιγότεροι μισθωτοί έχουν πρόσβαση στις αμειβόμενες υπερωρίες, αλλά εργάζονται περισσότερες ώρες σε εβδομαδιαία βάση.[138] Μεγάλη χρήση της αμειβόμενης υπερωριακής απασχόλησης κάνουν και οι κλάδοι της δημόσιας διοίκησης, της μεταποίησης, του εμπορίου και των κατα-

138. Το 2008 στον κλάδο της υγείας το 7,7% των μισθωτών κάνει χρήση αμειβόμενων υπερωριών, που κατά μέσο όρο ανέρχονται σε 9,7 ώρες εβδομαδιαίως. Το 2013 το μερίδιο των μισθωτών περιορίζεται στο 4,9%, ωστόσο οι εβδομαδιαίες ώρες απασχόλησης αυξάνονται σε 11,1. Παρεμφερείς εξελίξεις παρατηρούνται και στον κλάδο των μεταφορών και αποθήκευσης, όπου το 2008 το 7,8% των μισθωτών εργάζεται υπερωριακά με αμοιβή, με τις μέσες ώρες να ανέρχονται σε 9,2 την εβδομάδα, μεγέθη που το 2013 διαμορφώνονται στο 4,0% για τους μισθωτούς και στις 11,5 ώρες αμειβόμενων υπερωριών ανά εβδομάδα (Πίνακας Παραρτήματος Π.4.2).

σκευών. Ωστόσο τα μερίδια των μισθωτών τους, που έχουν πρόσβαση σε αυτές, είναι περιορισμένα (4,3% για τη δημόσια διοίκηση, 5,4% για τη μεταποίηση, 4,6% για το εμπόριο και 5,2% για τις κατασκευές) και μειώνονται ακόμη περισσότερο (3,3% για τη δημόσια διοίκηση, 3,0% για τη μεταποίηση, 1,9% για το εμπόριο και 2,9% για τις κατασκευές), καθώς οι συνολικές ώρες αμειβόμενης υπερωριακής απασχόλησης μειώνονται σημαντικά το 2013. Στον αντίποδα, οι κλάδοι της διαχείρισης της ακίνητης περιουσίας, της ύδρευσης, των τεχνών, διασκέδασης, ψυχαγωγίας και των νοικοκυριών ως εργοδοτών, κάνουν περιορισμένη χρήση της αμειβόμενης υπερωριακής απασχόλησης, τόσο ως προς τις συνολικές ώρες, όσο και ως προς τον αριθμό των μισθωτών τους που έχουν πρόσβαση σε αυτές. Η περιορισμένη αυτή χρήση μειώνεται ακόμη περισσότερο το 2013 και ως προς τις ώρες αλλά και ως προς τον αριθμό των μισθωτών. Οι υπόλοιποι κλάδοι κινούνται σε ενδιάμεσο χώρο τόσο ως προς τις συνολικές ώρες αμειβόμενης υπερωριακής απασχόλησης, όσο και ως προς τον αριθμό των μισθωτών που έχουν πρόσβαση σε αυτές. Ιδιαίτερη θα μπορούσε να χαρακτηρισθεί η περίπτωση του κλάδου των διοικητικών και υποστηρικτικών υπηρεσιών, όπου ακολουθώντας τη γενικότερη τάση μείωσης των ωρών απασχόλησης και των μισθωτών που τις υλοποιούν, εμφανίζει το 2013, ένα πολύ περιορισμένο μερίδιο μισθωτών και τις υψηλότερες, ανά μισθωτό, εβδομαδιαίες ώρες υπερωριακής απασχόλησης (13,5%.

Στο πεδίο της μη αμειβόμενης υπερωριακής απασχόλησης, το 2008 εμπόριο, μεταποίηση, δημόσια διοίκηση και τράπεζες συνιστούν τους κλάδους με εκτεταμένη χρήση καθώς εμφανίζουν τις περισσότερες ώρες συνολικής μη αμειβόμενης υπερωριακής απασχόλησης και τους περισσότερους μισθωτούς, που υποχρεώνονται να τις υλοποιούν. Το 3,6% των μισθωτών στη μεταποίηση, το 5,0% στο εμπόριο, το 9,0% στις τράπεζες και το 2,2% στη δημόσια διοίκηση, υποχρεώνονται να εργάζονται υπερωριακά χωρίς αμοιβή, με τις τράπεζες να αναδεικνύονται πρωταθλήτριες στην εκμετάλλευση του ιδρώτα των εργαζομένων. Ακολουθούν οι κλάδοι των επαγγελματικών, τεχνικών και επιστημονικών δραστηριοτήτων, με το 6,6% των μισθωτών τους να μην αμείβονται για τις υπερωρίες τους, τα ξενοδοχεία – εστιατόρια, με μερίδιο 3,8%, η υγεία (3,1%) και οι μεταφορές και αποθήκευση (3,0%). Κλάδοι με περιορισμένη χρήση μη αμειβόμενης υπερωριακής απασχόλησης κάνουν η διαχείριση ακίνητης περιουσίας, τα ορυχεία – λατομεία, ο ηλεκτρισμός και η ύδρευση. Κατά τη διάρκεια της κρίσης η μεγάλη πλειονότητα των κλάδων αυξάνει τη χρήση μη αμειβόμενης υπερωρια-

Διάγραμμα 4.6: Αμοιβόμενες και μη αμοιβόμενες υπερωρίες κατά κλάδο 2008-2013

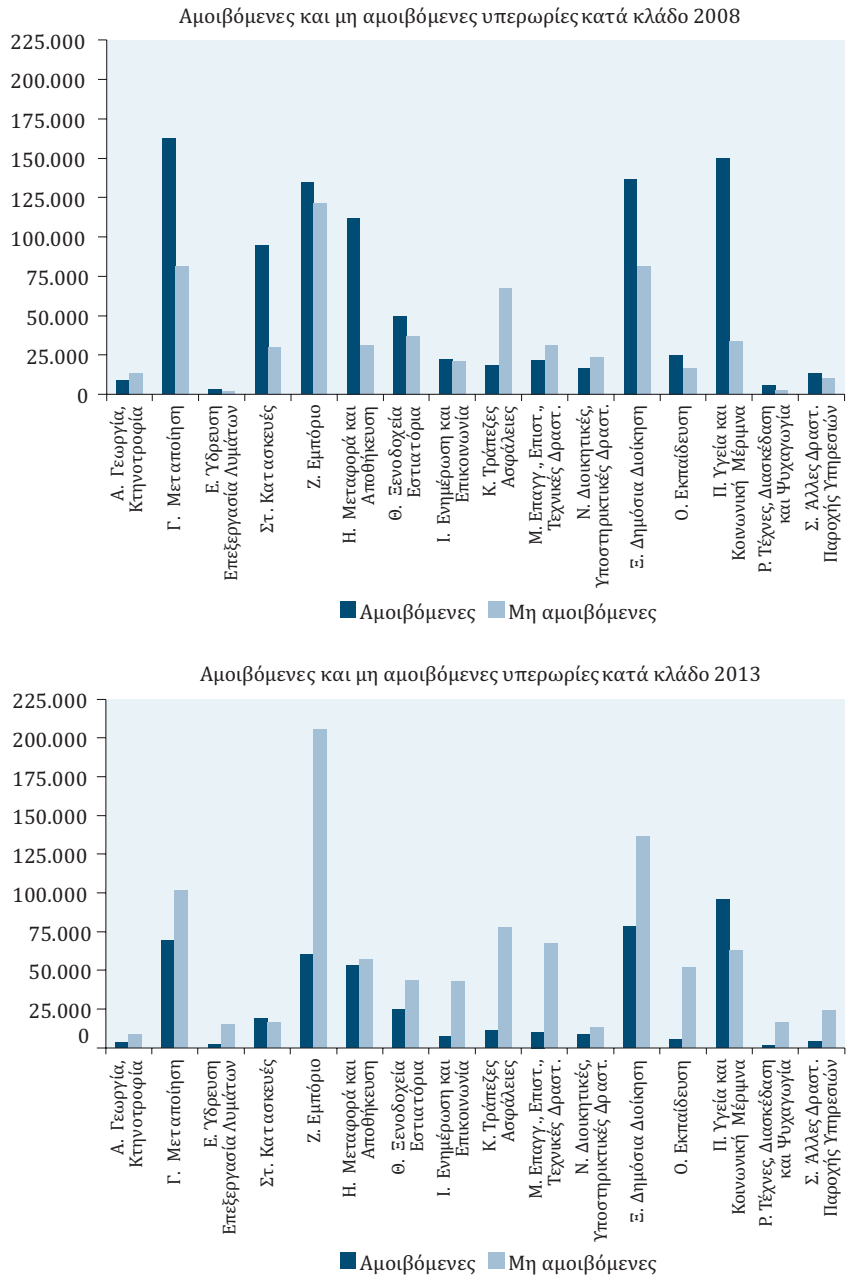

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Ε.Ε.Δ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

κής απασχόλησης, αυξάνοντας τόσο τις ώρες όσο και τα μερίδια των μισθωτών, που υποχρεώνονται να τις εργασθούν. Τα υψηλότερα μερίδια μισθωτών που δεν αμείβονται για τις υπερωρίες τους το 2013 εμφανίζουν οι κλάδοι των επαγγελματικών, τεχνικών και επιστημονικών δραστηριοτήτων (11,0%), των τραπεζών (10,8%), του εμπορίου (8,7%), των μεταφορών και αποθήκευσης (6,8%), της μεταποίησης (5,8%), των ξενοδοχείων – εστιατορίων (5,5%), της υγείας (5,2%) και της δημόσιας διοίκησης (4,7%). Μείωση των ωρών μη αμειβόμενης υπερωριακής απασχόλησης εμφανίζουν οι κλάδοι της γεωργίας – κτηνοτροφίας, των κατασκευών, των διοικητικών και υποστηρικτικών δραστηριοτήτων και των νοικοκυριών ως εργοδοτών.

Ιδιαίτερα σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στη χρήση της αμειβόμενης και μη αμειβόμενης υπερωριακής απασχόλησης δεν φαίνεται να υπάρχει, καθώς μια ποικιλία καταστάσεων φαίνεται να επικρατεί. Οι κλάδοι με υψηλή χρήση αμειβόμενης υπερωριακής απασχόλησης εμφανίζουν άλλοτε υψηλή μη αμειβόμενη (εμπόριο, μεταποίηση, δημόσια διοίκηση) και άλλοτε περιορισμένη (υγεία, μεταφορές και αποθήκευση). Προκειμένου να διερευνηθεί με πιο συστηματικό τρόπο η συσχέτιση αυτή κατασκευάσθηκε ένας απλός δείκτης (το πηλίκο αμειβόμενων μη αμειβόμενων ωρών). Ο δείκτης αυτός για το σύνολο της οικονομίας το 2008 ανέρχεται σε 1,6, υποδηλώνοντας ότι για κάθε μία μη αμειβόμενη ώρα υπερωρίας αντιστοιχούν 1,6 ώρες αμειβόμενες (πίνακας παραρτήματος Π. 4.2). Η επιδείνωση της θέσης των εργαζομένων αναδεικνύεται και μέσα από τη μείωση του δείκτη αυτού σε 0,5 το 2013, υποδηλώνοντας, με τη σειρά του, την πλήρη αντιστροφή της κατάστασης, όπου για κάθε δύο ώρες μη αμειβόμενης υπερωρίας αντιστοιχεί μία ώρα αμειβόμενης.[139] Κλάδοι με υψηλό δείκτη το 2008 αναδεικνύονται το ορυχεία – λατομεία (90,8), ο ηλεκτρισμός (5,6), η υγεία (4,4) και οι μεταφορές – αποθήκευση (3,6), ενώ κλάδοι με χαμηλό δείκτη εμφανίζονται οι τράπεζες (0,3), τα νοικοκυριά ως εργοδότες (0,6), οι επαγγελματικές, τεχνικές και επιστημονικές, δραστηριότητες (0,7) και οι διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες (0,7). Στο 2013 το σύνολο των κλάδων με εξαίρεση τα ορυχεία, την υγεία και τα νοικοκυριά ως εργοδότες, εμφανίζουν τιμές στο σχετικό δείκτη χαμηλότερο της μονάδας, υποδηλώνοντας ότι οι μη αμειβόμενες ώρες υπερωρίας είναι περισσότερες από τις αμειβόμενες.

139. Στο Πίνακα Παραρτήματος Π.4.2 οι μη αμειβόμενες ώρες υπερωριακής απασχόλησης το 2013 είναι διπλάσιες από τις αμειβόμενες.

4.5 Διαπιστώσεις - Συμπεράσματα: Η επέκταση της ευελιξίας και της επισφαλούς απασχόλησης

Οι εξελίξεις στις δύο βασικές κατηγορίες των ευέλικτων μορφών απασχόλησης φαίνεται εκ πρώτης όψεως να κινούνται προς αντίθετη κατεύθυνση. Και οι δύο ωστόσο υποκρύπτουν διεργασίες που κατατείνουν στην επέκταση των ευελιξιών στη δομή της απασχόλησης και στις αγορές εργασίας. Στην περίπτωση της μερικής απασχόλησης οι αυξήσεις της καταδεικνύουν μια ευθεία και άμεση επέκταση της ευελιξίας, με σημαντικές διαδικασίες υποκατάστασης πλήρους από μερική απασχόληση σε ένα ευρύ φάσμα οικονομικών δραστηριοτήτων. Στην περίπτωση της προσωρινής απασχόλησης, η μείωσή της υποκρύπτει σημαντικές διεργασίες υποκατάστασής της, είτε από μερική απασχόληση, καθώς ένας εξαιρετικά μεγάλος αριθμός κλάδων κυρίως των υπηρεσιών, αυξάνει τη μερική απασχόληση σε βάρος της προσωρινής, είτε από πλήρη απασχόληση αορίστου χρόνου, που για διάρκεια ενός έτους μπορεί να χρησιμοποιηθεί χωρίς κόστος απόλυσης, είτε από χρήση υπερωριακής απασχόλησης, που σε πολλές περιπτώσεις είναι απλήρωτες.

Παρά τη σημαντική της μείωση η προσωρινή απασχόληση είναι μορφή περισσότερο διαδεδομένη καθώς εντοπίζεται σε ένα ευρύτερο φάσμα οικονομικών δραστηριοτήτων, συγκριτικά με τη μερική απασχόληση. Και οι δύο αυτές μορφές της ευέλικτης απασχόλησης φαίνεται να συγκεντρώνονται περισσότερο σε συγκριμένες οικονομικές δραστηριότητες, οι συνθήκες άσκησης των οποίων ευνοούν τη χρήση τους. Οι υπηρεσίες κάνουν μεγαλύτερη χρήση και των δύο αυτών μορφών συγκριτικά με τη μεταποίηση. Ξενοδοχεία - εστιατόρια, λιανικό εμπόριο, εκπαίδευση και νοικοκυριά ως εργοδότες είναι κλάδοι που συγκεντρώνουν υψηλούς αριθμούς απασχολουμένων με μερική και προσωρινή απασχόληση. Με εξαίρεση τα ξενοδοχεία – εστιατόρια οι άλλοι κλάδοι καλύπτουν δραστηριότητες που εντάσσονται στο μη διεθνοποιημένο και ανταγωνιστικό τμήμα της ελληνικής οικονομίας, γεγονός που υποδηλώνει ότι η εκτεταμένη χρήση τους δεν διαμορφώνει όρους και προϋποθέσεις βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας, αλλά περισσότερο τη διατήρηση ή επέκταση της κερδοφορίας των επιχειρήσεων στους κλάδους αυτούς, μέσα από τη μείωση του εργατικού κόστους. Στη μεταποίηση, ένας αριθμός κλάδων φαίνεται διαχρονικά να μη διαμορφώνει συνθήκες και προϋποθέσεις για τη χρήση μερικής απασχόλησης, ενώ ένας άλλος να κάνει ιδιαίτερα περιορισμένη χρήση. Ωστόσο μέσα στην κρίση

η βιομηχανία τροφίμων και ποτών, ο σημαντικότερος ως προς την απασχόληση και την παραγωγή κλάδος της ελληνικής βιομηχανίας, προχωρά σε υποκατάσταση πλήρους από μερική απασχόληση, εξέλιξη που ακολουθούν και άλλοι κλάδοι της μεταποίησης, όπως ο κλάδος παραγωγής μη μεταλλικών ορυκτών, ο κλάδος παραγωγής βασικών μετάλλων και ο κλάδος επισκευής και εγκατάστασης μηχανημάτων και εξοπλισμού, σε χαμηλότερη ωστόσο κλίμακα.

Ως προς την υπερωριακή απασχόληση, ο περιορισμός της, ως αποτέλεσμα της συρρίκνωσης της παραγωγής, συνοδεύτηκε από εσωτερικές διεργασίες που επιδείνωσαν περαιτέρω τη θέση των εργαζομένων. Οι συνολικές ώρες υπερωριακής απασχόλησης μειώθηκαν όπως και ο αριθμός των μισθωτών που είχαν πρόσβαση σε αυτές. Τούτο οφείλεται κυρίως στη σημαντική μείωση τόσο των αμειβόμενων ωρών υπερωριακής απασχόλησης όσο και των μισθωτών που τις υλοποιούσαν, στερώντας τους εργαζόμενους από μία παράλληλη πηγή διατήρησης του εισοδήματός τους. Στον αντίποδα οι μη αμειβόμενες ώρες υπερωριακής απασχόλησης αυξήθηκαν όπως και οι μισθωτοί που υποχρεώθηκαν να τις υλοποιήσουν. Μία ευρείας κλίμακας υποκατάσταση αμειβόμενων από μη αμειβόμενες υπερωρίες συντελέσθηκε στο διάστημα της κρίσης, Ακόμη και στους κλάδους που κυριαρχεί η δημόσια απασχόληση (δημόσια διοίκηση, εκπαίδευση, υγεία) οι διαδικασίες αυτές κυριάρχησαν, σε μεγάλο βαθμό, με τις αμειβόμενες ανά μισθωτό ώρες υπερωριακής απασχόλησης να μειώνονται και τις μη αμειβόμενες να αυξάνουν. Η αναλογία αμειβόμενων και μη αμειβόμενων υπερωριών διαφοροποιήθηκε δραματικά σε βάρος των εργαζομένων καθώς το 2008 το 56,6% του συνόλου των υπερωριών ήσαν αμειβόμενες και το 43,4% μη αμειβόμενες, ενώ το 2013 το 71,5% ήσαν μη αμειβόμενες και μόλις το 28,5% αυτών αμειβόμενες. Μία άλλη μορφή επισφάλειας της εργασίας και δραματικής επιδείνωσης της θέσης των εργαζομένων αναδεικνύεται μέσα από τη χρήση της ευέλικτης αυτής μορφής της απασχόλησης. Ταυτοχρόνως όμως οι ώρες υπερωριακής απασχόλησης ανά απασχολούμενο την εβδομάδα αυξήθηκαν, τόσο για τις αμειβόμενες όσο και για τις μη αμειβόμενες ώρες υπερωριακής απασχόλησης. Λιγότεροι απασχολούμενοι εργάζονται υπερωριακά αλλά περισσότερες ώρες την εβδομάδα. Η μείωση δηλαδή της απασχόλησης σε ένα σημαντικό αριθμό κλάδων, είτε μέσα από τη μείωση της πλήρους απασχόλησης, είτε μέσα από τη μείωση της προσωρινής απασχόλησης συνοδεύτηκε από την παράλληλη αύξηση των υπερωριών. Λιγότερο ανθρώπινο δυναμικό μέσα στις επιχειρήσεις και στους οργανισμούς που

απασχολείται περισσότερες ώρες αναδεικνύοντας ζητήματα υπερεκμετάλλευσης της εργατικής δύναμης.

Συνολικά, οι εξελίξεις στο πεδίο των ευέλικτων μορφών απασχόλησης, σε συνδυασμό με τις αντίστοιχες για τον συνολικό αριθμό των απασχολουμένων και τις ώρες απασχόλησης καταδεικνύουν τις ποικίλες όψεις της επιδείνωσης της θέσης των εργαζομένων στη δομή της απασχόλησης και στις αγορές εργασίας.

Παράρτημα

Πίνακας Π.4.1: Απόλυτες και ποσοστιαίες μεταβολές συνολικής, μερικής και προσωρινής απασχόλησης κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας

Κλάδοι Οικονομικής Δραστηριότητας	2008			2013			2008-2013			2008-2013 (%)		
	Σύνολο	Μερική	Προσ/νη*	Σύνολο	Μερική	Προσ/νη*	Σύνολο	Μερική	Προσ/νη*	Σύνολο	Μερική	Προσ/νη*
Α. Γεωργία, Δασοκομία και Αλιεία	515.809	70.164	13.676	481.054	50.228	14.882	-34.755	-19.936	1.206	-6,7	-28,4	8,8
01 Φυτική & ζωική παραγωγή, θήρα	493.674	69.297	11.490	464.424	49.750	14.524	-29.250	-19.547	3.034	-5,9	-28,2	26,4
02 Δασοκομία & υλοτομία	7.518	77	1.385	3.070	0	269	-4.448	-77	-1.116	-59,2	-100,0	-80,6
03 Αλιεία & υδατοκαλλιέργεια	14.617	790	801	13.560	478	89	-1.057	-312	-712	-7,2	-39,5	-88,9
Β. Ορυχεία και Λατομεία	17.708	448	2.020	10.661	111	441	-7.047	-337	-1.579	-39,8	-75,2	-78,2
05-09 Ορυχεία-Λατομεία	17.708	448	2.020	10.661	111	441	-7.047	-337	-1.579	-39,8	-75,2	-78,2
Γ. Μεταποίηση	545.175	13.416	26.811	326.848	20.374	14.893	-218.327	6.958	-11.918	-40,0	51,9	-44,5
10-12 Βιομηχανία τροφίμων, ποτών & καπνού	119.660	2.299	7.857	114.053	9.949	6.906	-5.607	7.650	-951	-4,7	332,8	-12,1
13-15 Κλωστοϋφαντουργία, ένδυση, δέρματα.	74.365	4.073	6.368	26.775	1.920	573	-47.590	-2.153	-5.795	-64,0	-52,9	-91,0
16 Βιομηχανία ξύλου & φελλού, (εκτός από έπιπλα)	26.900	737	2.107	12.688	671	483	-14.212	-66	-1.624	-52,8	-9,0	-77,1
17 Χαρτοποιία & χάρτινα προϊόντα	8.084	507	0	5.222	0	322	-2.862	-507	322	-35,4	-100,0	*
18 Εκτυπώσεις	43.983	712	978	15.340	1.033	774	-28.643	321	-204	-65,1	45,1	-20,9
19 Παραγωγή οπτάνθρακα & προϊόντων διύλισης πετρελαίου	5.650	0	0	4.139	0	235	-1.511	0	235	-26,7	*	*
20 Παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων	15.619	0	654	8.764	298	125	-6.855	298	-529	-43,9	*	-80,9
21 Παραγωγή φαρμακευτικών προϊόντων	16.565	0	0	12.573	117	0	-3.992	117	0	-24,1	*	*
22 Κατασκευή προϊόντων ελαστικού & πλαστικά	14.156	493	205	11.466	224	154	-2.690	-269	-51	-19,0	-54,6	-24,9
23 Παραγωγή άλλων μη μεταλλικών ορυκτών προϊόντων	35.078	382	2.144	16.376	1.103	416	-18.702	721	-1.728	-53,3	188,7	-80,6
24 Παραγωγή βασικών μετάλλων	22.065	334	527	19.643	852	366	-2.422	518	-161	-11,0	155,1	-30,6
25 Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων (εκτός από μηχανήματα & εξοπλισμό)	53.289	1.042	2.415	25.049	1.588	1.414	-28.240	546	-1.001	-53,0	52,4	-41,4

Κλάδοι Οικονομικής Δραστηριότητας	2008			2013			2008-2013			2008-2013 (%)		
	Σύνολο	Μερική	Προσ/νη*	Σύνολο	Μερική	Προσ/νη*	Σύνολο	Μερική	Προσ/νη*	Σύνολο	Μερική	Προσ/νη*
26 Κατασκευή Η/Υ, ηλεκτρονικών & οπτικών προϊόντων	5.567	193	193	1.688	152	0	-3.879	-41	-193	-69,7	-21,2	-100,0
27 Κατασκευή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού	12.814	0	349	5.721	0	0	-7.093	0	-349	-55,4	*	-100,0
28 Κατασκευή μηχανημάτων & ειδών εξοπλισμού	14.145	353	407	6.754	513	661	-7.391	160	254	-52,3	45,3	62,4
29 Κατασκευή μηχανοκίνητων & ρυμουλκούμενων οχημάτων	2.691	0	262	2.118	0	182	-573	0	-80	-21,3	*	-30,5
30 Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	12.678	207	593	5.299	0	1.171	-7.379	-207	578	-58,2	-100,0	97,5
31-32 Κατασκευή επίπλων και Βιομηχανίες κατασκευών	49.567	1.885	1.239	22.179	1.425	826	-27.388	-460	-413	-55,3	-24,4	-33,3
33 Επισκευή , εγκατάσταση μηχανημάτων & εξοπλισμού	12.299	199	513	11.001	529	285	-1.298	330	-228	-10,6	165,8	-44,4
Δ. Παροχή Ηλεκτρικού Ρεύματος, Φυσικού Αερίου, Ατμού	36.024	367	2.702	26.540	536	2.739	-9.484	169	37	-26,3	46,0	1,4
35 Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου & ατμού	36.024	367	2.702	26.540	536	2.739	-9.484	169	37	-26,3	46,0	1,4
Ε. Παροχή Νερού, Επεξεργασία Λυμάτων, Διαχείριση Αποβλήτων	30.205	1.176	6.868	22.935	908	5.027	-7.270	-268	-1.841	-24,1	-22,8	-26,8
36 Συλλογή, επεξεργασία & παροχή νερού	10.602	130	1.450	5.801	549	933	-4.801	419	-517	-45,3	322,3	-35,7
37-39 Συλλογή, επεξεργασία, διάθεση λυμάτων-αποβλήτων	19.603	1.046	5.418	17.134	359	4.094	-2.469	687	-1.324	-12,6	65,7	-24,4
ΣΤ. ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ	401.851	9.788	43.636	165.362	22.663	17.471	-236.489	12.875	-26.165	-58,8	131,5	-60,0
41-43 Κατασκευές	401.851	9.788	43.636	165.362	22.663	17.471	-236.489	12.875	-26.165	-58,8	131,5	-60,0
Ζ. Χονδρικό και Λιανικό Εμπόριο. Επισκευή Μηχανοκίνητων	845.100	38.497	34.669	639.040	53.702	20.557	-206.060	15.205	-14.112	-24,4	39,5	-40,7
45 Χονδρικό, λιανικό εμπόριο & επισκευή οχημάτων	104.260	980	3.919	69.258	3.037	1.540	-35.002	2.057	-2.379	-33,6	209,9	-60,7
46 Χονδρικό εμπόριο (εκτός οχημάτων & μοτοσικλετών)	176.129	3.694	4.712	126.933	4.378	3.852	-49.196	684	-860	-27,9	18,5	-18,3
47 Λιανικό εμπόριο (εκτός οχημάτων &μοτοσικλετών)	564.711	33.823	26.038	442.849	46.287	15.165	-121.862	12.464	-10.873	-21,6	36,9	-41,8
Η. Μεταφορά και Αποθήκευση	217.237	1.776	12.683	172.394	4.515	7.748	-44.843	2.739	-4.935	-20,6	154,2	-38,9

Κλάδοι Οικονομικής Δραστηριότητας	2008			2013			2008-2013			2008-2013 (%)		
	Σύνολο	Μερική	Προσ/νη*	Σύνολο	Μερική	Προσ/νη*	Σύνολο	Μερική	Προσ/νη*	Σύνολο	Μερική	Προσ/νη*
49 Χερσαίες μεταφορές & μεταφορές μέσω αγωγών	109.522	885	1.419	92.287	2.112	2.554	-17.235	1.227	1.135	-15,7	138,6	80,0
50 Πλωτές μεταφορές	36.369	0	4.122	29.186	0	1.100	-7.183	0	-3.022	-19,8	*	-73,3
51 Αεροπορικές μεταφορές	7.145	0	1.154	6.587	0	504	-558	0	-650	-7,8	*	-56,3
52 Αποθήκευση & υποστηρικτικές δραστηριότ. μεταφοράς	44.189	891	4.312	30.207	2.168	2.322	-13.982	1.277	-1.990	-31,6	143,3	-46,2
53 Ταχυδρομικές & ταχύ-μεταφορικές δραστηριότητες	20.012	0	1.676	14.127	235	1.268	-5.885	235	-408	-29,4	*	-24,3
Θ. Δραστηριότητες Υπηρεσιών Παροχής Καταλύματος και Υπηρεσιών	333.273	21.358	58.686	263.705	32.827	45.635	-69.568	11.469	-13.051	-20,9	53,7	-22,2
55-56 Καταλύματα & δραστηριότητες υπηρεσιών εστίασης	333.273	21.358	58.686	263.705	32.827	45.635	-69.568	11.469	-13.051	-20,9	53,7	-22,2
Ι. Ενημέρωση και Επικοινωνία	76.621	3.584	5.212	76.519	6.336	3.821	-102	2.752	-1.391	-0,1	76,8	-26,7
58 Εκδοτικές δραστηριότητες	7.325	89	111	10.536	1.857	587	3.211	1.768	476	43,8	1.986,5	428,8
59-60 Παραγωγή κινηματογραφικών ταινιών, βίντεο, τηλεοπτικών & Ραδιοτηλεοπτικών προγραμμάτων	17.370	999	1.407	11.107	1.630	582	-6.263	631	-825	-36,1	63,2	-58,6
61 Τηλεπικοινωνίες	31.673	2.008	2.206	29.005	953	1.700	-2.668	-1.055	-506	-8,4	-52,5	-22,9
62-63 Δραστηρ. τεχνολογίας πληροφορίας & ενημέρωσης	20.253	488	1.488	25.871	1.896	952	5.618	1.408	-536	27,7	288,5	-36,0
Κ. Χρηματοπιστωτικές και Ασφαλιστικές Δραστηριότητες	124.437	2.750	4.850	110.544	2.043	2.454	-13.893	-707	-2.396	-11,2	-25,7	-49,4
64 Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί (εκτός από ασφαλιστικές εταιρείες & συνταξιοδοτικά ταμεία)	87.295	1.192	3.880	72.766	487	1.835	-14.529	-705	-2.045	-16,6	-59,1	-52,7
65 Ασφαλιστικά & συνταξιοδοτικά ταμεία (εκτός από υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση)	15.276	876	398	20.193	1.136	392	4.917	260	-6	32,2	29,7	-1,5
66 Άλλες χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες	21.866	682	572	17.585	420	227	-4.281	-262	-345	-19,6	-38,4	-60,3
Λ. Διαχείριση Ακίνητης Περιουσίας	9.253	0	246	2.256	0	0	-6.997	0	-246	-75,6	*	-100,0
68 Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	9.253	0	246	2.256	0	0	-6.997	0	-246	-75,6	*	-100,0

Κλάδοι Οικονομικής Δραστηριότητας	2008			2013			2008-2013			2008-2013 (%)		
	Σύνολο	Μερική	Προσ/νη*	Σύνολο	Μερική	Προσ/νη*	Σύνολο	Μερική	Προσ/νη*	Σύνολο	Μερική	Προσ/νη*
Μ. Επαγγελματικές, Επιστημονικές και Τεχνικές Δραστηριότητες	226.060	7.637	11.197	193.473	14.856	7.485	-32.587	7.219	-3.712	-14,4	94,5	-33,2
69-70 Νομικές, λογιστικές δραστηριότητες & παροχή συμβουλών διαχείρισης	110.777	3.352	5.410	108.282	6.818	3.750	-2.495	3.466	-1.660	-2,3	103,4	-30,7
71 Αρχιτεκτονικές, τεχνικές & δραστηριότητες μηχανικών	76.339	2.017	3.361	51.199	3.944	528	-25.140	1.927	-2.833	-32,9	95,5	-84,3
72 Επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη	8.422	899	1.248	6.586	130	1.426	-1.836	-769	178	-21,8	-85,5	14,3
73 Διαφήμιση & έρευνα αγοράς	14.090	449	887	9.760	1.749	1.132	-4.330	1.300	245	-30,7	289,5	27,6
74-75 Άλλες επαγγελματικές, επιστημονικές & τεχνικές δραστηριότητες	16.432	920	291	17.646	2.215	649	1.214	1.295	358	7,4	140,8	123,0
Ν. Διοικητικές και Υποστηρικτικές Δραστηριότητες	79.466	6.510	9.440	59.818	9.353	6.448	-19.648	2.843	-2.992	-24,7	43,7	-31,7
77 Δραστηριότητες ενοικίασης & εκμίσθωσης	8.898	0	1.267	3.398	0	365	-5.500	0	-902	-61,8	*	-71,2
78 Δραστηριότητες απασχόλησης	2.124	0	825	3.055	0	542	931	0	-283	43,8	*	-34,3
79 Δραστηριότητες ταξιδιωτικών πρακτορείων, γραφείων	18.633	463	1.805	12.172	959	1.691	-6.461	496	-114	-34,7	107,1	-6,3
80-82 Λοιπές διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότ.	49.811	6.047	5.543	41.193	8.394	3.850	-8.618	2.347	-1.693	-17,3	38,8	-30,5
Ξ. Δημόσια Διοίκηση και Άμυνα. Υποχρεωτική Κοινωνική Ασφάλιση	384.058	4.858	33.496	323.006	2.276	15.412	-61.052	-2.582	-18.084	-15,9	-53,1	-54,0
84 Δημ. διοίκηση, άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	384.058	4.858	33.496	323.006	2.276	15.412	-61.052	-2.582	-18.084	-15,9	-53,1	-54,0
Ο. Εκπαίδευση	326.620	33.721	34.682	277.423	26.212	27.589	-49.197	-7.509	-7.093	-15,1	-22,3	-20,5
85 Εκπαίδευση	326.620	33.721	34.682	277.423	26.212	27.589	-49.197	-7.509	-7.093	-15,1	-22,3	-20,5
Π. Δραστηριότητες Ανθρώπινης Υγείας και Κοινωνικής Μέριμνας	234.568	7.853	20.650	217.126	9.656	16.082	-17.442	1.803	-4.568	-7,4	23,0	-22,1
86 Υγεία	201.773	6.720	16.488	191.560	7.549	10.535	-10.213	829	-5.953	-5,1	12,3	-36,1
87-88 Δραστ βοήθειας κατ΄ οίκον & κοινωνικής μέριμνας	32.795	1.133	4.162	25.566	2.107	5.547	-7.229	974	1.385	-22,0	86,0	33,3
Ρ. Τέχνες, Διασκέδαση και Ψυχαγωγία	60.006	7.916	9.998	40.628	5.424	5.672	-19.378	-2.492	-4.326	-32,3	-31,5	-43,3

Κλάδοι Οικονομικής Δραστηριότητας	2008			2013			2008-2013			2008-2013 (%)		
	Σύνολο	Μερική	Προσ/νη*	Σύνολο	Μερική	Προσ/νη*	Σύνολο	Μερική	Προσ/νη*	Σύνολο	Μερική	Προσ/νη*
90-92 Τέχνες, διασκέδαση, βιβλιοθήκες, μουσεία, κλπ.	44.152	3.693	5.497	31.067	3.097	3.997	-13.085	-596	-1.500	-29,6	-16,1	-27,3
93 Αθλητικές δραστηριότητες, διασκέδασης, ψυχαγωγία	15.854	4.223	4.501	9.561	2.327	1.675	-6.293	-1.896	-2.826	-39,7	-44,9	-62,8
Σ. Άλλες Δραστηριότητες Παροχής Υπηρεσιών	96.888	6.846	6.562	70.860	6.897	2.201	-26.028	51	-4.361	-26,9	0,7	-66,5
94 Δραστηριότητες οργανώσεων	15.504	889	893	19.909	799	834	4.405	-90	-59	28,4	-10,1	-6,6
95 Επισκευή Η/Υ & ειδών ατομικής η οικιακής χρήσεως	16.060	162	603	8.749	151	0	-7.311	-11	-603	-45,5	-6,8	-100,0
96 Άλλες δραστηριότ. παροχής προσωπικών υπηρεσιών	65.324	5.795	5.066	42.202	5.947	1.367	-23.122	152	-3.699	-35,4	2,6	-73,0
Τ. Δραστηριότητες Νοικοκυριών ως Εργοδοτών	74.733	16.875	15.460	53.396	23.574	6.826	-21.337	6.699	-8.634	-28,6	39,7	-55,8
97-98 Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών	74.733	16.875	15.460	53.396	23.574	6.826	-21.337	6.699	-8.634	-28,6	39,7	-55,8
Υ. Δραστηριότητες Εξωδαφικών Οργανισμών και Φορέων	1.759	0	0	1.421	0	0	-338	0	0	-19,2	*	*
99 Δραστηριότητες εξωδαφικών οργανισμών και φορέων	1.759	0	0	1.421	0	0	-338	0	0	-19,2	*	*
Σύνολο	4.636.851	255.540	353.544	3.535.009	292.491	223.383	-1.101.842	36.951	-130.161	-23,8	14,5	-36,8

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ΕΕΔ 2008, 2013 (Β΄ Τριμήνου), επεξεργασία Γ. Κρητικίδης

Πίνακας Π.4.2: Μισθωτοί, αμειβόμενες και μη αμειβόμενες υπερωρίες κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας 2008-2013

Κλάδοι Οικονομικής δραστηριότητας	2008							2013						
	Σύνολο Μισθωτών	Υπερωρίες με αμοιβή			Υπερωρίες χωρίς αμοιβή			Σύνολο Μισθωτών	Υπερωρίες με αμοιβή			Υπερωρίες χωρίς αμοιβή		
		Μισθωτοί	Ώρες	Ώρες / μισθωτό	Μισθωτοί	Ώρες	Ώρες / μισθωτό		Μισθωτοί	Ώρες	Ώρες / μισθωτό	Μισθωτοί	Ώρες	Ώρες / μισθωτό
Α. Γεωργία, Δασοκομία και Αλιεία	40.121	975	9.067	9,3	1.260	13.187	10,5	43.577	656	3.241	4,9	1.380	8.894	6,4
Β. Ορυχεία και Λατομεία	16.136	1.259	8.338	6,6	92	92	1,0	9.661	493	4.026	8,2	113	226	2,0
Γ. Μεταποίηση	406.612	22.160	162.591	7,3	14.500	81.958	5,7	232.399	6.791	68.987	10,2	13.519	101.538	7,5
Δ. Παροχή Ηλεκτρικού Ρεύματος, Φυσικού Αερίου, Ατμού	35.156	2.553	16.583	6,5	412	3.139	7,6	25.433	232	1.494	6,4	721	5.568	7,7
Ε. Παροχή Νερού, Επεξεργασία Λυμάτων, Διαχείριση Αποβλήτων	29.084	424	3.544	8,4	254	1.835	7,2	21.846	282	1.930	6,8	1.432	15.064	10,5
Στ. Κατασκευές	285.391	14.997	94.419	6,3	6.686	30.274	4,5	90.577	2.655	18.893	7,1	3.440	16.265	4,7
Ζ. Χονδρικό και Λιανικό Εμπόριο. Επισκευή Μηχανοκίνητων	451.107	20.631	134.629	6,5	22.457	121.916	5,4	366.716	6.900	60.155	8,7	31.752	205.524	6,5
Η. Μεταφορά και Αποθήκευση	156.058	12.175	111.880	9,2	4.676	30.947	6,6	116.382	4.630	53.464	11,5	7.868	56.882	7,2
Θ. Ξενοδοχεία – Εστιατόρια	197.548	6.865	49.788	7,3	7.457	36.883	4,9	156.400	3.384	24.502	7,2	8.538	43.510	5,1
Ι. Ενημέρωση και Επικοινωνία	69.518	3.410	22.065	6,5	3.160	21.196	6,7	68.803	1.124	7.382	6,6	6.072	42.470	7,0
Κ. Τράπεζες – Ασφάλειες	111.852	3.020	18.359	6,1	10.118	67.893	6,7	97.932	1.472	10.899	7,4	10.604	77.695	7,3
Λ. Διαχείριση Ακίνητης Περιουσίας	1.624	291	1.164	4,0	0	0	0,0	-	-	-	-	-	-	-

Κλάδοι Οικονομικής δραστηριότητας	2008							2013						
	Σύνολο Μισθωτών	Υπερωρίες με αμοιβή			Υπερωρίες χωρίς αμοιβή			Σύνολο Μισθωτών	Υπερωρίες με αμοιβή			Υπερωρίες χωρίς αμοιβή		
		Μισθωτοί	Ώρες	Ώρες / μισθωτό	Μισθωτοί	Ώρες	Ώρες / μισθωτό		Μισθωτοί	Ώρες	Ώρες / μισθωτό	Μισθωτοί	Ώρες	Ώρες / μισθωτό
Μ. Επαγγελματικές, Επιστημονικές και Τεχνικές Δραστηριότητες	106.678	3.733	21.801	5,8	7.140	31.007	4,3	83.754	1.001	10.010	10,0	9.207	67.070	7,3
Ν. Διοικητικές και Υποστηρικτικές Δραστηριότητες	65.707	2.036	16.837	8,3	3.206	23.840	7,4	47.636	651	8.697	13,4	1.813	12.888	7,1
Ξ. Δημόσια Διοίκηση και Άμυνα. Υποχρεωτική Κοινωνική Ασφάλιση	384.059	16.528	136.467	8,3	8.762	81.599	9,3	323.005	10.661	78.337	7,3	15.218	136.403	9,0
Ο. Εκπαίδευση	301.169	4.051	25.082	6,2	3.286	16.552	5,0	255.129	1.064	5.052	4,7	6.183	51.969	8,4
Π. Υγεία και Κοινωνική Μέριμνα	199.919	15.384	149.831	9,7	6.239	33.842	5,4	175.309	8.605	95.830	11,1	9.068	62.768	6,9
Ρ. Τέχνες, Διασκέδαση και Ψυχαγωγία	44.205	725	5.924	8,2	714	2.679	3,8	30.115	380	1.594	4,2	1.573	16.064	10,2
Σ. Άλλες Δραστηριότητες Παροχής Υπηρεσιών	55.369	1.976	13.386	6,8	1.512	10.302	6,8	37.603	593	4.292	7,2	2.444	23.943	9,8
Τ. Δραστηριότητες Νοικοκυριών ως Εργοδοτών	69.380	1.072	4.493	4,2	1.148	8.136	7,1	47.305	988	3.710	3,8	633	1.928	3,0
Σύνολο	3.028.452	134.265	1.006.248	7,5	103.079	617.277	6,0	2.231.003	52.562	462.495	8,8	131.578	946.669	7,2

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ΕΕΔ 2008, 2013 (Β΄ Τριμήνου), επεξεργασία των συγγραφέων

Πίνακας Π.4.3: Ρυθμός μεταβολής πλήρους και μερικής απασχόλησης και ποσοστό υποκατάστασης πλήρους από μερική απασχόληση

Κλάδοι Οικονομικής δραστηριότητας	Μεταβολές πλήρους απασχόλησης		Μεταβολές μερικής απασχόλησης		Ποσοστό υποκατάστασης πλήρους από μερική απασχόληση
	Απόλυτα μεγέθη	Ποσοστά	Απόλυτα μεγέθη	Ποσοστά	
69-70 Νομικές, λογιστικές δραστηρ. & παροχή συμβουλών διαχείρισης	-4.301	-4,2	3.466	103,4	80,6
10-12 Βιομηχανία τροφίμων, ποτών	-12.306	- 11,2	7.650	332,8	62,2
97-98 Δραστ. νοικοκυριών ως εργοδοτών	-19.402	-45,8	6.699	39,7	34,5
80-82 Λοιπές διοικητ. & υποστηρ. δραστ.	-9.272	-24,3	2.347	38,8	25,3
73 Διαφήμιση & έρευνα αγοράς	-5.875	-46,1	1.300	289,5	22,1
55-56 Ξενοδοχεία - Εστιατόρια	-67.986	-26,8	11.469	53,7	16,9
47 Λιανικό εμπόριο	-123.453	-24,5	12.464	36,9	10,1
71 Αρχιτ/κές, τεχνικές & δραστ. Μηχαν.	-24.234	-34,1	1.927	95,5	7,9
45 Χονδρικό εμπόριο	-34.678	-34,9	2.057	209,9	5,9
41-43 Κατασκευές	-223.199	-64,1	12.875	131,5	5,8
Σύνολο οικονομίας	1.008.632	25,0	36.951	14,5	3,7

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ΕΕΔ 2008, 2013 (Β΄ Τριμήνου), επεξεργασία των συγγραφέων

5. Η παραγωγικότητα στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας

5.1 Εισαγωγή

Αυξάνει ή μειώνεται η παραγωγικότητα στην ελληνική οικονομία την περίοδο της οικονομικής κρίσης. Και αν ναι σε ποιους κλάδους και γιατί. Ποια είναι η συμπεριφορά των κλάδων υψηλής, μέσης και χαμηλής παραγωγικότητας την περίοδο αυτή. Αυξάνουν, μειώνουν ή διατηρούν σταθερή την παραγωγικότητα τους. Με ποιο τρόπο ή τρόπους οι μεταβολές αυτές στην παραγωγικότητα της εργασίας συνδέονται και επιδρούν στις μεταβολές της παραγωγής και της απασχόλησης; Το ύψος αυτό της παραγωγικότητας του κάθε κλάδου επιδρά στις σχετικές εξελίξεις. Η τεχνολογική τους εξειδίκευση και η ένταση των δεξιοτήτων τους ασκούν επιδράσεις πάνω στην παραγωγικότητάς τους. Απαντήσεις στα ερωτήματα αυτά θα επιχειρηθεί να δοθούν μέσα από την ανάλυση των μεταβολών της παραγωγικότητας για το σύνολο και τους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, τον προσδιορισμό των κλάδων που βελτιώνουν ή επιδεινώνουν την παραγωγικότητά τους καθώς και τη διερεύνηση των σχέσεων του ύψους και των μεταβολών της με την τεχνολογική τους εξειδίκευση και την ένταση των δεξιοτήτων τους. Μία πρώτη απάντηση στα ερωτήματα αυτά επιχειρείται μέσα από την εκτίμηση της παραγωγικότητας για το σύνολο της οικονομίας για τα έτη 2008, 2011 και 2013[140] (Διάγραμμα 5.1).

Η παραγωγικότητα της ελληνικής οικονομίας παρουσίασε υποχώρηση κατά 8,1% στο διάστημα 2008-2011 (από 22,4 σε 20,6) και ανάκαμψη κατά 6,8% στο διάστημα 2011-2013 (από 20,8 σε 22,0), έτσι ώστε το τελικό αποτέλεσμα στο διάστημα της κρίσης 2008-2013 να παρουσιάζει μια περιορισμένη υποχώρηση κατά 1,8%. Οι μεταβολές αυτές οφείλονται στις συνδυασμένες μεταβολές της παραγωγής και της απασχόλησης στα χρονικά αυτά διαστήματα, που για το σύνολο της οικονομίας παρουσιάζονται στον Πίνακα 5.1.

140. Υπενθυμίζεται ότι η παραγωγικότητα που εκτιμάται στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, όπως ήδη επισημάνθηκε στο πρώτο κεφάλαιο, αφορά στην παραγωγικότητα της εργασίας και εκτιμάται μέσα από το ύψος της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας (σταθερές τιμές 2008) ανά ώρα απασχόλησης, τόσο για το σύνολο της οικονομίας, όσο και για κάθε κλάδο ξεχωριστά. .

Διάγραμμα 5.1: Ύψος και ρυθμός μεταβολής της παραγωγικότητας της εργασίας στην ελληνική οικονομία

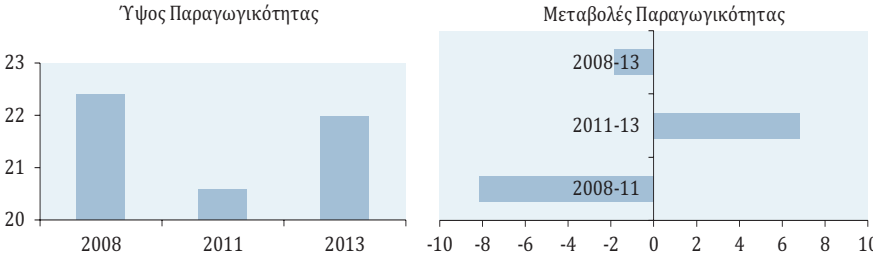

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

Πίνακας 5.1: Ρυθμοί μεταβολής παραγωγής, απασχόλησης και παραγωγικότητας στην ελληνική οικονομία 2008-2013

Ρυθμός Μεταβολής	2008-11	2011-13	2008-13
Παραγωγή	-17,0	-9,2	-24,6
Απασχόληση	-9,7	-15,0	-23,2
Παραγωγικότητα	-8,1	6,8	-1,8

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

Η μείωση της παραγωγικότητας της εργασίας στο διάστημα 2008-11 οφείλεται στη σημαντικά χαμηλότερη μεταβολή της απασχόλησης, συγκριτικά με την αντίστοιχη της παραγωγής. Μία ερμηνεία της εξέλιξης αυτής αφορά ότι στο διάστημα αυτό οι επιχειρήσεις και οι εργοδότες διατηρούν ακόμη προσδοκίες για επιστροφή της ανάπτυξης και δεν προχωρούν σε άμεσες απολύσεις (πολιτική της αποθησαύρισης της απασχόλησης).[141] Αντίθετα στο αμέσως επόμενο χρονικό διάστημα 2011-13 η παραγωγικότητα της εργασίας αυξάνει καθώς η απασχόληση μειώνεται με υψηλότερο ρυθμό συγκριτικά με την παραγωγή. Επιχειρήσεις και εργοδότες εγκαταλείπουν την πολιτική αποθησαύρισης της απασχόλησης και προχωρούν σε απολύσεις που ποσοστιαία υπερβαίνουν τις αντίστοιχες μειώσεις της παραγωγής. Τέλος στο διάστημα του 2008-13 η ελαφρά χαμηλότερη μείωση της απασχόλησης συγκριτικά με την αντίστοιχη της παραγωγής οδηγεί στην

141. Τούτο εν μέρει επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι τον πρώτο χρόνο της κρίσης η απασχόληση σε πολλούς κλάδους διατηρείται ή και αυξάνεται (Πίνακας Παραρτήματος Π.3.1).

υποχώρηση της παραγωγικότητας της εργασίας.[142] Το 2013 βρίσκει την ελληνική οικονομία με παραγωγικότητα της εργασίας σε χαμηλότερο σημείο από αυτό που είχε κατά την έναρξη της οικονομικής κρίσης, παρέχοντας μια σημαντική ένδειξη της αποτυχίας των προγραμμάτων λιτότητας και εσωτερικής υποτίμησης.

Οι εξελίξεις της παραγωγικότητας της εργασίας στην Ελλάδα την περίοδο της οικονομικής κρίσης, διαδέχονται μια σειρά εξελίξεων ανόδου της παραγωγικότητας της εργασίας, που παρατηρήθηκε από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 και μετά.[143] Οι αυξήσεις αυτές της παραγωγικότητας συνιστούσαν και τον βασικό παράγοντα που συνέβαλε στη σύγκλιση της ελληνικής οικονομίας με το μέσο όρο των 15 πιο αναπτυγμένων χωρών της ευρωπαϊκής ένωσης. Λίγο πριν την έναρξη της κρίσης (2007) η παραγωγικότητα της ελληνικής οικονομίας είχε καλύψει μια σημαντική απόσταση που τη χώριζε από την παραγωγικότητα των χωρών της Ε.Ε, (Καλογήρου, 2008: 194). Και όπως εκτιμά το INE (2013: 97) η δραματική πτώση του δείκτη πραγματικής σύγκλισης στην περίοδο 2010-2013 οφείλεται σε κάποιο βαθμό στην υποχώρηση της παραγωγικότητας, που συνδυάζεται με τη μείωση του βαθμού χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού, η οποία, με τη σειρά της, οφείλεται τη μείωση της ζήτησης.[144] Ο συνδυασμός της χαμηλής αυτής παραγωγικότητας, με την περιορισμένη παραγωγική βάση, ειδικότερα μάλιστα

142. Η θεώρηση αυτή είναι φανερό πως γίνεται από την οπτική των παραγόντων που συνθέτουν την έννοια της παραγωγικότητας της εργασίας. Θεωρητικά θα μπορούσε να γίνει από διαφορετική οπτική επισημαίνοντας ότι οι εξελίξεις στην παραγωγικότητα είναι αυτές που διαμορφώνουν τις αντίστοιχες στα πεδία της παραγωγής και της απασχόλησης.

143. Βλέπε ενδεικτικά στα Καλογήρου (2008), Ευστράτογλου κ.ά. (2011) και Γαβρόγλου (2012). Ο τελευταίος επισημαίνει ότι κατά την προηγούμενη δεκαετία η παραγωγικότητα της εργασίας αυξανόταν ταχύτερα από τους πραγματικούς μισθούς με αποτέλεσμα την αύξηση του μεριδίου των κερδών στο εθνικό εισόδημα και την ανάλογη μείωση του μεριδίου των μισθών, γεγονός που επιβεβαιώνει και η Τράπεζα της Ελλάδος στην ετήσια έκθεσή της για το 2011 που συμπεραίνει, με βάση την εξέλιξη του μοναδιαίου κόστους εργασίας και τον πληθωρισμό, ότι το περιθώριο κέρδους στην ελληνική οικονομία διευρύνθηκε.

144. Η μέση παραγωγικότητα στην Ελλάδα το 2009 ανερχόταν στο 90,0% του μέσου όρου των 15 πιο αναπτυγμένων χωρών της ΕΕ, ενώ το 2013 ο μέσος δείκτης είχε υποχωρήσει στο 83,2%. Από τη μείωση κατά 19,7 μονάδες του δείκτη πραγματικής σύγκλισης οι 6,8 μονάδες οφείλονται στη μείωση της παραγωγικότητας και οι 12,9 στη μείωση του δείκτη απασχόλησης (INE, 2013: 97).

με το περιορισμένο μερίδιο της παραγωγής σε διεθνώς εμπορεύσιμα αγαθά και υπηρεσίες, μαζί με την αδυναμία του επιχειρηματικού κόσμου και του κράτους να δρομολογήσουν την παραγωγή σε αναπτυξιακή κατεύθυνση συνιστούν τα κύρια αίτια της χαμηλής ανταγωνιστικότητας[145] της ελληνικής οικονομίας.

5.2 Η παραγωγικότητα στους γενικούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας

Η παραγωγικότητα όμως της εργασίας δεν μεταβάλλεται με ομοιόμορφο τρόπο στις διάφορες οικονομικές δραστηριότητες. Στο επίπεδο των γενικών κλάδων (μονοψήφιος κωδικός ταξινόμησης), η πλειονότητα (δώδεκα στους εικοσιένα) εμφάνισε μειώσεις της παραγωγικότητας, ενώ ένας μικρότερος αριθμός εννέα κλάδων, αυξήσεις (διάγραμμα 5.2). Οι ρυθμοί μεταβολής κάλυψαν ένα σχετικά ευρύ φάσμα και κυμάνθηκαν μεταξύ του -49,9% (διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες) και του 31,0% (τέχνες, διασκέδαση, ψυχαγωγία).[146] Ταυτοχρόνως στους κλάδους που παρουσίασαν μείωση, οι ρυθμοί μείωσης κινήθηκαν σ' ένα ευρύτερο φάσμα, λαμβάνοντας τιμές μεταξύ του -1,6% (γεωργία, κτηνοτροφία) και του -49,9% (διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες) συγκριτικά με τους αντίστοιχους των κλάδων που εμφάνισαν αύξηση της παραγωγικότητάς τους (1,9% άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών και 31,0% τέχνες, διασκέδαση, ψυχαγωγία). Με άλλα λόγια, οι ρυθμοί μείωσης της παραγωγικότητας, σε γενικές γραμμές, υπήρξαν υψηλότεροι από τους αντίστοιχους της αύξησης.

Ορυχεία, μεταποίηση, κατασκευές, ξενοδοχεία – εστιατόρια, διαχείριση ακίνητης περιουσίας, τέχνες διασκέδαση, ψυχαγωγία και άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών, συνθέτουν την ομάδα των κλάδων που εμφάνισαν αύξηση της παραγωγικότητάς τους. Με βάση τη διάκριση των κλάδων σε αυτούς που παράγουν διεθνώς εμπορεύσιμα αγαθά και υπηρεσίες, μόνο μεταποίηση και ξε-

145. Για μια αρχική ενασχόληση με την έννοια της ανταγωνιστικότητας και των ποικίλων προσεγγίσεων της καθώς και των σχέσεων της με την παραγωγικότητα, βλέπε μεταξύ άλλων στους Γιαννίτση κ.ά. (2009).

146. Στις διαπιστώσεις αυτές, όπως και στα δεδομένα του Διαγράμματος 5.2, δεν περιλαμβάνεται ο κλάδος διαχείρισης της ακίνητης περιουσίας, που συνιστά μια ιδιαίτερη περίπτωση, η παραγωγικότητα του οποίου αυξήθηκε κατά 446,2%.

Διάγραμμα 5.2: Ρυθμός μεταβολής παραγωγικότητας της εργασίας κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας 2008-2013

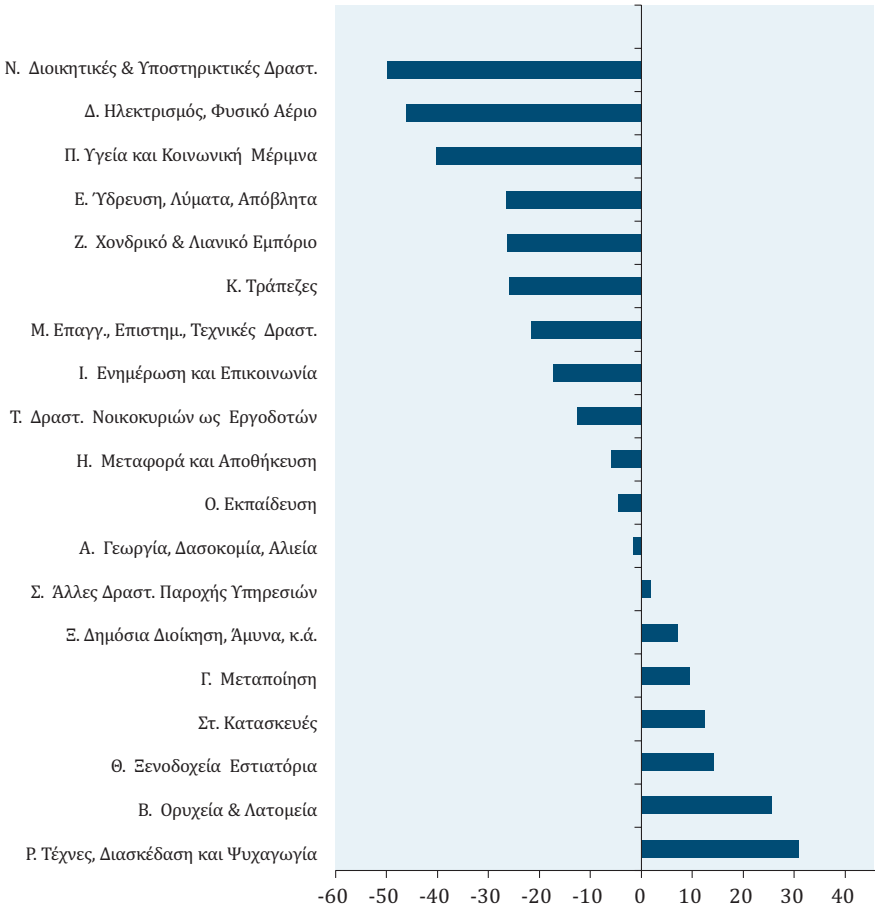

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

νοδοχεία – εστιατόρια εμφάνισαν αύξηση της παραγωγικότητάς τους. Όλοι οι άλλοι κλάδοι με αυξήσεις της παραγωγικότητάς τους (ανεξάρτητα από το αίτιο που την προκαλεί), εντάσσονται κυρίως στο μη διεθνώς εμπορεύσιμο και ανταγωνιστικό κομμάτι της ελληνικής οικονομίας. [147]

147. Στο μέτρο και στο βαθμό που η βελτίωση αυτή της παραγωγικότητας οφείλεται και σε άλλους παράγοντες, πέραν αυτών που αφορούν στις άμεσες εξελίξεις της παραγωγής και της απασχόλησης, η παρουσία της στους διεθνώς εμπορεύσιμους κλάδους

Στους κλάδους με ιδιαίτερα υψηλές μειώσεις της παραγωγικότητάς τους κυριάρχησαν οι κλάδοι των υπηρεσιών (διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες, υγεία και κοινωνική μέριμνα, εμπόριο, τράπεζες). Μία πρώτη ερμηνεία των εξελίξεων αυτών αφορά στην ταχύτερη μείωση της παραγωγής τους συγκριτικά με την απασχόληση. Και καθώς στους περισσότερους από αυτούς (με εξαίρεση τις τράπεζες) υπάρχει μια ισχυρή παρουσία αυτοαπασχολούμενων, ο χαμηλότερος ρυθμός μείωσης της απασχόλησης τους ενδέχεται σε γενικές γραμμές να οφείλεται σε αυτό. Συμπερασματικά, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι καθώς η ύφεση της ελληνικής οικονομίας οδήγησε σε μία αναδιάρθρωση της απασχόλησης υπέρ των υπηρεσιών,[148] επέφερε ως επακόλουθο τη μείωση της παραγωγικότητας για το σύνολο της οικονομίας, καθώς η παραγωγικότητα των υπηρεσιών, σε γενικές γραμμές, είναι χαμηλότερη από την αντίστοιχη του δευτερογενούς τομέα.[149]

5.3 Η παραγωγικότητα στους αναλυτικούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας

Στο επίπεδο των αναλυτικών κλάδων οικονομικής δραστηριότητας μια ποικιλία εξελίξεων αναδεικνύονται σχετικά με την παραγωγικότητα της εργασίας. Ένας αριθμός 24 κλάδων, που καλύπτει το 38,1% του συνόλου των κλάδων της

θα συνέβαλε στην βελτίωση της ανταγωνιστικότητάς τους και σε ότι θετικό συνδέεται με αυτή.

148. Το μερίδιο δηλαδή των υπηρεσιών αυξάνει μέσα από την ταχύτερη μείωση της απασχόλησης στο δευτερογενή τομέα συγκριτικά με τις υπηρεσίες.

149. Βεβαίως γύρω από το ζήτημα της χαμηλότερης παραγωγικότητας των υπηρεσιών υπάρχει μια εκτεταμένη συζήτηση (βλέπε ενδεικτικά στα Δεδουσόπουλος, 2002· Ευσταθόπουλος και Ιωακείμογλου, 2004). Στο πλαίσιο της συζήτησης αυτής η παραδοχή αυτή αμφισβητείται πρώτον γιατί, όπως θα αναδειχθεί και στο πλαίσιο του παρόντος κεφαλαίου, ένας αριθμός κλάδων των υπηρεσιών εμφανίζει υψηλή παραγωγικότητα, γεγονός που οφείλεται, πέραν των άλλων, και στις δυνατότητες ενσωμάτωσης νέων τεχνολογιών και υιοθέτησης νέων και καινοτόμων μεθόδων παραγωγής, και δεύτερον για μία σειρά από προβλήματα που συνδέονται με τη μέτρηση της παραγωγικότητας στις υπηρεσίες. Δύο θεωρούνται τα σημαντικότερα προβλήματα στη μέτρηση της παραγωγικότητας των υπηρεσιών (McLean, 1997). Τα μη υλικά χαρακτηριστικά των υπηρεσιών και η διαφορετική ποιότητα των υπηρεσιών που είναι συνυφασμένη με τις διαφορετικές εισροές της σχετικής παραγωγικής διαδικασίας.

ταξινόμησης σε διψήφιο κωδικό, εμφάνισε αυξήσεις της παραγωγικότητάς τους, ενώ ένας άλλος αριθμός 39 κλάδων, ή το 61,9% του συνόλου των κλάδων της σχετικής ταξινόμησης, εμφάνισε μειώσεις της παραγωγικότητας τους. Από τους τελευταίους πέντε κλάδοι εμφάνισαν σχετικά περιορισμένες μειώσεις (κάτω του10,0%), γεγονός που θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ένδειξη μιας σχετικής σταθερότητας που αναδεικνύεται στο πεδίο αυτό.[150] Η διερεύνηση των εξελίξεων στους αναλυτικούς κλάδους επιτρέπει την ανάδειξη των διαφοροποιήσεων και φωτίζει διαφορετικές πλευρές της οικονομικής δραστηριότητας. Σε γενικές γραμμές, όπως θα διαπιστωθεί αμέσως παρακάτω, οι ρυθμοί αύξησης της παραγωγικότητας κάλυψαν ένα μεγαλύτερο φάσμα, ήσαν δηλαδή σε γενικές γραμμές υψηλότεροι, συγκριτικά με τους ρυθμούς μείωσής της, που κάλυψαν ένα σημαντικά πιο περιορισμένο. Η μεγάλη πλειονότητα των κλάδων με αύξηση της παραγωγικότητας κυμάνθηκαν εγγύτερα του χαμηλού άκρου, σε αντίθεση με τους κλάδους με μείωση της παραγωγικότητας που κυμάνθηκαν εγγύτερα του υψηλού άκρου της βαθμίδας μέτρησης των μεταβολών.

5.3.1 Κλάδοι με αύξηση της παραγωγικότητας

Όπως ήδη επισημάνθηκε, είκοσι τέσσερις κλάδοι της οικονομίας εμφάνισαν μέσα στην περίοδο της κρίσης αύξηση της παραγωγικότητάς τους (πίνακας παραρτήματος 5.1 και διάγραμμα 5.3[151]). Οι αυξήσεις αυτές σε πολλές περιπτώσεις ήσαν μεγάλες, ενώ σε άλλες περιορισμένες, με ρυθμούς που κυμάνθηκαν μεταξύ του 4,1% (33 επισκευή, εγκατάσταση μηχανημάτων και εξοπλισμού) και του 446,2% (68 διαχείριση της ακίνητης περιουσίας).

Οι κλάδοι με αύξηση της παραγωγικότητάς τους κάλυπταν όλο σχεδόν το φάσμα της οικονομικής δραστηριότητας, με σημαντική παρουσία των κλάδων του δευτερογενούς τομέα. Ύδρευση, ορυχεία – λατομεία, και κατασκευές, αλλά και αρκετοί κλάδοι της μεταποίησης εμφάνισαν αυξήσεις της παραγωγικότητάς τους. Κατασκευή Η/Υ, παραγωγή φαρμακευτικών προϊόντων, κλωστοϋφα-

150. Η σταθερότητα στην περίπτωση αυτή υποδηλώνει παρεμφερείς ρυθμούς μεταβολής της παραγωγής και της απασχόλησης και στην πραγματικότητα δεν αντικατοπτρίζει αναγκαστικά σταθερές συνθήκες στη λειτουργία του κλάδου.

151. Για λόγους απεικόνισης δεν περιλαμβάνονται στο Διάγραμμα 5.3 οι κλάδοι (68) διαχείρισης ακίνητης περιουσίας και (02) δασοκομίας, οι αυξήσεις της παραγωγικότητας των οποίων είναι πολύ μεγάλες.

Διάγραμμα 5.3: Κλάδοι με αύξηση παραγωγικότητας κατά αύξοντα ρυθμό 2008-13

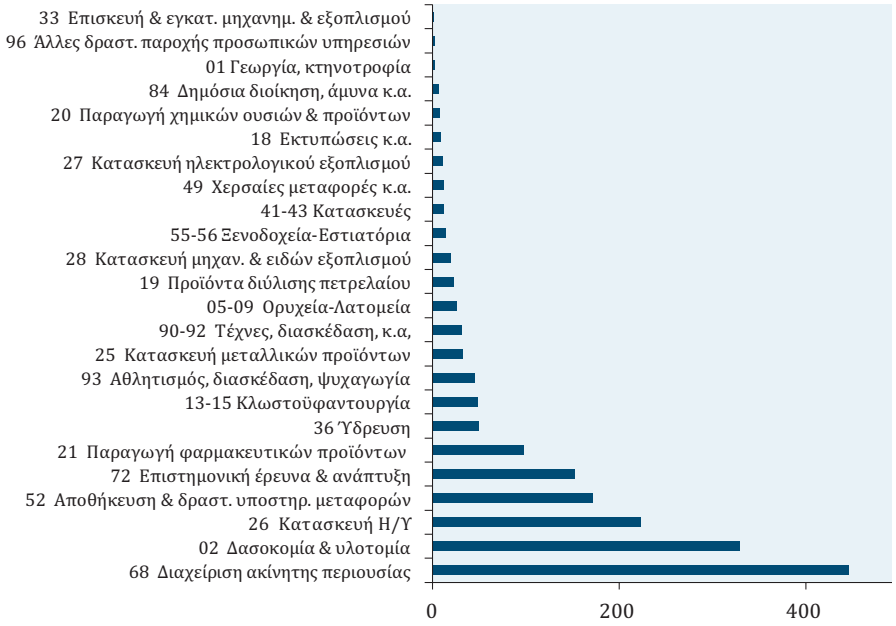

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

ντουργία, εμφάνισαν μεγάλες αυξήσεις της παραγωγικότητάς τους, οφειλόμενες ωστόσο κυρίως στη σημαντική μείωση της απασχόλησης τους, που ήταν μεγαλύτερη από αυτή της παραγωγής τους.[152] Κέρδη στο πεδίο της παραγωγικότητας εμφάνισαν και άλλοι κλάδοι της μεταποίησης, όπως ο κλάδος της κατασκευής μεταλλικών προϊόντων, της διύλισης προϊόντων πετρελαίου, της κατασκευής μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού, της κατασκευής ηλεκτρολογικού εξοπλισμού, ενώ περιορισμένες αυξήσεις της παραγωγικότητας τους εμφάνισαν οι εκτυπώσεις, η παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων και ο κλάδος της επισκευής και εγκατάστασης μηχανημάτων και εξοπλισμού.

152. Παρά το γεγονός ότι το χρονικό διάστημα της ανάλυσης είναι επαρκές ώστε να έχουν ασκήσει επιδράσεις και άλλοι παράγοντες πάνω στην παραγωγικότητα των κλάδων αυτών, τα διαθέσιμα στοιχεία δεν επιτρέπουν ένα τέτοιο έλεγχο. Ωστόσο αναμένεται ότι μια σειρά από παράγοντες που συνδέονται τόσο με τις μεθόδους παραγωγής όσο και με τη διαχείριση του ανθρώπινου δυναμικού να έχουν λειτουργήσει.

Υψηλές αυξήσεις της παραγωγικότητάς τους εμφάνισαν ασφαλώς και κλάδοι των υπηρεσιών. Πέραν της διαχείρισης της ακίνητης περιουσίας, που συνιστά μια ιδιαίτερη περίπτωση, αποθήκευση και δραστηριότητες μεταφοράς, επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη, αθλητισμός, διασκέδαση, ψυχαγωγία και τέχνες, μουσεία, βιβλιοθήκες, εμφάνισαν σημαντικά κέρδη στο πεδίο της παραγωγικότητας τους, ενώ ξενοδοχεία – εστιατόρια, χερσαίες μεταφορές και δημόσια διοίκηση, εμφάνισαν περιορισμένες αυξήσεις. Αξίζει να επισημανθεί ότι με εξαίρεση τον κλάδο της αποθήκευσης και δραστηριοτήτων των μεταφορών, οι κλάδοι που εμφανίζουν υψηλές αυξήσεις της παραγωγικότητας τους είναι κλάδοι που παρέχουν κυρίως προσωπικές υπηρεσίες και δεν ενσωματώνουν στην παραγωγική τους διαδικασία τεχνολογία και κεφαλαιουχικό εξοπλισμό. Τέλος αυξήσεις της παραγωγικότητας τους εμφάνισαν και κλάδοι του πρωτογενούς τομέα, με τη δασοκομία υλοτομία με ιδιαίτερα υψηλούς ρυθμούς και τη γεωργία κτηνοτροφία με ιδιαίτερα περιορισμένους.

Σε κάποιους από τους κλάδους της μεταποίησης (κλωστοϋφαντουργία, παραγωγή φαρμακευτικών προϊόντων, κατασκευή Η/Υ), η τάση ενίσχυσης της παραγωγικότητας είναι συνεχής, εμφανίζεται δηλαδή τόσο στο διάστημα 2008-11 όσο και στο διάστημα 2011-13, ενώ σε κάποιους άλλους (εκτυπώσεις, παραγωγή προϊόντων διύλισης πετρελαίου, παραγωγή χημικών προϊόντων, κατασκευή μεταλλικών προϊόντων, κατασκευή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού, κατασκευή μηχανημάτων και εξοπλισμού και επισκευή μηχανημάτων και εξοπλισμού) προκύπτει ως αποτέλεσμα διακυμάνσεων, με την πλειονότητα των κλάδων να εμφανίζουν μειώσεις στο πρώτο διάστημα και αυξήσεις στο δεύτερο.[153] Συνεχείς τάσεις αύξησης της παραγωγικότητάς τους εμφάνισαν ασφαλώς και κλάδοι των υπηρεσιών (αποθήκευση και υποστηρικτικές δραστηριότητες μεταφοράς, διαχείριση ακίνητης περιουσίας, επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη, δημόσια διοίκηση και άμυνα, δραστηριότητες ενοικίασης και εκμίσθωσης, δραστηριότητες οργανώσεων), ενώ στους κλάδους στους οποίους οι αυξήσεις της παραγωγικότητας προέκυψαν μέσα από διαχρονικές διακυμάνσεις (ξενοδοχεία – εστιατόρια, τέχνες, βιβλιοθήκες, κ.α, αθλητικές δραστηριότητες, διασκέδαση, ψυχαγωγία και άλλες

153. Αυτό σε μεγάλο βαθμό αναμένεται να οφείλεται στις υψηλές μειώσεις της απασχόλησης που παρατηρούνται στο διάστημα αυτό σε πολλούς κλάδους, λόγω της πολιτικής της αποθησαύρισης της απασχόλησης που εφάρμοσαν επιχειρήσεις και εργοδότες στο διάστημα 2011-13.

δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών), οι αυξήσεις έχουν προκύψει ως αποτέλεσμα της μείωσης στο πρώτο διάστημα και αύξησης στο δεύτερο. Στο μέτρο και στο βαθμό που οι βελτιώσεις αυτές της παραγωγικότητας δεν οφείλονται αποκλειστικά στη μεγαλύτερη μείωση της απασχόλησης τους αλλά και σε άλλους παράγοντες, θα μπορούσαν να εκληφθούν και ως θετική εξέλιξη.

Προκειμένου ωστόσο να διερευνηθούν περαιτέρω οι εξελίξεις στους κλάδους που αυξάνουν την παραγωγικότητά τους και να αναδειχθούν, στο μέτρο του δυνατού, τα αίτια που την προκαλούν, επιχειρείται μια από κοινού θεώρηση των ρυθμών μεταβολής της παραγωγής, της απασχόλησης και της παραγωγικότητας. Οι σχέσεις ωστόσο της παραγωγής, της απασχόλησης και της παραγωγικότητας δεν είναι απλές. Είναι πολυδιάστατες και πολυσύνθετες και βρίσκονται στο επίκεντρο μιας εκτεταμένης συζήτησης, σε πολλά πεδία της οικονομικής επιστήμης.[154] Από τις θέσεις αυτές κρίνεται σκόπιμο να επισημανθούν αυτές που συνδέονται με τους στόχους και το αντικείμενο της παρούσας μελέτης και αφορούν πρώτον, στο ότι η οικονομική συγκυρία και οι κυκλικές διακυμάνσεις της οικονομίας εκτός από τους ρυθμούς ανάπτυξης της παραγωγής επηρεάζουν και την παραγωγικότητα της εργασίας και δεύτερον, ότι οι κλάδοι που εμφάνισαν υψηλούς ρυθμούς αύξησης της παραγωγής και της παραγωγικότητάς τους είναι αυτοί που αύξησαν ή ανανέωσαν σημαντικά τον κεφαλαιουχικό τους εξοπλισμό.[155]

Η από κοινού θεώρηση των μεγεθών αυτών οδηγεί στη διαμόρφωση δύο ομάδων κλάδων (Πίνακας 5.2). Στην πρώτη ομάδα, εντάσσονται επτά κλάδοι όπου η αύξηση της παραγωγικότητας συνοδεύεται από μία αύξηση της παραγωγής και μία ταυτόχρονη μείωση της απασχόλησης. Τούτο αναμένεται να συνδέεται είτε με εισαγωγή νέας τεχνολογίας στην παραγωγή και βελτίωση ή ανανέωση του κεφαλαιουχικού εξοπλισμού[156], είτε με μεταβολές στην οργάνωση της παραγωγής,

154. Για τη συζήτηση αυτή βλέπε ενδεικτικά στο Δεδουσόπουλος (2002) και στην εκεί παρουσιαζόμενη βιβλιογραφία.

155. Οι θέσεις αυτές βρίσκονται στην καρδιά της συζήτησης του Kaldor (1966), που αναζητεί στην παραγωγικότητα της οικονομίας και της βιομηχανίας ειδικότερα τα αίτια της χαμηλής ανάπτυξης της οικονομίας και της βιομηχανίας στη Μ. Βρετανία και στον Wolfe (1968), που σε μεγάλο βαθμό, διαφοροποιείται και επικρίνει τις θέσεις αυτές.

156. Στους κλάδους ασφαλώς που αυτός διαδραματίζει σημαντικό ρόλο

Πίνακας 5.2: Ταξινόμηση των κλάδων με αύξηση της παραγωγικότητας με βάση τους ρυθμούς μεταβολής της παραγωγής και απασχόλησής τους

Αύξηση Παραγωγής με μείωση απασχόλησης	**Μείωση παραγωγής με χαμηλότερο ρυθμό από τη μείωση απασχόλησης**
01 Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα	05-09 Ορυχεία-Λατομεία
02 Δασοκομία & υλοτομία	13-15 Κλωστοϋφαντουργία, ένδυση, δέρματα.
21 Παραγωγή φαρμακευτικών προϊόντων	18 Εκτυπώσεις
52 Αποθήκευση & υποστηρικτικές δραστηριότητες μεταφοράς	19 Παραγωγή προϊόντων διύλισης πετρελαίου
68 Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	20 Παραγωγή χημικών ουσιών & προϊόντων
72 Επιστημονική έρευνα & ανάπτυξη	25 Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων (εκτός από μηχανήματα)
93 Αθλητικές δραστηριότητες, διασκέδασης, ψυχαγωγία	26 Κατασκευή Η/Υ, ηλεκτρονικών & οπτικών προϊόντων
	27 Κατασκευή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού
	28 Κατασκευή μηχανημάτων & ειδών εξοπλισμού
	33 Επισκευή, εγκατάσταση μηχανημάτων & 36 Συλλογή, επεξεργασία και παροχή νερού εξοπλισμού
	41-43 Κατασκευές
	49Χερσαίες μεταφορές & μεταφορές μέσω αγωγών
	55-56 Ξενοδοχεία - Εστιατόρια
	84 Δημόσια διοίκηση, άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση
	90-92 Τέχνες, βιβλιοθήκες, μουσεία, κ.α.
	96 Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Ε.Ε.Δ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

που οδηγούν σε μείωση της απασχόλησης, είτε σε συνδυασμό των δύο.[157] Στην περίπτωση της γεωργίας, κτηνοτροφίας και θήρας, η περιορισμένη αύξηση της παραγωγής αναμένεται να συνδέεται με εντατικοποίηση της χρήσης των πόρων (αγροτική γη, μηχανήματα) αλλά και εντονότερης συμμετοχής του ανθρώπινου παράγοντα.

Στους κλάδους που εμφανίζουν ιδιαίτερα υψηλούς ρυθμούς αύξησης της παραγωγής τους (52 αποθήκευση και υποστηρικτικές δραστηριότητες, 02 δασοκο-

157. Είναι γενικά αποδεκτό ότι οι κλάδοι που αυξάνουν την παραγωγή και την παραγωγικότητά τους είναι κλάδοι που αύξησαν ή ανανέωσαν σημαντικά τον κεφαλαιουχικό τους εξοπλισμό. Αντίθετα κλάδοι με μικρή αύξηση της παραγωγής τους θεωρείται ότι είναι κλάδοι χαμηλής ή ανύπαρκτης κεφαλαιουχικής ανανέωσης ή επέκτασης (Δεδουσόπουλος, 2000: 40).

μία, 72 επιστημονική έρευνα) η αύξηση αυτή συνοδεύεται από υψηλούς ρυθμούς μείωσης της απασχόλησης στην περίπτωση των κλάδων εντάσεως κεφαλαίου (52 αποθήκευση και υποστηρικτικές υπηρεσίες μεταφοράς, 02 δασοκομία) και χαμηλότερους, στην περίπτωση των κλάδων εντάσεως εργασίας (επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη), όπου η αύξηση της παραγωγής αναμένεται να συνδέεται με το είδος της έρευνας αλλά και με την εντατικοποίηση της προσπάθειας του ανθρώπινου δυναμικού, που συμμετέχει σε αυτές.

Ιδιαίτερη περίπτωση συνιστά ο κλάδος φαρμακευτικών προϊόντων, που η αύξηση της παραγωγικότητάς του (97,4,%) είναι συνυφασμένη με σημαντική αύξηση της παραγωγής του (47,6%) και σημαντική μείωση της απασχόλησής του (25,3%), γεγονός που υποδηλώνει μεταβολές τόσο στην οργάνωση της παραγωγής, όσο και στη χρήση νέων τεχνολογικών μεθόδων παραγωγής. Επενδύσεις, περαιτέρω προώθηση της έρευνας και προσανατολισμός προς τις αγορές του εξωτερικού είναι παράγοντες που χαρακτηρίζουν αρκετές από τις επιχειρήσεις του κλάδου αυτού.[158] Στην περίπτωση του κλάδου των αθλητικών δραστηριοτήτων, διασκέδασης και ψυχαγωγίας, κλάδου παροχής υπηρεσιών προς τους καταναλωτές και εντάσεως εργασίας, η περιορισμένη αύξηση της παραγωγής του, που συνδυάζεται από σημαντική μείωση της απασχόλησης του, δεν μπορεί με ευχέρεια να ερμηνευθεί με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία. Η επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη, μικρός ως προς την παραγωγή και την απασχόληση κλάδος, με ιδιαίτερη ωστόσο σημασία για την αναπτυξιακή διαδικασία της χώρας, σχεδόν διπλασίασε την παραγωγή του (αύξηση κατά 92,7%), παρουσιάζοντας ταυτοχρόνως μείωση της απασχόλησης (-23,9%). Η μείωση αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία γιατί, πέραν των άλλων, στο κλάδο απασχολείται ανθρώπινο δυναμικό με ιδιαίτερα υψηλά εκπαιδευτικά προσόντα.[159]

158. Εάν οι εξελίξεις αυτές συνεχισθούν στον κλάδο και ειδικότερα εάν η αύξηση της παραγωγής και η τόνωση των εξαγωγών συνεχισθούν είναι εύλογο να αναμένεται και μια ανάκαμψη της απασχόλησης στον κλάδο, γεγονός με ιδιαίτερη σημασία καθώς στον κλάδο απασχολείται ανθρώπινο δυναμικό με υψηλά εκπαιδευτικά προσόντα (πίνακες παραρτήματος δεύτερου κεφαλαίου Π.2.6 και Π.2.7).

159. Στο κλάδο (72) της επιστημονικής έρευνας και ανάπτυξης το 2013 οι απασχολούμενοι απόφοιτοι της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης κάλυπταν το 95,6% της συνολικής απασχόλησης του κλάδου. Στον κλάδο (94) των δραστηριοτήτων οργανώσεων το αντίστοιχο ποσοστό ανερχόταν σε 49,4%, στον κλάδο των αεροπορικών μεταφορών σε

Στη δεύτερη, πολυπληθέστερη ομάδα, περιλαμβάνονται δέκα επτά κλάδοι, που η αύξηση της παραγωγικότητάς τους έχει προκύψει μέσα από ταυτόχρονη μείωση της παραγωγής και της απασχόλησής τους. Ωστόσο ο ρυθμός μείωσης της απασχόλησης είναι μεγαλύτερος από αυτόν της παραγωγής. Στις περιπτώσεις αυτές επιχειρήσεις και εργοδότες ακυρώνουν τις πολιτικές αποθησαύρισης της εργασίας και προχωρούν σε απολύσεις που υπερβαίνουν τον ρυθμό μείωσης της παραγωγής τους, μετακυλώντας τις επιπτώσεις της κρίσης πάνω στην απασχόληση. Στη μεγάλη τους πλειονότητα (δώδεκα από τους δέκα – πέντε) πρόκειται για κλάδους του δευτερογενούς τομέα και της μεταποίησης ειδικότερα. Σε αρκετούς από αυτούς (κλωστοϋφαντουργία, εκτυπώσεις, παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων, κατασκευή μεταλλικών προϊόντων, κατασκευή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού, κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού), τόσο η μείωση της παραγωγής όσο και της απασχόλησης είναι ιδιαίτερα υψηλές, γεγονός που, υποδηλώνει τη συρρίκνωση των κλάδων αυτών και την ενίσχυση μίας διαδικασίας απόλυτης αποβιομηχάνισης, έτσι ώστε η όποια βελτίωση της παραγωγικότητας τους να αποκτά ολοένα και περισσότερο σχετική σημασία. Ιδιαίτερα υψηλές μειώσεις εμφανίζει και κλάδος των κατασκευών, γεγονός που ενισχύει περαιτέρω, τις τάσεις της απόλυτης αποβιομηχάνισης. Στον κλάδο κατασκευής ηλεκτρονικών υπολογιστών η ιδιαίτερα υψηλή αύξηση της παραγωγικότητάς του (223,0%) οφείλεται σε μία περιορισμένη (-5,2%) μείωση της παραγωγής, σε συνδυασμό με μία ιδιαίτερα μεγάλη μείωση της απασχόλησης (-70,6%), καταδεικνύοντας το εξαιρετικά ευάλωτο και επισφαλές της θέσης των απασχολούμενων σε αυτόν. [160]

Στην ομάδα αυτή περιλαμβάνονται και κλάδοι των υπηρεσιών. Πρόκειται για κλάδους που σε μεγάλο βαθμό απευθύνονται προς τους παραγωγούς, γεγονός που υποδηλώνει τις σημαντικές ανακατατάξεις που γίνονται στο χώρο της παραγωγής εν γένει. Αξίζει ιδιαίτερα να επισημανθεί η δημόσια διοίκηση, άμυνα, η αύξηση στην παραγωγικότητα της οποίας οφείλεται στην ταχύτερη μείωση της απασχόλησής της (10,9%) συγκριτικά με αυτή της παραγωγής της (4,5%).

37,7,0% και στον κλάδο της αποθήκευσης και δραστηριοτήτων μεταφοράς στο 21,2% (πίνακας παραρτήματος δεύτερου κεφαλαίου Π.2.6).

160. Ή με άλλα λόγια μια ιδιαίτερα υψηλή ελαστικότητα της απασχόλησης ως προς την παραγωγή.

Ωστόσο με δεδομένο ότι η μεγαλύτερη μείωση της απασχόλησης του κλάδου οφείλεται σε συνταξιοδοτήσεις, γεγονός που οδηγεί σε μια, έστω και μερική, ηλικιακή αναδιάρθρωση της απασχόλησης του κλάδου, η αύξηση της παραγωγικότητας ενδέχεται, έστω και σε περιορισμένο βαθμό, να αντικατοπτρίζει και την επίδραση του παράγοντα αυτού.[161] Σε γενικές γραμμές, στους κλάδους των υπηρεσιών οι αυξήσεις της παραγωγικότητας φαίνεται να προκύπτουν μέσα από ηπιότερες μεταβολές στα μεγέθη της παραγωγής και της απασχόλησης, συγκριτικά με τις αντίστοιχες του δευτερογενούς τομέα, γεγονός που επιβεβαιώνει τη λειτουργία των υπηρεσιών, ως εν δυνάμει κυματοθραύστη των εξελίξεων στις περιόδους της κρίσης.

Σε πολλούς από τους κλάδους που εμφάνισαν αύξηση της παραγωγικότητάς τους απασχολείται ανθρώπινο δυναμικό με υψηλά εκπαιδευτικά προσόντα[162] (Πίνακες Παραρτήματος δεύτερου κεφαλαίου Π.2.6 και Π.2.7). Επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη (86,5%), παραγωγή φαρμακευτικών προϊόντων (50,5%), δημόσια διοίκηση (46,3%), αθλητικές δραστηριότητες, διασκέδαση, ψυχαγωγία (40,0%),[163] συνιστούν κλάδους με ιδιαίτερα υψηλά μερίδια απασχολουμένων αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Η μεγάλη πλειονότητα των κλάδων που εμφάνισαν αύξηση της παραγωγικότητάς τους, μέσα από μια μείωση της απασχόλησής τους, εμφάνισαν το 2013 υψηλότερη συμμετοχή απασχολουμένων αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (πίνακες παραρτήματος δεύτερου κεφαλαίου Π.2.6 και Π.2.7). Καθώς η απασχόληση στους κλάδους αυτούς μειώθηκε, οι επιχειρήσεις προχώρησαν σε υψηλότερες αναλογικά απολύσεις απασχολουμένων με χαμηλά εκπαιδευτικά προσόντα. Τούτο υποδηλώνει μία διαδικασία εσωτερικής αναδιάρθρωσης του ανθρώπινου δυναμικού των κλάδων προς όφελος των ατόμων με υψηλά εκπαιδευτικά προσόντα, γεγονός που ενδέχεται να έχει

161. Για τις σχέσεις της ηλικίας των απασχολουμένων με την παραγωγικότητα ενδεικτικά βλέπε στο Skirbekk (2003).

162. Το εκπαιδευτικό επίπεδο των απασχολουμένων θεωρείται πολλές φορές και ως δείκτης ύπαρξης των δεξιοτήτων. Υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο σηματοδοτεί την ύπαρξη υψηλών δεξιοτήτων και αντίστροφα, χωρίς ωστόσο ο δείκτης αυτός να είναι απόλυτος και να καλύπτει, στην πραγματικότητα όλο το εύρος των απασχολουμένων.

163. Οι αριθμοί στις παρενθέσεις αντιστοιχούν στα μερίδια απασχολουμένων αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στους κλάδους για το έτος 2008.

ασκήσει επιδράσεις πάνω στην παραγωγικότητά τους.[164] Εξαίρεση στη διαδικασία αυτή εμφάνισαν οι κλάδοι της δασοκομίας, υλοτομίας, των ορυχείων λατομείων, των εκτυπώσεων, της παραγωγής χημικών προϊόντων και της παραγωγής φαρμακευτικών προϊόντων,[165] στους οποίους η συμμετοχή των ατόμων με υψηλά εκπαιδευτικά προσόντα μειώθηκε. Ωστόσο θα πρέπει να επισημανθεί ότι ακόμη και στις περιπτώσεις που το ανθρώπινο δυναμικό των κλάδων εμφανίζει υψηλά εκπαιδευτικά προσόντα, αυτό από μόνο του δεν σηματοδοτεί αυτόματα και διαδικασίες αυξημένης παραγωγικότητας. Και τούτο για δύο κυρίως λόγους. Ο πρώτος αφορά στο γεγονός ότι η παραγωγικότητα είναι περισσότερο χαρακτηριστικό των θέσεων εργασίας και λιγότερο των απασχολουμένων που τις καταλαμβάνουν.[166] Ο δεύτερος στο γεγονός ότι το εγχώριο παραγωγικό σύστημα εμφανίζει σημαντικά προβλήματα στη διαδικασία μεταφοράς και αξιοποίησης της γνώσης.[167] Μία σειρά από εμπόδια έχουν αναδειχθεί κατά τη διαδικασία μεταφοράς των γνώσεων και των δεξιοτήτων που αποκτήθηκα μέσα από διάφορες μορφές μάθησης και κυρίως μέσα από την εκπαίδευση και την κατάρτιση στην παραγωγική διαδικασία. Τα εμπόδια αυτά συνδέονται με παράγοντες που αφορούν τόσο στο σκέλος της παραγωγής και εν γένει τη διαμόρφωση του εργασιακού περιβάλλοντος όσο όμως και με το σκέλος των μηχανισμών και των φορέων παραγωγής και αναπαραγωγής των γνώσεων και των δεξιοτήτων (εκπαιδευτικά προγράμματα, στάσεις και τις συμπεριφορές των εκπαιδευομένων). [168]

---

164. Ακόμη και στους κλάδους της μεταποίησης, που σε γενικές γραμμές, χρησιμοποιούν ανθρώπινο δυναμικό με χαμηλότερα εκπαιδευτικά προσόντα (συγκριτικά με τους κλάδους των υπηρεσιών), αύξηση της παραγωγικότητας φαίνεται να προκύπτει σε κλάδους που εμφανίζουν υψηλή, για τα δεδομένα της μεταποίησης, συμμετοχή ανθρώπινου δυναμικού με υψηλά εκπαιδευτικά προσόντα.

165. Ειδικότερα για τον κλάδο της φαρμακοβιομηχανίας η μείωση της συμμετοχής στην απασχόληση αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης εξισορροπήθηκε εν μέρει από αύξηση του μεριδίου των αποφοίτων λυκείου.

166. Ενδεικτικά προς αυτό μπορεί να θεωρηθεί η διάρθρωση των απασχολουμένων στη μεταποίηση όπου το 2006 το 6,4% των απασχολουμένων εργαζόταν σε βιομηχανίες υψηλής τεχνολογίας, το 14,0% σε βιομηχανίες μέσης προς υψηλή τεχνολογίας, το 27,7% σε βιομηχανίες μέσης προς χαμηλή και το 51,9% σε βιομηχανίες χαμηλής τεχνολογίας (Γιαννίτσης κ.ά., 2009: 45).

167. Βλέπε ενδεικτικά στα Αργείτης (2012) και Παπαγιανάκης (2008).

168. Ειδικότερα προκειμένου τα μαθησιακά αποτελέσματα να έχουν πρακτικό αντίκρισμα, να βελτιώσουν δηλαδή τις γνώσεις και τις δεξιότητες του ανθρώπινου δυναμι-

5.3.2 Κλάδοι με μείωση της παραγωγικότητας

Όπως ήδη επισημάνθηκε η πλειονότητα των κλάδων της ελληνικής οικονομίας εμφάνισε μείωση της παραγωγικότητάς τους (Πίνακας Παραρτήματος Π. 5.1, διάγραμμα 5.4).

Τριάντα εννέα κλάδοι εμφάνισαν μείωση της παραγωγικότητάς τους, με ρυθμούς που κυμάνθηκαν μεταξύ του -3,9% (κατασκευή επίπλων) και του –71,8%% (άλλες επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες), με τους περισσότερους να εμφανίζουν υψηλές μειώσεις και πέντε μόνο εξ αυτών μειώσεις σε ποσοστό κάτω από το 10,0%. Και στην περίπτωση αυτή οι κλάδοι με μείωση της παραγωγικότητας της εργασίας τους καλύπτουν όλο το φάσμα της οικονομικής δραστηριότητας. Στην πλειονότητα τους όμως, αφορούν κλάδους των υπηρεσιών, που η μείωση αυτή ενδέχεται να επιδεινώνει περαιτέρω την ήδη χαμηλή τους παραγωγικότητα.[169] Οι κλάδοι των άλλων επαγγελματικών, επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων (74-75) των ασφαλιστικών και συνταξιοδοτικών ταμείων (65), των λοιπών διοικητικών και υποστηρικτικών δραστηριοτήτων (80-82) και της διαφήμισης και έρευνας αγοράς (73) εμφάνισαν εξαιρετικά υψηλές μειώσεις της παραγωγικότητάς τους. Στον αντίποδα βιομηχανία κατασκευής επίπλων (31-33), εκπαίδευση (85), λιανικό εμπόριο (45), δραστηριότητες ταξιδιωτικών πρακτορείων και γραφείων (79) και δραστηριότητες ενοικίασης και εκμίσθωσης (77) εμφάνισαν περιορισμένες μειώσεις της παραγωγικότητάς τους (κάτω από το 10,0%), υποδηλώνοντας μια περίπου αναλογική μεταβολή παραγωγής απασχόλησης.

κού αλλά και να παρέχουν τις δυνατότητες εφαρμογής τους στο εργασιακό περιβάλλον είναι απαραίτητο να ικανοποιούνται τρεις προϋποθέσεις. Να υπάρχει υποκίνηση για μεταφορά (των γνώσεων και των δεξιοτήτων στο εργασιακό περιβάλλον), να υπάρχει κλίμα μεταφοράς και σχεδιασμός για τη μεταφορά. Για εκτενέστερη ανάλυση των σχετικών ζητημάτων βλέπε στους Holton, Bates and Ruona, (2000) και στους Yamnil and Mclean (2001), ενώ, στον Ελλαδικό χώρο, για μια προσπάθεια ανάδειξης των προβλημάτων που αναδεικνύονται στη μεταφορά των αποτελεσμάτων της ενδοεπιχειρησιακής κατάρτισης των υπαλλήλων του Υπουργείου Οικονομίας και Οικονομικών, στη διπλωματική εργασία της Λεονάρδου (2007).

169. Τούτο ενισχύεται και από τη διαπίστωση ότι ανάμεσα στους δέκα κλάδους με την υψηλότερη μείωση, οι οκτώ αφορούν στις υπηρεσίες (διάγραμμα 5.4).

Διάγραμμα 5.4: Κλάδοι με μείωση παραγωγικότητας κατά ρυθμό μείωσης 2008-13

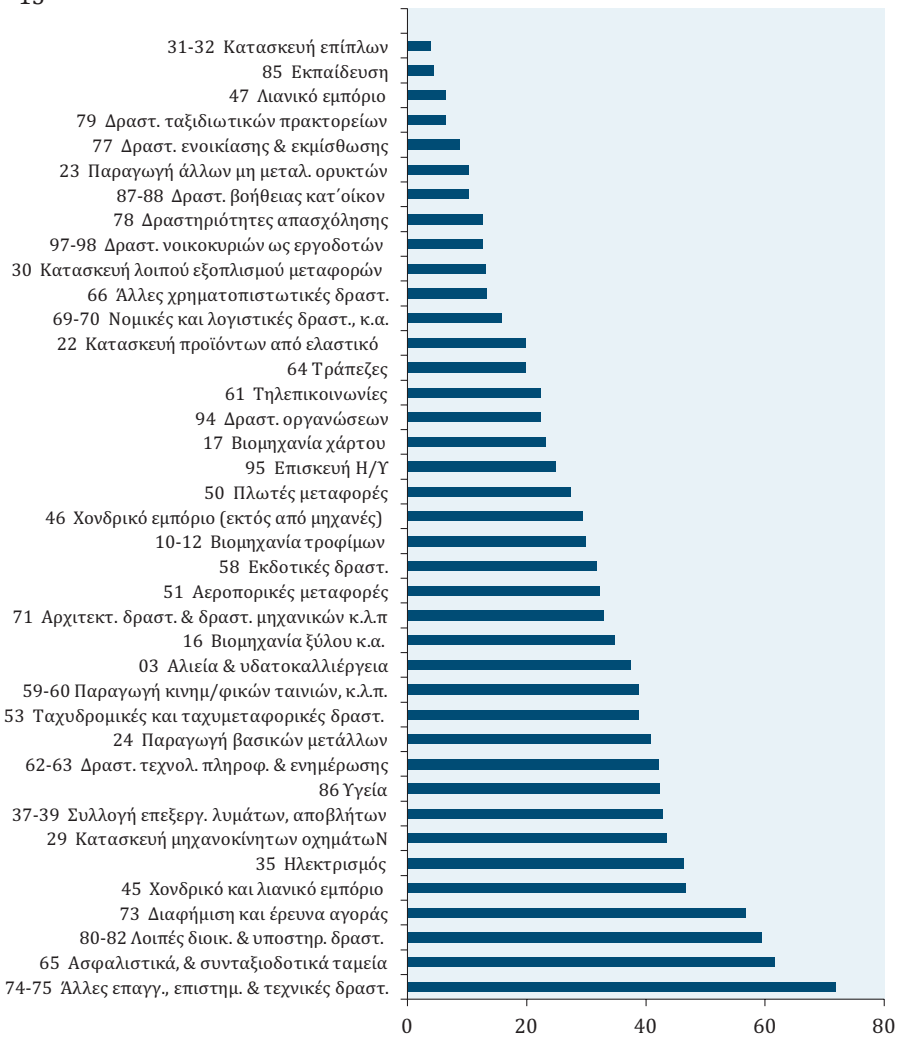

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

Και στην περίπτωση των κλάδων με μείωση της παραγωγικότητάς τους στην περίοδο της κρίσης η αναζήτηση, στο βαθμό του δυνατού, των αιτίων των μεταβολών της παραγωγικότητας επιχειρείται μέσα από την από κοινού θεώρηση των μεταβολών της παραγωγής, της απασχόλησης και της παραγωγικότητας (Πίνακας Παραρτήματος Π.5.4). Η θεώρηση αυτή οδήγησε στη διαμόρφωση τριών ομάδων κλάδων (Πίνακας 5.3).

Πίνακας 5.3: Ταξινόμηση κλάδων με μείωση της παραγωγικότητάς τους με βάση τους ρυθμούς μεταβολής της παραγωγής και απασχόλησής τους

Αύξηση της παραγωγής με ρυθμό χαμηλότερο από την αύξηση της απασχόλησης	**Μείωση της παραγωγής με ρυθμό υψηλότερο από την απασχόληση**
58 Εκδοτικές δραστηριότητες 78 Δραστηριότητες απασχόλησης 94 Δραστηριότητες οργανώσεων	03 Αλιεία & υδατοκαλλιέργεια 10-12 Βιομηχανία τροφίμων, ποτών & καπνού 16Βιομηχανία ξύλου & φελλού, 17 Χαρτοποιία & χάρτινα προϊόντα 22 Κατασκευή προϊόντων από ελαστικό 23 Παραγωγή άλλων μη μεταλλικών ορυκτών προϊόντων 24 Παραγωγή βασικών μετάλλων 29 Κατασκευή μηχανοκίνητων & ρυμουλκούμενων οχημάτων 30 Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών 31-32 Βιομηχανία επίπλων 35 Ηλεκτρισμός, φυσικό αέριο 37-39 Συλλογή επεξεργασία λυμάτων - αποβλήτων 45 Χονδρικό, λιανικό εμπόριο & επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων 46 Χονδρικό εμπόριο (εκτός μηχανημάτων) 47 Χονδρικό εμπόριο (εκτός από εμπόριο οχημάτων & μοτοσ/ετών) 50 Πλωτές μεταφορές 51 Αεροπορικές μεταφορές 53 Ταχυδρομικές & ταχύ-μεταφορικές δραστ. 59-60 Παραγωγή κινημ/φικών ταινιών, βίντεο, 61 Τηλεπικοινωνίες 64 Ενδιάμεσοι χρηματοπ/τικοί οργανισμοί 66 Άλλες χρηματοπιστωτικές δραστηρ. 71 Αρχιτεκτονικές δραστ. & δραστ. μηχανικών 73 Διαφήμιση & έρευνα αγοράς 77 Δραστηριότητες ενοικίασης & εκμίσθωσης 79 Δραστηρ. ταξιδιωτικών πρακτορείων, κ.α. 80-82 Λοιπές διοικητικές & υποστηρικτικές δρ. 85 Εκπαίδευση 86 Υγεία 87-88 Δραστηρ. βοήθειας κατ΄ οίκον 95 Επισκευή Η/Υ & ειδών ατομικής χρήσεως 97-98 Δραστηρ. νοικοκυριών ως εργοδοτών
Μείωση παραγωγής με αύξηση απασχόλησης	
62-63 Δραστηριότητες τεχνολογίας της πληροφορίας και ενημέρωσης 65 Ασφαλιστικά & συνταξιοδοτικά ταμεία 69-70 Νομικές, λογιστικές δραστηριότητες & παροχή συμβουλών διαχείρισης 74-75 Άλλες επαγγελματικές, επιστημονικές & τεχνικές δραστηριότητες	

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

Στην πρώτη ομάδα περιλαμβάνονται τρεις κλάδοι των υπηρεσιών (εκδοτικές δραστηριότητες, δραστηριότητες απασχόλησης, δραστηριότητες οργανώσεων), η μείωση της παραγωγικότητας των οποίων προέρχεται από ένα συνδυασμό ταυτόχρονης αύξησης της παραγωγής και της απασχόλησης. Ωστόσο ο ρυθμός αύξησης της παραγωγής είναι χαμηλότερος από τον αντίστοιχο της απασχόλησης. Πρόκειται για κλάδους εντάσεως εργασίας, που απασχολούν ανθρώπινο δυναμικό με σχετικά υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο,[170] ή άλλως κλάδοι υψηλής έντασης δεξιοτήτων. Στους κλάδους των εκδόσεων και των δραστηριοτήτων οργανώσεων οι αυξήσεις της απασχόλησης συνοδεύτηκαν από αυξήσεις του ανθρώπινου δυναμικού με υψηλά εκπαιδευτικά προσόντα, (με περισσότερες δηλαδή προσλήψεις αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης), ενώ στον κλάδο (78) των δραστηριοτήτων απασχόλησης, η αύξηση της απασχόλησης συνοδεύτηκε με μία εσωτερική αναδιάρθρωση του ανθρώπινου δυναμικού υπέρ των ατόμων με μεσαία εκπαιδευτικά προσόντα (απόφοιτοι λυκείου) και σε βάρος των ατόμων με υψηλά εκπαιδευτικά προσόντα (αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης).

Στη δεύτερη ομάδα, περιλαμβάνονται τέσσερις κλάδοι των υπηρεσιών (62-63 δραστηριότητες τεχνολογίας της πληροφορίας και ενημέρωσης, 64 ασφαλιστικά & συνταξιοδοτικά ταμεία, 69-70 νομικές, λογιστικές δραστηριότητες και παροχή συμβουλών διαχείρισης, 74-75 άλλες επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες), η μείωση της παραγωγικότητας των οποίων προέρχεται από μία μείωση της παραγωγής τους αλλά αύξηση της απασχόλησής τους. Και στην περίπτωση αυτή πρόκειται για κλάδους εντάσεως εργασίας, στους περισσότερους των οποίων υπάρχει ένας συνδυασμός υψηλής παρουσίας αυτοαπασχολουμένων και ανθρώπινου δυναμικού με υψηλά εκπαιδευτικά προσόντα.[171] Όπως έχει ήδη επισημανθεί, η εκτεταμένη παρουσία αυτοαπασχολούμενων συνδέεται άμεσα με τη μείωση της παραγωγικότητας μέσα από την παραμονή των ατόμων στην παραγωγική διαδικασία, παρά τους έντονους ρυθμούς περιορισμού της παραγωγής. Ταυτοχρόνως καθώς η απασχόληση στους κλάδους αυτούς αυξάνει

170. Τα μερίδια απασχολουμένων αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και στους τρεις αυτούς κλάδους, το 2008 είναι υψηλότερα από τον αντίστοιχο μέσο όρο για το σύνολο των κλάδων (Πίνακες Παραρτήματος δεύτερου κεφαλαίου Π.2.9 και Π.2.10).

171. Και οι τέσσερις αυτοί κλάδοι εμφανίζουν το 2008 μερίδια απασχολουμένων αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης πολύ υψηλότερα από το μέσο όρο, που στην περίπτωση του κλάδου των νομικών και λογιστικών δραστηριοτήτων ανέρχονται σε 73,6%.

ενισχύεται και η συμμετοχή των ατόμων με υψηλά εκπαιδευτικά προσόντα, γεγονός που υποδηλώνει, την ένταξη στις οικονομικές αυτές δραστηριότητες αναλογικά μεγαλύτερο αριθμού αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.[172]

Στην τρίτη μεγαλύτερη ομάδα περιλαμβάνονται τριάντα δύο κλάδοι, η μείωση της παραγωγικότητας των οποίων οφείλεται στον ταχύτερο ρυθμό μείωσης της παραγωγής συγκριτικά με τον αντίστοιχο της απασχόλησης. Ο μεγάλος αριθμός των κλάδων σηματοδοτεί και το ευρύ φάσμα των οικονομικών δραστηριοτήτων που εμφάνισαν μείωση της παραγωγικότητας τους. Σηματοδοτεί ταυτοχρόνως μια μεγάλη ποικιλία εξελίξεων αναφορικά με τους ρυθμούς μείωσης παραγωγής και απασχόλησης, αλλά και αναφορικά με την ποιότητα του ανθρώπινου δυναμικού, που οι κλάδοι αυτοί χρησιμοποιούν. Κλάδοι με ιδιαίτερα υψηλές μειώσεις της παραγωγικότητάς τους εντοπίζονται τόσο στις υπηρεσίες (80-82 λοιπές διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες, 73 διαφήμιση και έρευνα αγοράς, 86 υγεία, 45 χονδρικό και λιανικό εμπόριο), όσο και στο δευτερογενή τομέα (35 ηλεκτρισμός, 29 κατασκευή οχημάτων, 37-39 συλλογή επεξεργασία λυμάτων αποβλήτων, 24 παραγωγή βασικών μετάλλων).[173] Και εδώ εντοπίζονται κλάδοι κυρίως των υπηρεσιών με υψηλή παρουσία αυτοαπασχολούμενων (45 χονδρικό και λιανικό εμπόριο και επισκευή οχημάτων, 59-60 παραγωγή κινηματογραφικών ταινιών, βίντεο, κ.α., 66 άλλες χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες και 71 δραστηριότητες αρχιτεκτόνων και μηχανικών, κ.α.), γεγονός που επιδρά στην περιορισμένη μείωση της απασχόλησης στους κλάδους και στη μείωση της παραγωγικότητας.

Συμπερασματικά, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η μείωση της παραγωγικότητας στην πλειονότητα των κλάδων οφείλεται σε μία ταχύτερη μείωση της παραγωγής συγκριτικά με την απασχόληση. Η χαμηλότερη αυτή μείωση της απασχόλησης σε σχέση με την παραγωγή ενδέχεται να οφείλεται είτε σε πολιτικές αποθησαύρισης της απασχόλησης, που εφαρμόσθηκαν τουλάχιστον κατά το πρώτο χρονικό διάστημα της κρίσης, είτε, κυρίως σε κλάδους των υπηρεσιών,

172. Στο μέτρο και στο βαθμό που η παρουσία του ανθρώπινου δυναμικού με υψηλά εκπαιδευτικά προσόντα με την παραγωγικότητα της εργασίας συνδέονται θετικά, η επίδραση αυτή είναι περιορισμένη και δεν κατορθώνει να ανατρέψει τη μείωση της συνολικής παραγωγικότητας των κλάδων.

173. Αναλογικά περισσότεροι κλάδοι του δευτερογενούς τομέα εμφάνισαν ιδιαίτερα υψηλές μειώσεις της παραγωγικότητάς τους συγκριτικά με τις υπηρεσίες.

στην ισχυρή παρουσία αυτοαπασχολουμένων, που συνιστά παράγοντα συγκράτησης του ρυθμού μείωσης της απασχόλησης. Σε πιο περιορισμένη κλίμακα η μείωση της παραγωγικότητας οφείλεται είτε σε αύξηση της απασχόλησης με υψηλότερο ρυθμό από την αύξηση της παραγωγής, είτε σε αύξηση της απασχόλησης και μείωση της παραγωγής.

5.4 Ύψος της παραγωγικότητας και μεταβολές της

Η διάρθρωση των κλάδων σε μια οικονομία συνιστά παράγοντα που επιδρά πάνω στην παραγωγικότητα. Η μεγάλη συμμετοχή κλάδων με υψηλή παραγωγικότητα με ταυτόχρονη μικρή συμμετοχή κλάδων με χαμηλή παραγωγικότητα ή αντίστροφα συνιστά παράγοντα που επιδρά πάνω στη συνολική παραγωγικότητα μιας οικονομίας. Ταυτοχρόνως όπως επισημάνθηκε στο πρώτο κεφάλαιο της μελέτης, σε πολλές περιπτώσεις οι σχέσεις ανάμεσα στο ύψος της παραγωγικότητας και στους ρυθμούς μεταβολής της είναι αρνητικές (Ignason, 2013),[174] γεγονός που αναδεικνύει τις δυσκολίες και τα μικρά περιθώρια βελτίωσης της παραγωγικότητας κλάδων και επιχειρήσεων, που έχουν ήδη διασφαλίσει ένα υψηλό επίπεδο παραγωγικότητας. Προκειμένου να διερευνηθούν οι σχέσεις αυτές οι κλάδοι ταξινομήθηκαν σε τρεις κατηγορίες. Χαμηλής, μέσης και υψηλής παραγωγικότητας. Ως κριτήριο χρησιμοποιήθηκε η μέση παραγωγικότητα του 2008 (22,4), προσαυξημένη κατά 50,0% για τους κλάδους υψηλής παραγωγικότητας (33,6), μειωμένης κατά 50,0% για τους κλάδους χαμηλής παραγωγικότητας (11,2), με τους κλάδους μέσης παραγωγικότητας να κινούνται ανάμεσα στις δύο αυτές τιμές. Με βάση το κριτήριο αυτό η πλειονότητα των κλάδων (37)

174. Εκτιμήσεις της σχέσης του ύψους της παραγωγικότητας και του ρυθμού μεταβολής της, για τους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, στο χρονικό διάστημα 2008-2011 έχουν επιχειρηθεί στη μελέτη του Ευστράτογλου (2012). Στη μελέτη διαπιστώνεται ότι έξι στους δέκα κλάδους με χαμηλή παραγωγικότητα εμφανίζουν αυξήσεις της παραγωγικότητας τους και τέσσερις στους δέκα μειώσεις της ήδη χαμηλής τους παραγωγικότητας. Στους κλάδους με μέση παραγωγικότητα, η πλειονότητα (είκοσι πέντε στους σαράντα δύο) των κλάδων εμφανίζει μειώσεις της παραγωγικότητας τους, ενώ ένας μικρότερος αριθμός (δέκα επτά στους σαράντα δύο) αυξήσεις, με έντονους ρυθμούς μεταβολής και στις δύο περιπτώσεις. Στους κλάδους με υψηλή παραγωγικότητα δύο μόνο στους έντεκα κλάδους εμφανίζουν αυξήσεις της παραγωγικότητας τους, με τους υπόλοιπους εννέα να εμφανίζουν μειώσεις.

εμφανίζουν μέση παραγωγικότητα, ενώ η μειονότητα (10) χαμηλή, με τους κλάδους υψηλής παραγωγικότητας να εμφανίζουν αριθμητικά (15) μία ενδιάμεση θέση. Μία πρώτη διαπίστωση των σχετικών εξελίξεων αφορά στο ότι αυξήσεις της παραγωγικότητάς τους εμφανίζουν η πλειονότητα των κλάδων χαμηλής παραγωγικότητας, μειώσεις η πλειονότητα των κλάδων υψηλής παραγωγικότητας ενώ οι κλάδοι μέσης παραγωγικότητας είναι περίπου μοιρασμένο σε κλάδους που εμφανίζουν αυξήσεις και μειώσεις.

5.4.1 Κλάδοι με υψηλή παραγωγικότητα

Το 2008 δέκα έξι κλάδοι της ελληνικής οικονομίας εμφάνισαν υψηλή παραγωγικότητα (διάγραμμα 5.5,[175] πίνακας παραρτήματος Π.5.2). Στη μεγάλη τους πλειονότητα αφορούσαν στις υπηρεσίες, γεγονός που αναδεικνύει τόσο τα προβλήματα του ευρύτερου βιομηχανικού τομέα όσο και τις ιδιαιτερότητες του ελληνικού παραγωγικού συστήματος.

Δύο μόνο κλάδοι της μεταποίησης (19 παραγωγή προϊόντων πετρελαίου και 24 παραγωγή βασικών μετάλλων) και δύο άλλοι κλάδοι (35 ηλεκτρισμός, φυσικό αέριο και 37 συλλογή επεξεργασία λυμάτων, αποβλήτων) του ευρύτερου βιομηχανικού τομέα εμφάνισαν υψηλή παραγωγικότητα. Με εξαίρεση τον κλάδο της συλλογής και επεξεργασίας λυμάτων αποβλήτων, που συνιστά κλάδο χαμηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης, οι άλλοι συνιστούν κλάδους με μέση προς χαμηλή τεχνολογική εξειδίκευση. Οι μοναδικοί δηλαδή κλάδοι του βιομηχανικού τομέα της χώρας που εμφάνισαν υψηλή παραγωγικότητα ήσαν κλάδοι χαμηλής και μέσης προς χαμηλή τεχνολογικής εξειδίκευσης, ενώ κανένας από τους κλάδους υψηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης της ελληνικής οικονομίας δεν εμφάνιζε το 2008 υψηλή παραγωγικότητα. [176]

Στους κλάδους των υπηρεσιών με υψηλή παραγωγικότητα συγκαταλέγονται μερικοί ιδιαίτερα σημαντικοί κλάδοι της οικονομίας, όπως το χονδρικό εμπόριο, η ναυτιλία, οι αεροπορικές μεταφορές, οι τράπεζες, αλλά και κλάδοι με χαμη-

175. Στο διάγραμμα για λόγους απεικόνισης δεν περιλαμβάνεται ο κλάδος διαχείρισης της ακίνητης περιουσίας, που εμφάνισε ιδιαίτερα υψηλή παραγωγικότητα.

176. Υπενθυμίζεται ότι στους κλάδους υψηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης, με βάση την ταξινόμηση του ΟΟΣΑ, έχουν ενταχθεί οι κλάδοι 21 της παραγωγής φαρμακευτικών προϊόντων, 26 της παραγωγής Η/Υ και οπτικών προϊόντων και 33 της επισκευής και εγκατάστασης μηχανημάτων και εξοπλισμού.

Διάγραμμα 5.5: Μεταβολές κλάδων υψηλής παραγωγικότητας

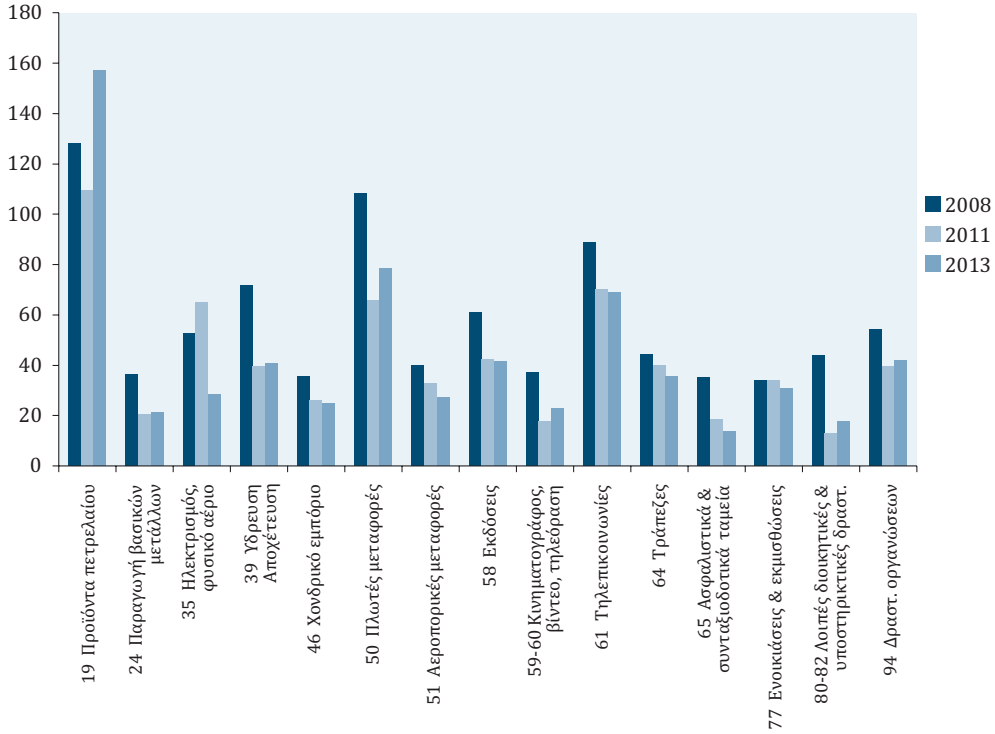

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

λότερη συμβολή στην παραγωγή και στην απασχόληση. Στην πλειονότητά τους είναι κλάδοι μέσης έντασης δεξιοτήτων με τη ναυτιλία, τις ενοικιάσεις και εκμισθώσεις και τις λοιπές διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες, χαμηλής έντασης δεξιοτήτων και τις τράπεζες να συνιστούν το μοναδικό κλάδο υψηλής έντασης δεξιοτήτων. Πρόκειται για κλάδους που είτε στο σύνολό τους, είτε ένα μεγάλο τμήμα των δραστηριοτήτων τους απευθύνονται προς τους παραγωγούς και δευτερευόντως προς τους καταναλωτές, που στην παραγωγική τους διαδικασία ενσωματώνεται τόσο τεχνολογία όσο και κεφαλαιουχικός εξοπλισμός.

Στη διάρκεια της οικονομικής κρίσης, το σύνολο των κλάδων υψηλής παραγωγικότητας, με εξαίρεση τους κλάδους παραγωγής προϊόντων πετρελαίου και διαχείρισης ακίνητης περιουσίας, που όπως έχει ήδη επισημανθεί συνιστά μια ολότελα ιδιαίτερη περίπτωση, εμφάνισαν μειώσεις της παραγωγικότητάς τους, επιβεβαιώνοντας τους ισχυρισμούς που επισημαίνουν τις σημαντικές δυσχέρει-

ες που εμφανίζουν οι κλάδοι υψηλής παραγωγικότητας να αυξήσουν ή τουλάχιστον να διατηρήσουν την παραγωγικότητά τους. Οι εξελίξεις αυτές οδήγησαν αρκετούς από τους κλάδους αυτούς[177] να μη συγκαταλέγονται πλέον (το 2013) ανάμεσα στους κλάδους υψηλής παραγωγικότητας, μετρούμενους είτε με όρους 2008 είτε με όρους 2013. Ταυτοχρόνως η πλειονότητα των κλάδων των υπηρεσιών εμφάνισαν μια διαρκή τάση μείωσης της παραγωγικότητάς τους, ενώ ναυτιλία, παραγωγή κινηματογραφικών ταινιών και βίντεο, λοιπές διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες και δραστηριότητες οργανώσεων, παρουσίασαν, μέσα από διακυμάνσεις, μια ελαφρά ανοδική τάση την τελευταία διετία (Διάγραμμα 5.4)

Η ανάλυση που προηγήθηκε επέτρεψε τη συναγωγή μιας σειράς αρχικών διαπιστώσεων. Πέραν του ιδιαίτερα ευμετάβλητου χαρακτήρα της παραγωγικότητας της εργασίας Δεν αναδείχτηκε μια συσχέτιση της τεχνολογικής εξειδίκευσης των κλάδων του βιομηχανικού τομέα με την υψηλή παραγωγικότητα της εργασίας. Από την άλλη πλευρά η ένταση των δεξιοτήτων δεν αναδείχτηκε ως ιδιαίτερα σημαντικός παράγοντας στον καθορισμό τόσο του ύψους της παραγωγικότητας στους κλάδους των υπηρεσιών όσο όμως και στη διαμόρφωση των μεταβολών της.

5.4.2 Κλάδοι με μέση παραγωγικότητα

Όπως ήδη επισημάνθηκε η μεγάλη πλειονότητα των κλάδων (37) εμφάνισαν το 2008 μέση παραγωγικότητα (διάγραμμα 5.6 πίνακας παραρτήματος Π.5.3). Από αυτούς οι δέκα πέντε είναι κλάδοι του δευτερογενούς τομέα, με τις κατασκευές και τα ορυχεία – λατομεία να περιλαμβάνονται σ' αυτούς καθώς και δέκα τρεις κλάδοι της μεταποίησης. Οι υπόλοιποι είκοσι δύο κλάδοι προέρχονται από τον τριτογενή τομέα και καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα υπηρεσιών. Οι κλάδοι του δευτερογενούς τομέα με μέση παραγωγικότητα κάλυπταν όλο το φάσμα των κλάδων με βάση την τεχνολογική τους εξειδίκευση. Μέση παραγωγικότητα το 2008 εμφάνισαν οι τρεις (μοναδικοί) κλάδοι υψηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης, κλάδοι μέσης προς υψηλή τεχνολογικής εξειδίκευσης, μέσης προς χαμηλή αλλά

177. Οι κλάδοι αυτοί είναι: (24) κλάδος παραγωγής προϊόντων πετρελαίου, (35) ηλεκτρισμός, φυσικό αέριο, (46) χονδρικό εμπόριο, (51) αεροπορικές μεταφορές, 59-60 παραγωγή κινηματογραφικών ταινιών, βίντεο, κ.α., (65) ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία και (80-82) λοιπές διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες.

και κλάδοι χαμηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης (πίνακας παραρτήματος Π.5.3). Στους κλάδους των υπηρεσιών, μέση παραγωγικότητα εμφάνισαν 9 κλάδοι μέσης έντασης δεξιοτήτων, έξι κλάδοι υψηλής έντασης δεξιοτήτων και πέντε κλάδοι χαμηλής έντασης δεξιοτήτων.

Στην περίοδο της κρίσης, οι κλάδοι μέσης παραγωγικότητας ήσαν περίπου μοιρασμένοι ανάμεσα σε αυτούς που μείωσαν την παραγωγικότητά τους (20) και αυτούς που την αύξησαν (17). Στους κλάδους με μείωση της παραγωγικότητάς τους υπερτερούν οι κλάδοι των υπηρεσιών (14), με έξι μόνο κλάδους της μεταποίησης να εμφανίζουν μείωση. Στους κλάδους που εμφάνισαν αύξηση της παραγωγικότητάς τους υπερτερούν οι κλάδοι του δευτερογενούς τομέα. Οι εξελίξεις δηλαδή στα μεγέθη της παραγωγής και της απασχόλησης στους κλάδους μέσης παραγωγικότητας οδήγησαν σε αυξήσεις της παραγωγικότητας στους περισσότερους κλάδους του ευρύτερου βιομηχανικού τομέα και μειώσεις στους περισσότερους κλάδους των υπηρεσιών. Οι κλάδοι της μεταποίησης με μέση παραγωγικότητα και απώλειες της παραγωγικότητάς τους είναι κλάδοι χαμηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης (βιομηχανία τροφίμων, χαρτοποιία), χαμηλής προς μέση τεχνολογικής εξειδίκευσης (προϊόντα από ελαστικό, άλλα μη μεταλλικά ορυκτά) και μέσης προς υψηλή τεχνολογικής εξειδίκευσης (μηχανοκίνητα οχήματα, κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών). Κατά συνέπεια μειώσεις της παραγωγικότητας εμφάνισαν κλάδοι μέσης παραγωγικότητας που καλύπτουν όλο το φάσμα της τεχνολογικής εξειδίκευσης με εξαίρεση τους κλάδους υψηλής.

Στους κλάδους των υπηρεσιών και με κριτήριο την ένταση των δεξιοτήτων, οι κλάδοι μέσης παραγωγικότητας που εμφάνισαν μειώσεις της παραγωγικότητάς τους, ήσαν στη μεγάλη τους πλειονότητα κλάδοι υψηλής έντασης δεξιοτήτων. Εξαίρεση απετέλεσαν οι κλάδοι του χονδρικού εμπορίου και των ταχυδρομείων, που συνιστούν κλάδους χαμηλής έντασης δεξιοτήτων. Στο σύνολο τους, με εξαίρεση τους κλάδους των δραστηριοτήτων απασχόλησης και τα ταξιδιωτικά γραφεία και πρακτορεία, αυξάνουν την ένταση των δεξιοτήτων, έτσι ώστε να μπορεί να διαπιστωθεί ότι η αύξηση αυτή της έντασης των δεξιοτήτων στους κλάδους αυτούς δεν κατορθώνει να συγκρατήσει τη μείωση της παραγωγικότητάς τους.

Σε αρκετούς από τους κλάδους αυτούς (υγεία, εκπαίδευση, διαφήμιση και έρευνα αγοράς, αρχιτεκτονικές δραστηριότητες και δραστηριότητες μηχανικών, νομικές λογιστικές δραστηριότητες) η ένταση των δεξιοτήτων αναδεικνύεται και μέσα από τη διάρθρωση των επαγγελμάτων τους, με την υψηλή παρουσία

Διάγραμμα 5.6: Μεταβολές κλάδων μέσης παραγωγικότητας

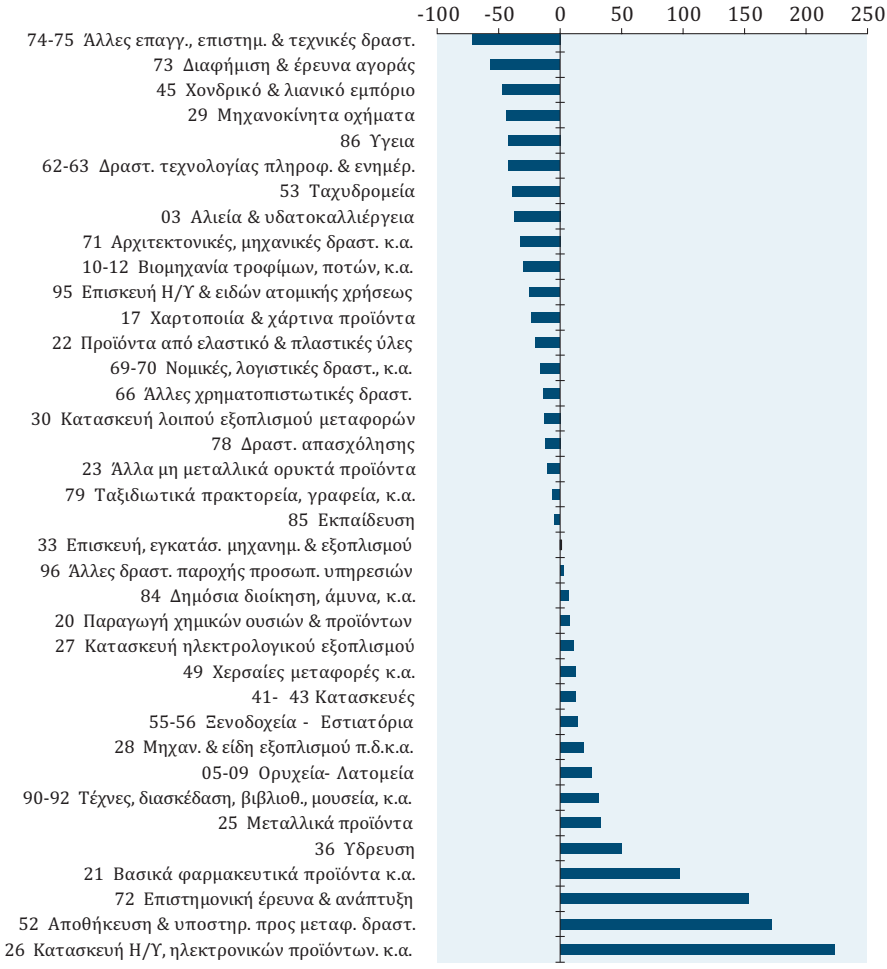

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

επιστημονικών και ανώτερων επαγγελμάτων.[178] Συμπερασματικά μπορεί να υποστηριχθεί ότι οι κλάδοι μέσης παραγωγικότητας που αυξάνουν την παραγωγικότητά τους υπολείπονται ελαφρά αυτών που μειώνουν την παραγωγικότητά τους. Είναι κυρίως κλάδοι του δευτερογενούς τομέα και καλύπτουν όλο το φά-

178. Για τη διάρθρωση των επαγγελμάτων μέσα στους κλάδους και ειδικότερα για τη συγκέντρωση ανώτερων και επιστημονικών επαγγελμάτων στους κλάδους (βλέπε στο Ευστράτογλου κ.ά., 2011).

σμα ως προς την τεχνολογική τους εξειδίκευση, με εξαίρεση τους κλάδους υψηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης. Στον αντίποδα η πλειονότητα των κλάδων μέσης παραγωγικότητας, που μειώνουν την παραγωγικότητάς τους εντοπίζονται στις υπηρεσίες. Το εύρος ωστόσο των μεταβολών στους κλάδους των υπηρεσιών μέσης παραγωγικότητας είναι μικρότερο, συγκριτικά με το αντίστοιχο του ευρύτερου βιομηχανικού τομέα, υποδηλώνοντας ηπιότερες μεταβολές στα μεγέθη που την καθορίζουν,

5.4.3 Κλάδοι με χαμηλή παραγωγικότητα

Οι κλάδοι με χαμηλή παραγωγικότητα ανέρχονται σε δέκα και προέρχονται και από τους τρεις παραγωγικούς τομείς (διάγραμμα 5.7, πίνακας παραρτήματος Π.5.4). Αφορούν σε κλάδους του πρωτογενούς, με την παρουσία της γεωργίας – κτηνοτροφίας να κυριαρχεί,[179] του δευτερογενούς τομέα (κλωστοϋφαντουργία, βιομηχανία ξύλου, εκτυπώσεις και κατασκευή επίπλων) και των υπηρεσιών, όπως το λιανικό εμπόριο, δραστηριότητες κατ' οίκον, αθλητισμός διασκέδαση, ψυχαγωγία και νοικοκυριά ως εργοδότες.

Στο σύνολό τους είναι κλάδοι εντάσεως εργασίας, χαμηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης και χαμηλής έντασης δεξιοτήτων. Εξαίρεση στη διαπίστωση αυτή αποτελούν οι κλάδοι 87-88 των δραστηριοτήτων βοήθειας στο σπίτι και του (93) αθλητισμού, διασκέδασης και ψυχαγωγίας, που συνιστούν κλάδους μέσης έντασης δεξιοτήτων. Στους κλάδους του πρωτογενούς τομέα και της μεταποίησης η συσχέτιση χαμηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης και χαμηλής παραγωγικότητας είναι άμεση, στην περίπτωση όμως των κλάδων των υπηρεσιών η κατάσταση είναι λίγο πιο σύνθετη.

Και οι κλάδοι με χαμηλή παραγωγικότητα είναι μοιρασμένοι ανάμεσα σε αυτούς που, στην περίοδο της κρίσης, παρουσίασαν αύξηση της παραγωγικότητάς τους και σε εκείνους που παρουσίασαν μείωση (Διάγραμμα 5.4). Αύξηση της παραγωγικότητάς τους εμφάνισαν οι κλάδοι του πρωτογενούς και δευτερογενούς τομέα, με εξαίρεση τη βιομηχανία ξύλου, με σχετικά υψηλούς ρυθμούς, που κυ-

179. Παρά δηλαδή τη σημαντική εκμηχάνιση του πρωτογενούς τομέα που έλαβε χώρα τις τελευταίες δεκαετίες η παραγωγικότητά του παραμένει χαμηλή για λόγους που συνδέονται με διαρθρωτικά χαρακτηριστικά του τομέα, όπως το μικρό μέγεθος των αγροτικών εκμεταλλεύσεων, ο κατακερματισμός τους, το είδος και η διάρθρωση των καλλιεργειών κ.ά.

Διάγραμμα 5.7: Μεταβολές κλάδων χαμηλής παραγωγικότητας

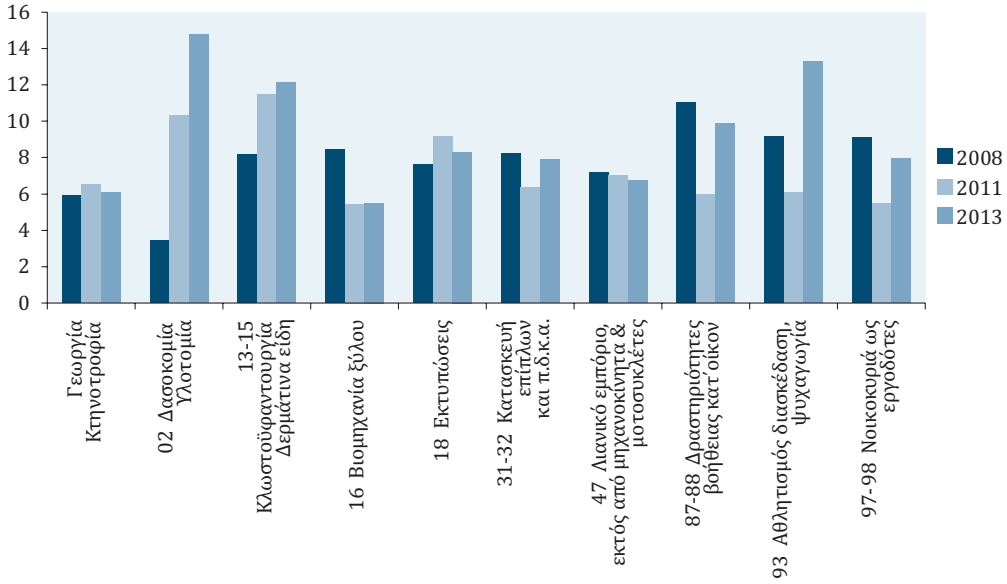

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

μάνθηκαν μεταξύ του 3,1% (γεωργία – κτηνοτροφία) και του 329,60% (δασοκομία) και μείωση οι κλάδοι των υπηρεσιών, με εξαίρεση και εδώ του αθλητισμού, διασκέδασης και ψυχαγωγίας. Στους περισσότερους από αυτούς οι εξελίξεις ήσαν παρεμφερείς με τις αντίστοιχες του συνόλου της οικονομίας, σύμφωνα με τις οποίες οι αυξήσεις προέκυψαν μέσα από διακυμάνσεις, όπου στο διάστημα 2008-2011 παρουσίασαν μειώσεις και στο διάστημα 2008-2013 υψηλότερες αυξήσεις, με θετικό τελικό αποτέλεσμα. Δασοκομία και κλωστοϋφαντουργία είναι οι μοναδικοί κλάδοι που εμφάνισαν μια διαρκή τάση ανόδου της παραγωγικότητάς τους. Βιομηχανία ξύλου, έπιπλα, λιανικό εμπόριο και νοικοκυριά ως εργοδότες, κλάδοι που απευθύνονται αποκλειστικά προς την εγχώρια αγορά, εμφάνισαν περαιτέρω μειώσεις της ήδη χαμηλής τους παραγωγικότητας, με υψηλό ρυθμό ο πρώτος και περιορισμένους οι δύο άλλοι (Πίνακας Παραρτήματος Π.5.1). Οι κλάδοι της γεωργίας κτηνοτροφίας καθώς και η δασοκομία κατατάσσονται συνήθως, με βάση τα προϊόντα που παράγουν, στους κλάδους χαμηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης.[180]

180. Όπως επισημαίνουν οι Γιαννίτσης, κ.ά., (2009), με βάση τα παραγόμενα προϊόντα, αγροτικά και πρώτες ύλες μπορεί να θεωρηθούν ότι εντάσσονται στην ομάδα χαμηλής

Ως προς τους κλάδους των υπηρεσιών με χαμηλή παραγωγικότητα, στο βαθμό που το εκπαιδευτικό τους επίπεδο αντικατοπτρίζει την ένταση των δεξιοτήτων, η εικόνα των κλάδων είναι συγκεχυμένη, καθώς λιανικό εμπόριο και νοικοκυριά ως εργοδότες[181] συνιστούν κλάδους χαμηλής έντασης δεξιοτήτων (εμφανίζουν περιορισμένη συμμετοχή αποφοίτων υψηλών εκπαιδευτικών βαθμίδων και ειδικότερα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης) αλλά βοήθεια στο σπίτι και αθλητισμός, διασκέδαση και ψυχαγωγία, κλάδους μέσης έντασης. Στη διάρκεια της κρίσης ωστόσο ακολουθώντας μια γενικότερη τάση αύξησης του εκπαιδευτικού επιπέδου του συνόλου των απασχολουμένων και οι τέσσερις αυτοί κλάδου των υπηρεσιών βελτιώνουν την ένταση των δεξιοτήτων τους καθώς αυξάνουν τη συμμετοχή απασχολουμένων αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Κατά συνέπεια η συσχέτιση των μεταβολών της παραγωγικότητας με την ένταση των δεξιοτήτων στους κλάδους των υπηρεσιών χαμηλής παραγωγικότητας, αναδεικνύει μια ποικιλία καταστάσεων που δεν επιτρέπει την ανάδειξη του ρόλου της έντασης των δεξιοτήτων στις εξελίξεις της παραγωγικότητας με ένα άμεσο και απόλυτο τρόπο.

5.5 Παραγωγικότητα, τεχνολογική εξειδίκευση και ένταση των δεξιοτήτων

Οι σχέσεις της τεχνολογικής εξειδίκευσης, της έντασης δεξιοτήτων των κλάδων και της παραγωγικότητας τόσο ως προς το ύψος της όσο και ως προς το ρυθμό μεταβολής της επιχειρείται να αναδειχθούν στην ενότητα αυτή του κεφαλαίου. Στο πλαίσιο της ενότητας αυτής ακολουθείται η διάκριση των κλάδων σε υψηλής, μέσης προς υψηλή, μέσης προς χαμηλή και χαμηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης καθώς και σε κλάδους παραγωγής αγροτικών προϊόντων και πρώτων υλών.

Οι κλάδοι υψηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης είναι κλάδοι μέσης παραγωγικότητας (το 2008), που ωστόσο στο σύνολό τους εμφάνισαν αυξήσεις της παραγωγικότητας τους. Με εξαίρεση μάλιστα τον κλάδο επισκευής και εγκατάστασης

έντασης τεχνολογίας. Καθώς όμως δεν αφορούν μεταποιημένα προϊόντα κρίθηκε σκόπιμο να διαμορφώσουν μια ξεχωριστή ομάδα.

181. Η ένταξη του λιανικού εμπορίου και των νοικοκυριών ως εργοδοτών στους κλάδους χαμηλής έντασης δεξιοτήτων αναδεικνύεται εν μέρει και μέσα από την επαγγελματική τους διάρθρωση, με την απουσία επιστημονικών επαγγελμάτων αλλά και εν γένει επαγγελμάτων υψηλών δεξιοτήτων (βλέπε ενδεικτικά στο Ευστράτογλου, κ.ά., 2011).

μηχανημάτων, εμφάνισαν ιδιαίτερα υψηλούς ρυθμούς αύξησης της παραγωγικότητάς τους (πίνακες παραρτήματος Π.5.2, Π.5.3, Π.5.4), παρέχοντας ενδείξεις της συμβολής του παράγοντα αυτού τόσο στην αύξηση της παραγωγής (ή στη συγκράτηση της μείωσης της σε περιορισμένη κλίμακα), όσο και στην αύξηση της παραγωγικότητας.

Οι κλάδοι μέσης προς υψηλή τεχνολογικής εξειδίκευσης είναι και αυτοί κλάδοι μέσης παραγωγικότητας, η πλειονότητα των οποίων εμφάνισε αυξήσεις της παραγωγικότητας, με σχετικά περιορισμένους ωστόσο ρυθμούς. Δύο κλάδοι εξ αυτών εμφάνισαν μειώσεις της παραγωγικότητας (Πίνακες Παραρτήματος Π.5.2, Π.5.3, Π.5.4).

Οι κλάδοι μέσης προς χαμηλή τεχνολογικής εξειδίκευσης είναι μοιρασμένοι σε κλάδους μέσης αλλά και υψηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης, που στην πλειονότητά τους ωστόσο εμφάνισαν μειώσεις της παραγωγικότητάς τους. Δύο μόνο εξ αυτών αύξησαν την παραγωγικότητά τους (Πίνακες Παραρτήματος Π.5.2, Π.5.3, Π.5.4).

Οι κλάδοι χαμηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης είναι κλάδοι χαμηλής και μέσης παραγωγικότητας, αλλά περιλαμβάνουν και ένα κλάδο υψηλής παραγωγικότητας . Στην πλειονότητα τους εμφάνισαν μειώσεις της παραγωγικότητάς τους, αλλά και τρεις εξ αυτών αυξήσεις με τους δύο μάλιστα με σχετικά υψηλούς ρυθμούς (Πίνακες Παραρτήματος Π.5.2, Π.5.3, Π.5.4),).

Τέλος οι κλάδοι παραγωγής αγροτικών προϊόντων και πρώτων υλών, που θεωρούνται κλάδοι χαμηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης, είναι μοιρασμένοι σε κλάδους χαμηλής και μέσης παραγωγικότητας, οι περισσότεροι των οποίων εμφάνισαν αυξήσεις της παραγωγικότητάς τους, με ένα μόνο κλάδο που εμφάνισε μείωση (Πίνακες Παραρτήματος Π.5.2, Π.5.3, Π.5.4),).

Η ταξινόμηση των κλάδων με βάση τα δύο αυτά χαρακτηριστικά τους, την τεχνολογική τους εξειδίκευση, το ύψος της παραγωγικότητας και το ρυθμό μεταβολής τους, δεν ανέδειξε με σαφή και κατηγορηματικό τρόπο μία ισχυρή σχέση ανάμεσα τους. Αξίζει ωστόσο να επισημανθεί ότι το σύνολο των κλάδων υψηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης καθώς και η πλειονότητα των κλάδων μέσης προς υψηλή εμφάνισαν αυξήσεις της παραγωγικότητάς τους, σε αντίθεση με το γεγονός ότι η πλειονότητα των κλάδων μέσης προς χαμηλή και χαμηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης μειώσεις. Ανιχνεύοντας τις εξελίξεις της παραγωγικότητας ως προς την ένταση των δεξιοτήτων στους κλάδους των υπηρεσιών αναδεικνύονται αντί-

στοιχα μια σειρά από ιδιαιτερότητες. Οι κλάδοι υψηλής έντασης δεξιοτήτων[182] (Διάγραμμα 5.8) με εξαίρεση την (72) επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη εμφάνισαν μειώσεις της παραγωγικότητάς τους, με ρυθμούς που κυμάνθηκαν μετά του -4,5% (εκπαίδευση) και του -42,4% (υγεία). Πρόκειται για κλάδους που απευθύνονται τόσο προς τους παραγωγούς όσο και ως προς τους καταναλωτές, που στην μεγάλη τους ωστόσο πλειονότητα εντάσσονται στο εγχώριο και μη διεθνώς ανταγωνιστικό κομμάτι της ελληνικής οικονομίας. Οι κλάδοι μέσης έντασης δεξιοτήτων (Διάγραμμα 5.9), εμφάνισαν στη μεγάλη τους πλειονότητα μειώσεις της παραγωγικότητας τους, με ρυθμούς που κυμάνθηκαν μεταξύ του -6,5% (79 δραστηριότητες ταξιδιωτικών γραφείων και πρακτορείων) και του -71,8% (74-75 άλλες επαγγελματικές και επιστημονικές δραστηριότητες). Ανέδειξαν δηλαδή ένα μεγαλύτερο φάσμα ρυθμών μείωσης της παραγωγικότητας με την πλειονότητα εξ αυτών να εμφανίζουν ρυθμούς σημαντικά υψηλότερους από τη μέση μείωση της παραγωγικότητας της χώρας. Ένας περιορισμένος ωστόσο αριθμός τους (5 κλάδων) εμφάνισαν αυξήσεις της παραγωγικότητάς τους. Τέλος και οι κλάδοι

182. Για την ταξινόμηση των κλάδων των υπηρεσιών σε υψηλής, μέσης και χαμηλής έντασης δεξιοτήτων βλέπε στην Ενότητα 2.5 του δεύτερου κεφαλαίου.

Διάγραμμα 5.8: Διακυμάνσεις παραγωγικότητας κλάδων υπηρεσιών υψηλής έντασης δεξιοτήτων-

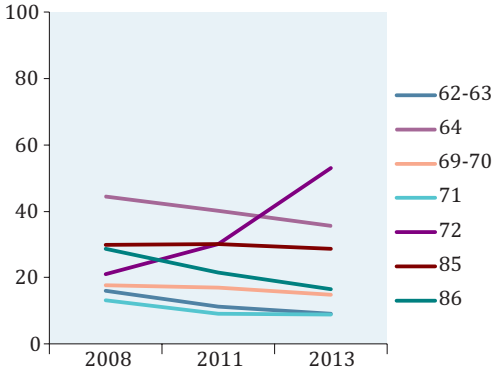

Διάγραμμα 5.9: Διακυμάνσεις παραγωγικότητας κλάδων υπηρεσιών μέσης έντασης δεξιοτήτων

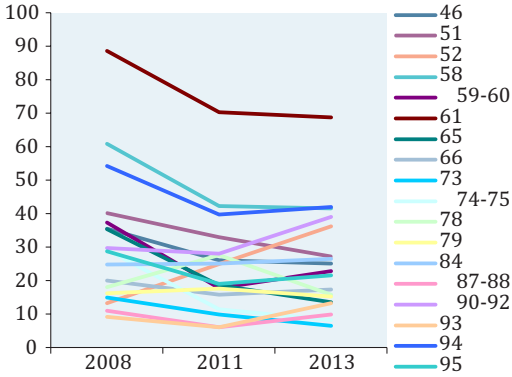

Διάγραμμα 5.10: Διακυμάνσεις παραγωγικότητας κλάδων υπηρεσιών χαμηλής έντασης δεξιοτήτων

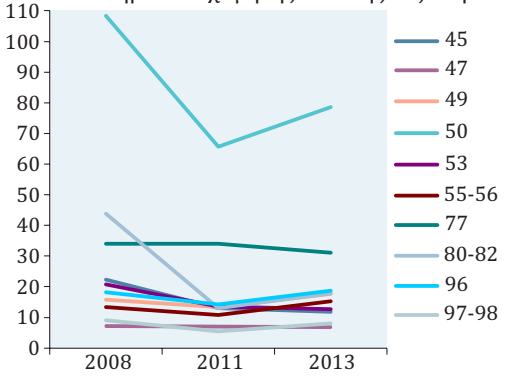

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

χαμηλής έντασης δεξιοτήτων (διάγραμμα 5.10), στην πλειονότητά τους εμφάνισαν μειώσεις της παραγωγικότητάς τους με ρυθμούς που κυμάνθηκαν μεταξύ του -8,8% (77 δραστηριότητες ενοικίασης και εκμίσθωσης) και του 59,5% (80-82 λοιπές διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες). Πέραν του κλάδου της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας υψηλό ρυθμό εμφάνισε και ο κλάδος (52) της αποθήκευσης και των υποστηρικτικών προς μεταφορά δραστηριοτήτων. Λαμβάνοντας μάλιστα υπόψη ότι πρόκειται για κλάδους με χαμηλή και μέση παραγωγικότητα, οι περαιτέρω μειώσεις της παραγωγικότητας του αναδεικνύει τα σημαντικά προβλήματα που αναδεικνύονται. Ωστόσο στο πλαίσιο τους εντοπίζονται και τρεις κλάδοι που εμφάνισαν αυξήσεις της παραγωγικότητάς τους, με ιδιαίτερα ωστόσο περιορισμένους ρυθμούς.

5.6 Διαπιστώσεις και συμπεράσματα

Στην περίοδο της οικονομικής κρίσης η παραγωγικότητα της ελληνικής οικονομίας παρουσίασε ελαφρά υποχώρηση κατά -1,8%. Το 2013 βρήκε την ελληνική οικονομία σε χαμηλότερη παραγωγικότητα (22,0 ε/ω) συγκριτικά με αυτή που διέθετε το 2008 (22,4 ε/ω). Βασικό αίτιο της μεταβολής αυτής υπήρξε ελαφρά η υψηλότερη μείωση της παραγωγής συγκριτικά με τη μείωση της απασχόλησης. Η πλειονότητα των κλάδων εμφάνισαν μείωση της παραγωγικότητάς τους, ενώ ένας μικρότερος αριθμός κλάδων, αύξηση. Κύριο αίτιο της μείωσης στους κλάδους αυτούς ήταν ο υψηλότερος ρυθμός μείωσης της παραγωγής συγκριτικά με τον αντίστοιχο της απασχόλησης και δευτερευόντως η αύξηση της παραγωγής με ρυθμό χαμηλότερο της αύξησης της απασχόλησης και η μείωση της παραγωγής σε συνδυασμό με αύξηση της απασχόλησης. Στους κλάδους που αύξησαν την παραγωγικότητά τους κύριο αίτιο υπήρξε η μείωση της παραγωγής με χαμηλότερο ρυθμό από τη μείωση απασχόλησης και δευτερευόντως η αύξηση της παραγωγής με ταυτόχρονη μείωση της απασχόλησης.

Αναφορικά με το ύψος της παραγωγικότητας, οι κλάδοι υψηλής παραγωγικότητας στην Ελλάδα είναι κλάδοι μέσης προς χαμηλή και χαμηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης,[183] και στην πλειονότητά τους μέσης και χαμηλής έντασης δεξιοτήτων (Πίνακας Παραρτήματος Π.5.2). Στην περίοδο της κρίσης, με εξαίρεση τρι-

183. Τούτο συνιστά μια πρώτη ιδιαιτερότητα του ελληνικού παραγωγικού συστήματος, με ιδιαίτερη σημασία.

ών μόνο κλάδων (εκδόσεις, διαχείριση ακίνητης περιουσίας και δραστηριότητες οργανώσεων), μείωσαν την παραγωγή τους, με ρυθμούς (-7,8% έως -67,7%) ελαφρά χαμηλότερους από τους αντίστοιχους των κλάδων μέσης και χαμηλής παραγωγικότητας, ενώ, στην πλειονότητά τους, εμφάνισαν ρυθμούς μείωσης υψηλότερους από τη μέση μείωση της παραγωγής στη χώρα. Η υψηλή τους παραγωγικότητα δεν λειτούργησε σαν ασπίδα στη διατήρηση ή τουλάχιστον στην περιορισμένη μείωση της παραγωγής τους. Το ίδιο συνέβη και με την απασχόληση τους, το φάσμα των ρυθμών μείωσης των οποίων δεν διαφοροποιήθηκε σημαντικά από το αντίστοιχο των άλλων ομάδων κλάδων. Δύο μόνο κλάδοι υψηλής παραγωγικότητας (εκδόσεις και ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία) κατόρθωσαν να αυξήσουν την απασχόλησή τους. Δύο ήσαν και οι κλάδοι (προϊόντα πετρελαίου και διαχείριση ακίνητης περιουσίας) που κατόρθωσαν να αυξήσουν και την παραγωγικότητά τους καταδεικνύοντας τις σημαντικές δυσχέρειες που αντιμετωπίζουν οι κλάδοι υψηλής παραγωγικότητας να την διατηρήσουν σε σχετικά υψηλό επίπεδο. Η αδυναμία διατήρησης της παραγωγικότητάς τους κάτω από την πίεση της οικονομικής κρίσης, εν μέρει μπορεί να ερμηνευθεί από την περιορισμένη τεχνολογική τους εξειδίκευση και από τη χαμηλή ένταση των δεξιοτήτων του ανθρώπινου δυναμικού τους.

Οι κλάδοι μέσης παραγωγικότητας, που συνιστούν και την πλειονότητα των κλάδων στη χώρας μας (37 στους 62), κάλυψαν όλο το φάσμα της τεχνολογικής εξειδίκευσης, περιλαμβάνοντας στους κόλπους τους, το σύνολο των κλάδων υψηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης,[184] κλάδους μέσης προς υψηλή, μέσης προς χαμηλή και χαμηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης. Το ίδιο διαπιστώθηκε και ως προς την ένταση των δεξιοτήτων τους καθώς περιελάμβαναν κλάδους υψηλής, μέσης και χαμηλής έντασης δεξιοτήτων (Πίνακας Παραρτήματος Π.5.3). Στους κλάδους μέσης παραγωγικότητας περιλαμβάνεται και η μεγάλη πλειονότητα των κλάδων υψηλής έντασης δεξιοτήτων. Στη μεγάλη τους πλειονότητα εμφάνισαν μείωση της παραγωγής τους, με ρυθμούς (-4,5% έως -70,6%), ελαφρά διαφοροποιημένους από αυτούς των άλλων ομάδων. Και εδώ η πλειονότητα των

184. Υπενθυμίζεται ότι οι κλάδοι υψηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης ήσαν οι μόνοι που, στην περίοδο της κρίσης, είτε αύξησαν την παραγωγή τους είτε εμφάνισαν περιορισμένες μειώσεις. Ωστόσο τα μεγέθη τους ήσαν ιδιαίτερα περιορισμένα τόσο ως προς τον αριθμό τους όσο και ως προς το μερίδιο της παραγωγής τους στη συνολική βιομηχανία και στο ΑΕΠ της χώρας.

κλάδων παρουσίασε ρυθμούς μείωσης της παραγωγής τους υψηλότερους από τη μέση μείωση. Στους κλάδους μέσης παραγωγικότητας εντοπίσθηκαν πέντε κλάδοι που αύξησαν την απασχόλησή τους στη περίοδο της κρίσης, με όλους τους υπόλοιπους να εμφανίζουν μειώσεις, με ρυθμούς, το φάσμα των οποίων (-2,8% έως -70,6%) υπήρξε ελαφρά ευρύτερο συγκριτικά με το αντίστοιχο των κλάδων υψηλής παραγωγικότητας. Και εδώ η μεγάλη πλειονότητα των κλάδων εμφάνισε ρυθμούς μείωσης υψηλότερους από τη μέση μείωση των ωρών απασχόλησης στη χώρα. Διαφορετικές ωστόσο υπήρξαν οι εξελίξεις στο πεδίο της παραγωγικότητας τόσο με τους κλάδους υψηλής όσο και τους κλάδους χαμηλής παραγωγικότητας. Οι κλάδοι μέσης παραγωγικότητας εμφανίστηκαν περίπου μοιρασμένοι ανάμεσα σε αυτούς που αύξησαν και σε αυτούς που μείωσαν την παραγωγικότητά τους, με τους πρώτους να υστερούν ελαφρά (17 έναντι 20). Ωστόσο των φάσμα των μεταβολών υπήρξε μεγαλύτερο κυρίως σε αυτούς που μείωσαν την παραγωγικότητά τους (-4,5% έως 71,8%).

Οι κλάδοι χαμηλής παραγωγικότητας, στο σύνολο του είναι κλάδοι χαμηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης και χαμηλής και μέσης έντασης δεξιοτήτων. Με εξαίρεση των κλάδων του πρωτογενούς τομέα (γεωργία – κτηνοτροφία και δασοκομία) και του αθλητισμού, διασκέδασης και ψυχαγωγίας μείωσαν την παραγωγή τους, με σημαντικά υψηλότερους ρυθμούς μείωσης (-26,2% έως 70,9%) συγκριτικά με τους κλάδους υψηλής και μέσης παραγωγικότητας. Κανένας κλάδος χαμηλής παραγωγικότητας, από αυτούς που εμφάνισαν μείωση της παραγωγής, δεν εμφάνισε ρυθμό μείωσης χαμηλότερο του 25,0%. Ταυτοχρόνως στο σύνολό τους μείωσαν την απασχόληση τους, παρέχοντας ενδείξεις της απουσίας οποιωνδήποτε συνθηκών στοιχειώδους προστασίας της απασχόλησης. Κλάδοι χαμηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης, χαμηλής έντασης δεξιοτήτων καταλήγουν να έχουν χαμηλή παραγωγικότητα και εξαιρετικά ασταθείς συνθήκες απασχόλησης. Η ιδιαίτερα χαμηλή τους παραγωγικότητα αναμένεται να συνιστά και το μοναδικό παράγοντα που συνέβαλε στην αύξησή της παραγωγικότητας για τους μισούς από τους κλάδους αυτούς, με τους άλλους μισούς να εμφανίζουν περαιτέρω μειώσεις της ήδη χαμηλής τους παραγωγικότητας.

Παράρτημα

Πίνακας Π.5.1: Μεταβολές παραγωγικότητας κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας 2008-2013 (σταθερές τιμές 2008)

Κλάδοι Οικονομικής δραστηριότητας	2008	2011	2013	Απόλυτη Μεταβολή			Ποσοστιαία Μεταβολή		
				2008-11	2011-13	2008-13	2008-11	2011-13	2008-13
Α. Γεωργία, Δασοκομία και Αλιεία	6,4	6,8	6,3	0,5	-0,6	-0,1	7,1	-8,2	-1,6
01 Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες	5,9	6,5	6,1	0,6	-0,4	0,2	10,0	-6,2	3,1
02 Δασοκομία και υλοτομία	3,4	10,3	14,8	6,9	4,5	11,3	199,5	43,5	329,6
03 Αλιεία και υδατοκαλλιέργεια	20,3	14,5	12,7	-5,7	-1,9	-7,6	-28,4	-12,8	-37,5
Β. Ορυχεία και Λατομεία	20,7	24,8	26,0	4,1	1,3	5,3	19,5	5,1	25,6
05-09 Ορυχεία-Λατομεία	20,7	24,8	26,0	4,1	1,3	5,3	19,5	5,1	25,6
Γ. Μεταποίηση	16,6	15,7	18,2	-0,9	2,4	1,6	-5,2	15,5	9,5
10-12 Βιομηχανία τροφίμων, ποτών και καπνού	16,8	13,4	11,8	-3,4	-1,7	-5,0	-20,1	-12,4	-30,0
13-15 Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών ειδών ενδυμασίας, κ.α.	8,2	11,5	12,1	3,3	0,6	4,0	40,8	5,5	48,6
16 Βιομηχανία ξύλου και προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα·	8,4	5,4	5,5	-3,0	0,1	-2,9	-35,6	1,2	-34,8
17 Χαρτοποιία και κατασκευή χάρτινων προϊόντων	21,3	12,2	16,3	-9,1	4,1	-5,0	-42,6	33,7	-23,3
18 Εκτυπώσεις και αναπαραγωγή προεγγεγραμμένων μέσων	7,6	9,1	8,3	1,5	-0,8	0,7	20,0	-9,0	9,2
19 Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου	127,9	109,5	157,0	-18,4	47,5	29,2	-14,4	43,4	22,8
20 Παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων	23,7	27,1	25,5	3,4	-1,5	1,9	14,4	-5,7	7,9
21 Παραγωγή βασικών φαρμακευτικών προϊόντων και συσκευασμάτων	17,5	30,3	34,5	12,8	4,2	17,0	73,4	13,8	97,4
22 Κατασκευή προϊόντων από ελαστικό (καουτσούκ) και πλαστικές ύλες	21,1	17,3	16,9	-3,8	-0,4	-4,2	-17,8	-2,5	-19,9
23 Παραγωγή άλλων μη μεταλλικών ορυκτών προϊόντων	22,1	16,9	19,8	-5,2	2,9	-2,3	-23,4	17,1	-10,3
24 Παραγωγή βασικών μετάλλων	36,3	20,7	21,5	-15,7	0,8	-14,9	-43,1	4,0	-40,9
25 Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων, με εξαίρεση μηχαν. και είδη εξοπλισμού	14,4	11,5	19,1	-2,8	7,5	4,7	-19,7	65,2	32,6
26 Κατασκευή Η/Υ, ηλεκτρονικών και οπτικών προϊόντων	26,9	29,5	86,9	2,6	57,4	60,0	9,5	194,9	223,0
27 Κατασκευή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού	26,6	16,4	29,6	-10,2	13,2	3,0	-38,5	80,8	11,2

Κλάδοι Οικονομικής δραστηριότητας	2008	2011	2013	Απόλυτη Μεταβολή			Ποσοστιαία Μεταβολή		
				2008-11	2011-13	2008-13	2008-11	2011-13	2008-13
28 Κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού π.δ.κ.α.	23,3	21,1	27,7	-2,1	6,6	4,4	-9,1	31,1	19,1
29 Κατασκευή μηχανοκίνητων οχημάτων, κ.α	26,8	13,1	15,1	-13,7	2,0	-11,7	-51,1	15,4	-43,6
30 Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	16,5	8,2	14,4	-8,3	6,1	-2,2	-50,2	74,5	-13,1
31-32 Κατασκευή επίπλων και Βιομηχανίες κατασκευών π.δ.κ.α.	8,2	6,4	7,9	-1,9	1,5	-0,3	-22,7	24,3	-3,9
33 Επισκευή και εγκατάσταση μηχανημάτων και εξοπλισμού	12,7	16,1	12,8	3,4	-3,3	0,1	27,0	-20,5	0,9
Δ. Παροχή Ηλεκτρικού Ρεύματος, Φυσικού Αερίου, Ατμού κλπ	52,6	65,0	28,2	12,4	-36,7	-24,4	23,5	-56,5	-46,3
35 Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	52,6	65,0	28,2	12,4	-36,7	-24,4	23,5	-56,5	-46,3
Ε. Παροχή Νερού, Επεξεργασία Λυμάτων, Διαχείριση Αποβλήτων	57,0	37,9	41,9	-19,1	4,0	-15,1	-33,5	10,6	-26,5
36 Συλλογή, επεξεργασία και παροχή νερού	30,0	33,3	45,0	3,3	11,7	15,0	11,0	35,3	50,2
37-39 Συλλογή επεξεργασία λυμάτων, αποβλήτων, ανάκτηση υλικών	71,8	39,5	41,0	-32,3	1,5	-30,8	-45,0	3,8	-42,9
Στ. Κατασκευές	14,2	15,3	16,0	1,1	0,7	1,8	7,6	4,6	12,5
41-43 Κατασκευές	14,2	15,3	16,0	1,1	0,7	1,8	7,6	4,6	12,5
Ζ. Χονδρικό και Λιανικό Εμπόριο. Επισκευή Μηχανοκίνητων	14,7	11,7	10,9	-3,0	-0,8	-3,9	-20,6	-7,1	-26,3
45 Χονδρικό και λιανικό εμπόριο και επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων	22,3	13,0	11,9	-9,3	-1,1	-10,4	-41,7	-8,7	-46,7
46 Χονδρικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο οχημάτων και μοτοσικλετών	35,5	26,1	25,0	-9,4	-1,1	-10,4	-26,4	-4,1	-29,4
47 Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο οχημάτων και μοτοσικλετών	7,2	7,0	6,7	-0,2	-0,3	-0,5	-2,5	-4,1	-6,5
Η. Μεταφορά και Αποθήκευση	33,1	24,2	31,1	-8,8	6,9	-2,0	-26,7	28,3	-6,0
49 Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών	15,7	13,3	17,7	-2,4	4,3	1,9	-15,2	32,4	12,3
50 Πλωτές μεταφορές	108,3	65,6	78,6	-42,7	13,0	-29,7	-39,4	19,7	-27,4
51 Αεροπορικές μεταφορές	40,2	33,0	27,2	-7,2	-5,8	-13,0	-18,0	-17,6	-32,4
52 Αποθήκευση και υποστηρικτικές προς τη μεταφορά δραστηριότητες	13,3	24,9	36,3	11,6	11,3	22,9	87,4	45,3	172,4
53 Ταχυδρομικές και ταχυμεταφορικές δραστηριότητες	20,8	13,5	12,7	-7,3	-0,7	-8,1	-35,2	-5,5	-38,8
Θ. Δραστηριότητες Υπηρεσιών Παροχής Καταλύματος & Εστίασης	13,3	10,8	15,2	-2,5	4,4	1,9	-18,7	40,5	14,2
55-56 Καταλύματα και Δραστηριότητες υπηρεσιών εστίασης	13,3	10,8	15,2	-2,5	4,4	1,9	-18,7	40,5	14,2
Ι. Ενημέρωση και Επικοινωνία	54,3	37,8	44,9	-16,5	7,1	-9,4	-30,3	18,7	-17,3

Κλάδοι Οικονομικής δραστηριότητας	2008	2011	2013	Απόλυτη Μεταβολή			Ποσοστιαία Μεταβολή		
				2008-11	2011-13	2008-13	2008-11	2011-13	2008-13
58 Εκδοτικές δραστηριότητες	60,9	42,3	41,6	-18,6	-0,8	-19,4	-30,5	-1,9	-31,8
59-60 Παραγωγή κινηματ/φικών ταινιών, βίντεο και τηλεοπτικών προγρ., κ.α.	37,3	17,8	22,8	-19,5	5,0	-14,5	-52,2	28,0	-38,8
61 Τηλεπικοινωνίες	88,7	70,3	68,8	-18,4	-1,5	-19,9	-20,7	-2,1	-22,4
62-63 Δραστηριότητες της τεχνολογίας της πληροφορίας και ενημέρωσης	16,0	11,2	9,2	-4,8	-1,9	-6,8	-30,2	-17,2	-42,2
Κ. Χρηματοπιστωτικές και Ασφαλιστικές Δραστηριότητες	38,8	32,7	28,6	-6,0	-4,1	-10,1	-15,6	-12,4	-26,1
64 Ενδιάμεσοι χρημ/τικοί οργανισμοί, με εξαίρεση τις ασφαλιστικές εταιρ. κ.α.	44,4	40,2	35,6	-4,2	-4,6	-8,9	-9,5	-11,5	-20,0
65 Ασφαλιστικά, & συνταξιοδοτικά ταμεία, εκτός από την υποχρεωτική	35,4	18,6	13,6	-16,7	-5,0	-21,8	-47,3	-27,0	-61,5
66 Άλλες χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες	20,0	15,8	17,3	-4,2	1,6	-2,7	-21,2	9,8	-13,4
Λ. Διαχείριση Ακίνητης Περιουσίας	1.327,3	3.103,4	7.250,2	1.776,1	4.146,8	5.922,9	133,8	133,6	446,2
68 Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	1.327,3	3.103,4	7250,2	1..776,1	4.146,8	5.922,9	133,8	133,6	446,2
Μ. Επαγγελματικές, Επιστημονικές και Τεχνικές Δραστηριότητες	17,0	14,0	13,3	-3,0	-0,7	-3,7	-17,6	-4,9	-21,6
69-70 Νομικές και λογιστικές δραστηρ.- Δραστηρ. κεντρικών γραφείων	17,8	17,0	14,9	-0,7	-2,1	-2,8	-4,2	-12,2	-15,8
71 Αρχιτεκτονικές δραστηρ. & δραστηρ. μηχανικών· τεχνικές δοκιμές, κ.λ.π	13,2	9,0	8,9	-4,2	-0,2	-4,4	-31,7	-1,8	-32,9
72 Επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη	21,0	30,2	53,1	9,3	22,8	32,1	44,2	75,5	153,2
73 Διαφήμιση και έρευνα αγοράς	15,0	9,8	6,5	-5,1	-3,4	-8,5	-34,2	-34,3	-56,8
74-75 Άλλες επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες	29,2	11,4	8,2	-17,8	-3,2	-21,0	-61,0	-27,8	-71,8
Ν. Διοικητικές και Υποστηρικτικές Δραστηριότητες	35,2	15,7	17,7	-19,6	2,0	-17,6	-55,5	12,7	-49,9
77 Δραστηριότητες ενοικίασης και εκμίσθωσης	34,0	34,0	31,0	0,0	-3,0	-3,0	-0,1	-8,7	-8,8
78 Δραστηριότητες απασχόλησης	18,1	27,6	15,8	9,5	-11,8	-2,3	52,5	-42,7	-12,6
79 Δραστηριότητες ταξιδιωτικών πρακτορείων, γραφείων ταξιδίων	16,3	17,7	15,2	1,4	-2,5	-1,1	8,7	-14,0	-6,5
80-82 Λοιπές διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες	43,8	13,0	17,8	-30,8	4,7	-26,1	-70,3	36,2	-59,5
Ξ. Δημόσια Διοίκηση και Άμυνα. Υποχρεωτική Κοινωνική Ασφάλιση	24,8	25,1	26,5	0,3	1,5	1,8	1,3	5,8	7,2
84 Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	24,8	25,1	26,5	0,3	1,5	1,8	1,3	5,8	7,2
Ο. Εκπαίδευση	29,9	30,1	28,6	0,2	-1,5	-1,3	0,5	-5,0	-4,5

Κλάδοι Οικονομικής δραστηριότητας	2008	2011	2013	Απόλυτη Μεταβολή			Ποσοστιαία Μεταβολή		
				2008-11	2011-13	2008-13	2008-11	2011-13	2008-13
85 Εκπαίδευση	29,9	30,1	28,6	0,2	-1,5	-1,3	0,5	-5,0	-4,5
Π. Δραστηριότητες Ανθρώπινης Υγείας και Κοινωνικής Μέριμνας	26,3	19,4	15,7	-6,8	-3,8	-10,6	-26,0	-19,4	-40,3
86 Δραστηριότητες άσκησης ιατρικών και οδοντιατρικών επαγγελμάτων	28,6	21,6	16,5	-7,1	-5,1	-12,2	-24,6	-23,6	-42,4
87-88 Δραστηριότητες βοήθειας κατ΄οίκον και κοινωνικής μέριμνας	11,0	6,0	9,9	-5,0	3,9	-1,1	-45,5	64,5	-10,4
Ρ. Τέχνες, Διασκέδαση και Ψυχαγωγία	25,2	21,2	33,1	-4,0	11,9	7,8	-15,9	55,9	31,0
90-92 Δημιουργικές δραστηριότητες, τέχνες, διασκέδαση, βιβλιοθήκες, μουσεία	29,8	28,0	39,1	-1,8	11,1	9,3	-6,0	39,6	31,1
93 Αθλητικές δραστηριότητες, διασκέδαση και ψυχαγωγία	9,1	6,1	13,3	-3,1	7,2	4,2	-33,5	119,1	45,6
Σ. Άλλες Δραστηριότητες Παροχής Υπηρεσιών	25,0	19,7	25,5	-5,3	5,8	0,5	-21,2	29,4	1,9
94 Δραστηριότητες οργανώσεων	54,2	39,7	42,0	-14,5	2,3	-12,2	-26,8	5,8	-22,5
95 Επισκευή Η/Υ και ειδών ατομικής η οικιακής χρήσεως	28,7	19,0	21,5	-9,7	2,6	-7,2	-33,8	13,5	-24,9
96 Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών	18,1	14,2	18,7	-4,0	4,5	0,5	-21,9	31,8	3,0
Τ. Δραστηριότητες Νοικοκυριών ως Εργοδοτών	9,1	5,5	7,9	-3,6	2,5	-1,2	-39,8	45,1	-12,7
97-98 Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών οικιακού προσωπικού	9,1	5,5	7,9	-3,6	2,5	-1,2	-39,8	45,1	-12,7

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

Πίνακας Π.5.2: Κλάδοι υψηλής παραγωγικότητας, τεχνολογική εξειδίκευση, ένταση δεξιοτήτων και ρυθμοί μεταβολής, παραγωγής, απασχόλησης και παραγωγικότητας

Κλάδοι με υψηλή παραγωγικότητα (2008)	Τεχνολογική Εξειδίκευση	Ένταση Δεξιοτήτων	Παραγωγικότητα 2008	Ρυθμός μεταβολής 2008-2013		
				Παραγωγή	Απασχόληση*	Παραγωγικότητα
19 Προϊόντα πετρελαίου	Μ/Χ	-	127,9	-7,8	-25	22,8
24 Παραγωγή βασικών μετάλλων	Μ/Χ	-	36,3	-50,9	-17,0	-40,9
35 Ηλεκτρισμός, φυσικό αέριο	Μ/Χ	-	52,6	-58,9	-23,5	-46,3
37-39 Συλλογή επεξεργασία λυμάτων-αποβλήτων	Χαμηλή	-	71,8	-46,2	-5,7	-42,9
46 Χονδρικό εμπόριο	-	Μέση	35,5	-47,4	-25,5	-29,4
50 Πλωτές μεταφορές	-	Χαμηλή	108,3	-43,4	-22,0	-27,4
51 Αεροπορικές μεταφορές	-	Μέση	40,2	-40,4	-12,0	-32,4
58 Εκδόσεις	-	Μέση	60,9	2,4	50,0	-31,8
59-60 Κινηματογράφος, βίντεο, τηλεόραση	-	Μέση	37,3	-60,5	-35,4	-38,8
61 Τηλεπικοινωνίες	-	Μέση	88,7	-23,0	-0,7	-22,4
64 Τράπεζες	-	Υψηλή	44,4	-29,1	-11,4	-20,0
65 Ασφαλιστικά & συνταξιοδοτικά ταμεία	-	Μέση	35,4	-45,9	40,8	-61,5
68 Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	-	Μέση	1.327,3	10,7	79,7	446,2
77 Ενοικιάσεις & εκμισθώσεις	-	Χαμηλή	34,0	-67,7	-64,6	-8,8
80-82 Λοιπές διοικητικές & υποστηρικτικές δραστ.	-	Χαμηλή	43,8	-66,9	-18,2	-59,5
94 Δραστηριότητες οργανώσεων	-	Μέση	54,2	15,4	49,0	-22,5

Οι ρυθμοί μεταβολής της απασχόλησης αφορούν στις εβδομαδιαίες ώρες απασχόλησης και όχι στον αριθμό των απασχολουμένων
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

Πίνακας Π.5.3: Κλάδοι μέσης παραγωγικότητας, τεχνολογική εξειδίκευση, ένταση δεξιοτήτων και ρυθμοί μεταβολής, παραγωγής, απασχόλησης και παραγωγικότητας

Κλάδοι με μέση παραγωγικότητα (2008)	Τεχνολογική Εξειδίκευση	Ένταση Δεξιοτήτων	Παραγωγικότητα 2008	Ρυθμός μεταβολής 2008-2013		
				Παραγωγή	Απασχόληση*	Παραγωγικότητα
03 Αλιεία και υδατοκαλλιέργεια	Χαμηλή	-	20,3	-45,0	-12,0	-37,5
05-09 Ορυχεία-Λατομεία	Χαμηλή	-	20,7	-25,4	-40,6	25,6
10-12 Βιομηχανία τροφίμων, ποτών και καπνού	Χαμηλή	-	16,8	-34,4	-6,4	-30,0
17 Χαρτοποιία και κατασκευή χάρτινων προϊόντων	Χαμηλή	-	21,3	-45,2	28,5	-23,3
20 Παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων	Μ/Υ	-	23,7	-37,0	-41,6	7,9
21 Παραγωγή βασικών φαρμακευτικών προϊόντων και φαρμακευτικών σκευασμάτων	Υψηλή	-	17,5	47,6	-25,3	97,4
22 Κατασκευή προϊόντων από ελαστικό (καουτσούκ) και πλαστικές ύλες	Μ/Χ	-	21,1	-32,1	-15,3	-19,9
23 Παραγωγή άλλων μη μεταλλικών ορυκτών προϊόντων	Μ/Χ	-	22,1	-59,3	-54,6	-10,3
25 Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων, με εξαίρεση τα μηχανήματα και τα είδη εξοπλισμού	Μ/Χ	-	14,4	-43,4	-57,3	32,6
26 Κατασκευή ηλεκτρονικών υπολογιστών, ηλεκτρονικών και οπτικών προϊόντων	Υψηλή	-	26,9	-5,2	-70,6	223,0
27 Κατασκευή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού	Μ/Υ	-	26,6	-48,7	-54,0	11,2
28 Κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού π.δ.κ.α.	Μ/Υ	-	23,3	-43,7	-52,7	19,1
29 Κατασκευή μηχανοκίνητων οχημάτων, ρυμουλκούμενων & ημιρυμ/νων οχημάτων	Μ/Υ	-	26,8	-47,1	-6,4	-43,6
30 Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	Μ/Υ	-	16,5	-62,3	-56,7	-13,1
33 Επισκευή και εγκατάσταση μηχανημάτων και εξοπλισμού	Υψηλή	-	12,7	-10,4	-11,1	0,9
36 Συλλογή, επεξεργασία και παροχή νερού	Χαμηλή	-	30,0	-20,6	-47,1	50,2
41-43 Κατασκευές	-	-	14,2	-62,0	-66,2	12,5
45 Χονδρικό και λιανικό εμπόριο και επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων	-	Χαμηλή	22,3	-64,0	-32,5	-46,7
49 Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών	-	Χαμηλή	15,7	-6,7	16,9	12,3

Κλάδοι με μέση παραγωγικότητα (2008)	Τεχνολογική Εξειδίκευση	Ένταση Δεξιοτήτων	Παραγωγικότητα 2008	Ρυθμός μεταβολής 2008-2013		
				Παραγωγή	Απασχόληση*	Παραγωγικότητα
52 Αποθήκευση και υποστηρικτικές προς τη μεταφορά δραστηριότητες	-	Μέση	13,3	89,9	-30,3	172,4
53 Ταχυδρομικές και ταχυμεταφορικές δραστηριότητες	-	Χαμηλή	20,8	-54,8	-26,1	-38,8
55-56 Καταλύματα και Δραστηριότητες υπηρεσιών εστίασης	-	Χαμηλή	13,3	-9,8	-21,0	14,2
62-63 Δραστηριότητες της τεχνολογίας της πληροφορίας και ενημέρωσης	-	Υψηλή	16,0	-24,7	30,4	-42,2
66 Άλλες χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες	-	Μέση	20,0	-29,6	-18,7	-13,4
69-70 Νομικές και λογιστικές δραστηριότητες - Δραστηριότητες κεντρικών γραφείων	-	Υψηλή	17,8	-14,4	1,7	-15,8
71 Αρχιτεκτονικές δραστηριότητες & δραστηριότητες μηχανικών· τεχνικές δοκιμές, κ.λ.π	-	Υψηλή	13,2	-56,7	-35,5	-32,9
72 Επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη	-	Υψηλή	21,0	92,7	-23,9	153,2
73 Διαφήμιση και έρευνα αγοράς	-	Μέση	15,0	-67,9	-25,8	-56,8
74-75 Άλλες επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες	-	Μέση	29,2	-70,6	4,5	-71,8
78 Δραστηριότητες απασχόλησης	-	Μέση	18,1	25,5	43,5	-12,6
79 Δραστηριότητες ταξιδιωτικών πρακτορείων, γραφείων οργανωμένων ταξιδίων	-	Μέση	16,3	-33,6	-28,9	-6,5
84 Δημόσια διοίκηση, άμυνα, υποχρεωτική ασφάλιση	-	Μέση	24,8	-4,5	-10,9	7,2
85 Εκπαίδευση	-	Υψηλή	29,9	-10,4	-6,2	-4,5
86 Δραστηριότητες άσκησης ιατρικών και οδοντιατρικών επαγγελμάτων	-	Υψηλή	28,6	-44,0	-2,8	-42,4
90-92 Δημιουργικές δραστηριότητες, τέχνες και διασκέδαση, βιβλιοθήκες, μουσεία	-	Μέση	29,8	-12,8	-33,5	31,1
95 Επισκευή Η/Υ και ειδών ατομικής η οικιακής χρήσεως	-	Μέση	28,7	-58,2	-44,4	-24,9
96 Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών	-	Χαμηλή	18,1	-34,6	-36,5	3,0

** Οι ρυθμοί μεταβολής της απασχόλησης αφορούν στις εβδομαδιαίες ώρες απασχόλησης και όχι στον αριθμό των απασχολουμένων*

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

Πίνακας Π.5.4: Κλάδοι χαμηλής παραγωγικότητας, τεχνολογική εξειδίκευση, ένταση δεξιοτήτων και ρυθμοί μεταβολής, παραγωγής, απασχόλησης και παραγωγικότητας

Κλάδοι με χαμηλή παραγωγικότητα (2008)	Τεχνολογική Εξειδίκευση	Ένταση Δεξιοτήτων	Παραγωγικότητα 2008	Ρυθμός μεταβολής 2008-2013		
				Παραγωγή	Απασχόληση*	Παραγωγικότητα
01 Γεωργία - Κτηνοτροφία	Χαμηλή	-	5,9	2,4	-0,7	3,1
02 Δασοκομία - Υλοτομία	Χαμηλή	-	3,4	70,4	-60,5	329,6
13-15 Κλωστοϋφαντουργία - Δερμάτινα είδη	Χαμηλή	-	8,2	-41,9	-60,9	48,6
16 Βιομηχανία ξύλου	Χαμηλή	-	8,4	-70,9	-55,5	-34,8
18 Εκτυπώσεις	Χαμηλή	-	7,6	-60,7	-64,1	9,2
31-32 Κατασκευή επίπλων και π.δ.κ.α.	Χαμηλή	-	8,2	-56,7	-54,8	-3,9
47 Λιανικό εμπόριο, εκτός από μηχανοκίνητα & μοτοσικλέτες	-	Χαμηλή	7,2	-26,2	-21,0	-6,5
87-88 Δραστηριότητες βοήθειας κατ΄ οίκον	-	Μέση	11,0	-26,7	-18,1	-10,4
93 Αθλητισμός διασκέδαση, ψυχαγωγία	-	Μέση	9,1	4,1	-28,5	45,6
97-98 Νοικοκυριά ως εργοδότες	-	Χαμηλή	9,1	-46,0	-38,2	-12,7

** Οι ρυθμοί μεταβολής της απασχόλησης αφορούν στις εβδομαδιαίες ώρες απασχόλησης και όχι στον αριθμό των απασχολουμένων*
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

6. Παραγωγικότητα και ευέλικτες μορφές απασχόλησης

6.1 Εισαγωγή

Επιδρούν οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης πάνω στην παραγωγικότητα της εργασίας; Συνιστούν παράγοντα που μπορεί να λειτουργήσει θετικά προς την κατεύθυνση αυτή και να συμβάλουν στην αύξηση της παραγωγικότητας ή η παρουσία τους συνδέεται αποκλειστικά με την προσπάθεια μείωσης του κόστους εργασίας και με ότι αυτό συνεπάγεται; Πως συναντάται και διαμορφώνεται η ελληνική περίπτωση σε σχέση με τις θεωρητικές ερμηνείες και προσεγγίσεις των σχέσεων των ευέλικτων μορφών απασχόλησης και της παραγωγικότητας; Απαντήσεις στα ερωτήματα αυτά για τους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, θα επιχειρηθεί να δοθούν πρώτον, μέσα από τη διερεύνηση του ύψους των ευέλικτων μορφών απασχόλησης και της παραγωγικότητας σε δύο χρονικές στιγμές, που συνδέονται με την έναρξη (2008) και την εμβάθυνση (2013) της οικονομικής κρίσης και δεύτερον, μέσα από τη διερεύνηση των μεταβολών τους στο χρονικό αυτό διάστημα. Προς τούτο θα διερευνηθεί: πρώτον, το κατά πόσο η έκταση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης, όπως προσδιορίζεται μέσα από το ποσοστό τους στη συνολική απασχόληση του κλάδου, συνδέεται και επιδρά στο ύψος της παραγωγικότητας και δεύτερον το κατά πόσο ο ρυθμός μεταβολής τους συνδέεται και επιδρά στο ρυθμό μεταβολής της παραγωγικότητας. Θα επιχειρηθεί με άλλα λόγια μια διερεύνηση του στατικού αλλά και του δυναμικού χαρακτήρα των σχέσεων τους, μέσα από μια συγκριτική θεώρηση των σχετικών μεγεθών και μέσα από μια οικονομετρικού χαρακτήρα ανάλυση.

6.2 Παραγωγικότητα και μερική απασχόληση

Μία πρώτη προσέγγιση των σχέσεων της παραγωγικότητας της εργασίας και της μερικής απασχόληση επιχειρείται μέσα από τη διερεύνηση του ύψους της παραγωγικότητας και του ύψους της μερικής απασχόλησης, ως ποσοστό της συνολικής απασχόλησης των κλάδων. Στους πίνακες του παραρτήματος Π.6.1, Π. 6.2 και Π.6.3. παρουσιάζονται το ύψος της παραγωγικότητας, τα μερίδια μερικής απασχόλησης και οι ρυθμοί μεταβολής τους για τα έτη 2008 και 2013, ταξινομημένα για τους κλάδους υψηλής, μέσης και χαμηλής παραγωγικότητας.

Το 2008 το ποσοστό της μερικής απασχόλησης ανερχόταν σε 5,5% ενώ το φάσμα των μεριδίων μερικής απασχόλησης στους κλάδους κυμαίνονταν μεταξύ του 0,8% (χερσαίες μεταφορές) και του 26,6% (αθλητισμός, διασκέδαση, ψυχαγωγία). Χρειάζεται ωστόσο να υπενθυμιστεί ότι σε ολόκληρη την περίοδο ανάλυσης υπήρξαν κλάδοι που δεν εμφάνισαν καθόλου μερική απασχόληση, υποδηλώνοντας την ύπαρξη οικονομικών δραστηριοτήτων, οργανωμένων με τρόπους που δεν κάνουν χρήση της. Κάποιοι από τους κλάδους αυτούς παραμένουν διαχρονικά χωρίς μερική απασχόληση, ενώ κάποιοι άλλοι διαφοροποιούνται.[185] Οι σχέσεις όμως παραγωγικότητας και μερικής απασχόληση στους κλάδους δεν διαμορφώνονται με ομοιόμορφο τρόπο. Οι κλάδοι με υψηλή παραγωγικότητα δεν φαίνεται να διαθέτουν και υψηλά μερίδια μερικής απασχόλησης. Σε αυτούς (Πίνακας Παραρτήματος Π.6.1) το φάσμα των μεριδίων μερικής απασχόλησης κινείται μεταξύ του 1,2% (εκδόσεις) και του 12,1% (λοιπές διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες). Κινείται δηλαδή σε σχετικά χαμηλά επίπεδα και είναι περιορισμένο, ενώ ταυτοχρόνως πέντε από τους κλάδους με ιδιαίτερα υψηλή παραγωγικότητα εμφάνισαν μηδενική παρουσία μερικής απασχόλησης.[186] Η πλειονότητα δηλαδή των κλάδων υψηλής παραγωγικότητας είτε δεν διέθετε καθόλου μερική απασχόληση, είτε παρουσίασε ιδιαίτερα περιορισμένα μερίδια, χαμηλότερα του μέσου μεριδίου της χώρας. Ενδείξεις μιας αρνητικής συσχέτισης της παραγωγικότητας και της μερικής απασχόλησης φαίνεται καταρχάς να αναδεικνύονται. Στους κλά-

185. Βλέπε σχετικά στο κεφάλαιο των ευέλικτων μορφών απασχόλησης.

186. Ανάμεσα στους δέκα κλάδους με την υψηλότερη παραγωγικότητα εντοπίζονται δύο μόνο (61 τηλεπικοινωνίες και 65 ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία) με μερίδια μερικής απασχόλησης υψηλότερα του μέσου μεριδίου. Οι υπόλοιποι κλάδοι εμφανίζουν είτε μηδενική παρουσία μερικής απασχόλησης είτε μερίδια που κυμαίνονται μεταξύ του 1,0% και 2,1%.

δους μέσης παραγωγικότητας (Πίνακας Παραρτήματος Π.6.2), που συνιστούν και την πλειονότητα, το φάσμα των μεριδίων μερικής απασχόλησης είναι πιο περιορισμένο και κινείται μεταξύ του 0,8% (χερσαίες μεταφορές) και του 10,7% (επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη). Έξι κλάδοι μέσης παραγωγικότητας εμφάνισαν μηδενική μερική απασχόληση, ενώ η μεγάλη πλειονότητα των κλάδων εμφάνισε ιδιαίτερα χαμηλά μερίδια μερικής απασχόλησης, πολύ χαμηλότερα του μέσου ποσοστού. Έτσι για ένα σημαντικό αριθμό κλάδων η μέση παραγωγικότητα συνδυάζεται με πολύ περιορισμένη χρήση μερικής απασχόλησης.[187] Στους κλάδους χαμηλής παραγωγικότητας (Πίνακας Παραρτήματος Π.6.3) το φάσμα των μεριδίων μερικής απασχόλησης είναι σημαντικά ευρύτερο καθώς κινείται μεταξύ του 1,0% (δασοκομία - υλοτομία) και του 26,6% (αθλητισμός, διασκέδαση, ψυχαγωγία). Οι μισοί κλάδοι χαμηλής παραγωγικότητας εμφάνισαν μερίδια μερικής απασχόλησης υψηλότερα του μέσου μεριδίου, ενώ στην ομάδα αυτή εντοπίσθηκαν και οι τρεις κλάδοι με τα υψηλότερα μερίδια μερικής απασχόλησης στη χώρα. Οι ενδείξεις μιας αρνητικής συσχέτισης παραγωγικότητας και μερικής απασχόλησης στην περίπτωση αυτή είναι περισσότερο εμφανείς.

Από την άλλη πλευρά, η μεγάλη πλειονότητα των κλάδων με υψηλά μερίδια μερικής απασχόλησης συγκεντρώνεται στους κλάδους χαμηλής και μέσης παραγωγικότητας, με πέντε μόνο κλάδους (από τους 17 που εμφανίζουν υψηλότερα μερίδια του μέσου), να συνιστούν κλάδους υψηλής παραγωγικότητας, παρέχοντας περαιτέρω ενδείξεις μιας αρνητικής συσχέτισης του ύψους της παραγωγικότητας και της μερικής απασχόλησης. Οι ενδείξεις αυτές ενισχύονται περαιτέρω μέσα από την παρουσίαση της διασποράς των κλάδων αναφορικά με τη μερική απασχόληση και παραγωγικότητα. Παρά το γεγονός ότι ένας σημαντικός αριθμός κλάδων με υψηλή μερική απασχόληση εντοπίζεται στο χώρο της χαμηλής και μέσης παραγωγικότητας και αντίστροφα ένας αριθμός κλάδων υψηλής παραγωγικότητας στο χώρο της μηδενικής και της χαμηλής μερικής απασχόλησης (Διάγραμμα 6.1.Α), τούτο δεν είναι αρκετό ώστε να αναδείξει μια ισχυρή αρνητική συσχέτιση.[188] Παρέχει ωστόσο μια σειρά από ενδείξεις. Πολύ περισσότερο όμως δεν αναδεικνύεται καμία θετική συσχέτιση ανάμεσα στα δύο αυτά μεγέθη.

187. Επτά μόνο κλάδοι στους τριάντα επτά μέσης παραγωγικότητας εμφάνισαν μερίδια υψηλότερα τους μέσου μεριδίου της χώρας.

188. Οι διαπιστώσεις αυτές ενισχύονται και μέσα από την εκτίμηση του συντελεστή συσχέτισης των δύο μεγεθών, ο οποίος για το 2008 υπολογίζεται σε -0,14501, υποδη-

Διάγραμμα 6.1: Διασπορά κλάδων ως προς την παραγωγικότητα και το ποσοστό μερικής απασχόλησης

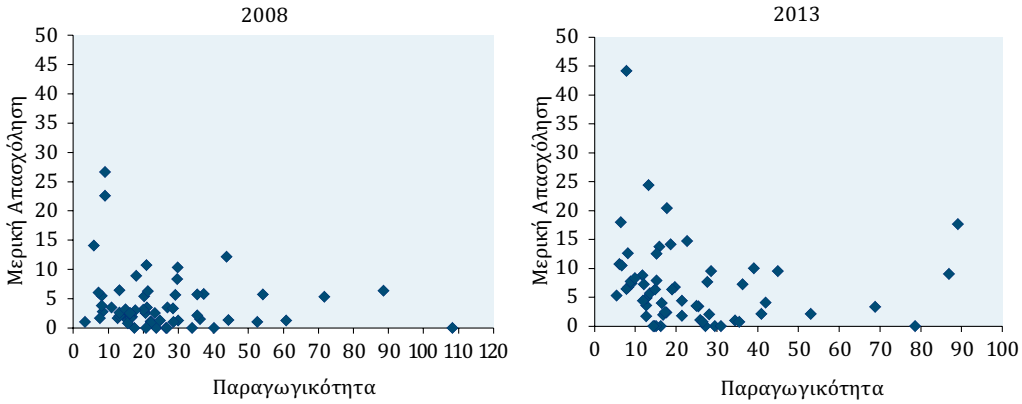

Για λόγους απεικόνισης στο διάγραμμα δεν αποτυπώνονται τα μεγέθη του κλάδου διαχείρισης ακίνητης περιουσίας που εμφανίζει ιδιαίτερα υψηλή παραγωγικότητα, ενώ για ευχερέστερη παρακολούθηση των εξελίξεων οι κλίμακες στα διαγράμματα είναι όμοιες

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

Το 2013 η εικόνα διαφοροποιείται σημαντικά. Η μερική απασχόληση αυξήθηκε κατά 14,5% συγκεντρώνοντας το 8,3% της συνολικής απασχόλησης. Το φάσμα των μεριδίων της στους κλάδους διευρύνθηκε ως αποτέλεσμα ασφαλώς της αύξησης αυτής και κυμάνθηκε μεταξύ του 0,9% (παραγωγή φαρμακευτικών προϊόντων) και του 44,1% (νοικοκυριά ως εργοδότες).

Έτσι στους κλάδους υψηλής παραγωγικότητας, το φάσμα των μεριδίων μερικής απασχόλησης διευρύνθηκε συγκριτικά με το 2008 και κυμάνθηκε μεταξύ του 0,9% (ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί) και του 20,4% (λοιπές διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες), με την πλειονότητα ωστόσο των κλάδων να εμφανίζουν ιδιαίτερα περιορισμένα μερίδια, πολύ χαμηλότερα από το μέσο ποσοστό της χώρας. Οι κλάδοι με μηδενική παρουσία μερικής απασχόλησης εμφανίσθηκαν ξανά, αναδεικνύοντας τη σταθερότητα των παραγωγικών διαδικασιών ως προς τη χρήση μερικής απασχόλησης. Κατά συνέπεια, παρά την ύπαρξη ενός περιορισμένου αριθμού κλάδων υψηλής παραγωγικότητας με αυξη-

λώνοντας την απουσία συσχέτισης. Ωστόσο και στην περίπτωση αυτή το πρόσημο του είναι αρνητικό.

μένα μερίδια μερικής απασχόλησης,[189] η πλειονότητα των κλάδων αυτών εμφάνισε είτε μηδενική παρουσία μερικής απασχόλησης, είτε ιδιαίτερα περιορισμένα μερίδια, γεγονός που παρέχει και εδώ ενδείξεις μιας αρνητικής συσχέτισης των δύο αυτών μεγεθών. Στους κλάδους μέσης παραγωγικότητας παρά την αύξηση των μεριδίων τους,[190] που επήλθε λόγω της γενικότερης επέκτασης της μερικής απασχόλησης και κυμάνθηκε μεταξύ του 0,9% (φαρμακευτικά προϊόντα) και του 17,9% (διαφήμιση και έρευνα αγοράς), η μεγάλη πλειονότητα των κλάδων (23) διατήρησαν μερίδια χαμηλότερα του μέσου, ενώ τρεις άλλοι κλάδοι εμφάνισαν μηδενική μερική απασχόληση. Στους κλάδους χαμηλής παραγωγικότητας, κάτω από την επίδραση της επέκτασης της μερικής απασχόλησης, εντοπίσθηκαν οι κλάδοι με τα υψηλότερα μερίδια μερικής απασχόλησης. Εδώ το φάσμα των μεριδίων μερικής απασχόλησης υπήρξε μεγάλο και κυμάνθηκε μεταξύ του 5,3% (βιομηχανία ξύλου) και του 44,1% (νοικοκυριά ως εργοδότες). Στους κλάδους αυτούς αναδείχτηκε με πιο ξεκάθαρο τρόπο μια αρνητική συσχέτιση μέσα από τη συνύπαρξη χαμηλής παραγωγικότητας και υψηλών μεριδίων μερικής απασχόλησης.

Η διαφοροποιημένη εικόνα των σχέσεων παραγωγικότητας και μερικής απασχόλησης το 2013 αναδεικνύεται και στο Διάγραμμα 6.1 Β, μέσα από την ευρύτερη διασπορά των κλάδων. Και εδώ μια ισχυρή συσχέτιση δεν αναδεικνύεται με σαφήνεια,[191] παρά το γεγονός ότι ενδείξεις μιας αρνητικής συσχέτισης είναι περισσότερο εμφανείς. Η πλειονότητα των κλάδων με υψηλά μερίδια μερικής απασχόλησης συγκεντρώνονται στους κλάδους της χαμηλής και δευτερευόντως της μέσης παραγωγικότητας και αντίστροφα οι κλάδοι με υψηλή παραγωγικότητα, στην πλειονότητά τους, εμφάνισαν περιορισμένα μερίδια μερικής απασχόλησης. Πιο συγκεκριμένα, με εξαίρεση τριών κλάδων, όλοι οι κλάδοι υψηλής παραγωγι-

189. Υπενθυμίζεται ότι η αύξηση των μεριδίων της μερικής απασχόλησης δεν υποδηλώνει αναγκαστικά και αύξηση του αριθμού των μερικά απασχολούμενων. Και τούτο γιατί καθώς η απασχόληση στους περισσότερους κλάδους μειώνεται η αύξηση του μεριδίου της μερικής μπορεί να οφείλεται σε μεγαλύτερη μείωση της πλήρους απασχόλησης, γεγονός που υποδηλώνει και την ύπαρξη διαδικασιών υποκατάστασης (βλέπε σχετικά σε προηγούμενο κεφάλαιο της μερικής απασχόλησης).

190. Από τους 37 κλάδους μέσης παραγωγικότητας οι εμφάνισαν αύξηση των μεριδίων μερικής απασχόλησης, οι 9 μείωση και τρεις άλλοι κλάδοι να διατήρησαν τη μηδενική παρουσία μερικής απασχόλησης.

191. Και στην περίπτωση αυτή ο συντελεστής συσχέτισης υπολογίζεται σε -0,13178 υποδηλώνοντας και εδώ την απουσία οποιασδήποτε σχέσης.

κότητας εμφάνισαν πολύ χαμηλά και σε μερικές μάλιστα περιπτώσεις μηδενικά ποσοστά μερικής απασχόλησης.

Σε γενικές γραμμές μπορεί να υποστηριχθεί ότι οι κλάδοι υψηλής παραγωγικότητας εμφάνισαν περιορισμένη χρήση της μερικής απασχόλησης, οι κλάδοι μέσης παραγωγικότητας ανέδειξαν μια ενδιάμεση κατάσταση, με μεσαία θα μπορούσε να υποστηριχτεί, χρήση μερικής απασχόλησης, ενώ οι κλάδοι χαμηλής παραγωγικότητας φαίνεται να κάνουν ευρύτερη χρήση της μερικής απασχόλησης. Είναι εύλογο να υποστηριχθεί ότι, τόσο το είδος των οικονομικών δραστηριοτήτων, που εμφανίζουν υψηλές συγκεντρώσεις μερικής απασχόλησης, όσο όμως και οι ιδιαίτερες συνθήκες που διαμορφώνονται από αυτή καθ' αυτή τη μερική απασχόληση (χαμηλές αποδοχές, κακές συνθήκες εργασίας, απουσία προοπτικών εξέλιξης και διαμόρφωσης καριέρας), συμβάλλουν περαιτέρω στη δημιουργία της χαμηλής παραγωγικότητας.

Διερευνώντας τις σχέσεις παραγωγικότητας και μερικής απασχόλησης μέσα από τους ρυθμούς μεταβολής τους μία σειρά από ενδιαφέρουσες διαπιστώσεις ανακύπτουν. Αρχικά υπενθυμίζεται ότι οι εξελίξεις στα μεγέθη αυτά, για το σύνολο της οικονομίας, κινήθηκαν προς την αντίθετη κατεύθυνση καθώς η παραγωγικότητα της εργασίας μειώθηκε (κατά -1,8%) ενώ η μερική απασχόληση αυξήθηκε (24,5%). Οι αντίθετης αυτής κατεύθυνσης εξελίξεις παρατηρήθηκαν και στην πλειονότητα των κλάδων. Στους κλάδους υψηλής παραγωγικότητας οι αντίθετης κατεύθυνσης εξελίξεις υπήρξαν ιδιαίτερα εμφανείς καθώς το σύνολο των κλάδων με αύξηση της μερικής απασχόλησης εμφάνισε μείωση της παραγωγικότητας. Βεβαίως μείωση της παραγωγικότητας τους εμφάνισαν και κλάδοι που μείωσαν τη μερική τους απασχόληση, αναδεικνύοντας τη σημασία άλλων παραγόντων, που συνδέονται με αυτό καθ' αυτό το ύψος της παραγωγικότητας και τους ρυθμούς μεταβολής της. Ταυτοχρόνως, οι μοναδικοί κλάδοι με αύξηση της παραγωγικότητάς τους είχαν και στα δύο έτη ανάλυσης μηδενική μερική απασχόληση ενισχύοντας τις ενδείξεις μιας αρνητικής συσχέτισης των ρυθμών μεταβολής των δύο αυτών μεγεθών.

Στους κλάδους μέσης παραγωγικότητας η κατάσταση ήταν πιο σύνθετη, καθώς οι κλάδοι ήσαν περίπου μοιρασμένοι ανάμεσα σε αυτούς που εμφάνισαν εξελίξεις προς την ίδια και προς διαφορετική κατεύθυνση.[192] Η αρνητική συσχέτιση

192. Οι κλάδοι τα μεγέθη των οποίων κινήθηκαν προς αντίθετη κατεύθυνση ήσαν 14 ενώ αυτοί που κινήθηκαν προς την ίδια κατεύθυνση 16, ενώ επτά άλλοι κλάδοι μέσης

Διάγραμμα 6.2: Διασπορά ρυθμών μεταβολής παραγωγικότητας και μερικής απασχόλησης

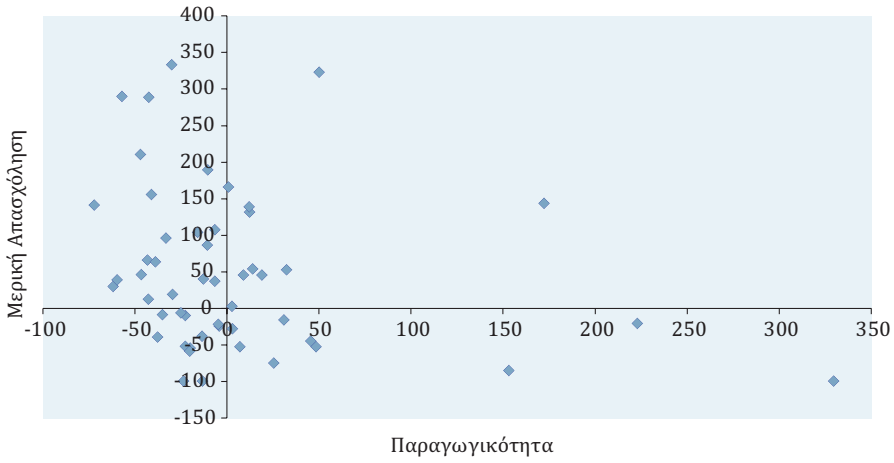

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

στους κλάδους έλαβε δύο μορφές καθώς κλάδοι με αύξηση της μερικής απασχόλησης μείωσαν την παραγωγικότητά τους, είτε κλάδοι με μείωση της μερικής απασχόλησης την αύξησαν. Οι κλάδοι με αύξηση της μερικής απασχόλησης και μείωσης της παραγωγικότητάς τους υπερτερούν ελαφρά (9) των κλάδων με μείωση της μερικής τους απασχόλησης και αύξηση της παραγωγικότητάς τους (5). Κατά ανάλογο τρόπο εμφανίσθηκαν και οι εξελίξεις στους κλάδους με θετική συσχέτιση των δύο μεγεθών καθώς είτε κλάδοι με αύξηση της μερικής απασχόλησης αύξησαν την παραγωγικότητά τους είτε κλάδοι με μείωση της μερικής απασχόλησης μείωσαν ταυτοχρόνως την παραγωγικότητά τους, με τους πρώτους να υπερτερούν ελαφρά αριθμητικά.

Σε αντίθετη κατεύθυνση κινήθηκαν και οι μεταβολές παραγωγικότητας και μερικής απασχόλησης στους κλάδους χαμηλής παραγωγικότητας. Κλάδοι με αύξηση της μερικής απασχόλησης μείωσαν την παραγωγικότητά τους και αντίστροφα κλάδοι με μείωση της μερικής τους απασχόλησης, την αύξησαν, παρέχοντας και εδώ ενδείξεις μιας αρνητικής συσχέτισης των δύο μεγεθών. Εξαίρεση στη διαπίστωση αυτή απετέλεσε ο κλάδος κατασκευής επίπλων που μείωσε ταυ-

παραγωγικότητας δεν διέθεταν μερική απασχόληση σε ένα από τα δύο έτη ανάλυσης γεγονός που δεν επιτρέπει τον προσδιορισμό του ρυθμού μεταβολής τους.

τόχρονα την παραγωγικότητα και την μερική του απασχόληση. Οι σχέσεις των ρυθμών μεταβολής των δύο αυτών μεγεθών αναδεικνύονται και μέσα από τη διασπορά τους (Διάγραμμα 6.2).

Το φάσμα των ρυθμών μεταβολής της παραγωγικότητας κυμάνθηκε μεταξύ του +329,6% (δασοκομία και υλοτομία) και του -71,8% (άλλες επαγγελματικές και επιστημονικές δραστηριότητες), ενώ της μερικής απασχόλησης μεταξύ του -100,0%, όπου δηλαδή ένας αριθμός κλάδων έχασε ολόκληρη τη μερική του απασχόληση και του +332,8% (βιομηχανία τροφίμων και ποτών).[193] Η πλειονότητα των κλάδων εντοπίσθηκε στην περιοχή της αύξησης της μερικής απασχόλησης και της μείωσης της παραγωγικότητας, ενώ ένας μικρότερος αριθμός κλάδων εντοπίσθηκε στην περιοχή της μείωσης της μερικής απασχόλησης και αύξησης της παραγωγικότητας. Στον αντίποδα ένας σημαντικά μικρότερος αριθμός κλάδων εμφάνισε μείωση της μερικής απασχόλησης με παράλληλη μείωση της παραγωγικότητας, είτε παράλληλη αύξηση των δύο μεγεθών. Ωστόσο και στην περίπτωση αυτή μια ισχυρή συσχέτιση ανάμεσα στους ρυθμούς μεταβολής δεν αναδείχθηκε, γεγονός που επιβεβαιώνεται και μέσα από την εκτίμηση του συντελεστή συσχέτισης, ο οποίος είναι ιδιαίτερα χαμηλός (-0,14843)

Η συνδυασμένη θεώρηση του ύψους της μερικής απασχόλησης και της παραγωγικότητας και των ρυθμών μεταβολής τους στους κλάδους στην περίοδο της κρίσης ενίσχυσε τις ενδείξεις της αρνητικής συσχέτισης ανάμεσά τους. Η αρνητική αυτή συσχέτιση εμφανίζεται περισσότερο έντονη στους κλάδους υψηλής και χαμηλής παραγωγικότητας και λιγότερο έντονη στους κλάδους μέσης παραγωγικότητας. Σε καμία ωστόσο περίπτωση δεν αναδεικνύεται μια θετική συσχέτιση ανάμεσα στην παραγωγικότητα και στη μερική απασχόληση, έτσι ώστε να μπορεί να υποστηριχθεί ότι η ενίσχυση της παραγωγικότητας δεν μπορεί να αναζητηθεί μέσα από τη μερική απασχόληση.

Οι κλάδοι υψηλής παραγωγικότητας τείνουν είτε να μη χρησιμοποιούν καθόλου μερική απασχόληση, είτε να κάνουν περιορισμένη χρήση της. Ταυτοχρόνως η

193. Επισημαίνεται ότι από το Διάγραμμα απουσιάζουν οι κλάδοι που το 2008 δεν εμφάνιζαν καθόλου μερική απασχόληση καθώς και για λόγους απεικόνισης οι κλάδοι της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας και των εκδόσεων που παρουσιάζουν ιδιαίτερα υψηλά μεγέθη παραγωγικότητας ο πρώτος και μεταβολής της μερικής απασχόλησης ο δεύτερος.

αύξηση της μερικής απασχόλησης, που παρατηρήθηκε σε αρκετούς από αυτούς, συνοδεύτηκε από μείωση της παραγωγικότητάς τους, με παράλληλη διατήρηση της χρήσης της μερικής απασχόλησης σε περιορισμένη κλίμακα. Επιπρόσθετα πρέπει να επισημανθεί ότι οι κλάδοι που δεν έκαναν χρήση μερικής απασχόλησης, ανεξάρτητα από το ύψος της παραγωγικότητάς τους, εμφάνισαν είτε αυξήσεις της παραγωγικότητας, είτε περιορισμένες μειώσεις. Στους κλάδους με μέση παραγωγικότητα η κατάσταση αναδείχτηκε περισσότερο σύνθετη με τρόπο ώστε η (όποια) αρνητική συσχέτιση μερικής απασχόλησης και παραγωγικότητας να είναι λιγότερο φανερή. Ωστόσο και εδώ οι κλάδοι με περιορισμένη χρήση της μερικής απασχόλησης υπερτερούν όπως επίσης και οι κλάδοι με αρνητική συσχέτιση των ρυθμών μεταβολής των δύο μεγεθών τους, έναντι των κλάδων με θετική συσχέτιση. Έτσι και στους κλάδους μέσης παραγωγικότητας, παρά το γεγονός ότι μια αρνητική συσχέτιση των δύο μεγεθών δεν αναδεικνύεται με απόλυτο τρόπο, η ύπαρξη της δείχνει να είναι επικρατέστερη. Πιο ξεκάθαρη αναδεικνύεται η κατάσταση στους κλάδους χαμηλής παραγωγικότητας με τις ενδείξεις της αρνητικής συσχέτισης να είναι πιο εμφανείς, τόσο στο ύψος των δύο μεγεθών, όσο και στους ρυθμούς μεταβολής τους. Φαίνεται λοιπόν, ειδικότερα στους κλάδους χαμηλής παραγωγικότητας, που είναι ταυτοχρόνως και κλάδοι χαμηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης και χαμηλής έντασης δεξιοτήτων, η επέκταση της χρήσης μερικής απασχόλησης, που γίνεται για λόγους μείωσης του εργατικού κόστους, τους εγκλωβίζει σε ένα φαύλο κύκλο περαιτέρω μείωσης της παραγωγικότητάς τους και επιδείνωσης της θέσης τους στο εγχώριο και διεθνές παραγωγικό σύστημα.

Οι παραπάνω διαπιστώσεις ενισχύονται και μέσα από την εκτίμηση των συντελεστών συσχέτισης παραγωγικότητας και μερικής απασχόλησης για τα έτη 2008 και 201,3 που αφορούν τόσο στο ύψος των σχετικών μεγεθών όσο και στους ρυθμούς μεταβολής τους. Η ιδιαίτερα χαμηλές τιμές των δεικτών υποδηλώνουν την απουσία συσχέτισης, με το σύνολο ωστόσο των εκτιμήσεων να εμφανίζουν αρνητικό πρόσημο.

6.3 Παραγωγικότητα και προσωρινή απασχόληση

Σημαντικά διαφοροποιημένες αναδείχτηκαν οι σχέσεις της προσωρινής απασχόλησης με την παραγωγικότητα. Για μία σειρά από λόγους, που αναδείχτηκαν διεξοδικά σε προηγούμενο κεφάλαιο, η προσωρινή απασχόληση μειώθηκε κατά

την περίοδο της κρίσης καθώς δεν θεωρήθηκε ιδιαίτερα απαραίτητη για την παραγωγική διαδικασία σε πολλούς κλάδους.[194] Ωστόσο η παρουσία της βρισκόταν σε αρκετά υψηλό επίπεδο στην αρχή της κρίσης και παρά τη σημαντική της μείωση εξακολουθεί να παραμένει σε σχετικά υψηλά επίπεδα και το 2013.

Το 2008 το ποσοστό της προσωρινής απασχόλησης ανερχόταν σε 7,5%, υψηλότερο από το αντίστοιχο της μερικής απασχόλησης, ενώ το φάσμα των μεριδίων της στους κλάδους κυμαινόταν μεταξύ του 1,3% (χερσαίες μεταφορές) και του 38,8% (δραστηριότητες απασχόλησης). Τόσο τα μερίδια προσωρινής απασχόλησης όσο και οι σχέσεις τους με την παραγωγικότητα αναμένεται να είναι διαφοροποιημένες ανάμεσα στις ομάδες των κλάδων που διαμορφώνονται με βάση το ύψος της παραγωγικότητας. Στους κλάδους υψηλής παραγωγικότητας το φάσμα των μεριδίων προσωρινής απασχόλησης κυμαινόταν μεταξύ του 1,5% (εκδόσεις) και του 27,6% (συλλογή, επεξεργασία, διαχείριση λυμάτων) με την πλειονότητα των κλάδων να εμφανίζουν μερίδια χαμηλότερα του αντίστοιχου μέσου για τη χώρα. Ένας μόνο κλάδος, η παραγωγή προϊόντων διύλισης πετρελαίου εμφάνισε μηδενική παρουσία της προσωρινής απασχόλησης. Μια αρχική συνύπαρξη, για την πλειονότητα των κλάδων, χαμηλών μεριδίων προσωρινής απασχόλησης και υψηλής παραγωγικότητας φαίνεται να αναδεικνύεται. Στους κλάδους μέσης παραγωγικότητας το φάσμα των μεριδίων της προσωρινής απασχόλησης ήταν σημαντικά μεγαλύτερο και κυμαίνονταν μεταξύ του 1,3% (χερσαίες μεταφορές) και του 38,8% (δραστηριότητες απασχόλησης). Και εδώ η πλειονότητα των κλάδων εμφάνισε μερίδια χαμηλότερα του μέσου μεριδίου της προσωρινής απασχόλησης, παρέχοντας ενδείξεις μιας συνύπαρξης μέσης παραγωγικότητας με χαμηλά μερίδια προσωρινής απασχόλησης. Ταυτοχρόνως όμως ένας σημαντικός αριθμός (12) κλάδων εμφάνισε μερίδια προσωρινής απασχόλησης υψηλότερα του μέσου, αποδυναμώνοντας, μέχρι ενός σημείου τις παραπάνω ενδείξεις. Στους κλάδους χαμηλής παραγωγικότητας το φάσμα των μεριδίων της προσωρινής απασχόλησης κυμαινόταν μεταξύ του 2,2% (εκτυπώσεις) και 28,4% (αθλητισμός, διασκέδαση, ψυχαγωγία). Ωστόσο εδώ η πλειονότητα των κλάδων εμφάνισαν μερίδια υψηλότερα και σε μερικές περιπτώσεις πολύ υψηλότερα από

194. Ανάμεσα στους λόγους αυτούς η απορρύθμιση των αγορών εργασίας και ειδικότερα η δυνατότητα ευχερέστερης και χωρίς αποζημίωση απόλυσης εργαζομένων που δεν έχουν συμπληρώσει ένα χρόνο απασχόλησης στην επιχείρηση, αναμένεται να είναι στους πιο σημαντικούς.

Διάγραμμα 6.3: Διασπορά κλάδων ως προς την παραγωγικότητα και το ποσοστό προσωρινής απασχόλησης

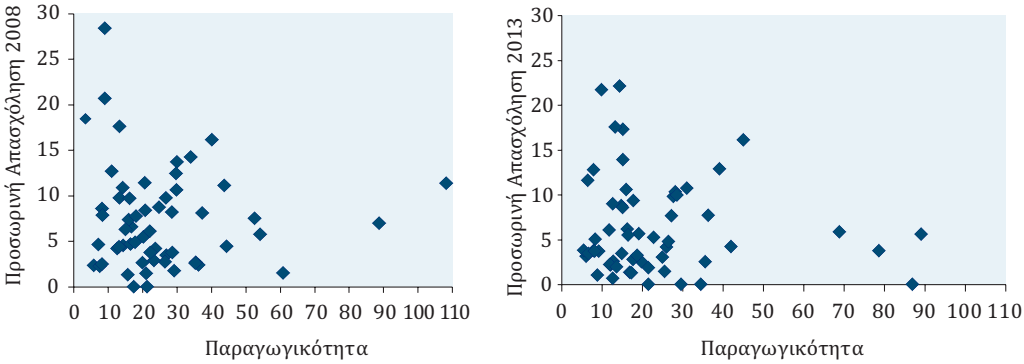

** Για λόγους απεικόνισης στο διάγραμμα δεν αποτυπώνονται τα μεγέθη των κλάδων διαχείρισης της ακίνητης περιουσίας, που εμφανίζει ιδιαίτερη υψηλή παραγωγικότητα και του κλάδου δραστηριότητες απασχόλησης, που εμφανίζει υψηλό ποσοστό (38,8% το 2008) προσωρινής απασχόλησης.*

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

το μέσο μερίδιο της προσωρινής απασχόλησης, παρέχοντας ενδείξεις μιας αρνητικής συσχέτισης ανάμεσα στην προσωρινή απασχόληση και στην παραγωγικότητα. Όσο υψηλότερα τα μερίδια της προσωρινής απασχόλησης τόσο χαμηλότερη η παραγωγικότητα στους κλάδους.

Ανιχνεύοντας τις σχέσεις της παραγωγικότητας με την προσωρινή απασχόληση το 2008 μέσα από τη διασπορά των κλάδων (Διάγραμμα 6.3) ως προς τα δύο αυτά μεγέθη διαπιστώνεται ότι η πλειονότητα των κλάδων με υψηλά μερίδια προσωρινής απασχόλησης εντοπίζεται στο χώρο της χαμηλής και μέσης παραγωγικότητας, ενώ αντίστροφα οι κλάδοι με υψηλή παραγωγικότητα τείνουν να συγκεντρώνονται στο χώρο της περιορισμένης προσωρινής απασχόλησης. Μία χαλαρή αρνητική συσχέτιση ανάμεσα στα δύο αυτά μεγέθη θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι αναδεικνύεται.

Το 2013 η προσωρινή απασχόληση μειώθηκε κατά 36,8% περιορίζοντας το μερίδιο της στη συνολική απασχόληση σε 6,3%. Το φάσμα των μεριδίων της περιορίσθηκε σε 0,7% (αλιεία – υδατοκαλλιέργεια) έως 23,9% (συλλογή, επεξεργασία, διαχείριση λυμάτων αποβλήτων).[195] Καθώς η μείωση της στο διάστημα αυτό

195. Τα αίτια της μείωσης της προσωρινής απασχόλησης σε ένα περιβάλλον αύξησης όλων των άλλων μορφών ευέλικτης απασχόλησης αναδείχτηκαν εκτενώς σε προηγούμενο κεφάλαιο.

ήταν μεγαλύτερη από την αντίστοιχη της συνολικής απασχόλησης, η πλειονότητα των κλάδων αναμένεται να εμφανίζει και χαμηλότερα μερίδια προσωρινής απασχόλησης σε σχέση με το 2008. Στους κλάδους υψηλής παραγωγικότητας το φάσμα των μεριδίων κυμάνθηκε μεταξύ του 1,9% (παραγωγή βασικών μετάλλων) και του 23,9% (επεξεργασία, συλλογή, διαχείριση λυμάτων), ελαφρά πιο περιορισμένο σε σχέση με το 2008, λόγω ασφαλώς της συνολικής μείωσης της προσωρινής απασχόλησης. Η μεγάλη ωστόσο πλειονότητα των κλάδων υψηλής παραγωγικότητας εμφάνισαν μερίδια προσωρινής απασχόλησης πολύ χαμηλότερα από το μέσο μερίδιο της οικονομίας, παρέχοντας ενδείξεις μιας αρνητικής συσχέτισης ανάμεσα στα δύο αυτά μεγέθη. Στους κλάδους μέσης παραγωγικότητας το φάσμα των μεριδίων κυμάνθηκε μεταξύ του 0,7% (αλιεία – υδατοκαλλιέργεια) και του 22,1% (κατασκευή του λοιπού εξοπλισμού μεταφορών), σημαντικά πιο περιορισμένο σε σχέση με το 2008. Η πλειονότητα των κλάδων (19 στους 37) εμφάνισε μερίδια προσωρινής απασχόλησης χαμηλότερα του μέσου μεριδίου, ενώ τέσσερις ακόμη κλάδοι δεν έκαναν χρήση προσωρινής απασχόλησης.[196] Και εδώ, παρά την ισχυρή παρουσία κλάδων (14 στους 37) με υψηλότερα του μέσου μερίδια προσωρινής απασχόλησης, μια συνύπαρξη χαμηλών μεριδίων προσωρινής απασχόλησης και μέσης παραγωγικότητας φαίνεται να κυριαρχεί. Στους κλάδους χαμηλής παραγωγικότητας το φάσμα των μεριδίων κυμάνθηκε μεταξύ του 2,1% (κλωστοϋφαντουργία) και του 21,7% (δραστηριότητες βοήθειας κατ' οίκον), περιορισμένο και εδώ σε σχέση με το 2008. Έξι κλάδοι παρουσίασαν μερίδια υψηλότερα του μέσου και τέσσερις χαμηλότερα, γεγονός που δυσχεραίνει την ανάδειξη μιας αρνητικής σχέσης, που ανιχνεύθηκε στους κλάδους υψηλής και μέσης παραγωγικότητας.

Μέσα από τη διασπορά προσωρινής απασχόλησης και παραγωγικότητας στους κλάδους για το 2013 (διάγραμμα 6.3) διαπιστώνεται ότι η πλειονότητα των κλάδων με υψηλά μερίδια προσωρινής απασχόλησης εντοπίζονται κυρίως στο χώρο της χαμηλής και μέσης παραγωγικότητας, με τρεις μόνο κλάδους, να εντοπίζονται στο χώρο της υψηλής παραγωγικότητας. Ο κύριος όγκος των

196. Πρόκειται για αμιγώς βιομηχανικούς κλάδους (παραγωγή φαρμακευτικών προϊόντων, κατασκευή Η/Υ, κατασκευή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού), με τον μοναδικό κλάδο των υπηρεσιών να αφορά στην επισκευή των Η/Υ και των οικιακών ηλεκτρικών συσκευών. Η οργάνωση της παραγωγής στους κλάδους αυτούς δεν φαίνεται να χρειάζεται αυτή τη μορφή της ευέλικτης απασχόλησης.

Διάγραμμα 6.4: Διασπορά ρυθμών μεταβολής παραγωγικότητας και προσωρινής απασχόλησης 2008-2013

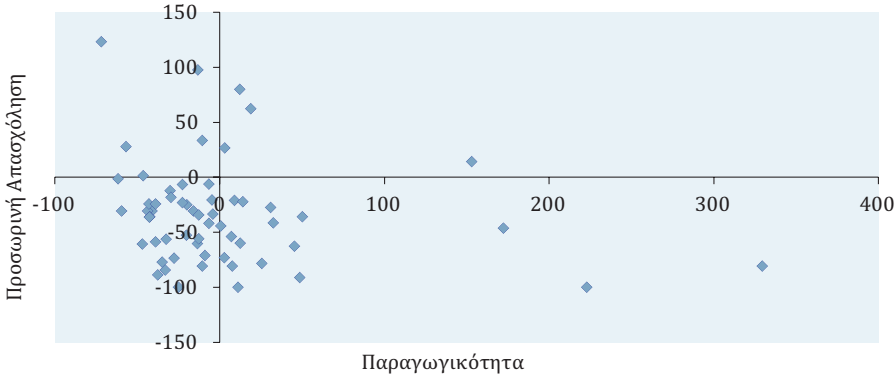

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

κλάδων με χαμηλά (χαμηλότερα του μέσου) μερίδια προσωρινής απασχόλησης εντοπίσθηκαν στο χώρο της χαμηλής και κυρίως της μέσης παραγωγικότητας. Στον αντίποδα, η πλειονότητα των κλάδων υψηλής παραγωγικότητας εμφάνισε χαμηλά (χαμηλότερα του μέσου) μερίδια προσωρινής απασχόλησης, με τρεις μόνο κλάδους να εμφανίζουν υψηλότερα του μέσου μερίδια προσωρινής απασχόλησης και υψηλή παραγωγικότητα. Γίνεται φανερό ότι ενώ μια αρνητική συσχέτιση ανάμεσα στο ύψος της παραγωγικότητας και στο ύψος της προσωρινής απασχόλησης για το 2013 δεν μπορεί μα ξεκάθαρο τρόπο να υποστηριχθεί, μία σειρά από επί μέρους ενδείξεις κατατείνουν προς τούτο.

Οι δυσχέρειες διαπίστωσης της αρνητικής σχέσης ανάμεσα στην παραγωγικότητα και στην προσωρινή απασχόληση αναδεικνύονται και μέσα από τη διερεύνηση των ρυθμών μεταβολής των δύο μεγεθών (διάγραμμα 6.4). Το φάσμα των μεταβολών της παραγωγικότητας κυμάνθηκε μεταξύ του +329,6% (δασοκομία και υλοτομία) και του -71,8% (άλλες επαγγελματικές και επιστημονικές δραστηριότητες), ενώ το φάσμα των ρυθμών μεταβολής της προσωρινής απασχόλησης μεταξύ του -100,0% (κάποιοι κλάδοι έπαψαν να χρησιμοποιούν προσωρινή απασχόληση) και του +428,8% (εκδόσεις).[197]

197. Για λόγους απεικόνισης ο κλάδος των εκδόσεων δεν περιλαμβάνεται στους κλάδους του Διαγράμματος 6.4.

Καθώς οι μεταβολές στα συνολικά μεγέθη παραγωγικότητας και προσωρινής απασχόλησης κινήθηκαν προς την ίδια κατεύθυνση (μείωση της συνολικής προσωρινής απασχόλησης και της παραγωγικότητας) η μεγαλύτερη συγκέντρωση των κλάδων εντοπίζεται στην περιοχή της ταυτόχρονης μείωσης τους. Η πλειονότητα των κλάδων δηλαδή εμφάνισε μια μείωση της προσωρινής απασχόλησης και της παραγωγικότητας. Ταυτοχρόνως όμως ένας σημαντικός αριθμός (18) κλάδων εμφάνισε αύξηση της παραγωγικότητας με μείωση της προσωρινής απασχόλησης, που σε συνδυασμό με τον περιορισμένο αριθμό (6) κλάδων με μείωση της παραγωγικότητας και αύξηση της προσωρινής απασχόλησης παρείχαν ενδείξεις μιας αρνητικής συσχέτισης των δύο μεγεθών, που δεν είναι κυρίαρχη αλλά υπαρκτή σε μη αμελητέο βαθμό.

Στη μεγάλη πλειονότητα των κλάδων υψηλής παραγωγικότητας οι μεταβολές των μεγεθών αυτών κινήθηκαν προς την ίδια κατεύθυνση. Ταυτόχρονη μείωση της παραγωγικότητας και της προσωρινής απασχόλησης. Εξαίρεση απετέλεσαν οι κλάδοι του ηλεκτρικού ρεύματος, των εκδόσεων και των λοιπών διοικητικών και υποστηρικτικών υπηρεσιών, που ενώ μείωσαν την παραγωγικότητά τους αύξησαν την προσωρινή τους απασχόληση. Στους κλάδους μέσης παραγωγικότητας, που υπήρξαν περίπου μοιρασμένοι ανάμεσα σε αυτούς που αύξησαν και αυτούς που μείωσαν την παραγωγικότητά τους, οι κλάδοι που αύξησαν την παραγωγικότητά τους μείωσαν την προσωρινή τους απασχόληση. Εξαίρεση και εδώ απετέλεσαν οι κλάδοι της κατασκευής μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού και των χερσαίων μεταφορών, που εμφάνισαν ταυτόχρονη αύξηση της παραγωγικότητας και της προσωρινής τους απασχόλησης, ενώ ο κλάδος των φαρμακευτικών προϊόντων, με αύξηση της παραγωγικότητάς του, εμφάνισε μηδενική παρουσία προσωρινής απασχόλησης.[198] Ταυτόχρονα οι κλάδοι της διαφήμισης και έρευνας αγοράς και των άλλων επαγγελματικών και επιστημονικών δραστηριοτήτων, με μείωση της παραγωγικότητάς τους, εμφάνισαν αύξηση της προσωρινής τους απασχόλησης, ενισχύοντας περαιτέρω τις ενδείξεις μια αρνητικής συσχέτισης των μεταβολών παραγωγικότητας και προσωρινής απασχόλησης. Από την άλλη πλευρά οι είκοσι κλάδοι με μείωση της παραγωγικότητάς τους εμφάνισαν ταυτοχρόνως μείωση της προσωρινής τους απασχόλησης. Στους

198. Συνολικά από τους δέκα επτά κλάδους μέσης παραγωγικότητας που εμφάνισαν αυξήσεις της παραγωγικότητάς τους οι δέκα τρεις εμφάνισαν μείωση της προσωρινής τους απασχόλησης.

κλάδους χαμηλής παραγωγικότητας η αρνητική συσχέτιση στις μεταβολές των δύο μεγεθών φαίνεται να κυριαρχεί, καθώς, στους περισσότερους κλάδους, οι μεταβολές κινήθηκαν προς την αντίθετη κατεύθυνση. Ωστόσο όλοι οι πιθανοί συνδυασμοί των εξελίξεων στα δύο αυτά μεγέθη αναδείχθηκαν την περίοδο αυτή.[199] Συνοψίζοντας τις εξελίξεις στους κλάδους χαμηλής παραγωγικότητας διαπιστώνεται πως οι κλάδοι με εξελίξεις που κινήθηκαν προς την αντίθετη κατεύθυνση υποδηλώνοντας την ύπαρξη μιας αρνητικής συσχέτισης των δύο μεγεθών κυριαρχούν ελαφρά, έναντι αυτών που εμφανίζουν εξελίξεις που κινούνται προς την ίδια κατεύθυνση.

Οι διαπιστώσεις αυτές και οι δυσχέρειες ανάδειξης μιας ισχυρής σχέσης ανάμεσα στην παραγωγικότητα και στην προσωρινή απασχόληση ενισχύονται και μέσα από την εκτίμηση των συντελεστών συσχέτισης. Οι τιμές τους αναφορικά με το ύψος παραγωγικότητας και προσωρινής απασχόλησης ήσαν -0,04626 για το 2008 και -0,09963 για το 2013, ενώ αναφορικά με τους ρυθμούς μεταβολής τους ανήλθε σε -0,264427, υποδηλώνοντας την απουσία οποιασδήποτε συσχέτισης. Ωστόσο και εδώ το πρόσημο σε όλες τις εκτιμήσεις είναι αρνητικό, ενώ ταυτόχρονα σε καμία περίπτωση δεν αναδεικνύεται μια θετική συσχέτιση, έτσι ώστε η προσωρινή απασχόληση να μην μπορεί να αναδειχθεί σε παράγοντα που μπορεί να συμβάλει θετικά στην αύξηση της παραγωγικότητας.

6.4 Οικονομετρική ανάλυση σχέσεων παραγωγικότητας και ευέλικτων μορφών απασχόλησης

Η απουσία θετικής συσχέτισης ανάμεσα στις ευέλικτες μορφές απασχόλησης και στην παραγωγικότητα αναδεικνύεται και μέσα από την οικονομετρική ανάλυση των μεγεθών τους. Προκειμένου να διερευνηθούν οι σχέσεις τους επιχειρήθηκε μια οικονομετρική ανάλυση του ύψους αλλά και του ρυθμού μεταβολής της

199. Πιο συγκεκριμένα, η γεωργία κτηνοτροφία υπήρξε ο μοναδικός κλάδος με ταυτόχρονη αύξηση της παραγωγικότητας και της προσωρινής απασχόλησης, ενώ βιομηχανία ξύλου, η κατασκευή επίπλων και τα νοικοκυριά ως εργοδότες, οι τρεις κλάδοι με ταυτόχρονη μείωση της παραγωγικότητάς και της προσωρινής τους απασχόλησης. Δασοκομία, κλωστοϋφαντουργία, εκτυπώσεις και αθλητισμός, διασκέδαση και ψυχαγωγία εμφάνισαν αύξηση της παραγωγικότητας και μείωση της προσωρινής τους απασχόλησης, ενώ οι δραστηριότητες βοήθειας κατ' οίκον, μοναδικό κλάδο με μείωση της παραγωγικότητας και αύξηση της προσωρινής απασχόλησης.

παραγωγικότητας σε σχέση με το ύψος και το ρυθμό μεταβολής της μερικής και της προσωρινής απασχόλησης.[200] Πιο συγκεκριμένα, ένα πρώτο επίπεδο ανάλυσης αφορούσε στη διερεύνηση του κατά πόσο το ύψος της παραγωγικότητας στους κλάδους, για τα έτη 2008 και 2013, συνδέεται με το ύψος της μερικής και της προσωρινής απασχόλησης, όπως αυτά εκτιμώνται μέσα από τη συμμετοχή στους στη συνολική απασχόληση του κάθε κλάδου. Η διερεύνηση επιχειρήθηκε τόσο για το σύνολο των κλάδων όσο και για κάθε μία ομάδα κλάδων ξεχωριστά, όπως αυτές έχουν προκύψει από την ταξινόμησή τους σε κλάδους χαμηλής, μέσης και υψηλής παραγωγικότητας. Ένα δεύτερο επίπεδο ανάλυσης αφορούσε τους ρυθμούς μεταβολής της παραγωγικότητας και της μερικής και προσωρινής απασχόλησης, στο χρονικό διάστημα 2008-2013. Και εδώ η ανάλυση αφορούσε στο σύνολο των κλάδων αλλά και σε κάθε κατηγορία κλάδων ξεχωριστά. Τα αποτελέσματα της ανάλυσης παρουσιάζονται στους πίνακες 6.1 και 6.2, όπου Υ = παραγωγικότητα, Μ = μερική απασχόληση και Τ = προσωρινή απασχόληση.

Η απουσία μιας ισχυρής συσχέτισης, θετικής ή αρνητικής, ανάμεσα στην παραγωγικότητα και στη μερική και προσωρινή απασχόληση αναδεικνύεται καταρχάς τόσο για κάθε μία από τις μορφές ευέλικτης απασχόλησης, όσο και για το σύνολό τους, την αθροιστική δηλαδή επίδρασή τους. Αναδεικνύεται επίσης τόσο για το σύνολο των κλάδων (Πίνακας 6.1) όσο και για κάθε κατηγορία κλάδων υψηλής (Πίνακας 6.1Α), μέσης (Πίνακας 6.1.Β) και χαμηλής παραγωγικότητας (Πίνακας 6.1Γ) και στα δύο έτη που επιχειρήθηκε η μέτρηση.[201] Παρεμφερείς διαπιστώσεις συνάγονται και μέσα από την ανάλυση των ρυθμών μεταβολής της παραγωγικότητας και των μορφών ευέλικτης απασχόλησης για το διάστημα 2008-2013. Και εδώ απουσιάζει η ισχυρή συσχέτιση τόσο για τους ρυθμούς μεταβολής παραγωγικότητας και ευέλικτων μορφών απασχόλησης για κάθε μία από τις μορφές της (μερική και προσωρινή απασχόληση) όσο και για την από

200. Στο σημείο αυτό θέλω να ευχαριστήσω το συνάδελφο Κώστα Πασσά, για την υλοποίηση και εφαρμογή της οικονομετρικής ανάλυσης. Τα θετικά της ανάλυσης αυτής ανήκουν σε αυτόν, ενώ οι όποιες αρνητικές εκφάνσεις βαρύνουν τον γράφοντα. Τα χαρακτηριστικά των μεταβλητών τόσο για το ύψος όσο και για τις μεταβολές της παραγωγικότητας και των ευέλικτων μορφών απασχόλησης παρουσιάζονται σε πίνακα του παραρτήματος του παρόντος κεφαλαίου.

201. Το αρνητικό πρόσημο, που χαρακτηρίζει την πλειονότητα από τις σχετικές μετρήσεις, θα μπορούσε να εκληφθεί ως μία χαλαρή ένδειξη μιας εξαιρετικά αδύναμης αλλά αρνητικής συσχέτισης ανάμεσα στα υπό διερεύνηση μεγέθη.

κοινού εκτίμησή τους (την αθροιστική τους δηλαδή επίδραση). Και εδώ η ισχυρή συσχέτιση απουσιάζει και αναφορικά με το σύνολο των κλάδων αλλά και για κάθε μία από τις κατηγορίες υψηλής, μέσης και χαμηλής παραγωγικότητας.

Κατά συνέπεια μπορεί να υποστηριχθεί ότι η επέκταση της μερικής απασχόλησης, που παρατηρήθηκε την περίοδο της κρίσης, ουδεμία θετική επίδραση άσκησε πάνω στην παραγωγικότητα. Μάλλον, το αντίθετο, όπως αναδείχτηκε στην προηγούμενη ενότητα μέσα από μια σειρά ενδείξεων, άσκησε αρνητικές επιδράσεις πάνω στην παραγωγικότητα της εργασίας. Το ίδιο μπορεί να υποστηριχθεί και για την προσωρινή απασχόληση, η μείωση της οποίας στην περίοδο της κρίσης δεν άσκησε καμία θετική επίδραση πάνω στην παραγωγικότητα, ενώ αντίθετα μια σειρά από ενδείξεις ανέδειξαν τον αρνητικό της ρόλο. Φαίνεται λοιπόν να επιβεβαιώνονται, εν μέρει τουλάχιστον, εκείνες οι θεωρήσεις που αναδεικνύουν την αρνητική συσχέτιση παραγωγικότητας και ευέλικτων μορφών απασχόλησης και αναδεικνύουν τις αρνητικές της συνέπειες πάνω στο ύψος της αλλά και στους ρυθμούς αύξησής της.

6.5 Διαπιστώσεις - Συμπεράσματα

Η διερεύνηση των σχέσεων παραγωγικότητας και ευέλικτων μορφών απασχόλησης, τόσο με τη βοήθεια εργαλείων της περιγραφικής στατιστικής, όσο και με τη βοήθεια της οικονομετρικής ανάλυσης ανέδειξε την απουσία μιας ισχυρής θετικής συσχέτισης της παραγωγικότητας με τις ευέλικτες μορφές απασχόλησης. Η απουσία αυτή αφορούσε τόσο στη μερική απασχόληση, που διεύρυνε την παρουσία της μέσα στην οικονομική κρίση, όσο και στην προσωρινή απασχόληση, που την περιόρισε. Η απουσία αυτής της συσχέτισης, που θα αναδείκνυε τον ρόλο και την επίδραση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης πάνω στην παραγωγικότητα, αφορούσε τόσο στο ύψος των μεγεθών αυτών, που στην μεν παραγωγικότητα της εργασίας προσδιορίσθηκε μέσα την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία των κλάδων σε ώρες απασχόλησης, στις δε ευέλικτες μορφές μέσα από τα μερίδια τους στη συνολική απασχόληση, όσο και στους ρυθμούς μεταβολής τους, στο υπό ανάλυση χρονικό διάστημα. Η απουσία αυτή αναδείχτηκε για το σύνολο των κλάδων αλλά και για κάθε ομάδα κλάδων όπως προσδιορίστηκαν με βάση το ύψος της παραγωγικότητας.

Στον αντίποδα και παρά το γεγονός ότι η απουσία μιας θετικής συσχέτισης δεν υποδηλώνει αναγκαστικά την ύπαρξη μιας αρνητικής, μια σειρά από ενδεί-

Πίνακας 6.1: Παραγωγικότητα (Y), Μερική (M) και προσωρινή (T) απασχόληση, σύνολο κλάδων

	2008			2013		
	Y	Y	Y	Y	Y	Y
M	-0.796		-0.823	-0.578		-0.594
	(-1.34)		(-1.29)	(-1.33)		(-1.33)
T		-0.140	0.0520		-0.0363	0.1000
		(-0.34)	(0.12)		(-0.07)	(0.19)
_cons	30.83***	28.79***	30.51***	29.89***	26.31***	29.29***
	(8.20)	(6.44)	(6.57)	(6.99)	(5.36)	(5.46)
N	62	62	62	62	62	62

t statistics in parentheses, * p < 0.05, ** p < 0.01, *** p < 0.001

Πίνακας 6.1Α: Παραγωγικότητα (Y), Μερική (M) και προσωρινή (T) απασχόληση Κλάδοι ψηλής παραγωγικότητας

	2008			**2013**		
	Y	**y**	**Y**	**y**	**Y**	**y**
M	-2.140		-2.326	-1.107		-1.119
	(-0.90)		(-0.92)	(-0.68)		(-0.66)
T		0.0962	0.376		-0.293	-0.348
		(0.08)	(0.30)		(-0.15)	(-0.17)
_cons	66.73***	58.63***	64.52***	54.18**	49.97*	56.58*
	(5.85)	(4.76)	(4.62)	(3.87)	(2.93)	(2.81)
N	14	14	14	14	14	14

t statistics in parentheses, * p < 0.05, ** p < 0.01, *** p < 0.001

Πίνακας 6.1Β: Παραγωγικότητα (Y), Μερική (M) και προσωρινή (T) απασχόληση Κλάδοι μέσης παραγωγικότητας

	2008			**2013**		
	Y	**y**	**Y**	**y**	**Y**	**y**
M	0.175		0.160	-0.113		-0.146
	(0.46)		(0.42)	(-0.21)		(-0.27)
T		0.111	0.107		0.179	0.194
		(0.70)	(0.66)		(0.44)	(0.47)
_cons	20.32***	20.00***	19.57***	22.66***	20.83***	21.53***
	(13.23)	(12.54)	(10.18)	(5.98)	(5.72)	(4.77)
N	39	39	39	39	39	39

t statistics in parentheses, * p < 0.05, ** p < 0.01, *** p < 0.001

Πίνακας 6.1Γ: Παραγωγικότητα (Υ), Μερική (Μ) και προσωρινή (Τ) απασχόληση Κλάδοι χαμηλής παραγωγικότητας

	2008			2013		
	Y	**y**	**Y**	**Y**	**Y**	**y**
M	0.0611		0.0662	-0.0253		-0.0751
	(0.72)		(0.57)	(-0.27)		(-0.78)
T		0.0333	-0.00865		0.185	0.239
		(0.37)	(-0.07)		(1.14)	(1.33)
_cons	7.252***	7.441***	7.305**	9.684***	7.774**	8.284**
	(6.61)	(5.70)	(5.24)	(5.69)	(4.41)	(4.29)
N	9	9	9	9	9	9

t statistics in parentheses, * p < 0.05, ** p < 0.01, *** p < 0.001

Πίνακας 6.2: Ρυθμός μεταβολής παραγωγικότητας (Υ), μερικής (Μ) και προσωρινής απασχόλησης 2008-2013 (σύνολο κλάδων)

	Y	Y	y
M	-0.0376		-0.00142
	(-1.10)		(-0.03)
T		-0.164	-0.178
		(-1.42)	(-0.88)
_cons	7.291	-2.585	1.217
	(0.71)	(-0.28)	(0.09)
N	52	59	51

t statistics in parentheses, * p < 0.05, ** p < 0.01, *** p < 0.001

Πίνακας 6.2Α: Ρυθμός μεταβολής παραγωγικότητας (Υ), μερικής (Μ) και προσωρινής απασχόλησης κλάδων υψηλής παραγωγικότητας 2008-2013

	Y	Y	y
M	0.00223		-0.00499
	(0.28)		(-0.10)
T		-0.00467	0.0318
		(-0.13)	(0.15)
_cons	-38.25***	-34.77***	-37.37**
	(-8.01)	(-7.77)	(-4.85)
N	11	13	11

t statistics in parentheses, * p < 0.05, ** p < 0.01, *** p < 0.001

Πίνακας 6.2Β: Ρυθμός μεταβολής παραγωγικότητας (Υ), μερικής (Μ) και προσωρινής απασχόλησης κλάδων μέσης παραγωγικότητας 2008-2013

	Y	Y	Y
M	-0.105		-0.116
	(-1.15)		(-1.22)
T		-0.188	-0.188
		(-0.99)	(-0.89)
_cons	15.94	-0.802	13.30
	(1.23)	(-0.07)	(0.89)
N	32	37	31

t statistics in parentheses, * p < 0.05, ** p < 0.01, *** p < 0.001

Πίνακας 6.2Γ: Ρυθμός μεταβολής παραγωγικότητας (Υ), μερικής (Μ) και προσωρινής απασχόλησης κλάδων χαμηλής παραγωγικότητας 2008-2013

	Y	Y	y
M	-1.370*		-1.395
	(-2.53)		(-1.97)
T		-0.932	0.0549
		(-1.07)	(0.06)
_cons	25.11	0.202	27.18
	(0.85)	(0.00)	(0.59)
N	9	9	9

t statistics in parentheses, * p < 0.05, ** p < 0.01, *** p < 0.001

ξεις, άλλοτε πιο εμφανείς και άλλοτε λιγότερο, οδήγησαν προς αυτό. Οι ενδείξεις ύπαρξης μιας αρνητικής συσχέτισης αναδείχτηκαν τόσο στο πεδίο των σχέσεων του ύψους της παραγωγικότητας και των ευέλικτων μορφών απασχόλησης, όσο όμως και στο πεδίο των ρυθμών μεταβολής τους. Υπήρξαν περισσότερο εμφανείς στις περιπτώσεις των κλάδων υψηλής και χαμηλής παραγωγικότητας και λιγότερο εμφανείς, αλλά ωστόσο υπαρκτές, στους κλάδους μέσης παραγωγικότητας. Κατά συνέπεια μπορεί με ασφάλεια να υποστηριχθεί ότι η προσπάθεια αύξησης της παραγωγικότητας στους κλάδους και στο σύνολο της ελληνικής οικονομίας δεν μπορεί να επέλθει μέσα από την επέκταση και την ισχυρή παρουσία των ευέλικτων μορφών απασχόλησης. Οι παράγοντες εκείνοι, που αναδείχτηκαν στο θεωρητικό μέρος της μελέτης αναφορικά με τις αρνητικές επιδράσεις των ευέλικτων μορφών απασχόλησης στην παραγωγικότητα, φαίνεται να λειτουργούν

και στην περίπτωση της ελληνικής οικονομίας και, ανάμεσα σε άλλους, να συμβάλλουν στην καθήλωση της παραγωγικότητας σε χαμηλά επίπεδα.

Η επέκταση της ευελιξίας, που επιχειρείται με στόχο τη μείωση και διατήρηση του εργατικού κόστους σε χαμηλά επίπεδα, φαίνεται να εγκλωβίζει πολλούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας σε ένα φαύλο κύκλο, χαμηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης, χαμηλής έντασης δεξιοτήτων και χαμηλής παραγωγικότητας, με αποτέλεσμα την αδυναμία τους να διατηρήσουν και επεκτείνουν τη θέση τους στο εγχώριο και διεθνές παραγωγικό σύστημα. Ακόμη και κλάδοι, που για μία σειρά από λόγους, εμφάνισαν μέση και υψηλή παραγωγικότητα φαίνεται να εγκλωβίζονται στον φαύλο αυτό κύκλο.

Η παρουσία και επέκταση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης στη χώρα μας είναι συνυφασμένη με διαδικασίες υποκατάστασης πλήρους από μερική απασχόληση, με διαδικασίες υποκατάστασης προσωρινής απασχόλησης από απασχόληση που, που λόγω της απορρύθμισης των εργασιακών σχέσεων, δεν οδηγεί σε αποζημιώσεις, με διαδικασίες υποκατάστασης αμειβόμενων από μη αμειβόμενες υπερωρίες και συνολικά με τη μείωση του εισοδήματος από εργασία, κατάσταση που αυξάνει σημαντικά τον κίνδυνο εγκλωβισμού ενός σημαντικού μέρους του ανθρώπινου δυναμικού στη παγίδα της φτώχειας. Οι συνθήκες φτωχοποίησης ενός σημαντικού τμήματος του ανθρώπινου δυναμικού, αντιστρατεύονται τις προσπάθειες βελτίωσης της παραγωγικότητας, που συνιστά και το βασικό ζητούμενο της ελληνικής οικονομίας.

Παράρτημα

Σημείωση: στους πίνακες που παρουσιάζουν τα οικονομετρικά αποτελέσματα τα αστεράκια δείχνουν αν είναι στατιστικά σημαντική η μεταβλητή. Από τα στοιχεία που έχουμε δεν εμφανίζεται καμία να είναι τέτοια ούτε στα επίπεδα, ούτε στους ρυθμούς μεταβολής. Το N δείχνει πόσες παρατηρήσεις έχουμε. Όταν είναι μικρό, πχ κάτω από 15 παρατηρήσεις το δείγμα είναι μικρό και έτσι τα αποτελέσματα παρότι ενδεικτικά δεν είναι τόσο αξιόπιστα. Στα επίπεδα οι στήλες 1-3 είναι για το 2008 και οι στήλες 4-6 για το 2013.

1. Χαρακτηριστικά μεταβλητών

Μεταβλητές

y: παραγωγικότητα εργασίας
m: μερική απασχόληση
t: προσωρινή απασχόληση

Επίπεδα

Variable	Observations	Mean	Std. Dev.	Min	Max
Y	124	26.85242	24.00934	3.4	157
M	124	5.310739	6.374165	0	44.14937
T	124	7.582166	6.695246	0	38.84181

Ρυθμός Μεταβολής

Variable	Observations	Mean	Std. Dev.	Min	Max
Y	62	3.105252	67.32088	-71.81965	329.6261
M	52	82.88462	290.6731	-100	1986.5
T	59	-25.58136	76.15258	-100	428.8

Πίνακας Π.6.1: Παραγωγικότητα, μερική και προσωρινή απασχόληση και ρυθμοί μεταβολής* στους κλάδους υψηλής παραγωγικότητας.

Κλάδοι υψηλής παραγωγικότητας	2008			2013			Ρυθμός Μεταβολής 2008-2013		
	Παραγωγικότητα	Ποσοστό Μερικής Απασχόλησης	Ποσοστό Προσωρινής Απασχόλησης	Παραγωγικότητα	Ποσοστό Μερικής Απασχόλησης	Ποσοστό Προσωρινής Απασχόλησης	Παραγωγικότητα	Μερική Απασχόληση	Προσωρινή Απασχόληση
19 Παραγωγή οπτάνθρακα & προϊόντων διύλισης πετρελαίου	127,9	0,0	0,0	157,0	0,0	5,7	22,8	-	-
24 Παραγωγή βασικών μετάλλων	36,3	1,5	2,4	21,5	4,3	1,9	-40,9	155,1	-30,6
35 Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου & ατμού	52,6	1,0	7,5	28,2	2,0	10,3	-46,3	46,0	1,4
37-39 Επεξεργασία, συλλογή, διαχείριση λυμάτων	71,8	5,3	27,6	41,0	2,1	23,9	-42,9	65,7	-24,4
46 Χονδρικό εμπόριο (εκτός οχημάτων & μοτοσικλετών)	35,5	2,1	2,7	25,0	3,4	3,0	-29,4	18,5	-18,3
50 Πλωτές μεταφορές	108,3	0,0	11,3	78,6	0,0	3,8	-27,4	-	-73,3
51 Αεροπορικές μεταφορές	40,2	0,0	16,2	27,2	0,0	7,7	-32,4	-	-56,3
58 Εκδοτικές δραστηριότητες	60,9	1,2	1,5	89,1	17,6	5,6	-31,8	1.986,5	428,8
59-60 Παραγωγή κινηματογραφικών ταινιών, βίντεο, τηλεοπτικών & Ραδιοτηλεοπτικών προγραμμάτων	37,3	5,8	8,1	22,8	14,7	5,2	-38,8	63,2	-58,6
61 Τηλεπικοινωνίες	88,7	6,3	7,0	68,8	3,3	5,9	-22,4	-52,5	-22,9
64 Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί (εκτός από ασφαλιστικές εταιρείες & συνταξιοδοτικά ταμεία)	44,4	1,4	4,4	35,6	0,7	2,5	-20,0	-59,1	-52,7
65 Ασφαλιστικά & συνταξιοδοτικά ταμεία (εκτός από υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση)	35,4	5,7	2,6	13,6	5,6	1,9	-61,5	29,7	-1,5
68 Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	1327,3	0,0	2,7	7250,2	0,0	0,0	446,2	-	-100,0
77 Δραστηριότητες ενοικίασης & εκμίσθωσης	34,0	0,0	14,2	31,0	0,0	10,7	-8,8	-	-71,2
80-82 Λοιπές διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες	43,8	12,1	11,1	17,8	20,4	9,3	-59,5	38,8	30,5
94 Δραστηριότητες οργανώσεων	54,2	5,7	5,8	42,0	4,0	4,2	-22,5	-10,1	-6,6

** Ο ρυθμός μεταβολής της μερικής και προσωρινής απασχόλησης δεν αφορά στα μερίδια αλλά στα απόλυτα μεγέθη τους.*

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία Α. Ευστράτογλου

Πίνακας Π.6.2: Παραγωγικότητα, μερική και προσωρινή απασχόληση και ρυθμοί μεταβολής* στους κλάδους μέσης παραγωγικότητας

Κλάδοι μέσης παραγωγικότητας	2008			2013			Ρυθμός μεταβολής 2008-2013		
	Παραγωγικότητα	Ποσοστό Μερικής Απασχόλησης	Ποσοστό Προσωρινής Απασχόλησης	Παραγωγικότητα	Ποσοστό Μερικής Απασχόλησης	Ποσοστό Προσωρινής Απασχόλησης	Παραγωγικότητα	Μερική Απασχόληση	Προσωρινή Απασχόληση
03 Αλιεία και υδατοκαλλιέργεια	20,3	5,4	5,5	12,7	3,5	0,7	-37,5	-39,5	-88,9
05-09 Ορυχεία-Λατομεία	20,7	2,5	11,4	26,0	1,0	4,1	25,6	-75,2	-78,2
10-12 Βιομηχανία τροφίμων, ποτών και καπνού	16,8	1,9	6,6	11,8	8,7	6,1	-30,0	332,8	-12,1
17 Χαρτοποιία και κατασκευή χάρτινων προϊόντων	21,3	6,3	0,0	16,3	0,0	6,2	-23,3	-9,0	-77,1
20 Παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων	23,7	0,0	4,2	25,5	3,4	1,4	7,9	-	-80,9
21 Παραγωγή βασικών φαρμακευτικών προϊόντων κ.α.	17,5	0,0	0,0	34,5	0,9	0,0	97,4		
22 Κατασκευή προϊόντων από ελαστικό (καουτσούκ) και πλαστικές ύλες	21,1	3,5	1,4	16,9	2,0	1,3	-19,9	-	-
23 Παραγωγή άλλων μη μεταλλικών ορυκτών προϊόντων	22,1	1,1	6,1	19,8	6,7	2,5	-10,3	-54,6	-24,9
25 Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων, με εξαίρεση τα μηχανήματα και τα είδη εξοπλισμού	14,4	2,0	4,5	19,1	6,3	5,6	32,6	188,7	-80,6
26 Κατασκευή ηλεκτρονικών υπολογιστών, ηλεκτρονικών και οπτικών προϊόντων	26,9	3,5	3,5	86,9	9,0	0,0	223,0	-21,2	-100,0
27 Κατασκευή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού	26,6	0,0	2,7	29,6	0,0	0,0	11,2	-	-100,0
28 Κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού π.δ.κ.α.	23,3	2,5	2,9	27,7	7,6	9,8	19,1	45,3	62,4
29 Κατασκευή μηχανοκίνητων οχημάτων, ρυμουλκούμενων & ημιρυμ/νων οχημάτων	26,8	0,0	9,7	15,1	0,0	8,6	-43,6	-	-30,5
30 Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	16,5	1,6	4,7	14,4	0,0	22,1	-13,1	-100,0	-97,5
33 Επισκευή και εγκατάσταση μηχανημάτων και εξοπλισμού	12,7	1,6	4,2	12,8	4,8	2,6	0,9	165,8	-44,4
36 Συλλογή, επεξεργασία και παροχή νερού	30,0	1,2	13,7	45,0	9,5	16,1	50,2	322,3	-35,7
41-43 Κατασκευές	14,2	2,4	10,9	16,0	13,7	10,6	12,5	131,5	-60,0
45 Χονδρικό και λιανικό εμπόριο και επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων	22,3	0,9	3,8	11,9	4,4	2,2	-46,7	209,9	-60,7
49 Χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών	15,7	0,8	1,3	17,7	2,3	2,8	12,3	138,6	80,0
52 Αποθήκευση και υποστηρικτικές προς τη μεταφορά δραστηριότητες	13,3	2,0	9,8	36,3	7,2	7,7	172,4	143,3	-46,2

Κλάδοι μέσης παραγωγικότητας	2008			2013			Ρυθμός μεταβολής 2008-2013		
	Παραγωγικότητα	Ποσοστό Μερικής Απασχόλησης	Ποσοστό Προσωρινής Απασχόλησης	Παραγωγικότητα	Ποσοστό Μερικής Απασχόλησης	Ποσοστό Προσωρινής Απασχόλησης	Παραγωγικότητα	Μερική Απασχόληση	Προσωρινή Απασχόληση
53 Ταχυδρομικές και ταχυμεταφορικές δραστηριότητες	20,8	0,0	8,4	12,7	1,7	9,0	-38,8		-24,3
55-56 Καταλύματα και δραστηριότητες υπηρεσιών εστίασης	13,3	6,4	17,6	15,2	12,4	17,3	14,2	53,7	-22,2
62-63 Δραστηριότητες της τεχνολογίας της πληροφορίας και ενημέρωσης	16,0	2,4	7,3	9,2	7,3	3,7	-42,2	288,5	-36,0
66 Άλλες χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες	20,0	3,1	2,6	17,3	2,4	1,3	-13,4	-38,4	-60,3
69-70 Νομικές και λογιστικές δραστηριότητες - Δραστηριότητες κεντρικών γραφείων	17,8	3,0	4,9	14,9	6,3	3,5	-15,8	103,4	-30,7
71 Αρχιτεκτονικές δραστηριότητες & δραστηριότητες μηχανικών· τεχνικές δοκιμές, κ.λ.π	13,2	2,6	4,4	8,9	7,7	1,0	-32,9	95,5	-84,3
72 Επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη	21,0	10,7	14,8	53,1	2,1	21,7	153,2	-85,5	14,3
73 Διαφήμιση και έρευνα αγοράς	15,0	3,2	6,3	6,5	17,9	11,6	-56,8	289,5	27,6
74-75 Άλλες επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες	29,2	5,6	1,8	8,2	12,6	3,7	-71,8	140,8	123,0
78 Δραστηριότητες απασχόλησης	18,1	0,0	38,8	15,8	0,0	17,7	-12,6	-	-34,3
79 Δραστηριότητες ταξιδιωτικών πρακτορείων, γραφείων οργανωμένων ταξιδίων	16,3	2,5	9,7	15,2	7,9	13,9	-6,5	107,1	-6,3
84 Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	24,8	1,3	8,7	26,5	0,7	4,8	7,2	-53,1	-54,0
85 Εκπαίδευση	29,9	10,3	10,6	28,6	9,4	9,9	-4,5	-22,3	-20,5
86 Δραστηριότητες άσκησης ιατρικών και οδοντιατρικών επαγγελμάτων	28,6	3,3	8,2	16,5	3,9	5,5	-42,4	12,3	-36,1
90-92 Δημιουργικές δραστηριότητες, τέχνες και διασκέδαση, βιβλιοθήκες, μουσεία	29,8	8,4	12,5	39,1	10,0	12,9	31,1	-16,1	-27,3
95 Επισκευή ηλεκτρονικών υπολογιστών και ειδών ατομικής η οικιακής χρήσεως	28,7	1,0	3,8	21,5	1,7	0,0	-24,9	-6,8	-100,0
96 Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών	18,1	8,9	7,8	18,7	14,1	3,2	3,0	2,6	-73,0

** Ο ρυθμός μεταβολής της μερικής και προσωρινής απασχόλησης δεν αφορά στα μερίδια αλλά στα απόλυτα μεγέθη τους.*

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

Πίνακας Π.6.3: Παραγωγικότητα, μερική και προσωρινή απασχόληση και ρυθμοί μεταβολής* στους κλάδους χαμηλής παραγωγικότητας.

Κλάδοι με χαμηλή παραγωγικότητα	2008			2013			Ρυθμός μεταβολής 2008-2013		
	Παραγωγικότητα	Ποσοστό Μερικής Απασχόλησης	Ποσοστό Προσωρινής Απασχόλησης	Παραγωγικότητα	Ποσοστό Μερικής Απασχόλησης	Ποσοστό Προσωρινής Απασχόλησης	Παραγωγικότητα	Μερική Απασχόληση	Προσωρινή Απασχόληση
01 Γεωργία - Κτηνοτροφία	5,9	14,0	2,3	6,1	10,7	3,1	3,1	-28,2	26,4
02 Δασοκομία - Υλοτομία	3,4	1,0	18,4	14,8	0,0	8,8	329,6	-100,0	-80,6
13-15 Κλωστοϋφαντουργία - Δερμάτινα είδη	8,2	5,5	8,6	12,1	7,2	2,1	48,6	-52,9	-91,0
16 Βιομηχανία ξύλου	8,4	2,7	7,8	5,5	5,3	3,8	-34,8	-9,0	-77,1
18 Εκτυπώσεις	7,6	1,6	2,2	8,3	6,7	5,0	9,2	45,1	-20,9
31-32 Κατασκευή επίπλων και π.δ.κ.α.	8,2	3,8	2,5	7,9	6,4	3,7	-3,9	-24,4	-33,3
47 Λιανικό εμπόριο, εκτός από μηχανοκίνητα & μοτοσικλέτες	7,2	6,0	4,6	6,7	10,5	3,4	-6,5	36,9	-41,8
87-88 Δραστηριότητες βοήθειας κατ΄ οίκον	11,0	3,5	12,7	9,9	8,2	21,7	-10,4	86,0	33,3
93 Αθλητισμός διασκέδαση, ψυχαγωγία	9,1	26,6	28,4	13,3	24,3	17,5	45,6	-44,9	-62,8
97-98 Νοικοκυριά ως εργοδότες	9,1	22,6	20,7	7,9	44,1	12,8	-12,7	39,7	-55,8

** Ο ρυθμός μεταβολής της μερικής και προσωρινής απασχόλησης δεν αφορά στα μερίδια αλλά στα απόλυτα μεγέθη τους.*

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Επεξεργασία Ά. Ευστράτογλου

7. Ευελιξία και παραγωγικότητα: Διαπιστώσεις και συμπεράσματα

Η αύξηση των ευελιξιών στην αγορά εργασίας συνιστά αναμφίβολα μία από πιο σημαντικές επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στη χώρα. Οι ευελιξίες αυτές, που επεκτείνονται σε ένα μεγάλο φάσμα της οικονομικής δραστηριότητας,[202] λαμβάνουν μία ποικιλία μορφών, αυξάνουν ολοένα και περισσότερο την παρουσία τους και κυριαρχούν, μονοπωλώντας ένα σημαντικό μέρος του συνόλου των εξελίξεων στις αγορές εργασίας. Είτε παίρνουν τη μορφή της αύξησης της μερικής απασχόλησης, είτε τη μορφή της μείωσης της προσωρινής απασχόλησης, που στην πραγματικότητα υποδηλώνει την αύξηση μιας άλλης μορφής ευελιξίας, αυτής που αφορά στη δυνατότητα απόλυσης χωρίς αποζημίωση των εργαζομένων που δεν έχουν ολοκληρώσει ένα έτος στην επιχείρηση, είτε τη μορφή της διαρκώς αυξανόμενης εκ περιτροπής απασχόλησης, είτε τη μορφή της αύξησης των μη αμειβόμενων υπερωριών, η παρουσία τους φαίνεται να κυριαρχεί στις γενικότερες εξελίξεις στις αγορές εργασίας.

Η αύξηση αυτή των ευελιξιών δεν επιφέρει μόνο ποιοτικού χαρακτήρα διαφοροποιήσεις στις αγορές εργασίας, αλλάζοντας σημαντικά τους όρους και τις συνθήκες συμμετοχής των εργαζομένων στην παραγωγική διαδικασία, μέσα συνήθως από την επιδείνωση αυτών των συνθηκών και την αύξηση της επισφάλειας της εργασίας, αλλά πολλές φορές και ποσοτικού χαρακτήρα διαφοροποιήσεις. Δεν επιφέρει δηλαδή μια επιδείνωση των αμοιβών των εργαζομένων και των συνθηκών συμμετοχής τους στην παραγωγική διαδικασία αλλά και σε

202. Υπενθυμίζεται ότι όπως αναδείχτηκε μέσα από τη σχετική ανάλυση ένα κομμάτι της οικονομικής δραστηριότητας της χώρας, όπως αναδεικνύεται μέσα από ένα αριθμό κλάδων, δεν κάνει χρήση των βασικών μορφών ευέλικτης απασχόλησης, όπως η μερική ή η προσωρινή απασχόληση, παρέχοντας ενδείξεις της ύπαρξης μορφών οργάνωσης της παραγωγής που δεν χρησιμοποιούν τις μορφές αυτές.

πολλές περιπτώσεις, μία μείωση της συμμετοχής του παράγοντα εργασία στην παραγωγική διαδικασία. Οι ποσοτικού χαρακτήρα διαφοροποιήσεις στις αγορές εργασίας δεν έχουν ενιαία μορφή και πολλές φορές δεν κινούνται και προς την ίδια κατεύθυνση. Για παράδειγμα ενώ η αύξηση της μερικής απασχόλησης και ειδικότερα η υποκατάσταση πλήρους από μερική απασχόληση σηματοδοτεί, στις περισσότερες περιπτώσεις, όχι μόνο μείωση του εργατικού κόστους μέσα από τη μείωση των αποδοχών των εργαζομένων, αλλά και μείωση της συμμετοχής του συντελεστή εργασία στην παραγωγική διαδικασία, η αύξηση των μη αμειβόμενων υπερωριών, συνιστά μια άλλη μορφή των ευελιξιών, που κινείται προς την αντίθετη κατεύθυνση. Από την άλλη πλευρά η εκ περιτροπής απασχόληση σηματοδοτεί το μοίρασμα της απαιτούμενης ποσότητας εργασίας για την παραγωγή συγκεκριμένων προϊόντων ή υπηρεσιών, ανάμεσα σε περισσότερους εργαζόμενους, από την άλλη ενδέχεται να αποσκοπεί στην εκμετάλλευση των όποιων πλεονεκτημάτων επιφέρει η παρουσία περισσότερων εργαζομένων (ειδικές γνώσεις, δεξιότητες, εμπειρία), πάνω σε αυτή καθ' αυτή την παραγωγική διαδικασία.

Οι επιδράσεις ωστόσο των ευελιξιών δεν περιορίζονται αποκλειστικά στο πεδίο των αγορών εργασίας και της δομής της απασχόλησης, διαφοροποιώντας ποσοτικά και ποιοτικά τη συμμετοχή της εργασίας στην παραγωγή, αλλά επιφέρουν και άλλες επιδράσεις στα χαρακτηριστικά της οικονομίας. Σε ένα από αυτά, στην παραγωγικότητα της εργασίας, αφορούσε και ο κύριος στόχος της παρούσας μελέτης.[203] Η ανάδειξη του ρόλου των ευέλικτων μορφών απασχόλησης

203. Υπενθυμίζεται ότι εκτός από τον βασικό στόχο της μελέτης επί μέρους στόχοι της ήσαν η ανάδειξη των εξελίξεων και ανακατατάξεων της παραγωγής και του παραγωγικού συστήματος της χώρας την περίοδο της κρίσης, η ανάδειξη των εξελίξεων στη δομή της απασχόλησης στην ίδια χρονική περίοδο καθώς και η ανάδειξη με έμμεσο τρόπο των παραγόντων εκείνων που επιδρούν στις εξελίξεις της παραγωγικότητας της εργασίας. Ανάμεσά τους αξίζει να επισημανθεί αυτός που αφορά στις σχέσεις του ύψους της παραγωγικότητας και της τεχνολογικής εξειδίκευσης στους κλάδους του δευτερογενούς τομέα και της έντασης των δεξιοτήτων στους κλάδους των υπηρεσιών. Διαπιστώθηκε ότι οι κλάδοι υψηλής παραγωγικότητας στη χώρα είναι κλάδοι μέσης προς χαμηλή και χαμηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης και στην πλειονότητά τους μέσης και χαμηλής έντασης δεξιοτήτων. Οι κλάδοι μέσης παραγωγικότητας, που συνιστούν και τη μεγάλη πλειονότητα (με βάση την ταξινόμηση που υιοθετήθηκε), κάλυψαν όλο το φάσμα της τεχνολογικής εξειδίκευσης, περιλαμβάνοντας στους κόλπους τους, το σύνολο των κλά-

στην παραγωγικότητα της εργασίας μέσα στους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας. Και υπηρετώντας τους στόχους της μελέτης αναδείχτηκε τόσο με άμεσο όσο και με έμμεσο τρόπο ότι δεν υφίσταται καμία θετική συσχέτιση ανάμεσα στην αύξηση των ευελιξιών και στην παραγωγικότητα. Το αντίθετο, μια σειρά από σημαντικές ενδείξεις κατατείνουν στη διαπίστωση ύπαρξης μιας αρνητικής συσχέτισης ανάμεσα στην αύξηση των ευελιξιών και στην παραγωγικότητα. Κλάδοι με σημαντική παρουσία και με αύξηση της ευελιξίας τους δεν διαθέτουν ούτε υψηλή παραγωγικότητα αλλά ούτε κατορθώνουν να την βελτιώνουν.

Πιο συγκεκριμένα, ο βασικός στόχος της μελέτης αφορούσε στη διερεύνηση των σχέσεων των ευέλικτων μορφών απασχόλησης και της παραγωγικότητας στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας. Η διερεύνηση αυτή επιχειρήθηκε αφ' ενός μεν στο μέγεθος των ευέλικτων μορφών, όπως αυτό αποτυπώνεται μέσα από το μερίδιό τους στους στη συνολική απασχόληση του κάθε κλάδου ξεχωριστά και στο ύψος της παραγωγικότητας, για τα έτη 2008 και 2013, αφ' ετέρου δε στη διερεύνηση των σχέσεων του ρυθμού μεταβολής των ευέλικτων μορφών απασχόλησης και του ρυθμού μεταβολής της παραγωγικότητας, στο χρονικό διάστημα 2008-2013. Για λόγους ευχερέστερης και πληρέστερης διερεύνησης η ανάλυση έλαβε χώρα σε τρία διαφορετικά επίπεδα με βάση το ύψος της παραγωγικότητας των κλάδων. Στους κλάδους υψηλής, μέσης και χαμηλής παραγωγικότητας.

Η χρήση τόσο εργαλείων της περιγραφικής στατιστικής, όπως η συγκριτική θεώρηση των σχετικών μεριδίων, η διασπορά των κλάδων, η εκτίμηση των συντελεστών συσχέτισης αλλά και η διενέργεια οικονομετρικής ανάλυσης, ανέδειξαν την απουσία μιας οποιασδήποτε θετικής συσχέτισης ανάμεσα στις μορφές ευέλικτης απασχόλησης και στην παραγωγικότητα. Ειδικότερα η απουσία αυτή αφορούσε τόσο στη μερική όσο και στην προσωρινή απασχόληση, για το σύνολο των κλάδων αλλά και για κάθε ομάδα κλάδων, όπως προσδιορίσθηκαν με βάση το ύψος της παραγωγικότητάς τους. Αντίθετα και παρά το γεγονός ότι η

δων υψηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης, κλάδους μέσης προς υψηλή, μέσης προς χαμηλή και χαμηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης. Το ίδιο διαπιστώθηκε ως προς την ένταση των δεξιοτήτων καθώς οι κλάδοι μέσης παραγωγικότητας περιελάμβαναν κλάδους υψηλής, μέσης και χαμηλής έντασης δεξιοτήτων. Τέλος οι κλάδοι χαμηλής παραγωγικότητας είναι στο σύνολό τους κλάδοι χαμηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης και χαμηλής και μέσης έντασης δεξιοτήτων.

απουσία μιας θετικής συσχέτισης δεν υποδηλώνει αναγκαστικά την ύπαρξη μιας αρνητικής, μια σειρά από ενδείξεις, άλλοτε πιο εμφανείς και άλλοτε λιγότερο, οδήγησαν προς αυτό. Οι ενδείξεις ύπαρξης μιας αρνητικής συσχέτισης, σε πολλές περιπτώσεις ιδιαίτερα εμφανείς, αναδείχτηκαν τόσο στο πεδίο των σχέσεων του ύψους της παραγωγικότητας και των ευέλικτων μορφών απασχόλησης, όσο όμως και στο πεδίο των ρυθμών μεταβολής τους. Υπήρξαν περισσότερο εμφανείς στις περιπτώσεις των κλάδων υψηλής και χαμηλής παραγωγικότητας και λιγότερο εμφανείς, αλλά ωστόσο υπαρκτές, στους κλάδους μέσης παραγωγικότητας.

Αναφορικά με τη μερική απασχόληση οι κλάδοι υψηλής παραγωγικότητας εμφάνισαν είτε πλήρη απουσία, είτε σε γενικές γραμμές, χαμηλή παρουσία μερικής απασχόλησης. Στη μεγάλη τους πλειονότητα οι κλάδοι υψηλής παραγωγικότητας που αύξησαν τη μερική τους απασχόληση μείωσαν την παραγωγικότητά τους, ενώ ταυτοχρόνως οι μοναδικοί κλάδοι υψηλής παραγωγικότητας που βελτίωσαν την παραγωγικότητά τους, ήσαν κλάδοι, που και στα δύο έτη ανάλυσης, εμφάνισαν μηδενική παρουσία της μερικής απασχόλησης. Οι όποιες δηλαδή θετικές εξελίξεις στο πεδίο της παραγωγικότητας εντοπίστηκαν σε κλάδους με πλήρη απουσία της μερικής απασχόλησης. Στους κλάδους χαμηλής παραγωγικότητας, αναδείχτηκαν οι αντίστροφες καταστάσεις, καθώς η συνύπαρξη χαμηλής παραγωγικότητας και υψηλής μερικής απασχόλησης αναδείχτηκε με πιο ξεκάθαρο τρόπο. Οι κλάδοι χαμηλής παραγωγικότητας που βελτίωσαν την παραγωγικότητά τους, μείωσαν τη μερική τους απασχόληση, ενώ κλάδοι που αύξησαν τη μερική τους απασχόληση εμφάνισαν περαιτέρω μείωση, της ήδη χαμηλής τους παραγωγικότητας. Αναδείχτηκε δηλαδή με ένα σχεδόν ξεκάθαρο τρόπο η αρνητική συσχέτιση των δύο μεγεθών, τόσο στο ύψος όσο και στους ρυθμούς μεταβολής τους. Και στους κλάδους μέσης παραγωγικότητας, υπήρξαν ενδείξεις μιας αρνητικής συσχέτισης μερικής απασχόλησης και παραγωγικότητας, καθώς η πλειονότητα των κλάδων είτε εμφάνισε σχετικά περιορισμένη παρουσία μερικής απασχόλησης (μερίδια χαμηλότερα του μέσου), είτε εμφάνισε πλήρη απουσία αυτής. Στο πεδίο των μεταβολών μερικής απασχόλησης και παραγωγικότητας ωστόσο οι εξελίξεις εμφανίσθηκαν περίπου μοιρασμένες ανάμεσα στους κλάδους που τα μεγέθη αυτά κινήθηκαν προς την ίδια και στους κλάδους που τα μεγέθη αυτά κινήθηκαν προς την αντίθετη κατεύθυνση.[204]

204. Κλάδοι δηλαδή που εμφάνισαν είτε ταυτόχρονη αύξηση της μερικής απασχόλησης και της παραγωγικότητάς τους, είτε ταυτόχρονη μείωση και των δύο μεγεθών και

Αναφορικά με την προσωρινή απασχόληση, διαπιστώθηκε ότι παρά τη χρήση της από ένα ευρύ φάσμα οικονομικών δραστηριοτήτων (ευρύτερο του αντίστοιχου της μερικής απασχόλησης), που επεκτείνεται στο σύνολο σχεδόν των οικονομικών δραστηριοτήτων, με εξαίρεση την ιδιαίτερα περιορισμένη παρουσία της στον πρωτογενή τομέα, η προσωρινή απασχόληση[205] μειώθηκε την περίοδο της οικονομικής κρίσης, με ρυθμό υψηλότερο από τον αντίστοιχο της συνολικής απασχόλησης. Σε δύο λόγους μπορεί να αποδοθεί η μείωση αυτή. Ο πρώτος αφορά στη αντιμετώπιση των προσωρινά απασχολούμενων σαν ανθρώπινο δυναμικό που δεν εντάσσεται στον πυρήνα της επιχείρησης ή με όρους κατατμήσεων δεν εντάσσονται στο πρωτεύον τμήμα της αγοράς εργασίας, γεγονός που υποδηλώνει την ευάλωτη θέση τους και την στενή σύνδεση της παρουσίας τους με τις οικονομικές διακυμάνσεις[206] και ο δεύτερος στο γεγονός ότι οι μεταβολές των εργασιακών σχέσεων και οι απορρυθμίσεις της εργασίας έχουν καταστήσει άλλες μορφές απασχόλησης περισσότερο προσοδοφόρες, συγκριτικά με την προσωρινή απασχόληση. Οι κλάδοι υψηλής παραγωγικότητας φαίνεται να συγκεντρώνουν χαμηλότερα μερίδια προσωρινής απασχόλησης, τόσο συγκριτικά με τους κλάδους της μέσης όσο με τους αντίστοιχους της χαμηλής παραγωγικότητας. Αντίθετα, στους κλάδους χαμηλής παραγωγικότητας εμφανίζονται, σε γενικές γραμμές, και οι υψηλότερες συγκεντρώσεις προσωρινής απασχόλησης, με τους κλάδους μέσης παραγωγικότητας να παρουσιάζουν μια ενδιάμεση κατάσταση περιλαμβάνοντας κλάδους με υψηλές αλλά και χαμηλές συγκεντρώσεις. Μία ξεκάθαρη σχέση ανάμεσα στους ρυθμούς μεταβολής προσωρινής απασχόλησης και παραγωγικότητας δεν φαίνεται να αναδεικνύεται στους κλάδους υψη-

στους κλάδους που εμφάνισαν αύξηση της μερικής απασχόλησης και μείωση της παραγωγικότητας και αντίστροφα.

205. Ο κύριος όγκος των προσωρινά απασχολούμενων συγκεντρώνεται σε συγκεκριμένες οικονομικές δραστηριότητες, σε μεγάλους κλάδους της ελληνικής οικονομίας (ξενοδοχεία – εστιατόρια, εκπαίδευση, κατασκευές, δημόσια διοίκηση, λιανικό εμπόριο), ενώ ιδιαίτερα υψηλές ποσοστιαίες συγκεντρώσεις εμφάνισε σε μικρότερους σε μέγεθος απασχόλησης κλάδους (κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών, δραστηριότητες κατ' οίκον, δραστηριότητες απασχόλησης).

206. Οι απασχολούμενοι στο δευτερεύον ή στα κατώτερα τμήματα των αγορών εργασίας έχουν συχνότερες εναλλαγές ανάμεσα στην απασχόληση και στην ανεργία καθώς προσλαμβάνονται σε περιόδους ανόδου της οικονομικής δραστηριότητας και απολύονται σε περιόδους υποχώρησης και ύφεσης.

λής, μέσης ή χαμηλής παραγωγικότητας, με τους τελευταίους να παρέχουν ενδείξεις της ύπαρξης μιας αρνητικής συσχέτισης ανάμεσα στα μεγέθη αυτά.

Κατά συνέπεια μπορεί με ασφάλεια να υποστηριχθεί ότι η προσπάθεια αύξησης της παραγωγικότητας στους κλάδους και στο σύνολο της ελληνικής οικονομίας δεν μπορεί να επέλθει μέσα από την επέκταση, την ενίσχυση και την ισχυρή παρουσία των ευέλικτων μορφών απασχόλησης. Παράγοντες όπως οι χαμηλές αποδοχές, που συνδέονται με την μερική και την προσωρινή απασχόληση, η περιορισμένη παραμονή στην επιχείρηση, η διαρκής εναλλαγή εργαζομένων, η απουσία συστηματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης του ανθρώπινου δυναμικού, η ανασφάλεια των εργαζομένων, που αναδείχτηκαν ως αρνητικοί παράγοντες στη βελτίωση της παραγωγικότητας, στο θεωρητικό μέρος της μελέτης, φαίνεται να λειτουργούν και στην περίπτωση της ελληνικής οικονομίας και, ανάμεσα σε άλλους, να συμβάλλουν στην καθήλωση της παραγωγικότητας της εργασίας σε χαμηλά επίπεδα.

Η επέκταση της ευελιξίας, που επιχειρείται με στόχο τη μείωση και διατήρηση του εργατικού κόστους σε χαμηλά επίπεδα, φαίνεται να εγκλωβίζει πολλούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας σε ένα φαύλο κύκλο, χαμηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης, χαμηλής έντασης δεξιοτήτων και χαμηλής παραγωγικότητας, καταστάσεις που επιδεινώνονται περαιτέρω μέσα από τη μείωση και την απουσία επενδύσεων, με αποτέλεσμα την αδυναμία τους να διατηρήσουν και επεκτείνουν τη θέση τους στο εγχώριο και διεθνές παραγωγικό σύστημα. Τα όποια αμφισβητούμενα οφέλη από τη μείωση του εργατικού κόστους δεν μπορεί παρά να είναι προσωρινά. Η μείωση του εργατικού κόστους δεν μπορεί να υποκαταστήσει τις επενδύσεις στον τεχνολογικό εξοπλισμό των κλάδων ούτε τις οργανωτικές αναδιαρθρώσεις της παραγωγικής διαδικασίας. Ακόμη και κλάδοι, που για μία σειρά από λόγους, εμφάνισαν μέση και υψηλή παραγωγικότητα φαίνεται να εγκλωβίζονται στον φαύλο αυτό κύκλο. Οι κλάδοι με υψηλή τεχνολογική εξειδίκευση, που στην περίπτωση της χώρας μας συνιστούν κλάδους μέσης παραγωγικότητας, που κατόρθωσαν μέσα στην κρίση να αυξήσουν την παραγωγικότητά τους (σε μερικές περιπτώσεις με ιδιαίτερα υψηλούς ρυθμούς) και ταυτοχρόνως να αυξήσουν ή να περιορίσουν τις απώλειες της παραγωγής τους, είναι εξαιρετικά περιορισμένοι.

Η παρουσία και επέκταση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης στη χώρα μας είναι συνυφασμένη με διαδικασίες υποκατάστασης πλήρους από μερική

απασχόληση, με διαδικασίες υποκατάστασης προσωρινής απασχόλησης από απασχόληση που, που λόγω της απορρύθμισης των εργασιακών σχέσεων, δεν οδηγεί σε αποζημιώσεις, με διαδικασίες υποκατάστασης αμειβόμενων από μη αμειβόμενες υπερωρίες και συνολικά με τη μείωση του εισοδήματος από εργασία, κατάσταση που αυξάνει σημαντικά τον κίνδυνο εγκλωβισμού ενός σημαντικού μέρους του ανθρώπινου δυναμικού στη παγίδα της φτώχειας. Οι συνθήκες φτωχοποίησης ενός σημαντικού τμήματος του ανθρώπινου δυναμικού, αντιστρατεύονται τις προσπάθειες βελτίωσης της παραγωγικότητας, που συνιστά και το βασικό ζητούμενο της ελληνικής οικονομίας.

Βιβλιογραφία

Ahmad, N., Lequiller, F., Pascal, M., Pilat, D., Schreyer, p. and Wolf, A. (2003). Comparing Labour Productivity Growth in OECD Area. The Role of Measurement. DSTI/DOC (2003)14.

Appelbaum, E., Schettkat R. (1995). Employment and Productivity in Industrialized economies. International Labour Review.

Appiah - Mfodwa, A., Horwitz, F., Kieswetter G., King D. and Solai, L. (2000). "Flexible work practices, productivity improvement and employment", Society in Transition (31) 2, pp. 95-110.

Van Ark, B., O' Mahony, M., Timmer, M. (2008). The productivity Gap between Europe and the United States: Trends and Causes. Journal of Economic Perspectives, 22 (1), pp. 25-44.

Arvanitis, S. (2003). Numerical and Functional Labour Flexibility at Firm Level: Are There Any Implications for Performance and Innovation? Evidence for the Swiss Economy*Swiss Institute for Business Cycle Research (KOF). Swiss Federal Institute of Technology (ETHZ) ETH Zentrum CH-8092 Zurich.

Atkinson, J. (1984). Flexibility, Uncertainty and Manpower Management, IMS Report No.89, Institute of Manpower Studies, Brighton.

Auer, P. (2007). In search of optimal labour market institutions. Economic and Labour Market Paper 2007/3 Employment Analysis and Research Unit Economic and Labour Market Analysis Department.

Auer, P., Berg, J. and Coulibaly I. (2005). Is a stable work force good for productivity? International Labour Review, 144 (3), pp. 319-343.

Autor, D., Kerr, W. and Kugler, A. (2007). Does employment protection reduce productivity? Evidence from US States. The Economics Journal, 117, p.p. 189-217.

Barbier, J. (2011). 'Employment precariousness in a European cross-national perspective – a sociological view over 30 years of research. Presented at the May 2011 seminar, De-ιstandardisation of employment, Koln University, pp. 1-39.

Bassanini A., Nunziata L., and Venn, D. (2009). Job protection legislation and productivity growth in OECD countries, Economic Policy. Institute for the Study of Labour. IZA Discussion Paper No. 3555.

Belot, M., Boone, J. and Van Ours, J. (2007). Welfare Improving Employment Protection. Economica, London School of Economics and Political Science, vol. 74 (295), pp. 381-396, 08.

Blakemore, A. and Hoffman, D., (2006). A stable workplace? A mobile workforce? What is best for productivity. World Employment Report, Chapter 4.

Blakemore, A. and Hoffman, D., (1989). Seniority rules and productivity: An empirical test. Economica (London), 56 (23), pp. 359-371.

Bloom, N. and Van Reenen, J. (2007). "Measuring and Explaining Management Practices Across Firms and Countries." Quarterly Journal of Economics , 122 (4), pp. 1351-1408.

Boeri, T. and Garibaldi, P., (2007). "Two tier reforms of employment protection: A honeymoon effect?", The Economic Journal, 117, pp. 357-385.

Cappellari, L., Dell' Aringa, C. and Leonardi, M. (2010). Flexible employment, job flows and labour productivity. DISCE Dipartimenti e Istituti di Scienze Economiche Working Paper, October.

DeLong, B. (1996). "Keynesianism, Pennsylvania-Avenue Style: Some Economic Consequences of the 1946 Employment Act", Journal of Economic Perspectives, 10:3 (Summer), pp. 41-53.

Dekker, R. and Kleinknecht, A., (2011). Is flexible labour harmful to labour productivity growth? Evidence from panel data, Berlin: Beitrag zur Berliner Tagung des Evolutorischen Ausschusses im Verein für Socialpolitik.

Donovan, D. (2013). Productivity and the myth of labour market flexibility. March 2013, http://www.independentaustralia.net/politics/politics-display/productivity-and-the-myth-of-labour-market-flexibility, 5037.

Dunlop, J. (1958). Industrial Relations Systems. Southern Illinois University Press.

Eaton, S. (2001). If You Can Use Them: Flexibility Policies, Organizational Commitment, and Perceived Productivity. John F. Kennedy School of Government Harvard University Faculty Research Working Papers Series, March 2001.

Enflo K.S., (2009). "Productivity and Employment-Is There a Trade-Off?", Comparing Western European Regions and American States 1950-2000", Annals of Regional Science. DOI 10.1007/s00168-009-0315-6.

European Commission (2007). Flexibility and competitiveness: labour market flexibility, innovation and organisational performance (FLEX-COM), EU Research on Social Sciences and Humanities.

Freeland, C. (2013). Flexible labour markets does impact productivity. Gulf News, July 2, 2013.

Freeman, R. (2008). Labour Productivity Indicators. Comparison of two OECD Databases. OECD Statistics Directorate, July.

Grillo, I. and Jan Koopman, G. (2006). Productivity and Microeconomic Reforms: Strengthening EU Competitiveness. Journal of Industry, Competition and Trade, 6, pp. 67-84.

Gustavsson, S. O. (1984). Flexibility and productivity in a complex production process. International Journal of Production Research, 22: 5, pp. 801-808.

Hatzichronoglou, T. (1997). Revision of the High-Technology Sector and Product Classification. OECD Science, Technology and Industry Working Papers 1997/2.

Hicks, J.R. (1963). The theory of wages. London, Macmillan.

Holmlund, B. and Storrie, D. (2002). Temporary Work in Turbulent Times: TheSwedish Experience, Economic Journal 112, F245-269.

Holton, E.F., Bates, R.A. and Ruona, W. (2000). Development of a Generalized Learning Transfer System Inventory. Human Resource Development Quarterly, (11): (4): 333-360.

Huselid, M., (1995). The impact of human resource management practices on turnover, productivity and corporate financial performance. Academy of Management Journal, 38 (3), pp. 635-672.

Ichino, A., Mealli, F. and Nannicini, T. (2008). From Temporary Help Jobs to Permanent Employment: What Can We Learn from Matching Estimators and their Sensitivity? Journal of Applied Econometrics, 23 (3), pp. 305-327.

Ingason, A. (2013). Labour flexibility and its effects on labour productivity growth. Master Thesis, Delft University of Technology, Faculty of Technology Policy and Management.

Kaldor , N. (1966). Causes of the Slow Rate of Economic Growth of the United Kingdom: An Inaugural Lecture. Cambridge University Press.

Kalleberg A. (2011). Good jobs, bad jobs. The rise of Polarized and Precarious employment Systems in the United States 1970s to 2000s. Russell Sage Foundation.

Kleinknecht, A. (2009). Flexible labour markets: good for jobs, bad for innovation? Contribution to the International Forum APDC –think thank Lisbon Civic Forum. March 27th 2009.

Kleinknecht, A. (1998) Is labour market flexibility harmful to innovation? Cambridge Journal of Economics, 22, pp. 387-396.

Kleinknecht, A., Oostendorp, R. M., Pradhan, M. P. and Naastepad, C. (2006). Flexible Labour, Firm Performance and the Dutch Job Creation Miracle. International Review of Applied Economics, 20 (2), pp. 171-187.

Lucidi, F. (2012). Is There a Trade - off Between Labour Flexibility and Productivity Growth? Some Evidence from Italian Firms. Non-Standard Employment and Quality of Work, Volume 1, pp. 261-285.

Lucidi, F. (2008). Labour market flexibility and productivity growth: new evidence from firm - level data. Rome: "Sapienza" Università di Roma and Fondazione Giacomo Brodolini.

Lucidi, F. and Kleinknecht, A. (2009). Little innovation, many jobs. An econometric analysis of the Italian labour productivity crisis. Discussion Paper 2009, (3). Economic and management innovation. Delft University of Technology.

McLean, D. (1997). Lagging productivity growth in the service sector. Measurement, Mismanagement or Misinformation? Bank of Canada, Working Paper, 97 (6).

Michie, J. and Sheehan, M. (2003). Business Strategy, Human Resources, Labour Market Flexibility, and Competitive Advantage. International Journal of Human Resource Management, 16 (3), pp. 445-464.

Naastepad, C.W.M. (2003): Labour Market Flexibility, Productivity and National Economic Performance in Five European Countries. Dutch Theme Report. E.U. Commission.

Nicoletti, G., Scarpetta, S. and Lane, P. R. (2003). Regulation, Productivity and Growth: OECD Evidence. Economic Policy, 18 (36), pp. 9-72.

Nordhaus, W. (2001). Alternative methods for measuring productivity growth. NBER Working Paper No. 8095, Cambridge, Massachusetts.

OECD. (2011). ISIC Revision 3. Technology Intensity Definition. Classification of manufacturing industries into categories based on R&D intensities. OECD Directorate of Science , Technology and Industry. July 2011.

OECD. (2007). Employment Outlook. Chapter 2: More Jobs but Less Productive. The Impact of Labour Market Policies on Productivity.

OECD. (2003). Employment Outlook. Chapter 1: More and Better Jobs: Aggregate Performance During the Past Decade.

OECD. (2001): Measuring Productivity. Measurement of Aggregate and Industry Level Productivity Growth. OECD Manual.

Ortega, B. and Marchante, A. J. (2010). Temporary contracts and labour productivity in Spain: a sectoral analysis. Journal of Productivity Analysis, 34 (3), pp. 199-212.

Ramendran, C., Raman, G., Kumar, R., Haji, M., Beleya, P. and Nodeson, S. (2013). Oorganizational Flexibility and its implications on employees productivity. Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business, Vol. 4., No 10, pp 298- 316. Institute of Interdisciplinary Business Research.

Riach, P.,(2005): The labour market of fear. In: Arestis, P., Palma, G., Sawyer M., (eds): Markets, Unemployment and Economic Policy. Routledge.

Sakellaris, P. and Wilson, J. (2004). "Quantifying Embodied Technological Change." Review of Economic Dynamics,7 (1): 1-26.

Schreyer, P. and Pilat, D. (2001). Measuring Productivity. OECD Economic Studies No. 33, 2001/II.

Shumpeter, A. (1934). The Theory of Economic Development., Cambridge M.A. Harvard University Press.

Syverson, C. (2010). What determines productivity? NBER, Working Paper 15712. Cambridge, Massachusetts.

Tregena F. (2008): Characterizing deindustrialization: An analysis of changes in manufacturing employment and output internationally. Cambridge Journal of Economics.

Wolfe, J. N. (1968). Productivity and Growth in Manufacturing Industry: Some Reflections on Professor Kaldor's Inaugural Lecture. A Replay. Economica.

Yamnil, S., Mclean, G.,N. (2001). Theories supporting transfer of training. Human Resource Development Quarterly, (12): (2): 195-208.

Άνθιμος, Δ. Φουρκιώτη, Ε. (2014). Ανάλυση του Φαρμακευτικού Κλάδου στον Ελλαδικό Χώρο. Αδημοσίευτη Εργασία, Πανεπιστήμιο Πάτρας, Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών, Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων.

Αντωνοπούλου, Ρ., Παπαδημητρίου. Δ. και Toya. Τ. (2011). Προγράμματα άμεσης δημιουργίας θέσεων εργασίας σε συνθήκες κρίσης στην Ελλάδα. ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Μελέτες (Studies) / 15.

Αργείτης, Γ. (2012). Χρεοκοπία και οικονομική πολιτική. Αποτυχία και κατάρρευση του ελληνικού μοντέλου καπιταλισμού. Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

Αργείτης, Γ. (2008). Μισθοί, ανεργία και ανταγωνιστικότητα στην Ελλάδα. Στο: Γιαννίτσης, Τ. (επ). Σε αναζήτηση του ελληνικού μοντέλου ανάπτυξης. Εκδόσεις Παπαζήση.

Αργείτης Γ., Νικολαϊδη Μ. (2014). Οικονομική κρίση και παραγωγική αναδιάρθρωση στην Ελλάδα. Ο ρόλος της μεταποιητικής βιομηχανίας. ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Μελέτες (Studies) / 28.

Βαγιανός, Δ., Χαλιάτσος, Μ. (2012). Πώς μπορεί να μπει η Ελλάδα σε τροχιά ανάπτυξης. Στο: The Athens Review of Books (ed). Απρονοησία και Νέμεση. Ελληνική κρίση 2001-2011. Αθήνα

Γαβρόγλου, Σ. (2014). Η μυστηριώδης μείωση της προσωρινής απασχόλησης. Στο: ΕΙΕΑΔ, Εργασία και Απασχόληση στην Ελλάδα. Ετήσια Έκθεση 2013, σ. 37-57. Αθήνα, Ιούλιος

Γαβρόγλου, Σ. (2012). Ανταγωνιστικότητα, Μισθοί και Παραγωγικότητα. ΕΙΕΑΔ Άρθρα και Μελέτες, 4/2012.

Γαβρόγλου, Σ. (2009). Όψεις ευελιξίας στην Ελλάδα και στην Ευρώπη. Μελέτη, Αθήνα, Παρατηρητήριο Απασχόλησης Ερευνητική Πληροφορική Α.Ε.

Γιαννίτσης, Τ. (επ). (2008). Σε αναζήτηση του ελληνικού μοντέλου ανάπτυξης. Εκδόσεις Παπαζήση.

Γιαννίτσης, Τ., Ζωγραφάκης, Σ., Καστέλλη, Ι., Μαυρή, Δ. (2009). Ανταγωνιστικότητα και τεχνολογία στην Ελλάδα. Αθήνα : Εκδόσεις Παπαζήση.

Δεδουσόπουλος, Α. (1998). Πολιτική Οικονομία της Αγοράς Εργασίας. Τόμος Πρώτος. Η Προσφορά Εργασίας. Θεωρίες, Πολιτικές και Ερευνητικές Αναζητήσεις. Αθήνα, Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός.

Δεδουσόπουλος, Α. (2000). Η κρίση στην αγορά εργασίας. Ρύθμιση, Ευελιξίες, απορρύθμιση. Τόμος πρώτος. Θεωρίες της ανεργίας. Αθήνα, Τυπωθήτω –Γιώργος Δαρδανός.

Δοξιάδης, Α. (2014). Το Αόρατο Ρήγμα. Θεσμοί και συμπεριφορές στην ελληνική οικονομία. Ίκαρος

ΕΙΕΑΔ (2014). Εργασία και Απασχόληση στην Ελλάδα. Ετήσια Έκθεση 2013. Αθήνα, Ιούλιος.

Ευσταθόπουλος, Γ., Ιωακείμογλου, Η. (2004): Ο τομέας των υπηρεσιών, η ανταγωνιστικότητα και η εργασία. ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, Μελέτες 19.

Ευστράτογλου, Α. (2012). Οικονομική κρίση και παραγωγικότητα στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας. Αδημοσίευτη μελέτη, Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ.

Ευστράτογλου, Α. (2009). Διαρθρωτική ή κυκλική η ανεργία στην Ελλάδα σήμερα. Ενημέρωση (159): 18-29. Αθήνα, Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ.

Ευστράτογλου, Α. (2007). Κοινωνία της γνώσης. Ιδεολόγημα ή πραγματικότητα; Σκέψεις και σχόλια πάνω στην έννοια της κοινωνίας της γνώσης. Monthly Review, 94: 34-45.

Ευστράτογλου, Α., (2006). Τοπικές αγορές εργασίας στην Ελλάδα. Θεωρητικά ζητήματα και εμπειρικές διερευνήσεις. ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, Μελέτες 25.

Ευστράτογλου, Α., Κύρου, Α., Μαρσέλλου, Α., Συριόπουλος, Π. και Φατούρου, Π. (2011). Αναδιαρθρώσεις και κλαδική εξειδίκευση της ελληνικής οικονομίας και των περιφερειών στις απαρχές του 21ου αιώνα. ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Μελέτες (Studies) / 10.

Ευστράτογλου, Α., Κύρου, Α. και Μαρσέλλου, Α. (2011). Απασχόληση και επαγγέλματα στην Ελλάδα στις απαρχές του 21ου αιώνα. ΙΝΕ/ΓΣΕΕ. Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Μελέτες (Studies) / 13, Gough, I. (2008). Η πολιτική οικονομία του κοινωνικού κράτους. Εκδόσεις Σαββάλας.

ΙΝΕ (2014). Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση. Ετήσια Έκθεση 2014. Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ.

ICAP Group (2014). Business Leaders in Greece. Οι 500 επιχειρήσεις και οι 200 όμιλοι με την υψηλότερη κερδοφορία για το 2013.

ICAP (2011). Ετήσια Έκθεση 2011 με θέμα : Η κατάσταση και οι προοπτικές των ΜΜΕ στην Ελλάδα. Κλαδική και Δικτυακή Διάσταση των ΜΜΕ : Μεταποίηση, Κλαδική Ανάλυση: Φαρμακευτικές Εταιρίες, Έκδοση 2η.

Καλογήρου, Γ. (2008). Τεχνολογία, γνώση και οικονομικής μεγέθυνση στο ελληνικό αναπτυξιακό μοντέλο: Συγκρίσεις, συγκλίσεις και αποκλίσεις. στο Γιαννίτσης Τ. (επ). Σε αναζήτηση του ελληνικού μοντέλου ανάπτυξης. Παπαζήση.

Καρακιουλάφη, Χ. (2008). Η ελληνική αγορά εργασίας. Μεγάλα ζητήματα και προκλήσεις. Στο: Γιαννίτσης Τ. (επ). Σε αναζήτηση του ελληνικού μοντέλου ανάπτυξης Παπαζήση.

Κάσδαγλης, Χ. (επ). (2014). Το ημερολόγιο ενός ανέργου. 155+1 αληθινές ιστορίες. Καστανιώτης.

Κουζής, Γ. (2002). Ποιότητα εργασιακής ζωής και προσωρινή απασχόληση. ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, Ενημέρωση (79).

Κουζής , Γ. (2001). Εργασιακές σχέσεις και Ευρωπαϊκή Ενοποίηση: ευελιξία και απορρύθμιση ή αναβάθμιση της εργασίας. Αθήνα, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ

Λεονάρδου Τ. (2007). Στάσεις και αντιλήψεις των δημοσίων υπαλλήλων σχετικά με τη δυνατότητα μεταφοράς των αποτελεσμάτων της ενδοεπιχειρησιακής κατάρτισης στο εργασιακό περιβάλλον. Η περίπτωση του Υπουργείου Οικονομίας και Οικονομικών. Διπλωματική Εργασία. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών, Πρόγραμμα Σπουδών Εκπαίδευση Ενηλίκων.

Λίβας, Π. Μπεγρελή- Ρομπόλη Α. (2007). Εκτίμηση πολλαπλασιαστών απασχόλησης κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας: Ανάλυση σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο. Αθήνα, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Σχολή Εφαρμοσμένων Μαθηματικών & Φυσικών Επιστημών

Λινάρδος – Ρυλμόν, Π. (επ). (2003). Νέες τεχνολογίες, οργάνωση της εργασίας και σχηματισμός των ειδικοτήτων, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, Μελέτες 18.

Μαρινάτου, Ν., (2015). Ακρωτήρι. Σαντορίνη. Η βιογραφία μιας χαμένης Πολιτείας, Μίλητος.

Μπελεγρή – Ρομπόλη, Α., Μαρκάκη, Μ., Μαρίνος Θ., Κρητικίδης, Γ. (2015). Ανεργία και Εμβάθυνση της Κρίσης. Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Αθήνα Μάρτιος.

Παπαγιαννάκης, Λ. (2008). Διεθνής ανταγωνιστικότητα και επιχειρηματική δυναμική στην Ελλάδα. Στο: Γιαννίτσης Τ., (επ). Σε αναζήτηση του ελληνικού μοντέλου ανάπτυξης, Παπαζήση.

Piketty, T. (2014). Το κεφάλαιο τον 21ο αιώνα. Εκδόσεις Πόλις

Ρομπόλης, Σ. (2014). Δημιουργώντας θέσεις εργασίας: Η μεγαλύτερη πρόκληση της Ευρώπης και της Ελλάδας μετά την κρίση.

Sennet . R., (2006). Η κουλτούρα του νέου καπιταλισμού, Σαββάλας.

Touraine A., (2011): Μετά την κρίση. Από την κυριαρχία των αγορών στην αναγέννηση της κοινωνίας. Μεταίχμιο.

Υπουργείο Εργασίας, (2014). Αποτελέσματα της ηλεκτρονικής καταγραφής τουσυνόλου των επιχειρήσεων και των εργαζομένων – μισθωτών με σχέση εργασίας ιδιωτικού δικαίου. ΕΡΓΑΝΗ Πληροφοριακό Σύστημα, Δεκέμβριος 2014

Χαροντάκης, Δ. (2014). Πώς έγινε η Pharmathen μοντέλο για την Ευρώπη. ΤΟ ΒΗΜΑ, 14 Δεκεμβρίου.

Χαροντάκης, Δ. (2014). Ελληνικά αντιβιοτικά στη Σαγκάη από την ΒΙΑΝΕΞ. ΤΟ ΒΗΜΑ, 16 Νοεμβρίου.

ISBN: 978-960-9571-78-4